

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

ACTA UNIVERSITATIS
LATVIENSIS

Komunikācija Communication

648

ISSN 1407-2157

**LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI**

648. SĒJUMS

Komunikācija

**ACTA UNIVERSITATIS
LATVIENSIS**

VOLUME 648

Communication

**LU SZF
bibliotēka**

**ACTA UNIVERSITATIS
LATVIENSIS**

VOLUME 648

Communication

Culture, Society, Media

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

648. SĒJUMS

Komunikācija

Kultūra, sabiedrība, mediji

Galvenā redaktore

Inta Brikše

Redkolēģija

Ābrams Kleckins, Fransiss Balls (*Francis Balle*; Francija),

Māra Rubene, Tūre Slotta (*Tore Slaatta*; Norvēģija),

Peters Vihalems (*Peeter Vihalemm*; Igaunija),

Vita Zelče

Literārā redaktore Ieva Jansone

Angļu teksta redaktore Gunta Kaurāte

Māksliniece Ināra Jēgere

Maketētājs Oskars Jūrmalnieks

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama
Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Komunikācijas studiju nodaļas atļauja.
Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Saturs

IDENTITĀTES DISKURSS

- Sergejs Kruks*. Eposs "Lāčplēsis": Kopienas traumatiskā iedomāšanās 7
- Ābrams Kleckins*. Latviešu dokumentālais kino: 1960–1990 38
- Vita Zelče*. Latvijas sievietē:
Žurnāla "Padomju Latvijas Sieviete"/"Sieviete" veidotais diskurss: 1986–1991 54
- Segejs Kruks*. Prece un patība.
Materiālo referentu loma elites un vidusslāņa kolektīvās identitātes veidošanā 78
- Inta Briķe*. Publiskās sfēras attīstība Latvijā: Individā un interneta aspekts 88

INFORMĀCIJAS POLITIKA

- Aleksandrs Mirlins*. Informācijas operāciju metakomunikatīvais
faktors – komunikatīvas intences intensifikācija 99
- Miervaldis Mozers*. Eiropas Savienības audiovizuālās komunikācijas
likumu ieviešana Latvijā. Problēmas un pozitīvie efekti 108

PRESES ŽURNĀLISTIKA

- Gusts Kikusts*. Komunikatīvais kontrakts starp žurnālistu un lasītāju:
Žanra problemātika pēcpadomju žurnālistikā 1990–2001 127
- Ize Šulmane*. Profesionālais diskurss latviešu un krievu presē:
Salīdzinošā analīze (valsts svētki – sabiedrības vienotībai vai sašķelšanai?) 158
- Dīte Liepa*. Demokratizācijas procesi valodā – leksiskie
jauninājumi publicistikas stilā 180
- Sergejs Kruks*. Sociālo aktoru diskvalifikācija publiskajā diskursā:
Pasīvā pilsoņa konstruēšana preses ziņās 196

Contents

IDENTITY DISCOURSE

- Sergei Kruks*. Latvian Epic “*Lāčplēsis*”: Traumatic Imagination of Community 7
- Ābrams Kleckins*. Latvian Documentary Cinema: 1960–1990 38
- Vita Zelče*. Latvian Woman: The Discourse of Magazine
“*Padomju Latvijas Sieviete*”/“*Sieviete*”: 1996–1991 54
- Sergei Kruks*. Consumption and Identity. The Role of Material
Referents in the Construction of Identity of the Elites and Middle Class 78
- Inta Briķe*. The Development of the Public Sphere in Latvia:
The Aspect of Individual and Internet 88

INFORMATION POLITICS

- Aleksandrs Mirlins*. Metacommunicative Factor of Information
Operations as an Intensification of Communication Intent 99
- Miervaldis Mozers*. Introduction of EU Broadcasting Legislation in Latvia.
Problems and Positive Effects 108

PRESS JOURNALISM

- Gusts Kikusts*. Communicative Contract Between Journalist and Audience:
The Problem of Genre in Post-Soviet Journalism in Latvia 1990–2001 127
- Ilze Šulmane*. Professional Discourse in Latvian and Russian Press:
Comparative Analysis (Do the State Holidays Split or Unite the Society?) 158
- Dite Liepa*. Democratisation Processes in
Language-Lexical Innovations in Journalism 180
- Sergei Kruks*. Discursive Disqualification of Social Actors.
Construction of Passive Citizen in the Press News 196

IDENTITĀTES DISKURSS

Sergejs Kruks

Eposs “Lāčplēsis”: Kopienas traumatiskā iedomāšanās

Eposa uzdevums ir radīt stāstījumu, kurā kopiena varētu atpazīt sevi, un nodrošināt semiotisko materiālu diskursīvai identitātes veidošanai. A. Pumpura izdomātais varonis ir fiziski stiprs, taču viņam trūkst zināšanu un prasmes sazināties ar citiem. Lāčplēsis cieš no neatrisināta Edipa kompleksa, tāpēc viņš bēg no brīvības, lai izvairītos no atbildības par savu rīcību un iespējamo neveiksmi. Eposs pauž individu nespēju radīt kopienas identitāti stiprinošas vērtības.

Atslēgas vārdi: identitāte, narācija, politiskais neapzinātais, nacionālisms, semiotika.

*Es neko neesmu radījis no jauna,
es tikai pārraidu senču mācības.*

Konfūcijs

1988. gads ir nozīmīgs Latvijas vēsturē – sākusies kārtējā Atmoda. Sociālās kustības atbalstam žurnāls “Karogs” septembra numurā mobilizē eposa “Lāčplēsis” simboliku, veltot dažas publikācijas tā 100. jubilejai. Numuru atklāja L. Brīdakas dzejolis, kas visnotaļ pesimistiski raudzījās uz trešās Atmodas iznākumu:

Vai viņš [Lāčplēsis] vēl tur Daugavā cinās?

Jā, viņš vēl tur cinās,
aizvien vēl viņš cinās,
kad tauta stāv malā,
dažs nosmīn, dažs brīnās.

Aizvien vēl Lāčplēsis cinās.

Līdzīgu pesimismu par sabiedrību pauda Rainis lugā “Rīgas ragana” divdesmitajos gados. Lugas galvenā varone – Lāčplēša un Spīdolas meita Dedze apņēmas glābt Rīgu no cara Pētera. Tautas nekonsekventa uzvedība un pašorganizācijas trūkums liedz viņai iespēju paveikt cēlo misiju. Varoni tauta uztvēra burtiski, kā glābēju, nevis kā ego ideālu, identifikācija ar kuru nodrošinātu izpratni par kopību un mērķi.

Šis naratīvs tiek izspēlēts arī realitātē. Ik pa brīdim ar masu mediju atbalstu kāds ieņem vakanto gaidītā varoņa vietu, bet finālā nogāžas lejā pa reitinga līkni, neizpildījis savu neskaidri definēto sociālo pienākumu.

Pārslasīt eposu mani mudināja Latvijas naudas zīmes, kurās nav ievērojamo personību portretu (izņemot K. Baronu simts latu banknotē, taču cik daudz cilvēku

to ir turējuši rokās?). Lāčplēša neiekļūšana šajā panteonā norāda uz pretrunīgo attieksmi pret viņu. Andreja Pumpura sacerējums ir neveiksmīgs mēģinājums kompilēt diženo varoni, jo personāžs apliecināja nespēju noskaidrot un īstenot mērķi. Bet tajā pašā laikā eposs trāpīgi konstatē kultūras traumu: sabiedrības funkcionēšana ir maz atkarīga no pārdabiskām spējām apveltītā līdera, bet gan no kolektīvajiem centieniem. Šī raksta nolūks ir noskaidrot, kādas konotācijas nes sev līdzī mūsdienu diskursos lietotā eposa simbolika.

Pumpurs ir apmierinājis savu godkāri, viņa sacerējums ir tapis par simbolisko nozīmju rezervuāru.¹ Brīvības ideja ienāk diskursā šo simbolu veidolā, kā Raiņa lugā "Uguns un nakts" (1905) un Māras Zālītes rokoperā "Lāčplēsis" (1986). Eposs ir radījis nacionālisma topogrāfiju, piešķirot tam fizisku telpu. Lāčplēsis ir viens no nedaudziem latviešu antropomorfiem ikonogrāfiskiem tēliem. Viņš ir atveidots teātrī, kino, operā, rokoperā, grāmatu ilustrācijās, skulptūrā, vitrāžās. 2001. gadā Lāčplēša cepure ar lāča ausīm iekļuva masu kultūrā. Ar skulptūras atveidojuma Brīvības pieminekli un grāmatu ilustrāciju starpniecību tēls iekļūst citos vizuālajos tekstos.

Nacionālās identitātes reprezentācija

Sociabilitātes pamatā ir indivīda simboliskā identifikācija ar kolektīvu. Šādus identificējošos simbolus Freids nosauc par grupas *ego ideālu*,² Lakāns par *Meistara apzīmētājiem*,³ Kverē par *trešo identificējošo*,⁴ Kastoriadis par *sociālo iztēli*.⁵ Tie apkopo kolektīva labākās īpašības un veic ideālā identifikatora lomu. Simboli priekšmetisko abstrakto kolektivitātes jēdzienu, ļaujot vienkārši un efektīvi to pārraidīt atsevišķiem indivīdiem, kuri izmanto šādus apzīmētājus saziņai savā starpā un ar sociālo vidi. Kolektīvās identitātes apzīmētāji ir nozīmes producēšanu mobilizējošais resurss, kas ļauj sabiedrībai reprezentēt sevi; tā ir kopēja atsaucē, ap kuru at/veidojas sociālais kopums. Par identificējošiem simboliem kļūst nacionālie un mītiskie varoņi, izcilās personības, kuru ikoniskās reprezentācijas var tikt izmantotas nācijas locekļiem vispieejamākos komunikācijas "tekstos" – naudas zīmēs un pastmarkas –, kas veic ikdienišķā nacionālisma funkciju, piegādājot indivīdiem ideju par sabiedrību un valsti.⁶

Sabiedrība atveidojas stāstījumos, to skaitā arī literatūrā, kas sniedz konkrētus modeļus pasaules apjēgšanai un apgūšanai.⁷ Platons darbā "Republika" rakstīja, ka mimēsei ir didaktisks nolūks. Stāstījumi ir pamācoši, varoņu sasniegumi un neveiksmes norāda uz noteiktu mērķu, rezultātu vai sabiedrības institūciju leģitimitāti vai nevēlamību. Naratīvi "definē, ko drīkst teikt un darīt noteiktās kultūras ietvaros. Un, tā kā naratīvi paši ir šīs kultūras sastāvdaļa, tie ir leģitīmi jau tāpēc, ka veic tieši šādu funkciju".⁸ Literārais darbs ir cieši saistīts ar sociālo dzīvi, jo tas top noteiktā "gaidu horizontā".⁹ Teksta nozīmes un konotācijas sniedzas pāri autora subjektivitātei, tās tiek rādītas uz kopīgo sociālo uzskatu un konvenciju fona, kas nosaka teksta kā izteiksmes akta robežas un parametrus.

Kognitīvists Džeroms Bruners izšķir divus pamata un universālus izziņas veidus. Loģiski zinātniska spriešana tiecas pēc universāliem patiesības apstākļiem. Naratīvā spriešana meklē īpašas saiknes starp notikumiem. Skaidrošana naratīvajā veidā ir kontekstuāli saistīta, savukārt loģiski zinātniskā spriešana ir atsvešināta no telpas un laika partikulāriem notikumiem. Abi ir "racionālie" nozīmes veidošanas veidi.¹⁰

Psihoanalīze uzskata, ka mīti un literārie teksti pauž nāciju fantāzijas,¹¹ apmierina auditorijas neapzinātās edipālās tieksmes,¹² sublimē primāro procesu materiālus un neirotiskās reprezentācijas,¹³ tas ir īpatnējs regresīvais sindroms, pie kura nācija atgriežas, izjūtot draudus drošībai un identitātei,¹⁴ kultūra slēpj sevī cilvēku uzvedības patoloģijas saknes.¹⁵

Konstruktivistiskā virziena sociālpsiholoģija uzskata, ka identitātes ir sociāli konstruētas tekstos un naratīvos.¹⁶ Stāstījumu analīzei pievēršas sociālantropoloģija: "Naratīvs ir primārs veids, kādā cilvēki organizē savu pieredzi nozīmīgajās epizodēs .. Naratīvs ir gan spriešanas veids, gan reprezentācijas veids. Cilvēki var "saprast" pasauli narācijā, un viņi spēj "stāstīt" par pasauli ar naratīviem."¹⁷ Viedas Skultans dzīves stāstījumu pētījums Latvijā norāda, ka personiskie naratīvi bieži ietver labi zināmas literāras tēmas vai ietekmējas no tām. Stāstot par savu pieredzi, indivīdi izmanto literāros formulējumus un nozīmes.¹⁸

Tradīcijas ieviešana

Nācija ir *iedomātā* (*imagined*) kopiena,¹⁹ nācijas *ievieš* tradīcijas,²⁰ lai apjēgtu un reprezentētu sevi. Pumpura sacerējums "Lāčplēsis" (1888), iegūstot eposa žanra statusu, ir kļuvis par šādu ieviesto tradīciju, kultūras metanaratīvu. Tas ir pēdējais sekundārais eposs, ko 19. gadsimtā radījušas mazo tautu literatūras.²¹ Nacionālie romantiķi apzināti izvīrziņūši sev uzdevumu ieviest radīšanas mītu.²² Literātu vidū pat izcēlās konkurence par tik godpilna uzdevuma veikšanu, bez A. Pumpura eposu mēģināja uzrakstīt F. Mālberģis (1869) un J. Lautenbahs-Jūsmiņš (1880, 1885, 1891). Vērtējot procesu no ideoloģiskās perspektīvas, vecmodīgā eposa žanra izvēle ir likumsakarīga.

Eposa nozīme tradīcijā

Žanra senā kultūras tradīcija ļauj tekstam izvīrīt pretenzijas uz leģitimitāti. Episkam tekstam ir īpaša nozīme kolektīvās identitātes komunikācijā, tas atrisina nācijas laika dimensijas iedomāšanās problēmu. Eposa²³ definīcijas uzsver teksta nacionālo nozīmi, jo tas cēli un diženi iemieso nācijas vēsturi un centienus. Eposs eksaltētā stilā vēsta par heroiskām tēmām. Pārdabiskām spējām apveltīts varonis ar dievu un citu maģisku palīgu atbalstu veic cienīgus darbus. Tradicionālais jeb primārais eposs, iekļaujot mītus un leģendas par nāciju, veido daļu no mutvārdu tradīcijas, bet pats varonis reprezentē nāciju vai rasi.²⁴ Sekundārais jeb literārais eposs ir modelēts pēc primārā eposa, to raksta noteikts autors.

Atšķirībā no citiem žanriem eposs veiksmīgi risinājis vairākus vēsturiskās konjunktūras izvirzītus ideoloģiskos uzdevumus. Līdzās valsts karogam vai himnai eposu var uzskatīt par kultūras simbolu, atzītu atšķirības zīmi, kas apliecina nāciju pasaulē. Senās Rietumu tradīcijas atdarināšanas uzdevums bija piešķirt kopienai pašcieņu, ko iedragāja baltvācu aizvainojošā attieksme. Piemēram, K. Ulmanis 1877. gadā rakstīja, ka latviešiem eposa nav tāpēc, ka viņi nav izdarījuši nekā pierakstīšanas vērtā.²⁵ Pēc Pumpura sacerējuma publicēšanas 1888. gadā Puriņu Klāvs rakstīja "Baltijas Vēstnesī": "Latviešiem ir tagad tautas epus, ar kuru var stāties blakus citām tautām."²⁶ Gadsimtu vēlāk literatūras kritika akcentē to pašu: "A. Pumpurs nostādījis latviešu tautu blakus tām tautām, kurām bija savas varoņteikas un eposs,"²⁷ "eposs bija sava veida tautas prestiža jautājums".²⁸

Aizvainojums atstājis pārāk dziļu iespaidu uz turpmāko ideju attīstību Latvijā. Atšķirīgos sociālpolitiskajos apstākļos – trīsdesmitajos un deviņdesmitajos gados – ideologi akcentē, ka tieši noteikto kultūras vērtību esamība attaisno nācijas neatkarību starptautiskās sabiedrības acīs.²⁹ Piemēram, V. Viķe-Freiberga citē trīsdesmito gadu "Latviešu konversācijas vārdnīcas" sniegto nacionālisma definīciju: "Mazās valstis un nācijas savai drošībai, bez militāra rakstura aizsardzības līdzekļiem, vēl veltī sevišķi lielu uzmanību savu nacionālo kulturālo spēku stiprināšanai, cenšoties iegūt kulturālās pasaules simpātijas un radot kultūras vērtības, kas pārlicinoši attaisno šo nāciju patstāvību."³⁰ Pati autore piebilst: "Latvieši hroniski (un ne jau bez iemesla) mēdz sevi iedomāties tāda kā stārptautiskas domas tribunāla priekšā, kur jāsavāc tikai pietiekoši biezs dokumentu dosjē, kas ilustrētu latviskās kultūras savdabību, lai visa pasaule beidzot oficiāli atzītu, ka latvieši tomēr ir no citiem pietiekoši atšķirīga tauta un ir tiesīgi ieņemt savu vietu starptautiskā arēnā."³¹

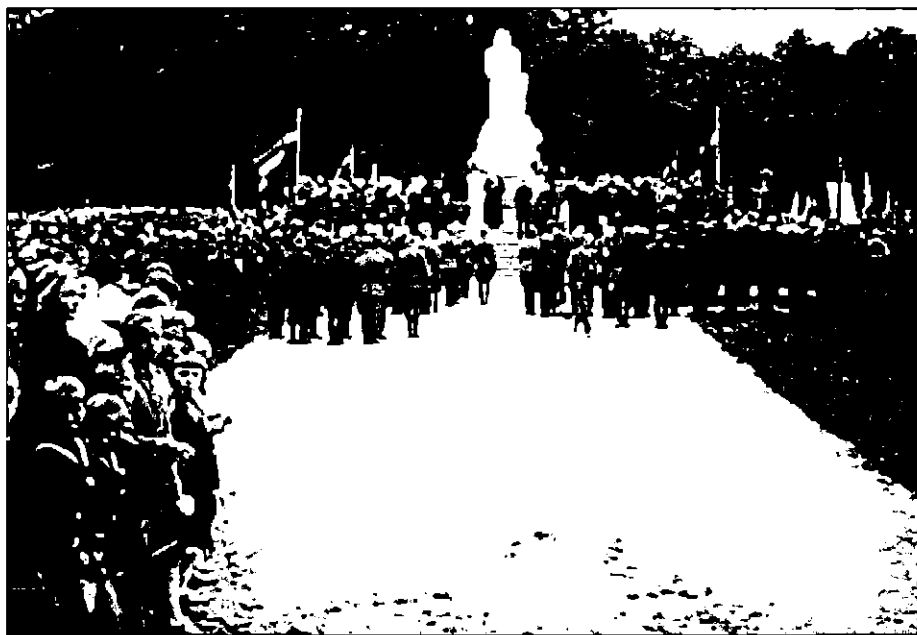
"Vākšanas" funkciju eposs ir paveicis, taču tas nav spējis nodrošināt sabiedrību ar dinamisku, virzošo nācijas iedomāšanās naratīvu. Eposs noveda kultūru strupceļā,³² jo tā ilgu laiku norūpējās par atšķirības zīmju meklēšanu, nevis par kopienas sociālo pamatu refleksijām.

Autora balss eposā

Teksta uzdevums ir formulēt un saglabāt identitātes veidošanās svarīgākos momentus, tāpēc sakāmais ir jāatribuē plašāki balsij – "tautas un senču gudrībai" Žanriskā definīcija ļauj izdzēst individuālā autora balsi, sekundārā eposa rakstnieks prezentē sevi kā vēstītāju (*narrator*), kurš tikai apkopojis jau pastāvošus tekstus un nodrošina tradīcijas pārraidīšanu. Jauna teksta lietošanas konvencionalizāciju paveica literatūras kritikas metateksti. "Literatūras kritika atlasa, apstrādā, koriģē un pārraksta tekstus saskaņā ar "literatūras" noteiktām institucionalizētām normām. Šīs normas katrā konkrētā brīdī ir apstrīdamas un vienmēr vēsturiski mainīgas."³³ Kritika apliecināja teksta "autentiskumu", uzsverot, ka Lielvārdē "uzglabājās senās ierašas un gara mantas bez piemaisījumiem",³⁴ tur autors "ieguva īstu latvisku skatījumu",³⁵ tur rūpīgāk nekā citos Latvijas novados saglabājās senās latviešu

A. Pumpura kapa pieminēkļa fragments (Lāčplēšis ar lāča ausīm!). Tēlnieks K. Zāle.
S. Kruka foto.

Pieminēkļa Jelgavas atbrīvotājiem atklāšana. 1932. gads. Tēlnieks A. Jansons.
LVKFFDA, inv. nr. 78-2.

Brīvības pieminekļa
fragments. Tēlnieks
K. Zāle.
S. Kruka foto.

Piemineklis Otrajā pasaules
karā kritušajiem padomju
armijas karavīriem Vietalvas
brāļu kapos. Tēlnieki
V. Albergs un Z. Zvāra.

НАСТОЯЩЕЕ ПИВО

**СПОНСОР ХОККЕЙНОЙ
ТЕМЫ В ЧАС**

Hokeja fanu atribūti – “Lāčplēša” alus un cepure ar lāča ausīm. “Lāčplēšis” – laikraksta “Час” hokeja rubrikas sponsors. 2002. gads aprīlis.

S. Kruka un Z. Zālmaņa foto.

ieražas.³⁶ Naratora metafiziska saikne ar tradīciju piešķir viņam tiesības mācīt citus “cienīt savu pagātņi un pareizi novērtēt tajā izkristalizējušās atziņas un tradīcijas”.³⁷

Trīs neatzīto eposu autors Lautenbahs-Jūsmiņš neatbilst izvirzītam kritērijam, jo, dzīvojot un strādājot Tērbatā, viņš bija “atrauts” no reālās latviskās vides. Viņam “trūka idejiskas mērķtiecības un nacionālās apziņas elementa”,³⁸ nacionālās cīņas motīvu un norāžu uz tagadnes jautājumiem,³⁹ viņa sacerējums ir idejiski sekls,⁴⁰ nav saistīts ar sava laika aktualitātēm un tam pietrūcis idejiskas virzības.⁴¹ Kritika par teksta nesaistītību ar rakstīšanas brīža aktualitātēm ir zīmīga – kāpēc jāraksta eposs, ja 19. gadsimta reālistiskais romāns veiksmīgāk tiek galā ar aktualitātēm. Netieši tiek atzīts, ka eposa kompilācija nav pazaudētās tradīcijas atgūšana, bet gan ieviešana, t.i., šīsdiens interpretācija tradicionālajā valodā. Pumpura un Lautenbaha-Jūsmiņa tekstu vērtējumam literatūrzinātnē nav konsekventas pieejas. Lautenbaham-Jūsmiņam pārmet, ka viņš brīvi rikoļies ar folkloras materiālu, ka viņa varoņiem un naratīviem nav prototipu folklorā. Savukārt Pumpura manipulācijas tiek uztvertas pozitīvi. Kaut gan, kā korekti norāda A. Priedīte, viņa eposs “atklāti konfliktē ar vēsturisko realitāti. Nav iespējams noticēt, ka 13. gs. latvieši jau būtu pazīnuši 18. gs. Apgaismības filozofiskās idejas, kā tās izpaužas tekstā. Senie varoņi pauda modernas idejas, atspoguļojot 19. gs. diskusijas, nevis atveidoja senā vēstures perioda etosu”.⁴²

Kanona izvēli nosaka arī autoru sociālais statuss un piederība idejiskiem strāvojumiem: tautiskam un pseidotautiskam (“reakcionāram” padomju terminoloģijā) romantismam. Lautenbahs-Jūsmiņš atradās “galēji reakcionāro spēku

nometnē",⁴³ tāpēc ka "sludināja literatūras atrautību no sava laika sabiedriskās cīņas"⁴⁴ Tieši uz šķiriska pamata "tautas skolotājs no Piebalgas M. Kaudzīte" tiek pretstatīts intelektuālim Lautenbaham-Jūsmiņam, kurš ir "latviešu buržuāzijas augstāko aprindu dzejnieks, Tērbatas universitātes docents".⁴⁵

Par māksliniecisku vērtību literatūras kritiķi nav vienprātis. Mūsdienu kritikai darbs ir jāvērtē jau pēc tam, kad tas ir uzcelts uz pjedestāla un ir kanonizēts par ideoloģisko tekstu. A. Priedītis apgalvo, ka "Lāčplēsis" ir viens no "izcilākajiem mākslas un sociāli psiholoģiski iespaidīgākajiem darbiem latviešu kultūrā".⁴⁶ B. Gudriķe 1971. gadā apgalvoja, ka eposs ir viens no lielākajiem latviešu pirmspadomju dzejas sasniegumiem,⁴⁷ bet 1998. gadā izsakās piesardzīgāk, ka tā ir autora augstākā mākslinieciskā virsotne.⁴⁸ Starpkaru Latvijas kritikā ir jaušama labvēlīgāka attieksme pret Lautenbahu-Jūsmiņu. A. Dravnieks uzskata, ka "Lāčplēsis" nav labs dzejisks eposs.⁴⁹ L. Bērziņa vērtējums ir tiešāks: "Niedrīšu Vidvuts" "pārspēj "Lāčplēsi" kā dzejas darbs".⁵⁰

Eposa ieviešana ir ideoloģisks projekts, un Pumpura/Lautenbaha dilemma ir ideoloģiju, nevis mākslinieciskās meistarības sacensība.⁵¹

"Lāčplēša" ideoloģiskā izmantošana

"Lāčplēša" funkcija ir kalpot par ideoloģiskās simbolikas krātuvi. Teksts izrādījās tik universāls, ka ir pieskaņojams jebkuras politiskās situācijas prasībām.

(1) Starpkaru Latvijā. Armijas diena (11. novembris, pēc sakritības Eiropā – Pamiera diena) un valsts militārais ordenis ir nosaukti Lāčplēša vārdā, viņš ir attēlots 1935. gadā celtā Brīvības pieminekļa kompozīcijā un 1939. gada banknotē.

(2) Padomju Latvijā. J. Sudrabkalna 1943. gada dzejoli "Lāčplēsis" varonis kopā ar padomju cilvēkiem cīnās pret vācu nacistiem ("Lāčplēsis latviešus mūžam pret naidniekiem vadījis cīņā"). Padomju literatūrzinātne nostiprina eposa kā kultūras pamatteksta statusu, jo arī jaunajai ideoloģijai bija nepieciešams legītimējošs atbalsts vēsturiskajā tradīcijā. Eposu veiksmīgi izdevās iekļaut padomju ideoloģiskajā pasaules konstrukcijā, pretstatot to uzreiz trim ideoloģiskajiem pretiniekiem: eposs ir pretvācu, antiklerikāls un nebija saņēmis viennozīmīgu pozitīvu novērtējumu buržuāziskajā Latvijā.⁵² Savukārt Raiņa lugā "Uguns un nakts" Lāčplēsis pauž "proletariāta brīvības izcīņas domu".⁵³ Vēl var pieminēt vairākus kolhozus ar nosaukumu "Lāčplēsis", VEF tranzistoru "Spīdola"

Simbolu pārceļšana nav nejauša, jo padomju ideoloģija turpināja risināt tautisko romantiķu iesākto modernizācijas dilemmu. Sava loma bija arī darba žanriskajai definīcijai. Konkrētā autora un rakstīšanas brīža pēdu izdzēšana eposā atviegloja tā izmantošanu dažādās ideoloģiskajās vidēs.⁵⁴

(3) *Perestroikas* Latvijā. M. Zālītes 1986. gada rokoperas libretā Lāčplēsis simbolizē cīņu pret padomju okupāciju.

(4) Latvijas Republikā. Lata banknošu skicēs, 2001. gadā Latvijas "ārējā tēla" videoklipā "Welcome to Latvia" Lāčplēša tēls tiek izmantots ekstrēmiskajā diskursā (piemēram, marginālās preses ksenofobiskas karikatūras) kā simbols cīņai pret svešiniekiem.

Lāčplēša identitāte

Identitāte ir vienmēr jautājums par *Citu*, sevis izpratni subjekts iegūst salīdzinājumā. Igaunū eposa varonis Kalevipoegs ir gandrīz Lāčplēša “laikabiedrs”, vismaz abiem ir paredzēta līdzīga funkcija nacionālās pašapziņas veidošanā. Tāpēc ir jo interesanti salīdzināt autoru izdarītās paradigmatiskās izvēles no pieejamā stāstījuma struktūru klāsta. Ieskiecēšu arī latviešu eposa galveno varoņu rakstura jaunas iezīmes Raiņa lugā “Uguns un nakts” un Māras Zālītes rokoperas “Lāčplēsis” libretā.

Eposa analīze ir saistīta ar šībrīža kontekstu, jo tas ir svarīgs elements estētiskā objekta veidošanā, tāpēc ka nosaka literārā darba vērtību, tā palikšanu aktīvajā aprītē.⁵⁵ Un eposs joprojām ir aprītē.

Sadrumstalota pasaule

Eposa “Lāčplēsis” sākums ir depresīvs: dievi pareģo tautai ilgstošu verdzību, vārgais Lielvārdis atstāsta Vaidelota traģisku vēstījumu, Aizkrauklis ir uztraucies par savas meitas uzvedību. Patriarhālā pasaule noriet, dievi un cilvēki nespēj kontrolēt notikumus, bērni nepaklausā tēviem – tāda ir darbības skatuve.

Ievads kontrastē ar Kreicvalda “Kalevipoega” un Lautenbaha-Jūsmiņa “Niedrišu Vidvuta” sākumu. Autori dzīvespriecīgi stāsta par cilts izcelsmi. Precību un dzimšanu virkne rada veseluma izjūtu, kamēr Pumpura teksts atveido sadrumstalotu pasauli ar nepilnām ģimenēm. Spīdalai, Laimdotai, Ziemeļmeitai ir tikai tēvi, Lāčplēša izcelsme vispār nav skaidra. Dažās pasakās un teikās viņš ir lācenes un vīrieša dēls, citās – lāča un sievietes. Teikā par Lāčausi viņa izcilas īpašības nodrošina tēva lāča ausis, kas ir reizē tēva mantojums un stigma. Lāča personāžs pauž attiecību problemātiku ar *Citu*: kā tēvs bērna priviliegētajās attiecībās ar māti un kā atšķirīgais svešinieks. Lāčplēsis ir lācenes dēls, par viņa tēvu nekas nav zināms. Ģimenes nepilnības liek pievērsties rakstura veidošanas psihoanalītiskai interpretācijai.

Vārgie tēvi

Psihoanalīze indivīda identitātes veidošanās procesā centrālo vietu piešķir Edīpa kompleksam,⁵⁶ kas risina atšķirības problēmu starp grupu – ģimeni (kas ir heterogēna un dabiska) un grupu – asociāciju (kas ir homogēna kultūras parādība). Šī atšķirība nekad nav sasniegta pilnībā un bieži tiek apšaubīta.

Fiziska tuvība mātei un saskarsmes intensitāte liek bērnam uzskatīt sevi par mātei iztrūkstošo objektu (fallu). Bērna attīstību Lakāns skaidro kā transformāciju *être* → *avoir* (būt – piederēt)⁵⁷, ko regulē Tēva likums (vai Tēva vārds – *Nom-du-père*). Edīpa stadijā tēvs, parādot, ka māte nav bērna ego turpinājums, atjauno bērna realitātes izjūtu, un viņš kļūst spējīgs ieiet sabiedrības dzīvē. Bērnam tiek piedāvāta piespiedu izvēle *le père ou pire* – tēvs vai sliktāk.⁵⁸ Ja bērns akceptē tēva aizliegumu palikt kopā ar māti (aizliegums būt/*être* viņas piedēklis), tad viņš pats var identificēties ar to, kam pienākas falls (vai arī kam tas nepienākas). Iegūtā autonomija

Žurnāla "Zvaigzne" vāki. 1957., 1973., 1978. gads.

ļauj bērnam pašam kļūt par subjektu, kurš nav pakārtots cita (mātes) tieksmei, bet gan pats ir spējīgs iegūt (*avoir*), respektīvi, tiekties pēc sasniegumiem, pilnveidoties.

Simboliskā kastrācija noraida bērna visvarenības statusu, taču vienlaikus atbrīvo viņu no pakārtotas situācijas – ceļš uz brīvību iet caur aizlieguma pieņemšanu. Tēva likums ievada bērnu sociālajā dzīvē, kuru veido simboliskais reģistrs. Piekļūšana tam notiek līdz ar falliskā apzīmētāja novirzīšanu uz neapzināto. Tēva likuma noraidīšana ir regress pie infantila būt-kopā-ar-mati.

Pumpurs pats nonāk pie secinājuma par simbolisko kastrāciju un ieešanu kultūrā. Viņš raksta, ka lāča ausis ir pusmežonīga latviešu tauta un, tās nocērtot, varonis ieiet kultūrā.⁵⁹ Pumpura stāstījumā nav tēva figūras, kas izpildītu šo sāpīgo, bet atbrīvojošo kastrācijas funkciju.⁶⁰ Eposā to izdara svešinieks. Lai gan arī tas neļauj varonim ieiet kultūrā: viņš nokrīt Daugavas ūdeņos, tā metaforiski tomēr atgriežoties mātes ķermenī.

Līdzīgi rīkojas teikas varonis Lāčausis. Nepieņēmis tēva aizliegumu, Lāčausis aizbēg kopā ar māti. Kļūstot neatkarīgs no tēva, Lāčausis nepaliek brīvs, jo neprot pielietot savu izcilo spēku, tātad demonstrēt rīcības brīvību. Neatradis sev cienīgu vietu ("kur te lai spēku pieliek?"), varonis iet pa pasauli meklēt "vēl kādu darbu, kur spēku pielikt" Viņam ir par maz ar ķēniņa apsolīto izglābto princesi, un viņš tiecas pēc subjekta, kas prastu pilnībā novērtēt un milēt izcilās īpašības. Meklējums ir lemts neveiksmei, jo meklējamais objekts ir vienkārši *Cits*, kuru varonis ignorē. Varonis nespēj atrast savu identitāti (kas arī ļautu viņam noskaidrot spēka pielietošanas jomu), jo tā veidojas saziņā ar *Citu*. Viņš paliek neatzīts, jo cilvēku pasaulē nav darbu, kas prasītu tik milzīgu spēku. Teikas varoņa izvēle par nacionālā varoņa prototipu saasināja Edipa kompleksu.

Brīvības noraidīšana

Literārais darbs tematizē pašviktimizāciju un alkas pēc vardarbīgi atņemtās brīvības. Kā "politiskais neapzinātais"⁶¹ šis motīvs narativizē arī citus latviešu kultūras un politiskos diskursus, sociālos stereotipus.⁶² Teksts pauž bēgšanu no brīvības, jo brīvības iegūšana noved pie mērķa iztukšošanas. Pēc Lakāna, uztraukums rodas nevis tad, kad iztrūkst tieksmes objekts–cēlonis, bet gluži otrādi, kad mēs piekļūstam objektam pārāk tuvu un šādi zaudējam pašu iztrūkumu. Uztraukumu rada tieksmes pazušana.⁶³ Eposa ģimenes līmenis (bērns – vecāki) metaforiski skaidro sociālā līmeņa problēmas (indivīds – kolektīvs). Ģimenē varonis nekļūst brīvs, jo noraida simbolisko kastrāciju. Sabiedrībā viņš nepieņem jaunas zināšanas un nesper izšķirošus soļus tautas brīvības atkarošanai. Varoņa piekļūšana zināšanām ir saistīta ar simbolisko kastrāciju, jo mācīties nozīmē atzīt iepriekšējo nepilnību. Izaugsme prasa pārvērtēt fizisko spēku, atsakoties no lāča ausīm.⁶⁴ Problēmu epos neatrisina, bet novirza, pārdefinējot nespēju tapt brīvam par brīvības vardarbīgu atņemšanu. Sociālā līmeņa traumatiskais notikums tiek konstruēts kā zemes iekarošana. "Traumatiskais notikums ir pirmkārt fantasmātiskais konstrukts, kas aizpilda kādu tukšumu simboliskajā struktūrā .. tas ir dotās struktūras retroaktīvs

Lāčplēša tēls Latvijas pastmarkās (1919, 1932, 1937, 1989, 1992, 1995).
No J. Galviņa kolekcijas.

Viena lata ziedojuma zīme Brīvības pieminekļa celtniecībai. 1928. gads.
Latvijas Vēstures muzeja krājums, CVVM 207276.

efekts.”⁶⁵ Traumas cēlonis tiek konstruēts tikai pēc notikuma, pamatojoties uz tā sekām, tāpēc konstrukts var nebūt atkarīgs no pašas traumas, bet gluži otrādi – pats veidot traumu.

Atņemtās mātes

Depresiju izraisījušo notikumu atklāja Vaidelots. Viņš bija atņēmis bērnu no “kādas lācenes pienīgām krūtīm”⁶⁶. Salīdzinājumam: Kalevipoegs Lindas krūts pienu dzēra daudz, sātīgi līdz trīs gadu vecumam. Pumpura varoņi neapzināti tiecas pie mātes krūts, no kuras viņi ar varu tiek atrauti: “Likten’s, nenovēršams likten’s jaunus vīrus piespieda atrauties no mīļām krūtīm, doties atkal klajumā”⁶⁷ Iztrūkstošās mātes funkciju eposā izpilda dabas objekti: zeme un ūdens kā mātes arhetipi. Lāčplēsis vairākas reizes metaforiski atgriežas mātes miesās: slēpjas šauros priekšmetos (raganas blūķis), alās, krīt atvarā, nokļūst vētrā un spēcīgā straumē. No šīm ķībelēm viņu izglābj Staburadze un Ziemeļmeita – tādas sievietes cenšas veikt tēva funkciju. Visbeidzot viņš apmierina tieksmi, savienojoties ar Daugavas ūdeņiem. Fināls ir bezcerīgs. Tauta gaida, ka Lāčplēsis celsies un izpildīs pienākumu, kaut gan viņam pašam tas ir loģisks dzīves atrisinājums – beidzot viņš ir atradis meklēto “laimi pie mīļotām krūtīm”, no kurām zīdains vardarbīgi atrāva Vaidelots.

Kalevipoegam ūdens nav pārāka iracionāla stihija, kurā viņš zaudētu rīcības kontroli. Jūra, ezers, upe ir šķērslis, kuru viņš spēj pārvarēt, virzoties uz mērķi.

Arī M. Zālītes tekstā Lāčplēsis meklē glābiņu mātes miesās. Sastaptajās sievietēs Lāčplēsis saskata māti:

Ziemeļa meita, sapni glābjošais,
Slēp mani sevī, slēp.⁶⁸

Ziemeļmeita par Laimdotu saka: "Viņas klēpī tev galva jāieliek. Latvijas klēpī tev jānoliek galva."⁶⁹

Krustcelēs raudošais bērns ir izrauts no mātes miesām, un "Latvju zeme vaļā stāv .. Iztek asins, iztek spēks".⁷⁰ Bērnam jāizvēlas turpmākais virziens: pie mātes vai pie savas patības .. Pārfrāzējot Žižeku, tiek izvēlēts sliktākais ceļš.

Krustnešu uzvedība eposā rāda citādu attieksmi pret zemi. Kangars pavada Diterihu uz Turaidu ar šādiem vārdiem: "Tur tu, ja iesāksi gudri, atrasi auglīgu zemi savam sējumam."⁷¹ Sestajā daļā šie augļi ir zemes dotā raža. Turaidā Lāčplēsis ierauga šādu ainu: "Treknās druvās mieži, rudzi zelta vārpām ligojās .. trekni lopi, govīs, vērši .."⁷² Eposā nav citu ilustrāciju pārticībai un zemes ražībai.

Simboliskais koituss indivīda traumu projicē uz sociālo lauku: "sējums" ir penetrācija mātes–zemes miesās, pāri nodarījums. Virietis ir ienaidnieks gan no bērna redzes viedokļa (nodara pāri mātei), gan no kolektīva viedokļa (svešinieks, iekarotājs). Edipālās stadijas uzdevums ir parādīt, ka māte (→ zeme) pieder nevis bērnam, bet tēvam (→ virietim), kurš viņu apauglo (→ apstrādā). Mātes personāža neesamība eposā norāda uz ambivalento attieksmi pret māti–lāceni: viņa ir gan laba kā barojošā māte, gan slikta kā svešiniece. Teksts labās īpašības pārceļ uz "māti–zemi", bet sliktās uz raganām. Attiecību trīsstūra tēvs–bērns–māte atrisinājums tiek izspiests citā līmenī: māti atņem Vaidelots, bet naidis tiek novirzīts pret Kangaru un svešinieku, kurš atņem zemi. Māte un zeme tiek izslēgtas no reālajām attiecībām un tiek padarītas par idealizētiem iedomātiem objektiem, uz kuriem nav vērsta reāla darbība.⁷³

Sociālizācijas tematizēšana

Narācijas struktūra

Eposa funkcionālais uzdevums sociālajā komunikācijā ir kodificēt sabiedrības solidaritātes principus, stāstot par indivīda iekļaušanos kolektīva dzīvē. Šim mērķim ir pakļauta narācijas dziļā loģika. Naratīva sākumā tiek izjaukts sociālais līdzsvars un tālāk tiek noskaidrots, kādi spēki uztur un izjauc stabilitāti.⁷⁴ Naratīvs attēlo varoņa nobriešanas un attīstības procesu. Izmēģinot individuālas uzvedības variantus un salīdzinot tos ar sociālās normas prasībām, tiek veidota korelācija starp divām faktu kārtām:

- 1) sociālais lauks: likums, sabiedrības organizācija uz liguma pamata;
- 2) individuālā vai starpindividuālā lauks: individuālo vērtību pastāvēšana, pateicoties komunikācijai starp cilvēkiem.⁷⁵

Naratīvs saista indivīda un sabiedrības likteni. Spriedze un intriga rodas, varonim saņemot pienākumu veikt noteiktu darbību radušos iztrūkuma novēršanai un

iepriekšējā līdzsvara atjaunošanai (varoņa virtualizācija). Uzdevuma izpildei virtuālam varonim ir jāiegūst un jāapliecina kompetence (varoņa aktualizācija) izšķirošā pārbaudījuma veikšanai (varoņa realizēšanās, vērtīgā objekta iegūšana). Varoņa attīstību regulē četras modalitātes:

- *devoir-faire* pienākums darīt
- *vouloir-faire* griba darīt
- *pouvoir-faire* spēja darīt
- *savoir-faire* prasme darīt⁷⁶

Modalitātes ļauj mainīt potenciālo stāvokli, ietekmējot darīšanas un esības izteikumus ar attiecīgo predikātu modifikāciju. No ārpuses saņemtais uzdevums definē varoņa *pienākumu darīt*, kam attīstības gaitā ir jāpārtop par *gribu darīt*. Šī transformācija ir īpaši jāuzsver, jo pienākuma izpratne un apzināta akceptēšana nozīmē, ka varonis internalizē ārējās instances (pasūtītāja) vērtību sistēmu, jo atrod personisku motivāciju izpildīt pienākumu. Sociālās vides vērtības kļūst par varoņa vērtībām, varonis ieiet sabiedrībā. Pretējā gadījumā varonis paliktu par jebkura uzdevumu veikšanas mehānismu, nepiemērojot darītajam vērtību skalu.⁷⁷

Nākamās divas modalizācijas aktualizē virtuālo varoni. Tās ir saistītas ar varoņa komunikāciju ar citiem sociālās vides locekļiem. Prasme sazināties ar citiem ir priekšnoteikums palīdzības iegūšanai (magiskie rīki, padomi). Komunikācija ir gan darbības veids *sui generis*, gan pavada citus darbības veidus. Varonis izmēģina dažādus uzvedības modeļus un, pārliecinoties par to lietderību un vēlamību, gūst izpratni par sociālajām vērtībām. Modalizāciju jēga ir apliecināt, ka varonis nav spējīgs izpildīt pienākumu viens pats, viņam ir nepieciešama mijiedarbība ar citiem. Sniedzot vai noraidot palīdzību, citi personāži pozitīvi vai negatīvi sankcionē varoņa rīcību, kas palīdz viņam novērtēt sevi.

Uzdevuma izpildīšanai nepieciešamā pārvietošanās telpā risina arī sociālās identitātes veidošanās problēmu, kas rodas, jaunietim pametot dzimtās mājas. Identitāte tiek atrauta no telpas, pie kuras tā bijusi piesaistīta līdz šim brīdim. Visbeidzot iegūtā kompetence tiek lietota darbības veikšanai – varonis realizējas.

Narācijas shēma iekļauj četrus posmus: kontrakts, kompetence (kvalifikācijas pārbaude), veikums (izšķiroša pārbaude) un sankcija (slavas pārbaude). IZanalizēsim modalitāšu darbību narācijā.

Pienākums darīt

Eposa teksta problēmas sākas jau kontrakta posmā, jo nav viegli konstatēt, kāds uzdevums tiek dots varonim. Pienākumu skaidri formulējusi tikai Spīdala, kura steidzina Lāčplēsi:

Kamēr tu šc tālā jūrā maldies,
Tēvu zemi sveši dedzina
Steidzies, Lāčplēsi, uz tēvu mājām,
Atriebies tur svešiem varmākiem!⁷

Tātad tieši Spīdala ir uzskatāma par Pasūtītāju. Neviens cits nav devis Lāčplēsim tādu uzdevumu eksplīcīti, ir tikai *paredzēts*, ka viņš kļūs par varoni:

Tu tiešām izredzēts varonis būsi, kā jau ir sludināts tevim papriekšu ..
kā teica, nolemts no dieviem par tautas varoni vēlāki palikt.⁷⁹

Arī Dievi izvairās pieņemt skaidru lēmumu. Ir teikts, ka Pērkons iesvētījis Lāčplēsi "augstākam mērķim", bet šis mērķis nav definēts. Staburadze kā mediators starp dieviem un Lāčplēsi precizē: "tevi dievi spriež .. slavu pie tautas sev iemantoties."⁸⁰ Tādējādi augstās autoritātes kā Pasūtītāji uzdod Lāčplēsim tikt pie slavas, nevis izpildīt kādu sociāli nozīmīgu pienākumu. Naratīvam vairs nav jēgas, jo pēdējā posmā – sankcijas – iznākums netiek saistīts ar panākumiem kompetences un veikuma posmā. Tautas uztverē Lāčplēsis kļūst par varoni, neizpildot saistības (ja tādas vien bija uzņemtas).

Griba darīt

Neskaidra pienākuma formulēšana atbrīvo Lāčplēsi no atbildības par notiekošo un no apzinātas rīcības motivācijas. Raiņa lūgā lasām:

Lāčplēsis: "Es esmu sūtīts karotājs pret eli .."
Spīdola: "Ak, – sūtīts arī tu! Ne pats tu ej?"

Pumpura eposa varoņi iet ciņā pret savu gribu: "Likten's .. jaunais vīrs piespieda atrauties no mīļām krūtīm"⁸² Zālītes tekstā varonis meklē patvērumu pie Ziemeļmeitas: "Ziemeļa meita, sapni glābjošais, slēp mani sevi, slēp."⁸³

Prasme darīt un spēja darīt

Manuprāt, interesantāku iespaidu kultūrā atstājusi eposa neveiksme pozitīvi modelēt *prasmī darīt*. Darbībā varonis apliecina nevis prasmi, bet fiziskas spējas.⁸⁴ Izdevīgas situācijas rodas cita pēc citas kā Minhauzenam: mošķi Burtnieku ezerā, milzis Kalapuisis, sumpurņi, jodi, raganas, krustneši. Sist vienu reizi, tad sist otru reizi – tāda ir kvalifikācijas pārbaudes būtība, kas, protams, neļauj iegūt jaunas prasmes. Narācijas secība ir tāda, ka Lāčplēsis dodas meklēt Laimdotu pēc tam, kad lasītājs zina, ka viņu jau ir izglābis Koknesis. Ceļošana tādējādi izrādās bezjēdzīga izaugsmei. Šī ir vēl viena iespēja izrādīties, narcisiski demonstrēt fizisku spēku, kura pielietošana nav sociāli nozīmīga. Lāčplēsis nesniedz motivētu palīdzību citiem, nemācās no saziņas ar citiem, neapliecina savas īpašības ikdienišķajā dzīvē. Gluži otrādi – Ziemeļmeita un Zemes malas iedzīvotāji nodrošināja ceļotājus ar visu nepieciešamo, neliekot izturēt pārbaudījumus. Pie Ziemeļmeitas "viss tiem pilnam pasniegts tika",⁸⁵ Zemes malā "ilgi dzīvoja, Zemes ļaudis viens par otru dzinās viņus pacienīt".⁸⁶ Staburadze izglābj Lāčplēsi un uzdāvina viņam maģisku spoguļi, viņš pat netiek pārvērsts par akmeni, kā tas parasti notiek ar iekritušajiem atvarā.

Palīgu funkcija naratīvā ir varoņa morālo īpašību pārbaudījums. Lai iegūtu maģiskos rīkus un atbalstu, varonim ir jāprot sazināties ar citiem personāžiem un iegūt viņu uzticību. Socializācijas līmeņa tiešais rādītājs ir valodas prasme. Lāčplēsim tā ir zema, viņš maz runā un nedzied mīlestības dziesmas Laimdotai. Neprasme

sazināties un patoloģiskais narcisms izraisa vēl lielāku izvairīšanos no sociālajām attiecībām. Viņš atsakās no Burtnieka palīdzības, taču pats nespēj izglābt Laimdotu. Vienīgu pozitīvu socializācijas apliecinājumu Viķe-Freiberga saskata epizodē Burvju salā.⁸⁷ Nevaru tam piekrist, jo šis vienīgais gadījums, kad Lāčplēsis prasa palīdzību no citiem, ir negatīvu tendenci apstiprinošs izņēmums. Turklāt varonis pārliecinās, ka palauties uz draugiem ir riskanti: ceļabiedri mierīgi guļ, kamēr viņš viens pats cīnās.

Trūcīgs intelekts liedz varonim paredzēt notikumus, kas izraisa sociālu bezatbildību. Tā, atkarojot Lielvārdi, tautas militārais varonis "lielas dzīres darīja", "atlaida uz mājām ļaudis" un "nu priekš sevis dzīvoja".⁸⁸ Lielvārdis un Burtnieks kopā dzīvo "dzīrās" Pienākums vēl nav izpildīts, bet laulātais pāris "abi nu priekš sevīm dzīvoja, apbalvoti slavas darbiem".⁸⁹ Raiņa lugā Laimdota mietpilsoniski aizrautīgi stāsta par Vācijā redzētām krāšņām mantiņām un sapņo par bagātību. "Viss panākts; priekš sevis nu dzīvošu," – saka Lāčplēsis.⁹⁰ Spīdola veltīgi brīdina: "Uz glaimiem, Lāčplēsi, neklausī, mēs neesam vēl tik spēcīgi"⁹¹ Viņa aicina Lāčplēsi darīt to, ko pragmatīkās Kalevipoegs mēdz darīt patstāvīgi. Zinot, ka nāks ienaidnieks, viņš rūpējas par drošu patvērumu veciem, jauniešiem, atraitnēm, būvē pilsētas. Kalevipoega moto – neatlikt šodienas darbus uz rītdienu.

Attīstot Spīdolas tēlu lugā "Uguns un nakts", Rainis uzsver zināšanu prioritāti pār fizisku spēku. Spīdola nepārtraukti aicina Lāčplēsi "mainīties uz augšu", papildināt un attīstīt (socializēt) dabas dotās spējas. Lāčplēsis iet divkaujā, ignorējot Spīdolas aicinājumu "Tev lielāks darbs: priekš tautas dzīvot, ne mirt!"⁹² Lugā ir divas replikas, kas raksturo sabiedrības attieksmi pret zināšanām.

Lāčplēsis: "Man nevajga palīga; man pašam spēks, lielāks par tavu [Spīdolas]"

Kangars: "Viņam tik spēks bij, bet prāta necik."⁹⁴

Ieliekot varoņa kritiku nodevēja mutē, Rainis rāda, ka *Cits*, svešinieks kā spogulis ir nepieciešams patības veidošanai. Kangara tēla nepārprotami negatīvas interpretācijas tradīcija manifestē sociālās uzvedības kultūras negatīvu izpausmi – nespēju pieņemt kritiku. Uz to, ka varonis nav spējīgs uz dialogu, ieklausīties citā, mēģinot saprast viņa pozīciju, norāda šī saruna starp Lāčplēsi un Laimdotu.

Lāčplēsis: "Bet es negribu ict, tik darbu rodi,

Kur mākslu un spēku pielikt dodī

Laimdota: "Es vedu tevi, cik varēju,

Nu staigā pats tālāk .."⁹⁵

Laimdota izskatās vilusies Lāčplēsi, kuram, šķiet, ir imunitāte pret zināšanām.

Zālītes interpretācija jo sevišķi saskan ar mūsdienu sabiedrības problēmām. Viņa noņem intelekta problēmu, izsvītrojot Spīdolu no personāžu saraksta. Varonis arī nenokļūst līdz Burtniekiem, kur viņu tomēr sūta mācīties Lielvārds. Traumu dzejniece konstruē kā nodevību, pastiprinot tās efektu. Vāciešu kuģus no vētras izglābj paši latvieši, nevis lībieši kā eposā. Zālīte aicina uz samierināšanos ar okupāciju, jo Latvijai nav un nevar būt izšķirošā kritērija brīvības ie(at)gūšanai –

fiziskā spēka, savukārt zināšanas ir nesvarīgs faktors, tās nevar kompensēt spēka nepietiekamību.⁹⁶

Rīcības brīvības problēma: tradīcija vs. modernitāte

Lāčplēša bailes no rīcības brīvības ir izvairīšanās no atbildības par iespējamo neveiksmi. Latviešu eposs negatīvi risina neatvairāmības un izvēles brīvības dilemmu. Pēc Greimasa, līgumsaistību noraidīšanai ir pozitīva īpašība, tā apliecina personas brīvību.⁹⁷ Brīva izvēle uzliek individam personiskās atbildības sajūtu. Stāstījuma dinamika ir vērsta uz līgumsaistību atjaunošanu iepriekšējās kārtības vai jaunās kārtības ieskicēšanas veidā. Netiešie ceļi, apstāšanās un meklējuma stratēģijas vilcināšanās atliek atrisinājumu uz vēlāku laiku. Tas izpaužas kā "alternatīvas, bifurkācija, gadījuma saiknes un galarezultātā meklējuma neprognozējamība, kas noved pie veiksmes vai sakāves. Meklējums ir stāstījuma atspere, jo tas apvieno un daļa iztrūkumu un iztrūkuma likvidāciju .."⁹⁸ Sociālo pārbaudījumu nozīmi cilvēka patības veidošanā pauž Koknesis, vērtējot Spīdālas rīcību:

Kas krit un atkal uzceļas –
tas gan stāvēs stingrāki uz kājām,
nekā tas, kas vēl nav pakritis.⁹⁹

Tas ir tiešs mājiens uz Lāčplēša sterilo dzīves veidu. Attaisnojoties ar dievu pareģoto nolemtību, Lāčplēsis izvairās no situācijām, kurās ir jāpieņem subjektīvs lēmums. Eposa personāži nesteidzas pildīt savu uzdevumu. Zaudējis Laimdotu, varonis depresijā slēpjas tēva pilī, pēc tam, aizmirsdams pienākumu, bezrūpīgi pavada laiku pie Ziemeļmeitas ("visi jutās laimīgi, tā ka neviens nedomāja salu atstāt, projām braukt"¹⁰⁰) un Zemes malā, apdzīvo īpašumā iegūto Burvju salu. Paklausot Ziemeļmeitas brīdinājumam, maina ceļojuma maršrutu: viņš vairs nevēlas meklēt iemīļoto, bet mierīgi dodas mājup. Atgriezies, svin Līgo un kāzas ("nu tad sākās kāzu dzīres vairāk dienu, naksniņu"¹⁰¹).

Lāčplēša vienaldzību pret pienākumu izraisa dubultais ierobežojums (*double bind*). Dievi viņu ir nozīmējuši par varoni un vienlaikus paredzējuši tautai verdzību. Pienākuma izpilde nozīmē pakļaušanos dievu gribai, taču grauj dievu autoritāti, apliecinot viņu nespēju paredzēt un ietekmēt notikumus. Burtņieku pilī atrastie dokumenti pieļauj, ka cilvēks var panākt dievu, kļūt tam līdzvērtīgs, taču tas var novest pie veco dievu nonievāšanas. Nepaužot šādas pozīcijas vērtējumu, Pumpurs neliedz izvēles brīvību: "Cilvēku gribai ir brīvība."¹⁰² Nenobriedušais kultūras varonis baidās uzņemties atbildību, jo, kā saka Žižeks, "tas, kurš ar izvēles brīvību brīvi izdarīja nepareizo izvēli, tiek uzskatīts par ienaidnieku".¹⁰³ Baidoties izaicināt savus dievus, tauta paliek viņiem uzticīga un saglabā savu identitāti tradīcijā, toties tas liedza brīvību pretoties dievu pareģojumam par "svešinieku jūgu" Tauta pakļāvās likteņa nolemtībai. Lāčplēša pienākuma neizpildīšana pasargāja dievu un tradīcijas autoritāti uz verdzības rēķina.

Eposs nostājas pret Eiropas "faustiānisko" dumpošanos pret dieviem un individuālo brīvību. Pumpurs seko Vācijas intelektuālās tradīcijas gultnei.

Sadrumstalotās, ar nepilnvērtības kompleksiem pārņemtās Vācijas vidējās šķiras intelektuāļi atrada savu identitāti, pretstatot *Kultur* kā tautas gara koncepciju franču Apgaismības *Zivilisation* idejai.¹⁰⁴ Romantiķi bija liecinieki modernizācijas pretrunīgajiem rezultātiem. Apgaismības laikmeta racionālisms ne vienmēr ir nesis tūlītējus pozitīvus augļus, tāpēc "bīstamo zināšanu" izplatītāja funkciju Pumpurs ir paredzējis sievietei, kuru androcentriskā pasaule vēro ar aizdomām.

Sievišķais vs. vīrišķais: vēl viens arguments pret tradīciju

Sieviete ir gan vīrieša varai pakļautais objekts, gan subjekts, kuru vīrietis nevar izprast viņas reprodutīvās funkcijas noslēpuma dēļ. Spīdala divas reizes sacēlās pret saviem dieviem. Pirmkārt, viņa ir ragana un tas ir ļāvis viņai piekļūt zināšanām.¹⁰⁵ Jāatceras, ka atzītais, institucionalizētais zinību krājums – Burtnieku bibliotēka – nebija pieejams. Otrkārt, viņa dedzīgi aicina Lāčplēsi (īpaši Raiņa lugā) cīnīties pret ienaidnieku, ignorējot dievu pareģojumu par verdzību.

Spīdola kā ragana ir elements pretstatījumā tradīcija/modernitāte. "Ragana" ir arī pārmērīgā seksualitāte, tātad atbrīvošanās no patriarhālās iekārtas kontroles pār sievietes uzvedību. Raiņa Lāčplēša bailes no Spīdolas ir bailes no zināšanu uzliktās individuālās atbildības: "Tu karsē un dzel, un saldē reizē, un mainies tūkstots krāsās un skaņās..."¹⁰⁶ Lāčplēša intelekts nav spējīgs apstrādāt tik daudz ienākošās informācijas reizē.

Tradicionālajā pasaulē mīlestībai nav arī dzīvības potenciāla. Ģimenes saites ir sarautas (eposa personāži nav pārliecināti, vai bērni rodas no viena vai no diviem vecākiem), seksuālais motīvs pauž nāves, destrūkcijas tieksmi. Kāzu tautasdziesmas "nejāj mani bāleniņ', kad jās mani bāleniņi, žvadzēs vara zobeniņ'!"¹⁰⁷, "Mani balti bāleniņ' ar zobenu vārtus vēra"¹⁰⁸ pārvērtās par kara dziesmu: "Tautu dēli, bāleliņi, visi karā rīkojās: zobenus un šķēpus tvēra, apsedloja kumeļus."¹⁰⁹ Galvenie varoņi ir neauglīgi pāris. Pēc kāzām Laimdota "jau kādu laiku likās it kā skumīga, nebija tik naigi jautra kā no pirmā sākuma".¹¹⁰ Acīmredzot skumju pamatā ir seksuālā neapmierinātība.

Spīdalas un Laimdotas pretstatījums rāda sievišķības tradicionālās konstrukcijas trauslumu. Tradicionālā pasaule akceptē Laimdotu, taču viņa nespēj veikt nedz savu bioloģisko (nedzemdē bērnus), nedz sociālo funkciju (nespēj palīdzēt Lāčplēsim iegūt zināšanas). Spīdalai piemīt gan seksualitāte, gan prasme mācīt. Abas īpašības izraisa Lāčplēsi bailes, un viņš bēg no Spīdalas. Sievišķā noraidīšana liedz viņam realizēties kā vīrietim. Edipālās stadijas attiecību neveiksme ar nozīmīgo *Citu* ir pastiprināta ar dzimumu funkciju sadali stāstījumā. Ņemot par pamatu dzimtes pretstatījumu, eposā ir atrodamas šādas izotopijas:

sieviete	vs.	vīrietis
Staburadze		Aizkrauklis
Ziemeļmeita		Lielvārdis
Laimdota		Burtnieks
Spīdala		Vaidelots
zināšanas		ignorance
enerģija		vārgums

Zināšanu un prasmju nesējas ir tikai sievietes. Viņas ir pretstatītas veciem vīriešiem kā tradīcijas nesējiem, kuru spējas tomēr ir apšaubāmas, jo zināšanu krājums nav bijis pieejams. Lāčplēsis tikai Burtnieku pili atrod Viduveda minētās "vectēvu garīgas mantas, kuru starpā atrodas arī likumi mani".¹¹¹ Kopš pils nogrimšanas tauta dzīvoja bez likuma (salīdzini ar Lakāna Tēva likumu) un nevarēja atrast centrāles eksteriorizētu kodolu, pamata apzīmētāju, ap kuru sāktu veidoties sabiedrība.

Kalevipoegs vs. Lāčplēsis: lēnie igauņi apsteidz latviešus

Igauņu un latviešu eposi piedāvā atšķirīgas indivīda un individuālās brīvības koncepcijas. Lāčplēsis ir pasīvs, nevēlas uzņemties atbildību. Viņš neizaicina stabilitātes izjūtu nodrošinošo tradicionālo autoritāti, kura Lāčplēsim sevišķi ir vajadzīga viņa depresijā. Lāčplēsis nesteidzas, jo viņš ir varonis pēc definīcijas, tā ir nolēmuši dievi (Raiņa vārdiem: "Tam liktens lēmis tapt par varoni .."¹¹²). Lāčplēsim vairāk rūp saglabāt varoņa institucionalizēto pozīciju, neaptraipīt godu un slavu, lai "nepieliptu nekādi traipekļi".¹¹³ Sociālā aktivitāte var izaicināt varoņa spēku un apšaubīt varonīgo imidžu, un tad varoņa vietu varētu ieņemt viltus varonis.

Lāčplēša maniakāli depresīvā psihoze ir pamats pēkšņām garstāvokļa pārmaiņām. Pasivitātes un melanholijas periodus nomaina demonstratīvie nemērķtiecīgie enerģijas izvirdumi, kuri nerezonē ar sociālām vajadzībām un lietderību. Depresija un fiksācija uz pašapliecināšanos spēka demonstrācijā traucē viņam iegūt nepieciešamu kompetenci izšķirošās pārbaudes izturēšanai veikuma posmā, jo krustnešu nodomu apjēgšanai ir nepieciešamas zināšanas. Lāčplēsis gājis bojā nevis dēļ Kangara nodevības, kurš izklāstīja spēka noslēpumu, bet dēļ savas patmīlības, kuru publiski efektīvi aizskāra Turnšais bruņinieks, izaicinot nerealizējušos varoni uz divkauju.

Kalevipoegs nav nozīmēts par varoni, bet savu izcilību pierāda ar darbiem. Igauņu eposs rāda sociāli aktīvu indivīdu, kurš daudz darbojas, taču darbu veikšanai ar spēku vien nepietiek – viņam ir nepieciešami palīgu gudrie padomi, brāļu un svešinieku palīdzība. Sniedzot pats palīdzību, viņš ir iemantojis daudz draugu, šādi pie reizes apliecinot savas spējas. Saziņai ar palīgiem ir nepieciešamas valodas spējas, un Kalevipoegs daudz runā, dzied. Sociālais kontakts ar citiem potenciāli var apdraudēt pozitīvo tēlu, taču Kalevipoegs neizvairās no nestandarta situācijām, kurās varētu atklāties viņa rakstura negatīvas īpašības. Viņš arī kļūdās, bet cenšas izpirkt savu vainu. Tas personāžu tuvina realitātei: ierindas indivīds nekad nav pilnvērtīgs, bet

Lāčplēsis (A. Filipsons) un Spīdola (L. Bērziņa) Raiņa "Uguns un nakts" iestudējumā Latvijas PSR Valsts Dailes teātrī. 1947. gads. *B. Fedosejeva foto. LVKFFDA, inv. nr. 4233-N.*

Lāčplēsis (E. Pāvuls) un Spīdola (D. Kuple) Raiņa "Uguns un nakts" iestudējumā Jāņa Raiņa Latvijas PSR Valsts Dailes teātrī. 1965. gads. *E. Kera foto. LVKFFDA, inv. nr. 76430-N.*

Lāčplēsis (J. Lisners) un Laimdota (L. Cauka) Raiņa "Uguns un nakts" iestudējumā A. Upiša Latvijas PSR Valsts Akadēmiskajā Drāmas teātrī. 1985. gads. A. Krieviņa foto. LVKFFDA, inv. nr. 134462-N.

Lāčplēsis (R. Fomins) M. Zālītes un Z. Licpiņa rokoperas "Lāčplēsis" iestudējumā Rīgas sporta manēžā. 1988. gada novembris. LVKFFDA, inv. nr. 127205-N.

tiecas pēc pilnvērtības. Kalevipoegs dzērumā noslepkavo vīrieti un seksuāli izmanto meiteni. Tā eposā ienāk vainas un personīgas atbildības motīvs – karš un varoņa bojāeja ir samaksa par nepieņemamo rīcību. Psihoanalīzes skatījumā vainas apzināšanās ir kultūras priekšnoteikums.

Iekšējā psiholoģiskā dinamika rada pamatu cilvēka attīstībai. Rīcības kļūdas, ko rada brīvā izvēle, ir sižeta dzinējs. (Tāpēc Kreicvalds ir saistošāks par Pumpuru.) Igaunu eposā karš ir nevis dievu nemotivēta iegriba kā latviešu eposā, bet maksa par individu atkāpšanos no morāles normām. Kalevipoegs akceptē brīvību, pats pieņem lēmumus, bet ir gatavs arī atbildēt par rīcību. Viņa nāve nav pierādījums brīvības “kaitīgumam”, Kalevipoegs atstāj varas mantinieku. Tauta nav nolemta gadsimtu jūgam, jo jebkurš cilvēks var ieņemt varoņa vietu, ja vien pierāda savu spēju. Pumpurs piešķir šo vietu Lāčplēsim, finālā paužot cerību, ka reiz varonis augšāmcelsies un izpildīs savu varoņa uzdevumu, kuru nav spējīgs veikt neviens cits:

Un ar reizi nāks tas brīdis,
Kad viņš savu naidnieku
Vienu pašu lejā grūdis,
Noslicinās atvarā, –
Tad zels tautai jauni laiki,
Tad būs viņa svabada!¹¹⁴

Kolektīvs pats sevi nolemj pasīvai gaidīšanai, “nesvabadībai”. Sižets ir strupceļā, jo varonis nav atstājis pēcnācēju. Rainis redz tautas pasivitātes cēloni faktā, ka “savu likteni saista pie viena vīra”¹¹⁵ un tautas balss lugā tikai vaimanā. Astoņdesmit gadus vēlāk Zālīte aicina tautu “saukt skaļāk” (vaimanāt?) šo vienīgo vīru.¹¹⁶

“Kalevipoegs” paredz turpmākās virzības ceļu. Eposā ir runa par gudrību grāmatu, ko varonis nav paguvis izmantot. Nākotne pieder vārdam, nevis fiziskam spēkam. Faktiski pie šādas interpretācijas noved arī Pumpura sacerējums, kas parāda fiziskā spēka vājību vārda priekšā: vācieši iekaro ar vārdu.

Bēgšana no brīvības, izvairīšanās no atbildības

Lai kā mēs pārlasītu eposu, no jauna konstatējam, ka varonis iet bojā, neatstājot ticamu cerību pienākuma izpildei. Katrā gadījumā no lasītāja tiek prasīts gaidīt varoni, nevis internalizēt pienākumu pašam un rīkoties. Eposa sagādātā bauda lasītājam ir atļauja bēgt no sociālo atbildību prasošās brīvības. Latvijas kultūras problēma parādās tekstā kā neveiksme atrisināt attiecības starp individu un kolektīvu, kā indivīda nespēja iekļauties sabiedrībā. Etniskā nacionālisma diskurss uzskata sociālo solidaritāti par imanento dabiski pastāvošai etniskajai identitātei, kurai ir pakārtoti kopienas politiskie, sociālie, ekonomiskie faktori. Kaut gan diskursu barojošs metanaratīvs nenodrošina šo koncepciju ar nepārprotami pozitīvu simbolisku apliecinājumu. Kāpēc Kaupo un Kangaram ir izdevies izvairīties no kopīgas kultūras un valodas homogenizējošām tendencēm? Teksts vairo nodevēju skaitu, bet neparāda pamatu solidaritātei.

Trešās atmodas dzejnieces Māras Zālītes hrestomātiskā "bāreņu tautas" uzruna sasauca ar kultūras pamatnaratīvu, apstiprinot Andreja Pumpura neapzināti konstruēto traumu:

Kā lai jūs uzrunāju? Es teikšu "bāreņi". Sveika, bāreņu tauta! Sveika, aizvien vēl bāreņu tauta. Bārenības gēns mūsu zemai ir spēcīgi ieprogrammēts. To mūsu tautā iedēstījuši pakļautības un apspiestības gadsimti. Un kad mēs, mātes meitas un tēvu dēli, dziedam "kas tie tādi, kas dziedāja", šī bārenības sajūta mūsos uzied atkal spūgtiem un sāpīgiem ziediem, šī pāri nodarījuma un vientulības sajūta. Katram atsevišķi un visai tautai kopumā. Jo mums jau ļoti ilgi nav mātes. Mātes, kas būtu mūsu garīgais un materiālais pamats. Mātes, pie kuras mēs varētu kā tauta justies drošībā. Māte kā telpa, māte kā laiks, zeme, dzimtene, valsts.¹⁷

Zālīte definējusi iztrūkumu kā nespēju īstenot regresīvo pirmsedipālo identifikāciju būt-kopā-ar-māti. Ir simptomātiski, ka par "bāreņi" tiek saprasts tāds/tāda, kam nav mātes. Tēvs tiek izslēgts no attiecību sistēmas, jo trauma ir definēta kā tēva sāpīgās funkcijas rezultāts. Sekojošā tabula apkopo nozīmes radīšanas līmeņus, virzoties no episkā naratīva uz mūsdienu diskursu.

Diskursa līmenis	Zaudētais objekts	Paciens	Aģents
Individuālais eposā	māte-lācene	Lāčplēsis	Vaidelots = savējais
Sociālais eposā	zeme	tauta	Kangars, Kaupo = liminālie krustneši = svešie
Politiskais šodien	valsts	nācija	sliktie politiķi = liminālie "ārējais spiediens" = svešie

Ernsts Gellners teica, ka "nacionālisms nav nāciju pašapziņas atmoda, nacionālisms ievieš nācijas tur, kur tās neeksistē".¹⁸ Nacionālai ideoloģijai nav izdevies ieviest solidaritāti, kohēziju. Tas, ko uzskatīja par dabiski eksistējošu, ir jākonstruē no jauna. Pumpurs un literārie kritiķi atstājuši novārtā eposa satura sociālo dimensiju. Teksta stabilizācijai kā eposam ir svarīga ne tikai atbilstība etnokulturālā autentiskuma izpratnei, bet arī spēja piedāvāt sociālo problēmu risinājuma modeli. Eposs tika izprasts kā artefakts, kopienas obligātais atribūts, kas pilda atšķirības funkciju no citām kopienām. Etnonacionālisms inventarizē kultūras priekšmetus, bet nesaskata kultūras lomu sociālo nozīmju radīšanā. Kultūra ir no pagātnes aizgūtais iespējamo nozīmju modelis, kas kalpo tagadnes interpretācijas vajadzībām.¹⁹ "Lāčplēsis" ir iemācījis izprast tagadni caur neveiksmes, pasivitātes un pašviktimizācijas prizmu.

Atsauces un piezīmes

¹ Vairums literatūras kritiķu vērtē tekstu no šīs pozīcijas. Eposs radīja specifiski latvisku kultūras kodu (BERELIS, Guntis. *Latviešu literatūras vēsture: No pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999. 24., 25. lpp.), radīja latviešu varonētēlu, kas ietekmēja turpmākās ciņas par neatkarību (*Latviešu literatūras vēsture*. Red. L. Bērziņš. Rīga: Literatūra, 1935. 2. sēj.; DRAVNIEKS, Arvids. *Latviešu literatūras vēsture*. Grand Haven, Mich.: Raven Printing Inc., 1976); veica latviešu nacionālās ideoloģijas radīšanas misiju (*Latviešu literatūras vēsture*. 1. sēj.: *No rakstītā vārda sākumiem līdz*

- eposa funkcija (ČAKARS, Oto, GRIGULIS, Arvids, LOSBERGA Milda. *Latviešu literatūras vēsture no pirmsākumiem līdz XIX gadsimta 90. gadiem*. Rīga: Zvaigzne, 1990. 315. lpp.); "dižena klints mūsu literatūrā, mūsu kultūrā, mūsu tautas dzīvē" (KALNIŅŠ, Jānis. "Lāčplēsis" sava laika kultūrvēsturiskajā situācijā. *Karogs*. 1990. Nr. 9. 14. lpp.). Lāčplēša personāžs ir "drosmes, varongara un godīguma iemiesotājs" (LASMĀNIS, Imants. Ievads. PUMPURS, Andrejs. *Lāčplēsis. Latvju tautas varonis. Tautas eposs*. Rīga: Liesma, 1975. 5. lpp.); "Lāčplēša vārds kļuva par tautas spēka un varonības simbolu" (RUDŽĪTIS, Jāzeps. A. Pumpura eposs "Lāčplēsis" PUMPURS, Andrejs. *Lāčplēsis. Latvju tautas varonis. Tautas eposs*. Rīga: Zinātne, 1988. 134. lpp.); "spilgts tautas brīvības cīnītāja tēls" (RUDŽĪTIS, Jāzeps. "Lāčplēsis" un "Kalevipoegs" salīdzinošā skatījumā. *Karogs*. 1988. Nr. 9. 18. lpp.).
- ² FREUD, Sigmund. Group Psychology and the Analysis of the Ego. (1921). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. London: The Hogarth Press, 1955. Vol. XVIII.
- ³ LACAN, Jacques. *Le Séminaire de Jacques Lacan. Livre XVII. L'envers de la psychanalyse*. Paris: Seuil, 1991.
- ⁴ QUÉRÉ, L. *Des miroirs équivoques*. Paris: Aubier Montaigne, 1982.
- ⁵ CASTORIADIS, Cornelius. *The Imaginary Institution of Society*. Cambridge: Polity, 1987.
- ⁶ BILLIG, Michael. *Banal Nationalism*. London: Sage, 1985.
- ⁷ BROOKS, Peter. *Reading for the Plot: Design and Intention in Narrative*. Oxford: Clarendon Press, 1984; JAMESON, Fredric. *The Political Unconscious. Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca: Cornell University Press, 1981; FOWLER, Roger. *Literature as Social Discourse. The Practice of Linguistic Criticism*. London: Basil Blackwell Academic and Educational, 1981; LYOTARD, Jean-François. *The Postmodern Condition*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984.
- ⁸ LYOTARD, Jean-François. *The Postmodern Condition*. P. 32.
- ⁹ JAUSS, Hans-Robert. Literary History as a Challenge to Literary Theory. *New Literary History*. 1970. No. 2. P. 7–37.
- ¹⁰ BRUNER, Jerome. *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986. P. 12–14.
- ¹¹ FREUD, Sigmund. Creative Writers and Day Dreaming. (1908) In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. IX. London: The Hogarth Press, 1959. Vol. IX. P. 152.
- ¹² BRENNER, Charles. *An Elementary Textbook of Psychoanalysis*. Garden City, NY: Anchor, 1974. P. 235.
- ¹³ SMELSER, Neil. *The Social Edges of Psychoanalysis*. Berkeley: University of California Press, 1998. P. 238.
- ¹⁴ ERIKSON, Erik. A Memorandum to the Joint Committee on Post War Planning. *A Way of Looking at Things: Selected Papers from 1930 to 1980*. Edited by S. Schlein. New York: Norton, 1945. P. 369.
- ¹⁵ FROMM, Erich. *Escape from Freedom*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1943.
- ¹⁶ GERGEN, Kenneth. *An Invitation to Social Construction*. London: Sage, 1999.
- ¹⁷ RICHARDSON, L. Narrative and Sociology. *Journal of Contemporary Ethnography*. 1990. No. 19. P. 118.
- ¹⁸ SKULTANS, Vieda. *The Testimony of Lives. Narrative and Memory in Post-soviet Latvia*. London, New York: Routledge, 1998.
- ¹⁹ ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983.
- HOBBSBAWN, Eric J. Introduction: Inventing Traditions. *The Invention of Tradition*. Ed. by E. Hobsbawm, T. Ranger. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- ²⁰ Somu "Kalevala" tapusi 1849. gadā, igauņu "Kalevipoegs" – 1861. gadā un armēņu 10.–11. gs. teikas ar nosaukumu "Sasūnas Davids" tika pierakstītas 1873. gadā.
- ²² Sk.: BERELIS, Guntis. *Latviešu literatūras vēsture*. 24., 25. lpp.; PRIEDĪTIS, Arturs. *Latvijas kultūras vēsture: No visnenākajiem laikiem līdz mūsdienām*. Daugavpils: A.K.A., 2000. 151.–153. lpp.
- ²³ Runa, vārds, dziesma (*grieku val.*).
- ²⁴ BECKSON, K., GANZ, A. *Literary Terms. A Dictionary*. New York: Farrar, 1975; CUDDON, J. A. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Oxford: Blackwell, 1998; GRAY, M. *A Dictionary of Literary Terms*. Harlow: Longman, 1998.
- ²⁵ Sk.: VĪĶE-FREIBERGA, Vaira. Andrejs Pumpurs's "Lāčplēsis" (Bearslayer): Latvian National Epic or Romantic Literary Creation? *National Movements in the Baltic Countries During the 19th Century*. Ed. by A. Loit. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm: University of Stockholm, 1985.
- ²⁶ Cit. pēc: KALNIŅŠ, Jānis. "Lāčplēsis" sava laika kultūrvēsturiskajā situācijā. 10. lpp.
- ²⁷ ČAKARS, Oto, GRIGULIS, Arvids, LOSBERGA, Milda. *Latviešu literatūras vēsture*. 313. lpp.
- ²⁸ KALNIŅŠ, Jānis. "Lāčplēsis" sava laika kultūrvēsturiskajā situācijā. 10. lpp.
- ²⁹ PRIEDĪTE, Aija. National Identity and Cultural Identity: The History of Ideas in Latvia in the Nineteenth and Twentieth Centuries. *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History*

- in the North-East Baltic Region. Nineteenth and Twentieth Centuries.* Ed. by M. Branch. Helsinki: Finnish Literature Society, 1999.
- ³⁰ VĪKE-FREIBERGA, Vaira. Kultūras latviskums un ipatnība. *Karogs*. 1992. Nr. 7/8. 191. lpp.
- ³¹ *Turpat*. 190. lpp.
- ³² BERELIS, Guntis. *Latviešu literatūras vēsture*. 25. lpp.
- ³³ EAGLETON, Terry. *Literary Theory*. Second edition. London: Blackwell, 1996. P. 177.
- ³⁴ ZEIFERTS, Teodors. *Latviešu rakstniecības vēsture*. (1922). Rīga: Zvaigzne, 1993.
- ³⁵ DRAVNIĒKS, A. *Latviešu literatūras vēsture*.
- ³⁶ *История латышской литературы*. Рига: Зинатне. АН ЛССР. Институт языка и литературы, 1971. С. 177.
- ³⁷ *Latviešu literatūras vēsture. 1. sēj.* 176. lpp.
- ³⁸ *Turpat*. 178. lpp.
- ³⁹ *Latviešu literatūras vēsture*. Red. L. Bērziņš. 13., 33. lpp.
- ⁴⁰ ČAKARS, Oto, GRIGULIS, Arvids, LOSBERGA, Milda. *Latviešu literatūras vēsture*. 314. lpp.
- ⁴¹ *Latviešu literatūras vēsture. 1. sēj.* 178. lpp.
- ⁴² PRIEDĪTE, Aija. National Identity and Cultural Identity. P. 241.
- ⁴³ *Latviešu literatūras vēsture*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1959. 2. sēj. 563. lpp.
- ⁴⁴ *История латышской литературы. С. 87.*
- ⁴⁵ *Turpat*. 221. lpp.
- ⁴⁶ PRIEDĪTIS, Arturs. *Latvijas kultūras vēsture*. 151. lpp.
- История латышской литературы. С. 177*
- ⁴⁸ *Latviešu literatūras vēsture. 1. sēj.* 174. lpp.
- ⁴⁹ DRAVNIĒKS, Arvids. *Latviešu literatūras vēsture*.
- ⁵⁰ *Latviešu literatūras vēsture*. Red. L. Bērziņš. 13., 33. lpp.
- ⁵¹ Ir grūti iedomāties Niedrišu Vidvuta vārdā nosauktu valsts militāro ordeni.
- Latviešu literatūras vēsture. 2. sēj.* 563. lpp.
- ⁵² *Turpat*. 570. lpp.
- ⁵³ V. Viķes-Freibergas referāts konferencē Stokholmā (1985) akcentēja eposa brīvības ideju, ir jaušams, ka autore attiecina šo patosu uz padomju realitāti, taču teksta brīva cirkulācija padomju diskursā mazināja iespējamās tiešas pretpadomju konotācijas nacionālistiskajā diskursā. Akceptējot un pavairojot tekstu, padomju ideoloģija daudz maz neitralizēja eposa simboliku.
- ⁵⁵ FOKKEMA, Douwe, IBSCH, Elrud. *Theories of Literature in the Twentieth Century*. London: C. Hurst & Company, 1985. P. 138.
- ⁵⁶ FREUD, Sigmund. The Dissolution of the Oedipus Complex. (1924). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. London: The Hogarth Press, 1961. Vol. XIX; LACAN, Jacques. *Écrits*. Paris: Seuil, 1966.
- Latviešu valodā nav iespējams iztulkot atbilstoši vārdu *être / to have*. Piederība tiek izteikta ar citu darbības vārdu.
- ⁵⁸ ŽIŽEK, Slavoj. *Enjoy Your Symptom! Jacques Lacan in Hollywood and out*. New York and London: Routledge, 1992. P. 75, 76.
- ⁵⁹ PUMPURS, Andrejs. Izskaidrojumi par "Lāčplēsi" (1889). PUMPURS, Andrejs. *Lāčplēsis. Latvju tautas varonis. Tautas eposs*. Rīga: Zinātne, 1988. 261.–265. lpp.
- "Kalevipoegā" tēva funkcija ir ekspliciti pārstāvēta. Vecais Kalevs pirms miršanas dod skaidras instrukcijas par to, kā dēlim rīkoties pēc viņa nāves. Kalevipoegs nāk uz tēva kapa pēc padoma. Kad uz vecāku mīlestību un aizsardzību vairs nevarēja cerēt, brāļi apzināti nolēma izpildīt tēva vēlējumu, t.i., pakārtoties tēva vārdam.
- ⁶¹ JAMESON, Fredric. *The Political Unconscious. Narrative as a Socially Symbolic Act*. Par sociālajiem stereotipiem tuvāk sk.: ŠULMANE, Ilze, KRUKS, Sergejs. Stereotipi Latvijas presē. *Latvijas mediju analīze*. Rīga: Latvijas Universitātes Komunikācijas studiju nodaļa, 2001. 11.–50. lpp.
- ⁶² ŽIŽEK, Slavoj. *Looking Awry. An Introduction to Jacques Lacan Through Popular Culture*. Cambridge, MA: MIT Press, 1991. P. 8.
- ⁶⁴ Tomēr neapzināti "mežoniģas ausis" traucē latviešu kultūrai. Lāča ausis ir gan spēka avots, gan nepilnvērtības zīme. Lielvārdis piešķir varonim jaunu vārdu, neminot iepriekšējo (Lācausis). Par to, ka lāča ausis ir varoņa spēks, eposs min īsumā. Simbolisko kastrāciju paveikusi ikonogrāfiskā tradīcija (grāmatu ilustrācijas, skulptūra, teātris). Lāčplēša ausis tiek slēptas zem kupliem matiem vai parādītas kā cepures elements. M. Zālite rokoperas libretā idealizēja varoni. Lāčplēša īpašais spēks tika definēts kā spēja dzirdēt. Tā kā šī nav lāča labākā īpašība, jāsaprot, ka varonis ieguva cilvēka cienīgu izskatu ar cilvēka ausīm.

- ⁶⁵ ЖИЖЕК, Славой. *Возвышенный объект идеологии*. Москва: Художественный журнал, 1999. С. 171.
- ⁶⁶ PUMPURS, Andrejs. *Lāčplēsis. Latviju tautas varonis. Tautas eposs*. II dziedājums: 51. rinda (turmāk – II: 51).
- ⁶⁷ Turpat. VI: 487.–489.
- ⁶⁸ ZĀLĪTE, Māra. *Lāčplēsis*. Librets rokooperai pēc A. Pumpura eposa motīviem. ZĀLĪTE, Māra. *Sauciet to par teātri*. Rīga: Jumava, 2001. 220. lpp.
- ⁶⁹ Turpat. 221. lpp.
- ⁷⁰ Turpat. 227. lpp.
- ⁷¹ PUMPURS, Andrejs. *Lāčplēsis*. III: 130.
- ⁷² Turpat. VI: 561.–565.
- ⁷³ Lāčplēša attieksmi pret apkārtējiem ietekmējusi raganu saietā noskatīts “primārais skats” Šeit viņš beidzot saprot, ka bērni rodas no diviem vecākiem.
- ⁷⁴ ПРОИШ, Владимир. *Морфология волшебной сказки*. (1928). Москва: Лабиринт, 1998; TODOROV, Tzvetan. *The Poetics of Prose*. Ithaca: Cornell University Press, 1977.
- ⁷⁵ GREIMAS, Algirdas-Julien. *Sémantique structurale. Recherche de méthode*. Paris : Larousse, 1966.
- ⁷⁶ GREIMAS, Algirdas-Julien. *Du Sens II*. Paris : Seuil, 1983. P. 76–81.
- ⁷⁷ Augstāk minētā Lāčauša darbību veikšanas kritērijs ir samērojamība ar esošo spēku. Nemodulēta spēka pielietošana bieži nodara pāri.
- ⁷⁸ PUMPURS, Andrejs. *Lāčplēsis*. V: 325.–328.
- ⁷⁹ Turpat. II: 39., 53.
- ⁸⁰ Turpat. II: 721.
- ⁸¹ RAINIS, Jānis. Uguns un nakts. *Kopoti raksti*. Rīga: Zinātne, 1980. 9. sēj. 190. lpp.
- ⁸² PUMPURS, Andrejs. *Lāčplēsis*. VI: 487.–489.
- ⁸³ ZĀLĪTE, Māra. *Lāčplēsis*. 220. lpp.
- ⁸⁴ Nevaru nenovilkt paralēli ar mūsdienām. Nacionālās bibliotēkas – Gaismas pils – celšana tiek uzskatīta par prestiža jautājumu, nevis vērtēta izglītības kontekstā. Tāpēc arī grandiozs un burtiski apžilbinošs (stīkla fasāde!) arhitektoniskais projekts. Lāčplēsis arī izcēla Gaismas pili no ūdens, bet kāda jēga bija tālākizglītošanai?
- ⁸⁵ PUMPURS, Andrejs. *Lāčplēsis*. IV: 641.
- ⁸⁶ Turpat. IV: 916., 917.
- ⁸⁷ VĪĶE-FREIBERGA, Vaira. Andrejs Pumpurs's “Lāčplēsis” (Bearslayer): Latvian National Epic or Romantic Literary Creation?
- ⁸⁸ PUMPURS, Andrejs. *Lāčplēsis*. VI: 778., 825., 846.
- ⁸⁹ Turpat. VI: 846., 847.
- ⁹⁰ RAINIS, Jānis. *Uguns un nakts*. 284. lpp.
- ⁹¹ Turpat. 295. lpp.
- ⁹² Turpat. 308. lpp.
- ⁹³ Turpat. 193. lpp.
- ⁹⁴ Turpat. 203. lpp.
- ⁹⁵ Turpat. 210. lpp.
- ⁹⁶ A. Pumpurs nerāda krustnešus kā asinskārus. Ir nojaušams, autoram nebija nepārprotama risinājuma dilemmai arhaiskas tradīcijas vs. modernizējoša kristietība. M. Zālītes tekstā krustnešu nodoms ir: “Tautu kā suni saitē sev turēsim.”
- ⁹⁷ GREIMAS, Algirdas-Julien. *Du Sens*. Paris : Seuil, 1970. P. 210.
- ⁹⁸ RICOEUR, Paul. *Temps et récit II*. Paris: Seuil, 1983. P. 76.
- ⁹⁹ PUMPURS, Andrejs. *Lāčplēsis*. V: 538.–540.
- ¹⁰⁰ Turpat. IV: 642.–644.
- ¹⁰¹ Turpat. VI: 475., 476.
- ¹⁰² Turpat. III: 94.
- ¹⁰³ ЖИЖЕК, Славой. *Возвышенный объект идеологии*. С. 166.
- ¹⁰⁴ Skat. ELIAS, Norbert. *The Civilizing Process*. Oxford: Blackwell, 1994.
- ¹⁰⁵ Šo pretrunīgo dabu pauda pat tranzistors “VEF Spidola” Populārākajam padomju radiouztvērējam bija arī īsviļņu diapazons, kas ļāva piekļūt pie ideoloģiski nesankcionētas informācijas. Spidola ir gan savējā, gan svešiniece.
- ¹⁰⁶ RAINIS, Jānis. *Uguns un nakts*. 243. lpp.
- ¹⁰⁷ PUMPURS, Andrejs. *Lāčplēsis*. VI: 390.–392.
- ¹⁰⁸ Turpat. VI: 394., 395.

- ¹⁰⁰ PUMPURS, Andrejs. *Lāčplēsis*. VI: 503.–506.
¹⁰¹ Turpat. VI: 1001.–1004.
¹⁰² Turpat. III: 401.–402.
¹⁰³ RAINIS, Jānis. *Uguns un nakts*. 188. lpp.
¹⁰⁴ PUMPURS, Andrejs. *Lāčplēsis*. II: 132.
¹⁰⁵ Turpat. VI: 1155.–1160.
¹⁰⁶ RAINIS, Jānis. *Uguns un nakts*. 311.lpp.
¹⁰⁷ ZĀLĪTE, Māra. *Lāčplēsis*. 230. lpp.
 M. Zālītes uzstāšanās 1988. gada 7. oktobrī, videoieraksta stenogramma.
¹⁰⁸ GELLNER, Ernest. *Thought and Change*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1964. P. 168.
¹⁰⁹ DOUGLAS, Mary, ISHERWOOD, Baron. *The World of Goods. Towards and Anthropology of Consumption*. London; New York: Routledge, 1996. P. 42-43.

Sergei Kruks

Latvian Epic "Lāčplēsis": Traumatic Imagination of Community

The Latvian epic hero Lāčplēsis created by Andrejs Pumpurs in 1888 failed to fulfil his mission. The nation was advised to wait for his resurrection for to accomplish his glorious task. It is a permanent trait of Latvian politics: to sit and wait for a hero, an outstanding politician who would manage to mobilise the citizenry to improve their life or the world.

Pumpurs failed to create a lofty hero, but succeeded at defining the cultural trauma: the functioning of a society depends less on a supernatural hero but more on collective action. The epic is still in circulation thus shaping the contemporary discourse, "Lāčplēsis" is a value. His name serves as a standard for all of us", says a recent high school manual.

The epic is a traumatic imagination of community, however as a political unconscious it provides a psychological relief for it allows the subject to deny personal responsibility by blaming the outside world for all his/her misfortunes.

The hero suffers from unresolved Oedipus complex, there is no father figure who could accomplish the painful but liberating function of castration. This role is allotted to a foreigner. Nevertheless even this does not help the hero: he drowns in the Daugava river, thus metaphorically returning to the maternal body, that he had been deprived of in his early childhood. In the epic the missing mothers are substituted by natural objects: land and water as archetypes for mother.

The narrative thematises self-victimization and the desire for the violently deprived freedom. The text expresses the fear of freedom since freedom would lead to the exhaustion of the goal. The psychological level (child – parents) exposes the problems of social level (individual – community). In the family the hero misses his freedom by refusing symbolic castration. In the society he misses fresh knowledge, new skills and hesitates to regain freedom for the people, because the knowl-

edge acquisition depends on the symbolic castration: the hero must recognize that he is not perfect and omnipotent. Individual growth requires that physical strength be re-examined.

Repressed inability to become free is redefined as a violent deprivation of freedom. On the social level this traumatic event is being constructed as a conquest of the land.

Gods predicted that Lāčplēsis would become a hero, but did not make him perform heroic deeds. In the course of the narrative Lāčplēsis does not demonstrate his commitment to the freedom of the nation, thus he fails to interiorise the social values. In his actions the hero demonstrates only his physical strength, not skills and knowledge. Lāčplēsis does not provide motivated help to others, he does not learn from social contacts, he does not prove his outstanding physical capacities in everyday life. On the contrary, all the helpers provided him with everything without any tests imposed on him. The function of the helpers in the narrative is to check the hero's moral qualities. Acquisition of magical tools and support depends on the hero's skills to communicate with others and to win their recognition. Lāčplēsis avoids communication with others, he often rejects external help for he is the hero by definition. The biting criticism of the hero is neutralised by putting bitter words into the traitor's mouth. However the foreign Other is indispensable to construct the successful identity.

Lāčplēsis has maniacal depressive psychosis. Periods of passivity and melancholy are followed by demonstrative and meaningless outbursts of force that do not meet the needs of the society. Depression and fixation on self-assurance by demonstrating his strength interferes with gaining competence needed for the decisive test.

Lāčplēsis's fear of freedom to act manifests itself in dodging responsibility. The Latvian epic negatively resolves the dilemma of inevitability and freedom of choice for it requires individual responsibility. Gods have nominated him as the hero and at the same time predicted subjugation to the foreign power, implying that he would not succeed. If he decides to fulfil the obligation he submits himself to the divine wish, but destroys their authority by proving their inability to influence the social developments. Unwilling to challenge their gods, people manage to retain identity through tradition, but they deprive themselves of the freedom to resist the gods' prediction.

In the narrative only women are the carriers of knowledge and skills. They are opposed to the old men as carriers of tradition.

Any time when we read the epic anew we find that the hero perishes and can not cherish any hope to carry out his duty. In any case the reader is invited to wait for the hero to come rather than to internalise the obligation and to start acting on his own. Unconsciously the epic allows the reader to avoid the freedom, which requires social responsibility. The failure of an individual to communicate with the community or to be involved with it can be treated as a social problem of Latvians

in the text. Ethnonationalism discourse treats social solidarity as immanent to the natural ethnic identity. All political, social, economical factors of the community life are merely subordinated to the ethnic bond. However the metanarrative which feeds such a discourse does not complement this concept with strong positive symbolic evidence.

A poet of the Third Awakening Māra Zālīte in her popular address to the 'nation of orphans' in 1988 has something in common with the trauma constructed by Andrejs Pumpurs.

Hello, my nation of orphans! The gene of orphanage has been strongly programmed into our subconsciousness. It has been planted in our people's minds through the centuries of submission and subjugation. [...] We have not had our mother for so long. The Mother who could be our spiritual and material foundation. The Mother with whom we could feel secure as people. The Mother as the space, time, motherland, state.

Zālīte has defined the lack as the impossibility to fulfil the regressive pre-oedipal identification of being-with-mother. It is symptomatic that an 'orphan' is considered as the one who lacks mother. Father still is not admitted to the social relationship for the trauma has been defined as a result of the painful function of father. The following table summarizes the levels of signification from the epic narrative to the contemporary discourse.

Discursive level	Lost object	Patient	Agent
Individual in the epic	mother-bear	Lāčplēsis	Vaidelots = our's
Social in the epic	land	people	Kangars, Kaupo = liminal crusaders = strangers
Political today	state	nation	bad politicians = liminal external pressure = strangers

Ernst Gellner in "Thought and Change" argues that nationalism is not the awakening of nations to self-consciousness; it invents nations where they do not exist. The ideology of nationalism has not succeeded in inventing solidarity and social cohesion. Considered as a natural phenomenon still it is to be invented from the scratch. Pumpurs and literary criticism ignored the social dimension of the epic. Stabilization of the text as of an epic depends not only on its relevance to the authenticity standards, but on its ability to provide a moral blueprint for the solution of the social problems. The epic was understood as an artefact, a compulsory attribute of a community, making it distinct from other communities. Ethnonationalism makes a checklist of cultural things and fails to realize the role of culture in the creation of social meaning. Culture is a pattern of meanings inherited from the immediate past, a canopy for the interpretative needs of the present. "Lāčplēsis" has taught its reader to realize the present through the prism of failure, passivity, and self-victimization.

Ābrams Kleckins

Latviešu dokumentālais kino 1960–1990

Rakstā analizēta dokumentālā kino vēsture kā mākslas nozares veidošanās modelis, kā arī dokumentālā kino attīstība mākslas un propagandas mediju sistēmas ietvaros. Akcentētas dokumentālā kino attīstības iekšējās likumsakarības un ārējo faktoru – politikas, ekonomikas, tehnikas – nozīme. Dokumentālā kino dažādo skolu veidošanās bāze bija iekšējo likumsakarību sinhronitātes un universāluma, kā arī ārējo faktoru daudzveidības mijiedarbība. Šis raksts ievada iecerēto publikāciju ciklu par latviešu dokumentālo kino.

Atslēgas vārdi: dokumentālais kino, kinodokumentālistika, latviešu dokumentālais kino, attīstības sinhronitāte un universālums.

Latviešu dokumentālais kino, kāds tas bija starp 20. gadsimta 60. un 90. gadiem, ir aizgājis vēsturē, tāpat kā ir kļuvis par vēsturi laiks, kurā tas tapis un veidojies un kuru tas centās atspoguļot, saglabāt nākotnei un arī, cik ir bijis tā spēkos, veidot.

Tagad, kad mēs dzīvojam citā laikmetā, citā gadsimtā un pat citā gadu tūkstoši, arvien skaidrāka kļūst apziņa, ka laiks, kura bērēs lielākā sabiedrības daļa ar dziļu gandarījumu ir aktīvi piedalījusies, tomēr vēl nav miris. Vispirms jau tāpēc, ka vairumam tā ir personiskās biogrāfijas visai nozīmīga vai pat visnozīmīgākā sastāvdaļa, jo dzīve, kā zināms, katram ir viena un, kurā laikā tā iekritīs, tas no viņa nav atkarīgs.

Toties no cilvēka ir atkarīgs, kā konkrētā laika piedāvātajos apstākļos dzīvot: vienkārši ļauties laika straumei, mēģināt izmantot savā labā tā vilinājumus vai atbildēt uz tā izaicinājumiem. Ne vienmēr tas ir apzinātas izvēles rezultāts, taču sekas iestājas tik un tā. Dažkārt tās ir lieliskas. Ja turklāt tās ir arī sociāli nozīmīgas, tad par tām sacer grāmatas vai vismaz rakstus.

Šā rakstu cikla iecere ir ne tik daudz sniegt vēsturisku apskatu, cik piedāvāt koncepciju, kuras ietvaros varētu mēģināt izprast 20. gadsimta 60.–90. gadu latviešu dokumentālā kino fenomenu. Tēmas atklāšana prasa iedziļināšanos gan pasaules kinodokumentālistikas attīstības likumsakarībās, gan latviešu

dokumentālā kino savdabībā nacionālās kultūras kontekstā. Tikai paša fenomena esamība nav jāpierāda, jo tas ir jau sen starptautiski atzīts fakts.

Pirmais raksts

Pasaules konteksts. Iekšējās likumsakarības un vēsturiskie apstākļi

Pētot dokumentālā kino vēsturi, nevar neievērot, cik līdzīgi visdažādākajās zemēs tas attīstījās arī tad, kad (kā tas bija jau kopš 20. gadsimta 30. gadu sākuma) kinodokumentālistika eksistēja visai izolēti savu valstu robežās un apstākļi tajās bieži vien bija pat diametrāli atšķirīgi.

Tas nebija nekāds brīnums, ka 30. gados dokumentālais kino pēkšņi gandrīz vienlaikus visur zaudēja savu popularitāti un gandrīz pazuda aktieru kino ēnā: sākās skaņas kino laikmets, kurā dokumentālistiem bija visai grūti iesaistīties. Līdz 50. gadu beigām skaņas ieraksta aparatūra bija stacionāra un to varēja izmantot tikai studiju paviljonos. Dokumentālā kino attiecībās ar skatītāju uzradās starpnieks – diktors, kas skaidroja notiekošo uz ekrāna un runāja varoņu vietā. Skatītājus tas, protams, neapmierināja.

Bet kāpēc tajos pašos 30. gados rūpes par kinodokumentālistiku visur uzņēmās politiskie spēki un pirmām kārtām – valdības? Tā tas bija gan totalitārajā Vācijā un Padomju Savienībā, gan demokrātiskajā Lielbritānijā un Kanādā.

Un kāpēc ap 1960. gadu gandrīz vienlaikus visā pasaulē dažādi cilvēki neatkarīgi cits no cita piesaka radikālu pagrieziena visā dokumentālā kino attīstībā un filozofijā? Rietumos šo procesu pavadīja skaļi manifesti un apzīmējumi – “brīvais kino” Anglijā, “tiešais kino” ASV, “patiesības kino” Francijā. Austrumos – Polijā, Dienvidslāvijā, PSRS (Latvijā, Krievijā, Kirgīzijā, Lietuvā) nekādu skaļu manifestu nebija, dažkārt gan minēja poļu “melno kino” vai Rīgas poētiskā kino skolu, bet tā starp citu Taču procesa būtība lielos vilcienos bija viena un tā pati.

Tādu sinhronitāti nekādi nevar uzskatīt par nejaušību: tai ir pārāk daudz pierādījumu. Ar ko tad tā būtu izskaidrojama? Ja tā ir likumsakarība, tad ir jāpieļauj, ka pasaules dokumentālā kino attīstībai piemīt kopīgas likumības. Bet, ja tas patiešām tā ir, kāpēc dažādu valstu dokumentālais kino ir tik atšķirīgs cits no cita? Un, ja jau sinhronitāte jāuztver kā likumsakarība, vai ir iespējams, balstoties uz to, saskatīt arī kādas nākotnes attīstības tendences?

Mēģinot atbildēt uz šiem jautājumiem, jāņem vērā arī tas, ka dokumentālais kino kā tehniska iespēja dokumentēt dažādus īstenības fragmentus ir radies 1895. gadā, kā informācijas līdzeklis tas ir vēl kādus piecus gadus jaunāks, bet mākslinieciskus uzdevumus ar tā palīdzību sāka risināt tikai 20. gadsimta

20. gadu sākumā. Salīdzinājumā ar tradicionālām mākslām tas ir neiedomājami īss laika sprīdis. Šo ceļu, kura pārvarēšanā citām mākslām pagāja gadu simti un pat tūkstoši, visu veidu kino, kas tā vai citādi tiecas uz īstenības māksliniecisku aptveri, izmantojot vecāku mākslu pieredzi un savas attīstības unikālo dinamiskumu, paveica dažu gadu desmitu laikā. Taču tāpat kā jebkuras dzīvas būtnes ontogenēzē kaut vai uz mirkli, kaut vai mājiena veidā atkārtojas visas dzīvās dabas filoģenēze miljonu gadu garumā, tāpat katrs mākslas veids, meklējot savu patību, tā vai citādi atkārtō savu priekšteču meklējumu ceļus. Šī pieredze nepasargā no nepieciešamības pašiem rast atbildes uz eksistencei būtiskākajiem jautājumiem, jo tikai personiskā pieredze veido pašapziņu un kļūst par pamatu pašattīstībai. Vienīgi nav no jauna jāmeklē atbildes jau reiz atrastō vietā. Tās gan ir no jauna jāizvērtē, lai saprastu, kura no atbildēm varētu atbilst paša būtībai un kuru tad varētu atklāt sevī kā savas būtības un pieredzes izpausmi. Tādējādi var ietaupīt daudz laika, bet tas nekādā ziņā neatbrīvo no nepieciešamības koncentrēt visus savus garīgos spēkus, nezinot, vai to pietiks. To parādīs vienīgi rezultāts, ja tas tiks sasniegts, un to neviens nepamanīs, ja rezultāta tomēr nebūs.

Dokumentālais kino šajā ziņā nav nekāds izņēmums, kaut arī var likties, ka tam nav nemaz jāpiepūlas, lai apzinātos sevi, jo kino taču radās kā īstenības dokumentēšanas līdzeklis. Brāļi Limjēri neko citu savā izgudrojumā nemaz nesaskatīja un pēc pusotra gada, no sirds izpriecājušies par šādu iespēju, pārdeva patentu un atgriezās savā laboratorijā, lai radītu citus izgudrojumus. Taču par tiem zina tikai tehnikas vēstures pētnieki. Bet likteņa varā pamestais kino nezaudēja sabiedrības interesi. Vēl kādu laiku pilnīgi pietika ar aktuālu notikumu, eksotisko zemju un parādību fiksēšanu.

Tomēr šajā ziņā ilgi tas tā nevarēja turpināties. Limjēriem bija taisnība. Viņi tikai nenojauta to, ka kinoļaudis meklēs un atradīs arvien jaunas iespējas un darba paņēmienus, radīsies daudzi un dažādi kino veidi, un viņi nevarēja arī paredzēt, ka kinoskatītāji tiks ierauti pasaules mēroga tragēdijās – pasaules karā un revolūcijās – un nevarēs to visu tikai novērot, sēžot kinoteātros. Vēsture pēkšņi ielauzās ikvienā mājā, katrā ģimenē, un, lai mēģinātu kaut mazliet aptvert notiekošo, ar hroniku vien bija par maz. Bija jādokumentē ne vien notikumi, bet arī tas, ko kamera nespēj ieraudzīt, pat ja tā atrodas īsta profesionāļa rokās, ja vien viņš nav mākslinieks un nevēlas risināt mākslinieciskus uzdevumus, jo runa nav tik daudz par notikumu, cik par attieksmi pret to, cik par pārdzīvojumu, ko tas izraisa un kā tas ietekmē cilvēka iekšējo pasauli.

Taču tad filmēšana vairs nav mehānisks process, kad svarīgākais ir pareizi uzstādīt fokusu un vienmērīgi griezt kameras rokturi. Priekšplānā izvirzās attieksme pret īstenību un šīs attieksmes paušana ar dokumentāli uzņemtu kadru palīdzību. Bet tas jau prasa iedziļināšanos kā īstenības, tā arī mākslas būtībā.

Par tradicionālo mākslu rašanās procesu ir saglabājies visai maz liecību, arī risinājies tas ļoti lēni un pagāja ilgs laiks, kamēr varēja pamanīt, ka veidojas kāda kvalitatīvi jauna kultūras parādība. Ar kino vispār un arī ar kinodokumentālistiku, kā jau sacīts, tas notika dažu gadu desmitu laikā un ļauj to rašanās procesu uztvert kā jaunu mākslas parādību izveides modeli vispār. Tas ļauj skaidri saskatīt vienu no pamatlikumsakarībām, kas vienmēr ir ietekmējušas jebkuras mākslas attīstību: process attīstās atbilstoši mākslas veida dabai, taču, lai aktīvi ietekmētu sabiedrības garīgo dzīvi, mākslas darbam jāatbilst arī sabiedrības vai vismaz kādas tās daļas akūtām vajadzībām.

Kad procesi sabiedrībā un mākslā risinās sinhroni, kad mākslinieks apzināti vai neapzināti atsaucas uz savu laikabiedru gaidām, – mākslas darbs rodas kā mākslinieka un laikmeta savdabīga dialoga rezultāts. Tad laiks kļūst par darba līdzautoru, un pats darbs ietekmē laikabiedru dzīvi. Latviešu dokumentālajam kino apskatāmajā laika periodā ir vairākkārt izdevies panākt līdzīgu efektu. To var teikt arī par Ivara Selecka filmu “Sieviete, kuru gaida?” un Jura Podnieka “Vai viegli būt jaunam?”

Tāda veida sinhronitāte, iespējams, īpaši piemīt dokumentālai mākslai. Tam ir divējādi iemesli. Pirmām kārtām tas ir saistīts ar kino dabu kopumā. Tam kā tiražējamai mākslai, kas vienlaicīgi ir arī ražošana, jau ieceres līmenī piemīt nepieciešamība orientēties uz iespējami plašāku laikabiedru loku. Taču vēl svarīgāk ir tas, ka dokumentālās kinomākslas izejas materiāls ir pati dzīve, objektīvās īstenības fragmenti, ko norises brīdī fiksē kinokamera. Tādējādi dokumentālais kino ir organiski saistīts ne tikai ar laikmetu kopumā, bet arī ar katru konkrēto mirkli, jo nofiksēts tas kalpo dokumentālistam tāpat, kā akmens kalpo tēlniekam.

Tāpēc tikai ar talanta palīdzību vien kinomākslā un it īpaši dokumentālajā kino nevar sevi izteikt tā, kā mūzikā, literatūrā vai tēlotājmākslā. Kinematogrāfista un, konkrēti, dokumentālista radošā suverenitāte nav salīdzināma ar rakstnieka, komponista vai gleznotāja radošo suverenitāti. Kinodokumentālistu ieceres, ja tās neatrod saikni ar laikabiedru gaidām, vispār netiek īstenotas, un tātad viņi nevar, kā vecajās mākslās, cerēt kaut vai uz nākamo paaudžu izpratni un atzinību.

Tāpēc dokumentālo kino raksturo ne vien attīstības sinhronitāte dažādās zemēs, bet arī radošo meklējumu sinhronitāte ar to, ko vācu klasiskajā filozofijā apzīmēja par “laikmeta garu”

Pagājušā gadsimta 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā kinodokumentālistikas dabiskā attīstība pēkšņi pārtrūka, turklāt dažu gadu laikā – visā pasaulē. Un notika tieši tad, kad ar Roberta Flaertija (ASV), Dzijas Vertova (PSRS), Valtera Rutmana (Vācija), Jorisa Ivensa (Nīderlande) un daudzu citu talantīgu meistarų pūlēm dokumentālais kino pārlicinoši bija nodemonstrējis savu māksliniecisko savdabīgumu un lielās radošās potences. Pasaules dokumentālisti, protams, nezaudēja interesi par savu darbu, interese zuda

masu skatītājam. Dokumentālais kino no tikko sevi apliecinājuša patstāvīga mākslas veida no jauna tika atgriezts hronikas statusā, kļuva par "īstā", t.i., aktieru kino tādu kā pielikumu.

- Dokumentālais kino vairs nespēja pats sevi finansēt un, kas vēl būtiskāk, pats atrast ceļu pie masu skatītāja. To ļoti veikli izmantoja politiskie spēki, it īpaši – valdības, jo ātri aptvēra kinodokumentālistikas lielās potences propagandas laukā. Pirmstelevīzijas laikmetā vienīgi dokumentālais kino ar savu ticamību un uzskatāmību sniedza unikālas iespējas sabiedriskās domas manipulēšanai.

Piemēram, Latvijā dokumentālā kino izmantošana politiskās varas vajadzībām sākās jau 1922. gadā, kad ar iekšlietu ministra rīkojumu visos kinoteātros pirms katra seansa obligāti demonstrēja "Latvijas valsts notikumu hroniku" Stingra kontrole par rīkojuma izpildi gan tika ieviesta tikai pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma. Kinožurnālu izlaide tika monopolizēta, un ar valdības atbalstu jaunie laidieni parādījās uz ekrāna regulāri katru nedēļu. Žurnāli atspoguļoja oficiālo ideoloģiju un aktīvi piedalījās "vadoņa" kulta veidošanā un uzturēšanā. To pašu var teikt arī par lielāko daļu tā dēvēto "kultūrfilmu", kuras uzņēma pēc dažādu valsts iestāžu – galvenokārt Sabiedrisko lietu ministrijas – pasūtījuma un pēc savas būtības bija propagandas līdzekļi.

Bez šaubām Hitlera Vācijā un Staļina PSRS šis process guva nesalīdzināmi lielāku vērienu. Tā nav nejaušība, ka par sava veida nacistiskās Vācijas vizītkarti kļuva tieši dokumentāla filma – Lenijas Rīfenštāles "Gribas triumfs" par nacistu partijas kongresu 1934. gadā Nirnbergā, kura scenārijs bija jau iepriekš pieskaņots nākamās filmas scenārijam.

Taču 30. un 40. gados arī demokrātisko valstu valdības plaši izmantoja dokumentālā kino propagandas iespējas. ASV valdība Otrā pasaules kara laikā finansēja vienu no lielākajiem propagandas projektiem kinodokumentālistikas vēsturē – filmu sēriju "Kāpēc mēs karojam?", kuras veidošanā tika iesaistīti daudzi slaveni Holivudas režisori. Zīmīgi, ka projekta vadītājs un sērijas septiņu filmu režisors Frenks Kapra, kas bija strādājis līdz tam tikai aktieru filmu jomā, sāka savu jauno uzdevumu izpildi ar Lenijas Rīfenštāles propagandas šedevru izpēti.

Protams, arī tajā laikā veidoja ne tikai propagandas filmas. Tad, kad L. Rīfenštāle strādāja pie "Gribas triumfa", viens no dokumentālā kino pamatlicējiem Roberts Flaertijs uzņēma, pēc daudzu lietpratēju atzinuma, savu labāko lenti "Cilvēks no Aranas", kas pat mūsdienās apliecina kinodokumentālistikas unikālās mākslinieciskās potences. R. Flaertija veikums uzreiz tika novērtēts – filma saņēma 1935. gada Venēcijas starptautiskā festivāla balvu. Tomēr masu skatītāju filma tā arī nesasniedza. Un tas atspoguļo tālaika dokumentālā kino dramatisko situāciju.

Ivara Selecka dokumentālās filmas "Šķērsiela" kadri un filmēšanas brīži.
Valda Lavrinoviča foto.

Ivara Selecka dokumentālās filmas "Šķērsiela" kadri. Valda Lavrinoviča foto.

Kad R. Flaertijs 1921. gadā nāca klajā ar savu pirmo filmu “Nanuks no Ziemeļiem”, kuras parādīšanās apzīmē dokumentālā mākslas kino vēstures sākumu, panākumi bija tik lieli un filmas varonis eskimoss Nanuks ieguva tādu popularitāti, ka viņam par godu jauno saldējumu, ko sāka pārdot kinoteātros, nosauca par “eskimo”. 30. gados nekas tamlīdzīgs dokumentālas filmas sakarā vairs notikt nevarēja. Tā kinodokumentālistikas daļa, kas pretendēja uz mākslas statusu, pēkšņi kļuva par elitāru un marginālu parādību. Atrast līdzekļus tādu filmu veidošanai kļuva arvien grūtāk. Pat R. Flaertijs bija spiests tad, kad F. Kapra sāka uzņemt “Kāpēc mēs karojam?”, pieņemt valsts departamenta lauksaimniecības nodaļas pasūtījumu, un, kaut arī viņa filma “Zeme” jau sen ir atzīta par šedevru, tā tomēr demokrātijas citadelē nokļuva “uz plaukta”, jo neatbilda propagandas lentes standartiem.

Nedz Roberts Flaertijs demokrātiskajās Amerikas Savienotajās Valstīs, nedz otrs dokumentālā mākslas kino pamatlicējs Dziga Vertovs totalitārajā Padomju Savienībā līdz mūža galam (abi nomira 50. gadu sākumā) vairs gandrīz netika pie filmu uzņemšanas un nevarēja pilnā mērā likt lietā savu talantu.

Tādējādi 30. gados skaidri iezīmējās dokumentālā kino divi attīstības ceļi un likteņi – propagandas vai mākslas ietvaros. 20. gados, kamēr dokumentālais kino varēja eksistēt uz kinoteātru ekrāniem līdzās aktieru kino, tādējādi nodrošinot sev noteiktu finansiālu neatkarību, pretrunas starp diviem attīstības ceļiem vēl nebija īpaši izteiktas, jo izvēle starp tiem bija katra kinematogrāfista personisks lēmums. 30. gados izvēles iespējas kļūst minimālas. Neraugoties uz nedaudziem, dažkārt visai spilgtiem izņēmumiem, šķita, ka kinodokumentālistikas nākotne ir galīgi izlemta: tā spēs eksistēt tikai kā propagandas kompleksa sastāvdaļa. Un arī minētie izņēmumi galu galā kalpos propagandas iedarbības palielināšanai, piedāvājot jaunus izteiksmes līdzekļus, bagātinot dokumentālā kino valodu.

Tā tas arī notiek. Taču 50. gadu vidū situācija sāk pamazām mainīties un 60. gados notiek sava veida apvērsums. Kinodokumentālisti, katrā ziņā daļa no viņiem, vairs nevēlas aprobežoties ar notikumu hronikas fiksēšanu un vēl mazāk – ar politiķu un reklāmdevēju pasūtījumiem. Viņi vēlas iegūt brīvību gan savos radošajos meklējumos, gan īstenības uztverē. Un atkal šis process risinās paralēli tā dēvētā dzelzs priekš kara abās pusēs, kas 40. gadu otrajā pusē atdalīja Rietumus no Austrumiem, kaut gan tas notiek neatkarīgi viens no otra un dažādā veidā. Un atkal tas noris atbilstoši konkrētiem sociāliem procesiem un vajadzībām, kurus šie procesi veicina potenciālajā auditorijā.

Varētu likties (un tāds priekšstats ir visai izplatīts), ka kinodokumentālistikas atdzimšana 60. gados ir izskaidrojama ar jaunas uzņemšanas un skaņas ierakstu tehnikas parādīšanos un apgūšanu, kas ļāva dokumentēt īstenību gandrīz vai jebkuros apstākļos ne tikai attēlos, bet arī skaņā. Tādējādi

dokumentālajam kino pavērās kvalitatīvi jaunas iespējas īstenības atspoguļošanā un tās mākslinieciskajā apgūvē. Parādījās filmas, kas pārsteidza skatītājus, ieintrigēja viņus, lika atcerēties Dzigas Vertova izteicienus par dokumentālo kino kā "kinoaci", kas ļauj cilvēkiem ieraudzīt to un tā, ko un kā viņi savām acīm ieraudzīt nevar, kā arī viņa dokumentālistikas uzdevumu definīciju: filmēt dzīvi pēkšņi, pārsteigt to, neļaut tai izlikties, nodrošinot tādā veidā īstenības identiskumu uz ekrāna.

Tieši ar to skatītāju sajūsmu izraisīja Roberts Likoks (Roberta Flaertija pēdējās filmas "Luiziānas stāsts" (1948) operators, kas personificēja radošo tiltu starp dokumentālā mākslas kino pamatlicējiem un 60. gadu paaudzi) ar savu filmu "Iepriekšējās vēlēšanas" (1960), atklādamas vēlēšanu cīņas aizkulises, pretendentu psiholoģiju tā, it kā skatītājs pats būtu viens no notikumu aktīviem dalībniekiem un varēja ieraudzīt to, ko viņš citādi nekad nebūtu redzējis. Un tā nebija lūrēšana, jo viss risinājās publiski. Taču tikai kamera varēja tuvplānā saskatīt, kā vienam no pretendentiem (Džonam Kenedijam) no satraukuma trīc aiz muguras paslēptās rokas, kontrastējot ar pārliecinošo smaidu viņa sejā.

Tā, izmantojot jaunās tehnikas iespējas, pieteica sevi "tiešais kino". Līdzīgi tas bija ar franču "kinopatiesības" skolu, kaut gan Žans Rušs un Edgārs Morēns savā slavenajā 1960. gada lentē "Vienas vasaras hronika" jaunās iespējas izmantoja citādi. Viņi nevis vēroja savus varoņus reālu notikumu laikā, bet saziņā ar viņiem radīja vidi, kur varētu brīvi izpausties, neizjūtot sevi kā filmēšanas objektu, un dalīties ar nākamajiem skatītājiem savās domās un izjūtās, visā, kas viņus satrauc un ko viņi citādi nespētu izteikt. Tādējādi tiek sasniegts jauns ne tik daudz identitātes, cik sevis izpausmes patiesuma līmenis.

Abos gadījumos patiešām tika izmantotas jaunās kinotehnikas iespējas, it kā apliecinot tās nozīmi dokumentālā kino atdzimšanā. Taču patiesības pierādīšana ar indukcijas (faktu uzskaitīšanas) palīdzību tikai tad ir nevaļīga, ja ņemti vērā visi iespējamie varianti. Šajā gadījumā to apgalvot nevar. Jo tajā pašā laikā dokumentālā kino kvalitatīva izaugsme ir vērojama arī valstīs, kurās no tehnikas viedokļa viss palika pa vecam. Pat ja arī tika ieviestas kādas tehniskas novitātes, tad tās bija citas un tika izmantotas citiem nolūkiem.

Tieši tad, kad Rietumu dokumentālisti pārgāja uz vieglām 16 mm kamerām, kas ļāva brīvi pārvietoties un filmēt gandrīz jebkurā situācijā, Latvijas dokumentālisti aizrautīgi filmēja ar smago un neērto platekrāna aparatūru.

To nevar izskaidrot vienīgi ar PSRS tehnisko atpalicību. Viens no jaunā latviešu dokumentālā kino pamatlicējiem un spilgtākajiem pārstāvjiem Ivars Seleckis pat 80. gados vēl arvien labprāt filmēja ar platekrāna kameru, kas

Dokumentālās filmas “Jaunie laiki Šķērsielā” filmēšana. 1998. gads. *Valda Lavrinoviča foto.*

60. gados bija apmēram tikpat jauna kā 16 mm sinhronā tehnika. Abas filmēšanas kameras tika ieviestas filmu ražošanā ar vēl kāda tehnikas brīnuma parādīšanās, kas ļoti ietekmēja un turpina ietekmēt visu ikdienas dzīvi. Tā bija televīzija.

—Videotehnikas tad vēl nebija. Tāpēc operatīvo informāciju ikdienas raidījumiem varēja nodrošināt tikai ar vieglo sinhrono kinokameru palīdzību. Bet aktieru kino, kas izjuta televīzijas parādīšanos kā draudus savai eksistencei, jo ar televīzijas ienākšanu iedzīvotāju mājās kinoteātri dramatiski zaudēja skatītājus, vērsās pie platā ekrāna kā pie pašaizsardzības līdzekļa. Aprēķins bija vienkāršs: tāda formāta filmas nav piemērotas televīzijas ekrāniem, tāpēc skatītājiem gribot negribot būs jādodas uz kinoteātriem. Aprēķins neattaisnojās, un no platekrāna aktieru filmu ražošanas diezgan ātri atteicās. Toties daudzi dokumentālisti saskatīja platajā ekrānā savas priekšrocības, jo šis formāts paplašina redzes leņķi, ir tuvs cilvēka dabiskajam skata leņķim un filmas kadrs iegūst papildu dokumentalitāti arī tāpēc, ka ir mazāk kontrolējams no operatora puses.

Īpaši svarīgi ir atzīmēt to, ka pasaules dokumentālais kino ap 1960. gadu bija nonācis savā attīstībā pie atziņas, ka pastāvošais eksistences veids ir sevi izsmēlis. Meklējot jaunu pastāvēšanas paradigmu, kas atklātu jaunas attīstības iespējas, “dzelzs priekšvara” rietumu pusē dokumentālais kino to

Ivara Selecka dokumentālās filmas "Jaunie laiki Šķērsielā" kadri.
Valda Lavrinoviča foto.

Ivara Selecka dokumentālās filmas "Jaunie laiki Šķērsielā" kadri.
Valda Lavrinoviča foto.

atrada galvenokārt televīzijā un dažādu nevalstisku organizāciju demokrātisko iniciatīvu ietvaros, bet austrumu pusē – mākslā. Runa, protams, ir par pamattendenci. Rietumos regulāri parādās filmas, kuru autori sev izvirza mākslinieciskus uzdevumus, bet tā dēvētā “reālā sociālisma” zemēs turpināja uzņemt gan hroniku, gan oficiālās propagandas filmas. Tomēr abos gadījumos šīs parādības atrodas attīstības procesa perifērijā.

Taču, raksturojot procesu, nevar palikt abstrakciju līmenī. It sevišķi tāpēc, ka 30.–50. gadu laikā reāla dokumentālās kinematogrāfijas, tās valodas un izteiksmes līdzekļu attīstība gandrīz pilnīgi izpalika. Tas nenozīmē, ka vispār nebija labu filmu. To gan bija ļoti maz, taču Flaertija, Vertova, Ivensa, Lorenca, Hanstras, Bosaka, Renē un citu darbi ir pamatoti ieņēmuši savu vietu kinomākslas vēsturē. Tomēr tie bija izņēmumi, kas gandrīz nemaz neietekmēja tālaika dokumentālā kino vispārējo līmeni. Šo posmu dokumentālā kino vēsturē varētu apzīmēt ar citā sakarībā vēl nesen plaši lietotu terminu “stagnācija”

Ap 1960. gadu parādījās ne tikai jauna tehnika, bet arī (un tas ir īpaši svarīgi) jaunas profesionālas un kultūras vajadzības un iespējas. Lai uz to reaģētu, bija vajadzīgi cilvēki, kas būtu brīvi no tobrīd vispārpieņemtiem priekšstatiem par dokumentālo kino. Tas sakrita ar laiku, kad ne tikai mākslā, bet arī visā dzīvē notika paaudžu maiņa: arvien noteiktāk sevi sāka apliecināt jauni cilvēki, tā dēvētās “pirmās pēckara paaudzes” pārstāvji, kuriem pasaules karš bija saistīts jau ar ne visai skaidrām bērnu dienū atmiņām. Padomju Savienībā viņiem piemita arī tā dēvētā “atkušņa” brīvības nojautas un ilgas. Bet Latvijā un dažās citās republikās paaudžu maiņa nozīmēja arī pamattautības pārstāvju skaitliskā un radošā īpatsvara krasu pieaugumu kinomākslā. Pats par sevi saprotams, ka tie bija cilvēki ar citu mentalitāti, dzīves pieredzi, attieksmi pret dzīvi un dokumentālo kino.

Varētu likties, ka teiktais neattiecas uz visiem jaunās kinodokumentālistikas pamatlīcējiem. Tā Ričards Likoks un Žans Rušs piederēja pie iepriekšējās paaudzes. Taču Likoks, kā jau minēts, apguva meistarību pie Flaertija. Viņam nebija nekā kopīga ar to, ko tad dēvēja par dokumentālo kino. To pašu var teikt arī par Rušu, kas atklāja sev kino caur antropologiju. Būdams profesionāls antropologs, viņš pētījumu gaitā Āfrikā ar kāmeras palīdzību sāka fiksēt pētāmo cilšu tradīcijas un dzīves veida izpausmes. Šī darba gaitā viņš pamazām saprata, cik lielas iespējas īstenības pētīšanā un sevis izteikšanā viņam sniedz kinokamera. Un tikai tad, kad viņš to apjauta un praktiski par to pārliecinājās, dokumentālais kino kļuva ne tikai par viņa pamatnodarbošanos, bet arī par svarīgāko pašrealizācijas līdzekli.

To, kā dokumentālais kino no jauna apzinājās sevi kā mākslu, var ļoti labi izprast, pētot tieši latviešu jauno dokumentālo kino. Taču tam mēs sīkāk pievērsīsimies nākamos šā cikla rakstos.

Šobrīd ir svarīgi uzsvērt gan to, ka dokumentālā kino pāreja uz jaunu paradigmu notika gandrīz vienlaikus visā pasaulē, gan to, ka dažādos politiskos un sociālekonomiskos apstākļos šī pāreja notika atšķirīgi. Tas, ka kinodokumentālistika uz 60. gadu sliekšņa atradās alternatīvas priekšā – vai nu pāriet jaunā kvalitātē, vai arī galīgi zaudēt patstāvīgu nozīmi kā informācijas, tā mākslas pasaulē –, ir neapšaubāms fakts. Neatkarību varēja mēģināt aizstāvēt vai nu demokrātiskās masu mediju sistēmās, vai arī distancējoties no oficiālās ideoloģijas un atrodot savu vietu mākslas pasaulē.

Abos gadījumos runa, protams, bija par vairāk vai mazāk ierobežotu neatkarību, it īpaši totalitārās valstīs. Tā kaut kādā mērā varēja pasargāt no nepieciešamības uzņemt to, kas bija pretrunā ar mākslinieka sirdsapziņu, taču tik un tā ierobežoja iespējas uzņemt to, ko uzskatīja par nepieciešamu parādīt laikabiedriem. Un tomēr iekšējās neatkarības lauks tādā veidā tika krasi paplašināts. Ja Rietumu dokumentālisti varēja izvēlēties starp minētajām divām iespējām, tad viņu Austrumu kolēģiem vienīgā iespēja bija saistīta ar mākslu. Bet “rietumnieki” biežāk palika masu mediju sfērā, jo tas viņiem deva iespēju tieši atbalstīt sabiedrības demokratizācijas un cilvēktiesību nostiprināšanas procesus.

Kad 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā izzuda ideoloģiskās robežas un dokumentālisti, kas dzīvoja šo robežu dažādās pusēs, guva iespēju iepazīt cits cita darbus, neiztika bez pārraudzībām, jo sākumā kinematogrāfisti mērija kolēģu filmas ar sev ierasto olekti. Tāpēc tie, kas dzīvoja robežas austrumu pusē, pilnīgi likumsakarīgi neredzēja rietumu dokumentālistu darbos tēlainību, bet viņi savukārt tēlainībā saskatīja gandrīz vai viedokļu uzspiešanu auditorijai, citiem vārdiem – propagandu. Taču kā jau īsti profesionāļi viņi nevarēja nejust, ka no viņu viedokļa it kā “nepareizi” veidotajām filmām tomēr piemīt sava iekšējā logika un pievilcība. Bija vajadzīgs laiks, lai iedziļinātos atšķirīgajos spēles noteikumos, izprastu svešu pieredzi un spētu to novērtēt pēc būtības.

Rezultātā diezgan ātri sāka veidoties jauna pasaules dokumentālā kino aina. Sinhronais attīstības process pamazām pārvērtās par kopīgu. To arvien vairāk raksturo dažādu tradīciju aktīvs dialogs un savstarpēja pieredzes apmaiņa. Uz austrumiem no bijušās robežas arvien biežāk rodas pētnieciskas filmas, kuru jēga nav vis vainīgo, bet gan cēloņu noskaidrošana, kur faktus neaizstāj emocijas, neuzspiež gatavus secinājumus, kas vēl bija tik raksturīgi arī Atmodas laika publicistikai, bet ļauj skatītājiem pašiem veidot savu pozīciju. Toties Rietumu kolēģi savukārt ir atklājuši milzīgās iespējas, kuras dokumentālistam sniedz mākslinieka skatījums uz pasauli, pieeja dokumentāli fiksētam materiālam kā sava veida mākslas darba izejvielai.

Par to, ka tradīcija, kuras ietvaros 60.–80. gados attīstījās latviešu dokumentālais kino, ir visai auglīga, liecina daudzi fakti. Kad 1989. gadā

iedibināja balvu par Eiropas gada labāko filmu, ko piešķīra Eiropas (galvenokārt Rietumeiropas) cienījamāko kinematogrāfistu žūrija, pirmos piecus gadus balvas tika vienīgi Austrumeiropas dokumentālistu darbiem, to skaitā arī latviešu filmai “Šķērsiela” (režisors Ivars Seleckis).

Tagad var tikai nožēlot, ka pārvērtību jūklī jaunās varas struktūras nespēja aptvert un novērtēt, kāda starptautiskas nozīmes kultūras bagātība ir latviešu dokumentālais kino un cik lielai ir jābūt atbildībai par tā nākotni nacionālās kultūras un pasaules kinematogrāfijas priekšā, kaut gan jāatzīst, ka tas bija tikai viens no faktoriem, kas radīja zināmu plaisu latviešu kinodokumentālistikas attīstības procesā un piespieda sākt attīstību it kā pavisam no jauna, zaudējot daudz laika un enerģijas “velosipēda izgudrošanai”, kad gan laiks, gan enerģija ir tik nepieciešami jaunās īstenības mākslinieciskai apguvei.

Ābrams Kleckins

Latvian Documentary Cinema 1960–1990

The series of articles “Latvian Documentary Cinema. 1960–1990.” has been devoted to a rather significant period in the history of Latvian cinema which concurred with the cardinal changes in the world documentary cinema that can be defined as a transition to a new paradigm.

With the emergence of sound that could be recorded only in studios documentary cinema abruptly lost its attraction in the eyes of its viewers and consequently also the financial basis for its existence although it had witnessed steady development in the 20s. As a result documentary cinema fell under a direct influence of political forces that used its unique quality of letting people see the events “with their own eyes” to influence the public opinion and to manipulate with it.

After World War II preconditions for new understanding of documentary cinema and its positioning in the society emerged. A new generation and new technical possibilities (light synchronus camera) appeared and the new documentary cinema specialists were provided with instruments that could meet their creative needs.

Documentary cinema in the West more and more definitely started to treat itself as an active participant in the struggle of youth for democratisation of the social reality (submission to the state was replaced by independence, by supporting the society and youth in their attempt to secure democracy and human rights). In the East, where under the totalitarian regime any attempts to express opinion that didn't correspond to the official ideology

were suppressed, this inner freedom was materialized by depicting reality through of images and art structures. If Western cinema was defined as “direct cinema”, “cinema of truth”, “free cinema” then in the East the emphasis was put on quite different qualities. Thus Latvian documentary cinema of the 60s was designated as “Riga school of *poetic* [stress added by Ā. K.] cinema” This doesn’t mean that documentary cinema professionals in Latvia were indifferent to freedom and truth. In this respect they were one with their colleagues in the West. The only difference was that they conveyed it through images. Thus they could refuse the propaganda rules set by the state and accept the rules which art can provide, i.e. to pass over from the propaganda (limitations) space to the space of art (inner freedom).

The research of the development of Latvian documentary cinema in the second part of the 20th century in the context of world documentary cinema provides several essential conclusions.

First, that art, documentary cinema including, is developing in accordance with its nature and internal rules. This can be traced in the synchronus development of art in countries with different political and socio-economic conditions.

Still these dominating common features don’t exclude differences. By common features are meant the tasks that advocate themselves in the process of development and which have to be carried out by each national school of art independently to secure their further development. Differences manifest themselves in the ways in which these tasks are fulfilled. And they depend on the traditions, the concrete social reality and the expectations of the societies and individs that are connected with this concrete reality.

iesniegts 2002. gada 28. martā

Vita Zelče

Latvijas sieviete: Žurnāla “Padomju Latvijas Sieviete”/ “Sieviete” veidotais diskurss 1986–1991

Raksta aplūkots sievietes sociālās lomas diskurss Latvijas sabiedrībā un sieviešu žurnālos “Padomju Latvijas Sieviete”/“Sieviete” 80. gadu otrajā pusē un 90. gadu sākumā. Šajā laikposmā, kad aizsākās padomju sabiedrības transformācija, dzimtes modeli dominēja patriarhālo sociālo normu uzsvērums un sievietes pašvērtības noliegums, sievietes sociālais pienākums bija dzīvot citu dzīves, ziedoties ģimenes, mājas, kā arī nācijas interesēm. 80. gadu otrās puses un 90. gadu sākuma dzimtes modelis sievietei ieprogrammēja salīdzinoši sliktākas starta pozīcijas jaunajā postpadomju darba tirgū, sociālajā un saimnieciskajā hierarhijā.

Atslēgas vārdi: sieviete, dzimte, padomju sabiedrība, padomju sabiedrības transformācija, nacionālā Atmoda, sieviešu žurnāli, patriarhālā tradīcija.

*.. pamēģini būt par Spīdolu, ja tev ir
vīrs un bērni, māja un dārzs, ja tev jābūt par aukli,
ķēkšu, istabeni, dārznieci un reizēm arī par dāmu un
turklāt vēl jāstrādā, lai palīdzētu uzturēt ģimeni.
Pamēģini, mana dārgā, pie visa tā būt par Spīdolu, un
es paskatišos, kas tev iznāks.
Ārija Elksne. Spīdola Rakstnieku savienībā (1976)*

Padomju dzīvesveids, pieredze, normas un vērtības ir kļuvušas par nesenu, tomēr jau pagātni, no kuras mūs šķir tikai nedaudz vairāk par desmitgadi. Lai gan laika distance nav liela, tomēr tā ļauj jau samērā bezkaisligi vērtēt tālaika norises. Turklāt to analīze sekmē mūsdienu sabiedrības, kas veidojas, agrākajai padomju sabiedrībai izejot visai sarežģītu transformācijas procesu, daudzu dimensiju labāku izpratni. Šī raksta nolūks ir aplūkot sievietes sociālās lomas diskursu Latvijas sabiedrībā un sieviešu žurnālos 80. gadu otrajā pusē un 90. gadu sākumā.

Padomju Savienībā tika deklarēts, ka ciņa par sieviešu emancipāciju ir noslēgusies līdz ar Oktobra revolūciju un padomju valsts juridiski un politiski garantē vīriešu un sieviešu līdztiesību visās dzīves jomās. Atsevišķas feminisma pamatidejas kļuva

par oficiālā diskursa sastāvdaļu. Tomēr valsts īstenotā politika un cilvēku dzīves realitāte (īpaši kopš 30. gadiem) atšķīrās no deklarētajām nostādnēm dzimumu līdztiesības jomā. Piemēram, valsts dažāda līmeņa pasākumi nodrošināja, ka padomju darba tirgū pastāvēja stingri izteikta dzimumu segregācija, kas vairumam sieviešu nodrošināja sliktāk apmaksātās darbavietas. Par sievietes ikdienu kļuva dubultslozde – algotais darbs un mājsaimniecība. Tālaika sabiedrībā joprojām pastāvošais tradicionālais dzimtes attiecību modelis paredzēja vīriešiem salīdzinoši lielāku sociālo prestižu un izšķirošas lēmējtiesības, kā arī minimālu dalību ikdienas mājsaimniecības darbos un rūpēs par bērniem. Vīrieši dominēja padomju oficiālajā elitē – Komunistiskajā partijā, valsts augstākajā administrācijā –, savukārt sievietes klātbūtne šajās struktūrās lielā mērā palika formāla, proti, realizējot valsts pamatdokumentos noteikto abu dzimumu vienlīdzību, tika izveidotas sieviešu pārstāvniecības kvotas (parasti 30–40%) partijas un varas zemākajā un vidējā līmeņa institūcijās. Padomju dzīves realitātē un tās diskursā sieviete valsts politiskajā un publiskajā sfērā bija otršķirīga. Vienlaikus gan oficiālajā, gan ikdienas diskursā sievietēm tika deleģēta pilna atbildība par ģimenes labklājību, bērniem, mājsaimniecību, kā arī par vīriešu profesionālajiem sasniegumiem, morālo stāju un tikumību. Turklāt Padomju Savienībā pastāvošā oficiāli deklarēto nostādņu neatbilstība reālajai dzīvei un cilvēku priekšstatiem, attiecību un saskarsmes normām devalvēja oficiāli formulēto un ideoloģiskos nolūkos ekspluatēto sieviešu un vīriešu līdztiesības un vienlīdzīgo iespēju ideju.¹

Sievietes stereotipi padomju masu medijos

Sievietes tēls, kā raksta Nadežda Ažgihina, bija nozīmīga padomju mitoloģijas sastāvdaļa, kas kalpoja par padomju valsts progresa simbolu.² 20. gados mediji un uzskatāmās agitācijas materiāli propagandēja sievietei Oktobra revolūcijas dotās sociālās priekšrocības salīdzinājumā ar kapitālistiskās pasaules sievietēm, galvenā no tām – sievietes tapšana par pilnvērtīgu sabiedrības locekli, politiski vienlīdzīgu ar vīrieti. Jaunā padomju sievietes veidola ideoloģiskās shēmas pamats bija padomju augstākajai politiskajai elitei piederošās Vladimira Ļeņina sievas Nadeždas Krupskajas radītā definīcija: sieviete ir "strādniece un māte". Akcentēta tika rūpnieciskajā ražošanā strādājoša sieviete, bijušo zemnieču iesaistīšanās sociāli nozīmīgās darba jomās, žurnālos publicētās sieviešu fotogrāfijas un plakātos atveidotās sievietes izstaroja neizmērojamu laimes sajūtu, dzīvesprieku un enerģiju.³ Padomju sievietes tēlam nepiemita seksualitāte, tā nebija pat jaušama sievietes un vīrieša savstarpējās attiecībās.⁴ Padomju oficiālajā diskursā šīs attiecības visās iespējamajās dimensijās pastāvēja vienīgi "meitas-tēva" attiecību modeļa ietvaros, kas savukārt padomju sabiedrības modeli legitimēja patriarhālismu. Medijos kultivētajā "meitas-tēva" modelī tēva lomu pildīja gan pats "tautu tēvs" Staļins, komunistiskā partija, armija, visa padomju tauta u.tml., gan arī sievietes dzīvē konkrētāki vīrieši (priekšnieks, partijas vai komjaunatnes organizācijas

Žurnāla "Padomju Latvijas Sieviete" vāki. 60. un 70. gadi.

sekretārs, darbabiedrs, vīrs, tēvs, dēls, draugs u.c.), taču viņu savstarpējo attiecību galvenais pamats bija idejiskās pārlicības un mērķu vienotība.

50. gados pēc Staļina nāves padomju žurnālistika sāka zaudēt monolitumu. Hruščova "atkušņa" laikā salīdzinoši liberāli noskaņotie mediji centās piedāvāt oficiāli kultivētajam sociāli aktīvās padomju sievietes tēlam divus pretējus tipāžus. Pirmais no tiem bija sieviete, kura ir vienaldzīga pret sabiedrisko darbību un kuras interešu centrā ir tērpi, kosmētika, vīrieši, šis tēls līdzinājās meitenēm no rietumu žurnālu vākiem, kas tikko bija kļuvuši cik necik pieejami padomju radošajai inteliģencei. Otrs jaunais padomju sievietes tipāžs – patriarhālā zemniece, kuras dzīve rit saskaņā ar dabas, nevis sabiedrības likumiem un kura glābā tautas senās tradīcijas un ierāžas. Tomēr šie jaunie sieviešu stereotipi, tāpat kā oficiālais tēls, bija tāli no tālaika sieviešu reālās dzīves un stāvokļa. 70. gados un 80. gados, kā uzsver N. Ažgihina, padomju masu mediji turpināja producēt visus trīs minētos sievietes stereotipus. Nenoliedzami, galvenajos lieltirāžas laikrakstos un sievietēm tieši adresētajos žurnālos, televīzijā un radio dominēja jau gadu desmitiem kultivētais oficiāli akceptētais sabiedriski aktīvās un strādājošās sievietes, vienlaikus arī priekšzīmīgas mātes, tēls. Disidentu un liberālā prese, kuras nolūks bija lielākā vai mazākā mērā būt opozīcijā oficiālajām nostādņām, akcentēja jau minētos abus jaunus stereotipus – patriarhālo zemnieci un "seksapīlo Pelnrušķīti, kas gaida princi".⁵ Tālaika radošās inteliģences vairākums, lai paustu savu neapmierinātību ar jau apnikušo oficiālo ideoloģisko spiedienu, pauda atziņu, ka sievietes dzīvē galvenais ir vīrs un ģimene, māja, materiālais sadzīves komforts, skaistums, apģērbs, bet darbs, karjera un sabiedriskie pienākumi – otršķirīgi.

Perestroika

80. gadu otrajā pusē, Mihailam Gorbačovam kļūstot par PSKP CK ģenerālsēkretāru, PSRS sākās politisko, saimniecisko, ideoloģisko reformu un garīgās dzīves pārmaiņu laiks, kas guvis apzīmējumu "pārkārtošanās un atklātības" laikmets. M. Gorbačovs arī piedāvāja izmaiņas oficiālajā padomju sievietes kanonā, faktiski to var uzskatīt par varas piedāvājumu sapludināt jau iepriekš minētos trīs stereotipus un oficiālās nostādnes tuvināt realitātei. Savā grāmatā "Pārkārtošanās un jaunā domāšana" ģenerālsēkretārs politiskajā un sociālajā līmeni aktualizēja reiz jau atrisināto "sieviešu jautājumu". M. Gorbačovs gan arī atkātoja jau kopš PSRS pastāvēšanas sākumiem izskanējušos paziņojumus par padomju valstī nepastāvošo sieviešu diskrimināciju un par sieviešu līdztiesību ar vīrieti visās sfērās, tomēr īpaši akcentēja: "Bet mūsu sarežģītās ikdienas ritējumā mēs piemirsām sievietes specifiskās tiesības un vajadzības, kas saistītas ar mātes un ģimenes pavarda sargātājas lomu, tās neaizstājamību bērnu audzināšanā. Sieviete, kas aizņemta jaunceltnē, ražošanā, apkalpošanas sfērā, zinātnē, kas aizrāvusies ar radošo darbu, sāka vienkārši pietrūkt laika ikdienas lietām – mājas rūpēm, bērnu audzināšanai un tāpat vien mājīguma radīšanai ģimenē. Vēlāk izrādījās, ka daudzas nelaimes, kas izpaužas bērnu un

jaunatnes uzvedībā, sociālajā tikumā, kultūras jautājumos un pat ražošanā, ir saistītas ar ģimenes saišu sairšanu, ģimenes pienākuma devalvāciju.”⁶ M. Gorbačovs norādīja, ka pārkārtošanās rezultātā ir aizsākušās sabiedrības diskusijas par to, kā panākt, “lai sievietē pilnīgi atgūtu savu patiesi sievišķīgo būtību”.⁷ Padomju valsts galvenie uzdevumi, pēc M. Gorbačova domām, bija ģimenes atvēršana un sievietes iesaistīšana ekonomikas un kultūras vadīšanā un sabiedriskajā dzīvē. Par labāko šo uzdevumu realizācijas instrumentu viņš uzskatīja sieviešu padomes, kas bija izveidotas jau visā valstī un kuru aktivitātes un iniciatīva nākotnē šķita daudzsoļīga. Nenoliedzami, M. Gorbačovs padomju sievietēs arī saskatīja sociālo potenciālu⁸, ko varētu sekmīgi likt lietā valsts reformu īstenošanā. Arī nozīmīgākajā 80. gadu otrās puses oficiālajā dokumentā – PSKP programmas jaunajā redakcijā, ko apstiprināja 1986. gadā partijas 27. kongresā, komunistiskās partijas uzdevumu vidū bija gādība par ģimeni, kuras rezultātā tā kļūtu stabila, garīgi un morāli veselīga, un rūpes par sievietes – mātes stāvokļa tālāku uzlabošanu.⁹

Padomju valsts līmenī nākamais solis oficiālo nostādņu un realitātes saskaņošanā tika sperts PSKP 19. Vissavienības konferencē. Tajā M. Gorbačovs norādīja, ka padomju sabiedrības uzdevums ir panākt, lai sieviešu “stāvoklis tiktu būtiski mainīts, no apakšas līdz augšai”, turklāt pašām sievietēm ir aktīvi jālidzdarbojas, lai šīs pārmaiņas notiktu.¹⁰

Notikušā pavērsiena publiskais apliecinājums bija M. Gorbačova sievas Raisas Gorbačovas pastāvīgā klātbūtne oficiālajos reprezentācijas pasākumos. Rakstos un intervijās masu medijos viņa uzsvēra nepieciešamību sabiedriskajā apziņā atjaunot ģimenes, sievietes–mātes, sievietes–sievas un sievietes–mājsaimnieces sociālo prestižu.¹¹

PSKP *perestroikas* nostādnes pavēra jaunas, salīdzinoši plašas iespējas masu medijiem konstruēt vēl nebijušus gan pozitīvas, gan negatīvas sievietes stereotipus, iedibināt vērtību sistēmas, kas reāli atbilstu sava laika sabiedrības sociālajam pieprasījumam. Šie procesi aizsākās visā Padomju Savienībā, arī Latvijā. Turklāt arī 80. gadu nogalē tapušās jaunās politiskās organizācijas, kas aizstāvēja radikālu PSRS politisko, ekonomisko un sociālo struktūru nomaiņu, sievietes sociālā statusa nostādnēs balstījās uz sabiedrības patriarhālā modeļa tradīciju, kuras popularitāti jau kopš 70. gadiem veicināja tautā autoritatīvās radošās inteliģences publikācijas.¹²

Sieviete Latvijas PSR

1985. gadā apritēja 45 gadi, kopš Latvija bija kļuvusi par Padomju Savienības sastāvdaļu, un 40 gadi, kopš, noslēdzoties Otrajam pasaules karam, aizsākās Latvijas intensīva integrācija visās PSRS struktūrās. Tās rezultātā Latvijas iedzīvotāji pilnā mērā iekļāvās padomju dzīvesveidā, apguva sociālās uzvedības normas, cilvēku savstarpējo attiecību modeli un domāšanas kategorijas. 80. gadu pirmā puse, kas oficiālajā padomju diskursā tika dēvēta par “attīstīta sociālisma” laiku, pieskaitāma

pie padomju sistēmas stabilitātes posma, ko arvien jūtāmāk ietekmēja pieaugošā ekonomiskā krīze, kuras sekas aizvien dzelžaināk cauruda cilvēku ikdienu. Reāli tas nozīmēja gandrīz visu veidu pārtikas, sadzīves un kultūras preču, kā arī dzīvojamās platības izteiktu deficītu. Savukārt šo par deficītu kļuvušo lietu nopirkšana (ieguve) oficiālajā kārtībā vai alternatīvā veidā (pa "blatu", mājražošanā, individuālbūvniecībā u.tml.) kļuva par vienu no cilvēku ikdienas būtiskākajām sastāvdaļām. Turklāt valsts bezspēcība deficīta radīto problēmu priekšā vēl vairāk mazināja cilvēku uzticību varai, radīja vēl lielāku atsvešinātību starp valsti un tās pilsoņiem, sekmēja opozicionārā noskaņojuma pastiprināšanos plašās masās.¹³

Tālaika saimnieciskā, sociālā un politiskā specifika ietekmēja dzimtes modeli un tās attiecības. Statistikas dati vēstija, ka 1989. gadā Latvijā sievietes veidoja 53,4% visu republikas iedzīvotāju, sieviešu paredzamais mūža ilgums sasniedza 75 gadus, vīriešu – 66 gadus; vecumā virs 16 gadiem precējušies bija 56% sieviešu un 71% vīriešu. Vidējais ģimenes lielums Latvijā – 3,1 cilvēks (tātad visizplatītākās bija 2–3 cilvēku ģimenes ar vienu bērnu); dzimstības līmenis bija samērā zems – 15,4 dzimušie uz 1000 iedzīvotāju; 15,5% no gadā dzimušajiem bērniem bija ārļaulības; abortu skaits par 32% pārsniedza dzimušo skaitu.¹⁴

Labā izglītība 80. gados jau bija kļuvusi par Latvijas sievietes raksturojošu pazīmi. 1988./89. gadā augstākajās mācību iestādēs studējošo vidū bija 62% sieviešu un tautsaimniecībā ar augstāko un vidējo izglītību strādājošo īpatsvarā – arī 62%.¹⁵ Atsevišķās profesijās, kurās bija nepieciešama augsta kvalifikācija, sievietes bija izteiktā vairākumā, piemēram, ārstes (74%), skolotājas (84%), agronomes, zootehniķes, veterinārārstes (60%), ekonomistes (81%).¹⁶ Citādāka bija profesionālo sasniegumu aina. Sievietes samērā reti ieņēma vadošus amatus uzņēmumos un iestādēs, galvenokārt viņas karjeras kāpums apstājās, sasniedzot vidējo līmeni. Piemēram, sievietes bija tikai 8,5% starp rūpniecības uzņēmumu vadītājiem un 10% starp viņu vietniekiem, padomju saimniecību un kolhozu vadītāju vidū – 3,3% sieviešu.¹⁷ Arī tālaika varas struktūrās un politiskajās organizācijās sievietes pārstāvētas salīdzinoši maz. Vislielākais viņu īpatsvars zemākā līmeņa politiskajā organizācijā Vissavienības Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienībā (komjaunatnē) – 59%, savukārt Padomju Savienības komunistiskās partijas biedru kopumā bija tikai 37% sieviešu.¹⁸ Rajonu, pilsētu, ciematu un ciemu tautas deputātu padomēs ievēlēto deputātu vidū – 49,2% sieviešu, Latvijas PSR Augstākajā padomē – 34,8% un PSRS Augstākajā padomē Latviju pārstāvošo deputātu vidū 33,3% sieviešu¹⁹ (atbilstoši pastāvošajām kvotām). Rakstniece Māra Svīre ironizēja: "Jo augstāka ranga sanāksme, jo tajā mazāk sieviešu, lai gan viņu ir vairāk nekā puse strādājošo."²⁰

Latvijas sieviešu vairākuma dzīves modeļa būtiskākā daļa bija privātā sfēra, kuru veidoja māsaimniecība un ģimene. To noteica pastāvošā dzimtes dzīvesdarbības normatīvā tradīcija, kas sieviešu veikumam privātajā sfērā piešķīra pozitīvāku novērtējumu nekā sasniegumiem publiskajā sfērā. Turklāt 80. gadu ekonomiskās krīzes sekas bija māsaimniecībai nepieciešamā laika īpatsvara palielināšanās sieviešu ikdienā. Visiem strādājošiem darbs māsaimniecībā veidoja 16,3% no kopējās

darba nedēļas laika fonda (profesionālais darbs – 18,5%). Socioloģiskie pētījumi liecināja, ka sievietes mājāsaimniecībai izmantoja vidēji 2–3 reizes vairāk laika nekā vīrieši.²¹ 1987. gadā ģimenes nodrošināšanai ar pārtiku sievietes vidēji nedēļā patērēja 12 stundas 54 minūtes (vīrieši – 3 stundas 43 minūtes).²²

80. gados par samērā lielas sabiedrības daļas dzīvesveida sastāvdaļu kļuva sīkražošana (gan savām/ģimenes vajadzībām, gan tirgum) privātajā sfērā. Galvenokārt tā tika veikta ar primitīviem līdzekļiem un paņēmieniem, izmantojot salīdzinoši daudz laika un fiziskā spēka. Šajā sociālistiskās sabiedrības beigu posmam raksturīgajā sīkražošanā īpašu vērti guva vīriešu fiziskais spēks, tā ceļot vīriešu sociālo statusu; savukārt sievietes veiktie laiktietilpīgākie un ar mazāku fizisko spēku padarāmie darbi vēlreiz apliecināja viņas sociālo otršķirību. Šī sīkražošana deva papildu ienākumus (ļāva iegādāties ilglaicīgās lietošanas un luksusa preces, būvēt privātmājas u.tml.), tā ceļot tajā iesaistīto cilvēku sociālo prestižu. 80. gadu otrajā pusē daudzi cilvēki, pragmatiski izvērtējot tālaika ekonomisko situāciju un reāli pieaugošo preču deficītu, uzskatīja, ka primitīva sīkražošana privātajā sfērā ir daudz nozīmīgāka nekā kvalificēta algota darba veikšana publiskajā sfērā.

Sievietes ikdienu Latvijas PSR bija dažādiem darbiem, pienākumiem un sadzīves problēmām piesātināta, tālab saprotami, ka tālaika sociālajā diskursā dominēja priekšstats: “Padomju sievietei ir ārkārtīgi grūta dzīve.”²³

“Padomju Latvijas Sieviete”

Latvijas PSR iznāca tikai viens sievietēm adresēts žurnāls latviešu valodā “Padomju Latvijas Sieviete” (kopš 1990. gada nosaukums “Sieviete”), kas dibināts 1952. gada septembrī. Žurnāla izdevējs līdz 1990. gada oktobrim bija Latvijas komunistiskās partijas Centrālās komitejas izdevniecība. “Padomju Latvijas Sieviete” piederēja pie sava laika lasītākajiem preses izdevumiem. Žurnāla potenciālo lasītāju loku veidoja visu sociālo un vecuma grupu sievietes. 1986. gadā “Padomju Latvijas Sievietes” tirāža bija 240 000, 1987. gadā – 258 000, 1988. gadā – 275 000, 1989. gadā – 283 000 un 1990. gadā – 265 000 eksemplāru.²⁴ “Padomju Latvijas Sievietes” popularitāti īpaši veicināja tās pielikums, kurā publicēti apģērba piegrieztņu zīmējumi, izšuvumu, adījumu un tamborējumu shēmas. Tās bija īpašā vērtē 80. gadu sadzīves preču deficīta apstākļos, kad pašdarināts vai profesionāla/amatiermeistara šūts apģērbs kļuva par garderobes būtisku sastāvdaļu. “Sievietes” tirāža samazinājās 1991. gadā, kad politiskie notikumi (Preses nama ieņemšana) atstāja ietekmi uz žurnāla poligrāfisko kvalitāti, apjomu un iznākšanas regularitāti. 1991. gadā žurnāls iznāca 180 000 eksemplāru, savukārt 1992. gadā tā tirāža bija 42 000–45 000, 1993. gadā – 30 000 eksemplāru. Iemesls – otra sieviešu žurnāla “Santa” izveidošana, praktisko žurnālu (“*Burda*”, “*Verena*” u.c.) pieejamības paplašināšanās, kā arī iedzīvotāju pirkstspējas krišanās.

Žurnāla "Padomju Latvijas Sieviete" vāki. 1986. gads.

Nenoliedzami, žurnāls "Padomju Latvijas Sieviete" uzskatāms par sava laika sociālo un kultūras fenomenu, kas ilustrē tālaika sabiedrības specifiku, pretrunīgumu, vērtību dinamiku politisko, sociālo un saimniecisko pārmaiņu procesos. Žurnāla sociālā loma aplūkojama tikai kontekstā ar sava laika politisko, sociālo un kultūras vidi, jo tā piedāvātie teksti eksistēja līdztekus sabiedrības normām, vienlaikus tās veidojot.

Padomju Latvijas sievietes

Aizsākoties 80. gadu otrajai pusei, "Padomju Latvijas Sieviete" vēl turpināja producēt tradicionālo padomju sievietes stereotipu. 1986. gadā žurnāla pirmo vāku veidoja sieviešu PSKP biedru, PSKP un LKP kongresu delegātu, deputātu, komjaunatnes sekretāru, arodbiedrību vadītāju, izcilu darba darītāju, darbautzinātāju, oficiālu atzinību ieguvušu mākslinieču fotogrāfijas. Nākamo gadu žurnāla vāku varoņu raksturojumā jau izpalika akcents – piederība komunistiskajai partijai, galvenais kritērijs – labi veikts darbs. Katrā 1986. un 1987. gada žurnāla numurā ievietots viens vai vairāki raksti par sievietēm, kas atbilstoši padomju cilvēka dzīvesdarbības oficiālajam kanonam ir sevi apliecinājušas publiskajā sfērā. Viņu dzīvesstāsti, sasniegumi, nopelni valsts un sabiedrības labā ir atšķirīgi, tomēr sieviešu raksturojumos ir arī vienādas iezīmes – liela atbildības sajūta pret veicamo darbu, gatavība paaugstināt tā efektivitāti, rūpes par savu darba kolektīvu, darbabiedriem, aktīva dalība sabiedriskajā dzīvē (vai vismaz interese par to), dedzīga ieinteresētība valstī un pasaulē notiekošajos procesos, lepnums par savu veikumu, gādība par ģimeni. Žurnāla konstruētā Latvijas sievietes bija nopietna, apzinīga, ar augstu

Žurnāla "Padomju Latvijas Sieviete" vāki. 1987. gads.

pienākuma apziņu un norūpējusies par sabiedrību, valsti, darba kolektīvu un apmierināta ar savu ģimeni un bērniem. "Padomju Latvijas Sievietes" varone, eksistējot ārpus pārtikas un sadzīves preču, apdzīvojamās platības deficīta problēmu piesātinātās ikdienas un cilvēku savstarpējām attiecībām, neatspoguļoja reālo Latvijas sievieti. Žurnāla lasītājas sevi šajos tēlos neatpazīna, tādēļ tā piedāvātajam oficiālajam padomju sievietes stereotipam bija maza efektivitāte tālaika sabiedrībā.

80. gados par sieviešu sabiedriskās darbības formu kļuva iesaistīšanās sieviešu padomēs. Masu mediju uzmanības lokā tās nokļuva pēc uzslavas PSKP 27. kongresā. 1986., 1987. un 1988. gadā gandrīz vai katrā "Padomju Latvijas Sievietes" numurā iekļauti raksti par padomju darbību pilsētās un laukos un atsevišķu to aktīvistu veikumu. Sieviešu padomju darbības prioritāte, saskaņā ar komunistiskās partijas norādījumiem, bija tradicionālie sieviešu pamatpienākumi – rūpes par ģimenei, tās stabilitāti, stiprumu un bērnu audzināšanu. Žurnālā publicētie materiāli vēstīja, ka sieviešu padomes ar panākumiem rūpējās par nelabvēlīgajām ģimenēm, bērnu namu bērniem, rīko pasākumus klubos, bibliotēkās un skolās, gādā par darba apstākļu uzlabošanu fermās, rūpnīcās un iestādēs, organizē adīšanas, šūšanas un kulinārijas kursus sievietēm u.c., kā arī sniedz rekomendācijas (bieži stingru direktīvu veidā), kā sievietei pareizi veidot savu dzīvi, un uzņemas "sabiedriskā soģa lomu. Te tiek prasīts, ja esi sieva un māte, tad tavai mājai, sētai un galdam ir jāspīd, tev ir jābūt nomodā par savu vīru, saviem bērniem, par maizi. Tas ir tavs pienākums".²⁵ Lai gan sieviešu padomēm tika veltīta liela vērība, īpaši sievietēm domātajos preses izdevumos, tomēr patiesu popularitāti tās sabiedrībā neguva.²⁶ Līdzīgi citām:

sabiedriskajām organizācijām (komjaunatnei, arodbiedrībai) sieviešu padomju aktivitātēm galvenokārt piemita formāls raksturs, ko noteica tālaika varas atsvešinātība no sabiedrības. Šajā situācijā varas rosinātās sabiedriskās darbības formas sabiedrība nepieņēma un neiedzīvināja.

Kopš 1986. gada žurnāla "Padomju Latvijas Sieviete" tematikā aizvien nozīmīgāku vietu ieņēma ģimene, un žurnāla sievietes tēla konstrukcijā lielāku lomu guva sievas un mātes kvalitāte. No oficiālām tribinēm tolaik skanēja deklarācijas, ka sieviešu dzīves galvenās vērtības ir ģimene, bērni un miers.²⁷ Lai gan tās bija komunistiskās partijas direktīvas, kas tolaik lika uzsākt ģimenes stabilitātes un labklājības problēmu publisko apspriešanu, mediji un sabiedrība to darīja labprāt un ar entuziasmu. Vispirms jau tādēļ, ka tā bija jauna tēma tālaika diskursā, turklāt piedāvāja jaunus, no tradicionālajām nostādnēm stipri atšķirīgus sievietes sociālās lomas traktējumus.

Top "jaunā padomju sieviete"

Sievietes lomas padomju sabiedrībā pārvērtēšanā aktīvi iesaistījās/tika iesaistīta Latvijas radošā inteliģence, kuras viedoklis tālaika sabiedrībā bija ļoti autoritatīvs un baudīja uzticību. Konceptuālu sievietes sociālās lomas pārvērtējumu piedāvāja rakstnieks Andrejs Dripe: pilnīgi aplam tika tulkots arī sievietes un vīrieša līdztiesības princips. Vispārcilvēciskāko, viscieņjamāko darbu – mātes darbu – nevis pacēla līdzās vīrieša darbam, kā to vajadzēja darīt, bet tieši pretēji, nogremdēja aizmirstībā, reizēm pat izsmēja. [...] Sievieti atzina tikai tad, ja viņa dublēja vīrieti, maksimāli propagandējot visu vīrišķīgo viņā, it kā sievietei nebūtu nekādas vajadzības pēc mūžīgajām, būtiskajām vērtībām – pavarda sargāšanas, pašaielidzības, rūpīga mātes maiguma. [...] Radās uzskats – sieviete spēj visu, arī iztikt bez vīrieša. Vārdu sakot, viss tika pārspīlēts [...], veidojās daudz negatīvu parādību. Emancipētā sieviete straujiem soļiem steidzās projām no ģimenes, no gadsimtu tradīcijām, kuras, kā toreiz šķita, bija savu laiku pārdzīvojušas. Bet mēs aizmirsām, ka ikvienai medaļai ir arī otra puse un ka iejaukšanās tik smalkā un cilvēka tikumiskiem pamatiem būtiski nozīmīgā mehānismā kā ģimene prasa ļoti apdomīgu un nesasteigtu pieeju."²⁸ A. Dripe uzskatīja, ka jāizstrādā kompleksa ģimenes nostabilizēšanas un vecāku psiholoģijas pārveidošanas programma, kas ietvertu "gan tautas gadsimtiem krāto pieredzi, gan jaunākos zinātniskās domas sasniegumus".²⁹

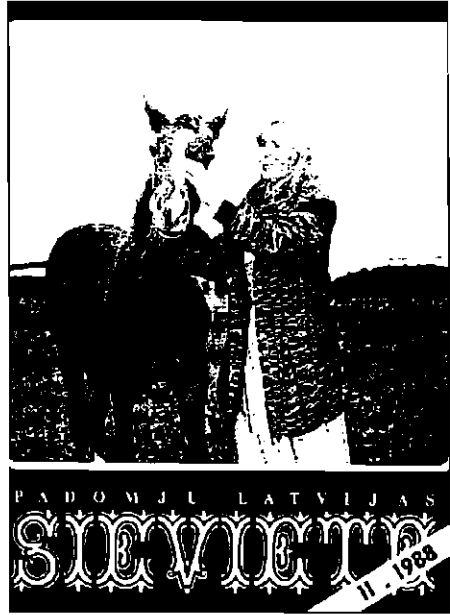
"Padomju Latvijas Sieviete" uzsāka pazīstamu Latvijas radošās inteliģences pārstāvju viedokļu publikāciju sēriju. Tajās ar dziļu pārliecību izskanēja atziņa, ka sieviete un vīrietis ir tik pārāk atšķirīgi, ka nav pareizi, ka viņiem abiem ir jādabojas gan publiskajā, gan privātajā sfērā. Tādēļ pareizāk būtu nošķirt gan vīriešu un sieviešu dzīvesdarbības sfēras, gan sociālās lomas. Dzejniece Anda Līce atzina, ka patlaban sieviete uzskatāma par zaudētāju, jo viņai bija liegts savu dzīvi pilnībā veltīt bērniem un nav attaisnojušies arī centieni sevi apliecināt profesionālajā sfērā. Viņa rakstīja:

tu esi nostājies blakus vīrietim un ir labi redzams, cik atšķirīgs ir jūsu solis, cik nevienāds ceļš. Jā, jums ir vienādas tiesības, bet nav vienāda pienākumu sadale. No jums darbā vienādi prasa, bet no dabas dots – nevienādi.”³⁰ Dzejnieks Viktors Avotiņš, atzīstot dzimumu līdztiesības idejas tainīgumu, arī akcentēja vīrieša un sievietes atšķirību un atzina, ka sievietei darbošanās tradicionālajā vīriešu pasaulē, t.i., publiskajā sfērā, ir pārāk grūta, tādēļ sievietei jādod “sociālās izvēles iespējas. Strādāt, nestrādāt, strādāt mājās, strādāt periodiski utt.”³¹ Filozofe Ārija Milta atzina, ka sievietes aizņemtība darbā ir būtisks iemesls, kāpēc sairst ģimenes un bērni netiek pietiekami audzināti.³² Rakstnieks A. Dripe, atsaucoties arī uz citu vīriešu viedokli, uzsvēra, ka sievietes iesaistīšanās sabiedriskajā darbā ir pretrunā ar normālas ģimenes interesēm. Turklāt sabiedriskās aktivitātes, viņaprāt, kaitē pašai sievietei, piemēram, kāda aktīviste saņēma pelnīto sodu: vīrs viņu pameta, bērni atsvešinājās, turklāt viens dēls kļuva par nelabojamu alkoholiķi, otrs – par noziedznieku, sieviete palika viena, kļūstot vecākai, sabiedriskā darbība apsīka, un viņa atlikušo dzīvi pavadīja pašpārmetumos par nepareizo izvēli. A. Dripe secināja:

sabiedrisko pienākumu dēļ upurēt ģimeni un savu bērnu nākotni, upurēt kvalitatīvu tiešā darba veikšanu – tas, manuprāt, ir lāča pakalpojums, kas patiesībā visai sabiedrībai nes vienīgi nelaimes.”³³

Atziņa, ka sievietei publiskajā sfērā darboties ir pārāk grūti un nepieciešams viņu atbrīvot no tajā veicamajiem darbiem un pienākumiem, sociālajā diskursā kļuva aizvien spēcīgāka. Veidojās pārliecība – ja sieviete nodosies vienīgi mājas dzīvei, mājsaimniecībai un ģimenei, visa sabiedrība un it īpaši pašas sievietes kļūs laimīgākas. Radošās intelīģences pārstāvji ar patiesu degsmi runāja par sievietes atgriešanos mājās, par pavarda sargātājas misiju. Šim nolūkam kalpoja “Padomju Latvijas Sievietē” 1988. gadā izveidotā rubrika “Vīrieša spogulis”, kurā publicēja sabiedrībā pazīstamu vīriešu domas par sievietēm. Togad 67% no atspoguļotajiem vīriešu viedokļiem izskanēja pārliecība, ka sievietei veicamais algotais darbs ir pārāk grūts un jāmazina viņas darbaslodze vai vispār no tās jāatbrīvo. Tas tad arī sievietei pavērtu iespēju visus savus spēkus, enerģiju un prasmi ieguldīt mājas dzīvē. Piemēram, rokgrupas “Livi” solists un ģitārists Jānis Grodums atzina: “Visdabiskākā, piemērotākā vide, kur sievietei iespējams pilnībā atklāties savā daudzveidīgajā sievišķībā, pēc manām domām, ir mājas.”³⁴ Tāpat tika uzsvērts, ka sievietēm ir jāklūst sievišķīgākām savā iekšējā būtībā un ārējā veidolā, jāizskatās skaistākām un gaumīgi jāģērbjas. Daži vīrieši arī norādīja, ka sievietēm jābūt gaidošām, iecietīgām pret vīriešu vaļaspriekiem, laulības pārkāpumiem, aicināja reformēt mūsu “pāremancipēto” sabiedrību.

“Padomju Latvijas Sieviete” arī tieši – ar praktiskiem padomiem, psihologu rekomendācijām – deva savu ieguldījumu “jaunās” padomju sievietes veidošanā. Meitenēm domātās lappusītes “Kāda tu būsi” 1986. gadā pamattēma – meiteņu sagatavošana ģimenes dzīvei, lai viņas būtu labas sievas un mātes. Galvenie ieteikumi: nopietni izturies pret laulību; esi sievišķīga un kautra, vāja (nedemonstrē vīrietim savu prasmi, spēku, varēšanu); esi saprātīga, uzsākot dzimumdzīvi; saproti,

Žurnāla "Padomju Latvijas Sieviete" vāki. 1988. gads.

ka bērni cieš, ja vecāki šķiras; rēķinies ar visu mājas darbu veikšanu, jo tie ir neizbēgami ģimenes dzīvē; esi iecietīga, pacietīga un piedodoša (vīram ir piedodama arī neuzticība). "Padomju Latvijas Sieviete" viennozīmīgi atzina, ka meitenēm viņu turpmākā dzīve jāvelta savas ģimenes izveidei un tās sekmīgas pastāvēšanas nodrošināšanai. Žurnālā nav rodami ieteikumi, kā meitenēm iegūt labu izglītību un veidot profesionālo karjeru. Tālaika sieviešu preses diskursā caurmēra padomju sievietes profesionālie un sociālie sasniegumi aizvien vairāk ieguva negatīvu traktējumu. Savukārt panākumus iemantojošu, sabiedrībā autoritatīvu sieviešu izteikumos par normu kļuva pašnosodījums, ka ģimenei, bērniem un mājām nav tikusi veltīta pienācīga uzmanība, un nožēla, ka šīs pieļautās kļūdas nav vairs iespējams labot.³⁵

Vērtību maiņa un jauni pienākumi

1980. gadu nogalē – nacionālās Atmodas laikā – nacionālisma ideja lielas daļas cilvēku pasaulesuzskatā un pašidentitātē aizvien noteiktāk sāka prevalēt pār citām vērtībām. Nacionālisma uzplūdu laikmetos allaž pieaug sociālās komunikācijas nozīme, mediju loma kultūras vērtību, normu, prioritāšu, paradumu, uzvedības, domu, jūtu u.c. kopējās ievirzes veidošanā, kā arī nacionālās kopienas kontrole pār saviem locekļiem.³⁶ Šie laikmeti ietver vairākas dzimtes lomu specifiskas iezīmes.

Nacionālās kopienas ietvaros sievietes pilda divējādu lomu: 1) viņas, tāpat kā vīrieši, ir šo kopienu locekles un 2) viņas ir nācijas bioloģiskās reproducētājas. Nacionālām diskursam piemīt aicinājums sievietēm dzemdēt vairāk bērnu, lai nācija varētu uzplaukt. Tas paredz, ka vienlaikus sievietēm jārealizē arī nācijas kultūras reproducētājas (vai kultūras sarga) loma, atbildot par kultūras vērtību nodošanu bērniem un "mājas" konstrukciju savas kultūras stilā.³⁷

Publiskajā diskursā sievietes loma ģimenē tika aktualizēta jau *perestroikas* gados. Jaunajām radikālām un mērenām nacionālās ievirzes politiskajām organizācijām atlika tikai turpināt iesākto. Latvijas Tautas frontes pirmajā programmā (1989) teikts, ka "staļinisma un stagnācijas gados ģimene ir novesta krīzes stāvoklī, tādēļ ir nepieciešams nostiprināt tās nozīmi sabiedrībā, bērnu audzināšanu ģimenē pielīdzināt jebkuram citam apmaksātam darbam. Jānodrošina mātes tiesības, jārada iespējas sievietei pilnvērtīgi pildīt mātes lomu ģimenē, pastiprināt valsts atbalstu vairākbērnu ģimenēm".³⁸ Arī citas organizācijas runāja par ģimenes atveseļošanu, tās tradīciju stiprināšanu, sievietes atgriešanos ģimenē, daudz bērnu ģimenes misiju tautas nākotnes garantēšanā u.tml., jo tas vitāli nepieciešams tautas atmodai, nācijas stiprumam un rītdienai.

Nacionālu ideju dominante publiskajā diskursā aizsedza citus politiskās transformācijas radītos procesus, proti, sevi pārdzīvojušās sociālās sistēmas un tās vērtību pilnīgas/daļējas demontāžas sākumu. Masu mediji, arī žurnāls "Sieviete" aizrautīgi centās radīt masu vairākuma sociālajam pieprasījumam atbilstošu jaunu simbolisko vidi. "Sieviete" (joprojām vienīgais sieviešu žurnāls) pretendēja kļūt par sieviešu resocializācijas vadlīniju veidotāju jaunajos apstākļos.

1989. gadā žurnālā publicētajos sieviešu portretakstos izkristalizējās nacionālo vērtību pamatgamma: tauta, dzimtās mājas, sava novada pagātne un nākotne, tautasdziesmas, starpnacionālā saskaņa, sarkanbaltsarkanais karogs, sievietes atgriešanās ģimenē, bērni, tautas izglītība un veselība, mājturības prasme, nacionālā pašapziņa un tautastērps, radoša personība mākslā.³⁹ Minētās vērtības uzskatāmas par sava veida sieviešu dzīves jaunā ietvara pamatelementiem, kam jābūt svarīgiem ikvienas nacionālajai kopienai piederošās (apzinīgas) sievietes dzīvē. "Sieviete" akcentēja sievietes darbības privātajā sfērā nozīmi nācijas atdzimšanā (kas vienlaikus tika uzskatīta arī par 20.–30. gadu valsts un sabiedrības atjaunotni). Tas arī ieprogrammēja vēl lielāku patriarhālo normu uzsvērumu publiskajā diskursā.

"Sievietē" 1989. gadā parādījās jaunas rubriķas "Dzimtas gods", "Pie saimes galda" "Mājās" "Ģimene", kas vēstīja pārsvarā par zemnieku ģimenēm, kuru stiprums rodams agrāko paaudžu tradīciju cienīšanā un uzturēšanā. Žurnāls uzsvēra: "Mums tā ir nacionālā bēda, ka mūsu savstarpējās attiecības ģimeņu un dzimtu ietvaros visai reti jaudā pārsniegties pāri vairākām paaudzēm."⁴⁰ Latviskajai lauku videi tika piešķirta sevišķa nozīme nācijas dzīves stila tradīcijas veidošanā. Publisku atziņu guva latviešu zemnieku ģimenes, kas atgriezās laukos, lai atjaunotu savu senču saimniecības, t.i., 20.–30. gadu latvisko kultūrtelpu. "Sievietē" tika uzsvērts: "Jo – vai gan var būt pasaulē vēl kāda spožāka karjera, kā būt par brīva latviešu:

Žurnāla "Padomju Latvijas Sieviete" vāki. 1989. gads.

zemnieka sievu!"⁴¹ Žurnāls (rubrikas "Atmiņa" "Liktēnstunda") vēsturē meklēja sievietes dzīves paraugmodeļus, atgādinot, ka viņas rūpes, ziedošanās citu labā āliek nācijas nākotnes pamatā. Godā tika celtas kaucmindietes – latviešu mājturības vēsturisko tradīciju glabātājas. Žurnāls aicināja jaunietes labi apgūt mājsaimniecībā nepieciešamās zinības, uzsverot, ka tieši tās ir ģimenes stabilitātes garants. Kaucmindiete Aina Kļaviņa žurnāla jaunajām lasītājām aizrādīja: "Meitenēm vajag apzināties, ka mājas kultūras kvalitāte puišus nereti saista daudz ciešāk nekā izcila rīzūra un moderns apģērbs. Ja ciemiņu jauki uzņemsiet, radīsiet mājīgu noskaņu, draismīgi un dekoratīvi pasniegsiet ēdienu, ticiet – viņš būs ļoti apmierināts."

Sabiedrībā autoritatīvas personas uzsvēra, ka pienācis laiks galīgi atteikties no padomju sabiedrības normām: sieviešu iesaistīšanas algota darba veikšanā, karjeras publiskajā sfērā un dalības valsts un sabiedrības nozīmīgu problēmu risinājumā, respektīvi, no vīrieša un sievietes likumā garantētās vienlīdzības un faktiski arī no lēmumu līdztiesības idejas. Tieslietu ministrs Viktors Skudra šo situāciju skaidroja: "Sievietes uzvara, kas gūta "cīņā" ar vīrieti par savu neatkarību, ir viņas triecējums." Psihiatrs Māris Siliņš norādīja: "Esmu pret sieviešu masveida nodarbināšanu valsts labā."⁴⁴ Rīgas Tehniskās universitātes prorektors Ivars Knēts uzina, ka viņš "zinātniskajā darbā par kolēģi labāk izvēlētos vīrieti", jo viņš ir "stabilāks, uz viņu var paļauties"⁴⁵ Dziedātājs Žoržs Siksnis pavēstīja: "Savai sievietei algas darbu neļauju strādāt, jo uzskatu, ka mans vīrieša pienākums ir viņu apgādāt."⁴⁶ Aktieris Gundars Āboliņš uzsvēra: "Ja reiz daba ir radījusi sievieti un vīrieti dažādus, tad viņiem ir dažādas lomas dzīvē."⁴⁷ Tāds pats viedoklis bija arī

Žurnāla "Sieviete" vāki. 1990. gads.

žurnālistam Zigurdam Mežvilkam: "Mūsu vecmāmiņām un mammām skaidroja, ka vīrieši un sievietes neatšķiras, ka darbs ir pirmajā vietā, ka sievietes galvenā priekšrocība ir izglītība un gudrība. Viņu meitas klusībā pamanīja, ka darbs bieži vien ir garlaicīgs, ka konkurences stress darbā viņām nedod to gandarījumu, ko var iegūt, rotaļājoties ar bērniem un kopjot mājas pavadu."⁴⁶ Amatpersonas uzsvēra, ka valsts pienākums ir rūpēties par dzimstības palielināšanu un jārada apstākļi, lai sieviete varētu palikt mājās, pati tur audzināt bērnus un gādāt par mājsaimniecību.⁴⁹

Žurnāla "Sieviete" veidotajā diskursā izvien noteiktāk nostiprinājās atziņa, ka sievietes vieta ir ģimenē un ka sabiedrības, nācijas intereses prasa, lai viņa "atgrieztos" ģimenē. 80. gadu beigu sociālā realitāte to arī pieļāva (privātajā sfērā pastāvošā sīkražošana pat veicināja). Nacionālās Atmodas laika skatījums uz vīriešu un sievietes dažādajām sociālajām lomām visai izteikti cilvēku domāšanā un uzvedībā gan implicīti, gan eksplīcīti iedzīvināja patriarhālo tradīciju.

Jaunā formula: 3M

80. un 90. gadu mijas publikācijās žurnālā "Sieviete" ne vienu reizi vien gan labā, gan sliktā nozīmē tika minēta sieviešu dzīvesdarbības tradicionālā (19. gadsimta) 3K formula: "*Kinder, Küche, Kirche* (bērni, virtuve, baznīca)." Piemēram, televīzijas diktore Anta Rugāte atzinās: "Lai kā mana emancipētā daba tam pretojas – viss atbilst."⁵⁰

Žurnāla "Sieviete" vāki. 1991. gads.

Tomēr 3K pilnībā akceptēt un tieši piemērot tālaika sieviešu dzīvei vairs nebija iespējams, sociālā situācija un cilvēku attiecības gadsimta laikā bija mainījušās.

90. gadu sākuma latviešu sieviešu dzīvei atbilstošāka formula tika rasta Zentas Mauriņas – pirmās Latvijas brīvvalsts garīguma simbola – atziņā: "Sievietes galvenais kultūras darbs ietverams 3M formulā: māja, miers un māte."⁵¹ Dzejniece Māra Mišņa, piešķirot šai formulai tālaika kontekstualitāti, skaidroja notiekošo sievietes sociālās lomas transformāciju: "Mūsu gadsimta sieviete atgriežas pie savai būtībai atbilstošās, dabas harmoniski nolemtās misijas: Māte, Māja, Miers. Pie šī noniecinātā, izvazātā, sakropļotā pasaules pamata. Atgriežoties ar pārvarīgu nogurumu, disharmonijas, ciešanu un vientulības nastu. Es nerunāju par sievietēm visā pasaulē, tikai par tām, kuras man līdzās – dzemdību namā, rindā, trolejbusā, turgū un baznīcā. Esamībā un ticamībā. Sievietes misija – par spīti visam uzturēt mīlestību, radīt tieksmi uz pilnību cilvēces stiprajā daļā – vīrieti."⁵²

3M tēmas arī veidoja "Sievietes" 1991. gada saturu. Žurnāls galvenokārt vēstīja par sievieti mājās, par tajā veicamo, par pienākumiem ģimenē, par zināšanām un dzīvesgudrībām, kas nepieciešamas mātei un sievai. Savukārt jēdziena "Miers" satvarā tika iekodēta sievietes sociālās pasivitātes un pazemības ideja. "Sievietes" piedāvātajos sieviešu vēstījumos viena no galvenajām bija pašziedošanās tēma. Jaunizveidotās rubrikas "Patiess stāsts par mīlestību" varones stāstīja par savu dzīvi – pārsvarā grūtu, bagātu ar sarežģījumiem un nelaimēm, kuras radīja gan politiskie notikumi, gan cilvēku savstarpējās attiecības. Galvenā atziņa – sievietes

pienākums ir piedot pārdarījumus, nelietību, nodevību, neuzticību, viņai viss ir jāiztur, jāpacieš, jābūt pacietīgai, lai spētu saglabāt ģimeni, nodrošināt tās labklājību, radītu vīram iespējami labāku dzīves komfortu un karjeras apstākļus, izaudzinātu bērnus (tā ļaujot saglabāties nācijai). Sieviete šajā privātās sfēras modelī diskursīvi pilnībā zaudēja savu pašvērtību, indivīda patību, viņas uzdevums – dzīvot citu dzīves.

Tāda pati sievietes novērtējuma skala, kā liecina žurnāla piedāvātie materiāli, darbojās arī publiskajā sfērā. Strādājošo sieviešu pienākums bija darīt darbus, ko vīrietis to vai citu iemeslu dēļ nevēlas veikt. Piemēram, milicijas skolas audzēknes atklāti atzina, ka savu nākotni redz, pildot tos darbus, kas vīriešiem nepatīk, – viņas rakstīs papīrus, izsūtīs pieprasījumus utt. Politiski uzsvēra, ka viņi negrib redzēt parlamentā sievietes, jo "politika ir vīriešu prātu cīņņu lauks".⁵³ Karjeras sievietes par saviem sasniegumiem runāja kā par pienākuma pildīšanu, viņu izteikumos nepavīdēja pat apmierinājums (kur nu vēl prieks) par savu varējumu, prasmi, intelektu. Prokuratūras sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas pārvaldes priekšniece Rita Aksenoka stāstīja par savām kolēģēm, kas, veicot atbildīgo darbu, ir nelaimīgas un kļūst arvien nelaimīgākas un, runājot par sevi, retoriski jautāja: "Ko es no dzīves esmu redzējusi?"⁵⁴ Deputāte Anna Seile atzina, ka "vīriešu prāts ir vīriešu prāts", bet sievietes (deputātes) to "reizēm [t.i., ar izmaņu un vilību] spēj šo prātu grozīt".⁵⁵ Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas vecākā pasniedzēja Silvija Štrausa, vērtējot sievietes lomu sabiedrībā, uzsvēra: "Kad vīrietim grūti, sievietei jāsteidzas viņam palīgā."⁵⁶ Arī savos sapņos un vēlmēs karjeras sievietes bija pieticīgas. A. Seile "gribētu būt mājās, kopt sētu, adīt cimdus un cept plātismaizes", R. Aksenoka vēlētos uzšūt skaistu kleitu un ar vīru aiziet uz teātri.

Šķiet, ka 1991. gadā sievietes pašvērtības aiz/noliegums bija sasniedzis apogeju. Turklāt "Sievietes" konstruētā Latvijas sieviete savā neizteiksmīgumā, vienveidībā un pasivitātē līdzinājās tam dzeltenīgi pelēkajam avižpapīram, uz kāda politisko cīņu radīto iemeslu dēļ tika iespiesta lielākā daļa tā gada žurnāla numuru.

Vēl dažas piebildes

Jāatzīst, ka žurnālā "Padomju Latvijas Sieviete"/"Sieviete" epizodiski parādījās arī no dominējošā diskursa atšķirīgi viedokļi. Atsevišķu rakstu varones iestājās par nepieciešamību sievietēm iesaistīties politiskajās un sabiedriskajās aktivitātes, rūpēties par izglītību, karjeru, savu vietu sabiedrībā un valstī; uzskatīt sievieti par pašpietiekamu, nevis otršķirīgu sociālo būtni. Piemēram, filozofe Baiba Pētersone norādīja, ka "patiesībā valsts politikas līmenī realizētā sievietes nolikšana pie bērniem un mājsaimniecībā ir pat bīstama".⁵⁷ Ik žurnāla numurā (1989–1991) parādījās Pētera Bankovska Latvijas mākslinieču portretaksti, kas vēstīja par stiprām sievietēm, spīgtām individualitātēm, kas savu pašizpaušmi radušas glezniecībā, grafikā u.c.

"Sievietes" lappusēs 1990. un 1991. gadā reizumis pavīdēja ārzemnieču viedoklis: viņām Latvijas dzimtes modelis šķita divains. Intervijās žurnālam viņas

to arī pateica, it kā piedāvājot šejieniešu redzējumam atšķirīgu Latvijas dzimtes modeļa spoguļattēlu. Piemēram, fotogrāfe Laine Cekule (Zviedrija) uzskatīja, ka šeit sievas ir sava vīra kalpones, un atzinās, ka saprasties ar Latvijas meitenēm ir grūtāk nekā ar zēniem, jo "jaunākas par mani te runā tikai par zēniem. Tās, kuras vecākas, lielākoties ir precējušās un sūrojās par saviem vīriem. .. Vairums grib tūdaļ precēties. Manuprāt, Latvijas sievietēm trūkst patsvāības. Es no sirds novēlu, lai viņas vairāk domā pašas par sevi!"⁵⁸ Mūziķe Vizma Makstiņa (Kanāda): "Man, šķiet, ka te, Latvijā, noteikti jāpārvērtē sievietes un vīrieša loma sabiedrībā. Man šķiet, ka tagad sieviete Latvijā ir ļoti noēnota, salīdzinot ar citām valstīm."⁵⁹ Psihoterapeite Baiba Āboltiņa–Kellija (ASV) secināja, ka, viņasprāt, Latvijas sievietes ir tā audzinātas, ka jūtas materiāli un emocionāli ļoti atkarīgas no vīrieša.⁶⁰ Jāpiezīmē, ka intervijās ar ārzemju latvietēm galvenā nebija sieviešu stāvokļa, bet gan latvietības saglabāšanas tēma.

Nenoliedzami, 80. gadu otrajā pusē un 90. gadu sākumā "Padomju Latvijas Sievietes"/"Sievietes" saturam piemita lokālais centrējums. Padomju sieviešu žurnālam bija iespējams vēstīt vienīgi par padomju sieviešu dzīvi. Ārpus tā palika tēmas, jēdzieni, izpratnes priekšstati, kas neeksistēja padomju diskursā. Piemēram, Latvijas sabiedrībā jēdziena "feminisms" sapratne sakņojās Jaunās strāvas (19. gs. 90. gadi) svarīgāko aktivitāšu uzskaitījumā, tā klātbūtne iztrūka visā 20. gs. sociālajā, politiskajā un kultūras kontekstā. Pēc tikšanās ar ārzemju žurnālistēm 1987. gadā "Padomju Latvijas Sievietē" parādījās atziņa: "Šķiet, nemaldīšos, teikdama, ka par feminismu – šo nu jau dijsimtgadīgo sabiedrisko kustību, kas lielākoties tiek pieminēta ar nievīgu vai ironisku intonāciju, – mums tomēr ir diezgan miļļains priekšstats."⁶¹ Tāpat žurnāls nespēja piedāvāt savām lasītājām ārpus lokālās sociālās, ekonomiskās un kultūras realitātes pastāvošas sievietes dzīvesdarbības iespējamas. Savukārt nacionālās Atmodas gados, kad sāka pavērties lokālisma pārrāvuma iespējas, "Sieviete" tās neizmantoja. Vietējās vides realitātes, nacionālo vērtību un pseidovērtību piedāvājums šķita pašpietiekams, lai nacionālā ietvarā turpinātu kultivēt padomju sieviešu žurnālu tradīciju, kā arī ierastos pozitīvos un negatīvos tēlus, stāstus, sižetus, vienmuļi didaktisko pasaulredzējumu.

Dzimtes netaisnīguma kategorija (visās tās evolūcijas niansēs) bija norma padomju sabiedrības modelī. Nenoliedzami, mediju uzdevums bija iekodēt to sabiedrības pašpriekšstatos. Arī Latvijā iznākošais vienīgais sieviešu žurnāls "Padomju Latvijas Sieviete"/"Sieviete" apzinīgi/apzināti pildīja šo uzdevumu: konstruēja savam laikam sava laika sievieti.

Šobrīd mēs jau varam vērtēt tālaika sievieti, spriest par to, kādas bija viņas perspektīvas, sākoties padomju sabiedrības transformācijai. Sandra Kalniete, atskatoties uz 80. un 90. gadu miju, atzina: "Tāpat kā vairums sieviešu, es neapzinājos, ka zemapziņā sevi neuzskatu par līdzvērtīgu vīrietim. Gadsimtos izkopts, šis mazvērtības komplekss mūs darīja neaizsargātas un viegli ievainojamas.

Pat ar manu aktīvo dabu, aso prātu, gribasspēku un rīkoties spēju es iekšēji biju nepatstāvīga, intuitīvi meklēju atbalstu [viriešos] ..⁶² Gundega Repše 90. gadu sākumā jau prognozēja, ka "ekonomika spiedīs sievieti būt līdztiesīgai", lai gan "pēdējos gados sabiedriskā domā .. žūžaini glorificēja ģimenes perēkļa sildītājas, taču bez jebkāda reāla seguma".⁶³ Bez šaubām, mantotais padomju sabiedrības dzimtes modelis sievietei piedāvāja salīdzinoši sliktākas starta pozīcijas un iespējas darba tirgū, jaunveidojamajā sabiedrības sociālajā un mantiskajā hierarhijā. Tā sekas joprojām visai izteikti ietekmē šodienas sabiedrību, sievietes salīdzinoši vājā (kā s sociālās pozīcijas un pieeju varas resursiem, dzimtes tradicionālo stereotipu noturību un dzimumu līdztiesības noliegumu).⁶⁴ Padomju dzimtes modeļa dekonstrukcija, acīmredzot, nebija paveicama desmit gados.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Tuvāk sk.: ENGEL, Barbara Alpern. *Women in Imperial, Soviet, and Post-Soviet Russia*. Washington: American Historical Association, 1999. P. 20–32; PUSHKAREVA, Natalia. *Women in Russian History: From the Tenth to the Twentieth Century*. Armonk; London: M. E. Sharpe, 1997. P. 255–266; NAVAILH, Françoise. *The Soviet Model. A History of Women. Vol. 5: Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*. Cambridge; London: The Belknap of Harvard University Press, 1994. P. 227–254. АЖНХИНА, Надежда. Гендерные стереотипы в современных масс-медиа. *Гендерные исследования*. 2000. № 5. С. 261–273.
- ² Sk.: REID, Susan E. All Stalin's Women: Gender and Power in Soviet Art of the 1930s. *Slavic Review*. 1998. Vol. 57. No. 1. P. 133–173; Женщины в русском плакате. Сост. А. Снопков, П. Снопков, А. Шклярчук. Москва: Контакт-Культура, 2001. С. 26–121.
- ³ Tuvāk par seksualitāti padomju ideoloģijā sk.: NAIMAN, Eric. *Sex in Public. The Incarnation of Early Soviet Ideology*. Princeton: Princeton University Press, 1997. Savukārt I. Kons norāda, ka seksualitātes stingra kontrole un pat izslēgšana bija viens no "jaunā padomju cilvēka" veidošanas politikas mērķiem. I. Kons piedāvā šo procesu iedalīt trīs posmos: 1) 1917–1930: tradicionālās ģimenes struktūras sairšana, sieviešu sociālā emancipācija, laulību institūta un uz tās balstītās seksuālās tikumības vājināšanās un seksualitātes normatīvā nenoteiktība; 2) 1930–1956: laulību un ģimenes stiprināšana ar administratīvām metodēm, totalitāra kontrole pār individu un seksuālās kultūras likvidēšana; 3) 1956–1987: totalitārisma aizvietošana ar autoritārismu, pakāpeniska individuālās brīvības izplatīšanās, laulību un ģimenes aizsardzības valsts administratīvo metožu nomaīņa ar morāli administratīvajām metodēm, pāreja no seksualitātes nolieguma un apspiešanas politikas uz tās atzišanu medicīnā un pedagoģijā. Sk.: KON, Igor S. *Sexuality and Politics in Russia, 1700–2000. Sexual Cultures in Europe: National Histories*. Ed. by Franz X. Eder, Lesley A. Hall, Gert Hekma. Manchester, New York: Manchester University Press, 1999. P. 206–213. АЖНХИНА, Надежда. Гендерные стереотипы в современных масс-медиа. С. 265, 266; ТАРТАКОВСКАЯ, Ирина. Мужчины и женщины в легитимном дискурсе. *Гендерные исследования*. 2000. № 4. С. 246–265.
- ⁶ GORBAČOVŠ, Mihails. *Pārkārtošanās un jaunā domāšana mūsu valstij un visai pasaulei*. Rīga: Avots, 1988. 101. lpp.
- ⁷ Turpat. 102. lpp.
- ⁸ Sievietes bija salīdzinoši labāk izglītotas, ar augstu pienākuma apziņu, morāli, piemēram, mazāk lietoja alkoholu, u.tml.
- ⁹ *Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXVII kongresa materiāli*. Rīga: Avots, 1986. 176., 177. lpp. *Padomju Savienības Komunistiskās partijas XIX Vissavienības konferences materiāli*. Rīga: Avots. 1988. 59. lpp. Jāpiezīmē, ka konferencē M. Gorbačovs atzina, ka Padomju Savienībā ne reizi vien apgalvots, ka sieviešu jautājums ir atrisināts "reizi par visām reizēm", un pasludināts, ka sievietei un vīrietis tiesībās ir vienlīdzīgi. Viņš piebilda: "Taču ir iznācis tā, ka līdzās neapstrīdamajiem ieguvumiem sievietēm palikušas rūpes, kas līdz šim daudzējādā ziņā neļauj viņām pilnā mērā izmantot savas tiesības." Šīs situācijas cēloņi – slikti iekārtotā sadzīve, bērnu iestāžu trūkums, nepilnības pakalpojumu un tirdzniecības sfērā, sieviešu domu neņemšana vērā, sieviešu kustību formālais raksturs. Sk.: turpat. 58. lpp.

- ¹¹ Раиса: Воспоминания, дневники, интервью, статьи, письма, телеграммы. Москва: Вагриус, Пestro-Ньюс, 2000. С. 62, 63. R. Gorbačova arī atzina, ka sabiedrība nav viennozīmīgi uztvērusi PSKP CK ģenerālsekretāra sievas parādišanas publiskajā diskursā. Viņai nācies dzirdēt, ka "pretendēju uz kaut kādu īpašu lomu", ka "iejaucos citu lietās", ka es – "slepenais Kremļa ierocis", ka – "cariene", "Žozefina" utt., utt." Sk.: turpat. 62. lpp.
- Piemēram, sabiedrības patriarhālais dzimtes modelis tika slavināts tālaika populārākajos latviešu romānos. Sk.: KOLBERGS, Andris. *Ēna*. Rīga, 1985; SVĪRE, Māra. *No ciruļiem līdz griezei*. Rīga, 1985; CĪRULIS, Gunārs. *"Magnolija" ciruļputeni*. Rīga, 1986; INDRĀNE, Ilze. *Zemesvēzi dzirdēt*. Rīga, 1986; ĒRGLE, Zenta. *Nosargāt mīlestību*. Rīga, 1987; UPMALE, Vija. *Zemes sāpe*. Rīga, 1989; DRIPE, Andrejs. *Mazā brīvība*. Rīga, 1989; MAULIŅŠ, Janis. *Apakšzemes straumes*. Rīga, 1989; u.c.
- ¹² Par šo laikposmu PSRS tuvāk sk.: ШУБИН, А. *От "застоя" к реформам. СССР в 1979-1985 гг.* Москва: РОССПЭН, 2001. 767 с.
- ¹³ *Latvijas sievietes: Īss statistisko datu krājums*. Rīga: Latvijas PSR Valsts statistikas komiteja, 1989. 8., 13., 14., 18., 48., 54. lpp.
- ¹⁴ Turpat. 91., 94. lpp.
- ¹⁵ Turpat. 7. lpp.
- ¹⁶ Turpat. 106. lpp.; JURCIŅA, Aina. *Sieviete un sociālistiskais dzīvesveids*. Rīga: Avots, 1986. 47. lpp.
- ¹⁷ *Женщины в Латвийской ССР: Статистический сборник*. Рига: Центральное статистическое управлени Латвийской ССР. 1984. С. 28.
- ¹⁸ Turpat. 25. lpp.
- ¹⁹ STRAUTMĀNE, Guna. Svaru kausi. *Padomju Latvijas Sieviete*. 1988. Nr. 2. [Iekš. vāks.]
- ²⁰ JURCIŅA, Aina. *Sieviete un sociālistiskais dzīvesveids*. 101., 102. lpp.
- ²¹ MARKAUSA, Ieva. Ģimenes nodrošināšana ar pārtiku un sieviešu laika budžeti. *Sievietes ceļā*. Sast. I. Trapenciere. Rīga: Vaga, Ltd, 1992. 214. lpp.
- ²² KĀRKLĪŅA, Inta. "Tautasdziesmā ir viss". *Sieviete*. 1990. Nr. 4. 12. lpp. Piemēram, aktieris Rūdolfs Plēpis padomju sieviešu dzīvi tēloja: "Ja sieviete diendienā tiek grūstīta, nicināta un apsmieta savu elementāro vajadzību izcīnā, ja sabiedrība gan likulīgi atzīst viņas lielos nopelnus, taču reālajā ikdienā liels līdz ģibonim stāvēt rindā pēc subproduktu gastronomijas izstrādājumiem, ja viņas rūpes par bērnu iekārtošanu bērnudārzā tiek uzskatītas par kaprīzēm, ja no rīta, ejot uz darbu, kafējnicā kafijas vietā tiek pasniegtas samazgas, ja pārdevēja (arī sieviete!), kurai viņa palūdz raugu, apvairo viņu kandžas tecināšanā?" Sk.: PLĒPIS, Rūdolfs. Kā viņām trūkst. *Padomju Latvijas Sieviete*. 1987. Nr. 1. 15. lpp.
- ²³ Minētie dati norādīti žurnāla "Padomju Latvijas Sieviete" ("Sieviete") tehniskajā pasē.
- ²⁴ GAILE, Irēna. Pēc klusās sezonas. *Padomju Latvijas Sieviete*. 1986. Nr. 10. 16. lpp.
- ²⁵ Apkopojošu ieskatu Latvijas sieviešu padomju darbībā sk.: ZĪLE, Monika. Sieviešu padomes: Atbalsta punktu meklējot. *Padomju Latvijas Komunisti*. 1988. Nr. 12. 32.–36. lpp.
- ²⁶ KĀRKLĪŅA, Mirdza. Labdien, mīļās māsas! (No Vissavienības sieviešu konferences delegātes piezīmēm). *Padomju Latvijas Sieviete*. 1987. Nr. 4. 9. lpp.
- ²⁷ DRIPE, Andrejs. Ģimenes problēmas. *Padomju Latvijas Komunisti*. 1986. Nr. 12. 76., 77. lpp.
- ²⁸ Turpat. 80. lpp.
- ²⁹ LĪCE, Anda. Sliksni pārkāpjot. *Padomju Latvijas Sieviete*. 1986. Nr. 2. 13. lpp.
- ³⁰ AVOTIŅŠ, Viktors. Situācija. *Turpat*. Nr. 12. 4. lpp.
- ³¹ MILTA, Ārija. Varbūt tomēr varam palīdzēt? *Turpat*. Nr. 8. 13. lpp.
- ³² DRIPE, Andrejs. Mātes darbs – galvenais. *Padomju Latvijas Sieviete*. *Turpat*. Nr. 4. 7. lpp. 1986. gadā, noslēdzot diskusiju par sievietes pedālīšanas sabiedriskajā darbā, "Padomju Latvijas Sievietes" redakcija rīkoja "apaļo galdu", ko vadīja žurnāliste Sandra Veinberga. Tajā izskanēja atšķirīgi viedokļi. Rezumējumā tika uzsvērts, ka sievietes sabiedriskās aktivitātes rezultāts ir atkarīgs no katra cilvēka personības: "Sabiedriskā aktivitāte ir viena no personības kvalitātes zīmēm, un sabiedrības locekļu ieguldījums kopējā lietā nekad nav mērojams tikai rubļos vien. Tā izskanēja mūsu saruna par sabiedrisko darbu – šo "lielo nastu", ko var viegli no smagi nest. Nešanas skaistums atkarīgs no katra spējām, rakstura, kultūras, pilsoniskās drosmes un optimisma: ja mans darbs būs vajadzīgs, tas veiksies, spārnos, arī grūtībās." Sk.: BREMZE, Skaidrite. Lielā nasta vai personības kvalitātes zīme? *Turpat*. Nr. 10. 2., 3. lpp.
- ³³ GRODUMS, Jānis. Meitenes, neticiet mums!.. *Turpat*. 1988. Nr. 4. 5. lpp.
- ³⁴ Piemēram, aktrise Lilita Ozoliņa nosoda sevi, ka maz laika pavadījusi mājās kopā ar meitu un pārāk daudz ņēmusi viņu sev līdzī uz teātri, kino, filmēšanu (publisko sfēru). Rezultātā viņai nav bijis "īstas bērnības". Aktrise uzsvēra: "Tā ir mana vaina. Es vienmēr esmu uzskatījusi un svēti tam ticējusi, ka sievietei jebkuros apstākļos pirmajā vietā tomēr ir bērns. Tā tam jābūt. Un atkal dzīve man nav ļāvusi

šo pārliecību realizēt." Sk.: STRAUTMANE, Gunta. Brūga ravēšana: Stāsta LPSR Nopelniem bagāta skatuves māksliniece, PSRS Valsts prēmijas laureāte Lilita Ozoliņa. *Turpat.* Nr. 8. [Iekš. vāks.]

³⁶ Sk.: DEUTSCH, Karl W. *Nationalism and Social Communication*. 2nd ed. Cambridge, London: The M. I. T. Press, 1966. P. 86–106.

DAVIS-YUVAL, Nira. *Gender & Nation*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE publications, 1997. P. 1–67.

³⁷ Latvijas Tautas frontes programma. *Latvijas Tautas fronte. Gads pirmais*. Rīga, 1989. 219. lpp.

³⁸ Te minētas pamatatziņas, kas izskan rakstos, kas veltīti uz "Padomju Latvijas Sievietes" priekšējā vāka 1989. gadā portretētajām sievietēm. Sk.: Vizma Belševica: Lai glābtu tikumu, ir jāglābj tauta! *Padomju Latvijas Sieviete*. 1989. Nr. 1; ERNSTONE, Līga. Sanita Čače: Tā ir laba sajūta – nebūt vienam pasaulē! *Turpat.* Nr. 2; LAPIŅA, Gunta. Helēna Bernāne: Pirms uzdriktstēšanās mēdz būt viens brīdis *Turpat.* Nr. 3; KĀRKLIŅA, Inta. Helmī Stalte: Ceļš kopā ar tautas dziesmu. *Turpat.* Nr. 4; ERNSTONE, Līga. Ita Kozakeviča: Visam reiz pienāk laiks. *Turpat.* Nr. 5; BLAUA, Līga. Līga un Lita Purenīnas: Mūs gaida mājās. *Turpat.* Nr. 6; PODNIEKA, Ērika. Lūcija Lapiņa: Negribam būt nolemtas viduvējībai. *Turpat.* Nr. 7; LAPIŅA, Gunta. Aija Sadovska: Man ir parasts sievietes mūžs. *Turpat.* Nr. 8; STRAUTMANE, Gunta. Zaiga Apenīte: Dzīve šit, bet tu ceri *Turpat.* Nr. 9; KALNIŅA, Līga. Brigita Dimza: Tautas tērps – tas ir svēts mantojums. *Turpat.* Nr. 11; BANKOVSKIS, Pēteris. Ausma Kantāne: Traģikomiskais ir mans. *Turpat.* Nr. 12.

BREMZE, Skaidrite. Atsvešinātības vējš. *Turpat.* Nr. 2. 4. lpp.

³⁹ BERKĪS, Aivars. Kādi jābūt brīvā zemnieka sievai? *Sieviete*. 1990. Nr. 2. 7. lpp.

⁴⁰ OLĪNA, Daina. Mīlestība iet caur vēderu. *Padomju Latvijas Sieviete*. 1989. Nr. 11. 5. lpp.

⁴¹ SKUDRA, Viktors. Aiz kadra. *Turpat.* Nr. 6. 11. lpp.

⁴² SILIŅŠ, Māris. Noslēpums jāiecūkst ausī *Sieviete*. 1990. Nr. 4. 5. lpp. M. Siliņš arī norādīja, ka sieviešu darbkolektīvi paši par sevi ir psihotraumējoša situācija, ko no psihiatra viedokļa vispār nevajadzētu pieļaut.

⁴³ KNĒTS, Ivars. Lai nebūtu aukstas acis. *Turpat.* Nr. 11. 7. lpp. I. Knēts, runājot par darbkolektīviem, aizrādīja, ka "dāmas reti kad sadzīvo pašas savā starpā"

⁴⁴ SIKSNA, Ž. Esmu mazliet vecmodīgs. *Turpat.* Nr. 12. 7. lpp.

ĀBOLIŅŠ, Gundars. "Iztaisnot muguru, ievilkst vēderu" *Turpat.* Nr. 1. 11. lpp.

⁴⁵ MEŽVILKS, Zigurds. Gudru sieviešu mulķīgie lēmumi. *Padomju Latvijas Sieviete*. 1989. Nr. 11. 10. lpp.

⁴⁶ Piemēram, Latvijas PSR Valsts plāna komitejas priekšsēdētāja vietnieks Jānis Āboliņš atzina: "Sieviete ir "jāievelk" šajā smagajā mājas darbā tieši ar ekonomiskās politikas palīdzību." Sk.: GAILUMS, Ingus. Ja bērns augtu mājās. *Turpat.* Nr. 5. 2., 3. lpp. Tieshetu ministrs Viktors Skudra norādīja: "Mātes darbs jāatzīst par sabiedriski derīgu un svarīgu, dodot par to tiesības uz materiālo un sociālo nodrošinājumu." Sk.: SKUDRA, Viktors. Aiz kadra. *Turpat.* Nr. 6. 11. lpp.

Anta Rugāte. *Sieviete*. 1990. Nr. 11. [Iekš. vāks.]

⁴⁷ Turpinot domu, Zenta Mauriņa rakstīja: "Bet māja nav guļamistabas un bērnistabas summa, tā – mājas idejas profanācija; māja ir maiguma, drošības un labdarības mītne, kur mierīgi attīstās jaunais un bez bailēm atpūšas nogurušais šīs zemes ceļinieks, māja ir fokuss, kas sevi uzlasa daudzkrāsainos starus, kas mikrokosmā ietver makrokosmu – tautas kultūru. Un māte – šis vārds neapzīmē bioloģisko funkciju, bet dzīvību, iejūtu, gara modrību un mīlestību. Un savu patību sieviete saglabās, ja visos arodos – pedagogiskā, sociālā, medicīniskā, juridiskā, teoloģiskā utt. – ienesis mātes, miera un mājas ideju." Sk.: MAURIŅA, Zenta. Sievišķības ideāls pagātnē un tagadnē. *Turpat.* Nr. 1. 14. lpp.

⁴⁸ MIŠIŅA, Māra. Ievadam. *Kalendārs sievietēm 1990*. Rīga: Avots, 1989. 7. lpp.

⁴⁹ DINEVIČS, Jānis. Es balsotu pret tādiem statūtiem. *Sieviete*. 1991. Nr. 9.

⁵⁰ BLAUA, Līga. Supersieviete?!... *Turpat.* Nr. 1–3. 3. lpp.

Anna Seile, Latvijas Republikas Augstākās Padomes deputāte. *Turpat.* Nr. 4. 2. lpp.

⁵¹ Silvija Štrausa, LLA Lauksaimniecības celtniecības fakultātes vecākā pasniedzēja. *Turpat.* Nr. 4. 3. lpp. Baiba Pētersone – Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un tiesību institūta jaunākā zinātniskā līdzstrādniece. *Turpat.* 1990. Nr. 8. [Iekš. vāks.]

⁵² PAIKENA, Vija. Izvēle notikusi. *Turpat.* Nr. 2. 6. lpp.

⁵³ KĀRKLIŅA, Inta. "Es esmu mājās" *Turpat.* 1991. Nr. 9. 7. lpp.

⁵⁴ BRILA, Benita. Atslēga. *Turpat.* Nr. 10. 5. lpp.

⁵⁵ STRAUTMANE, Gunta. Lāse un jūra. 1987. Nr. 11. 5. lpp.

KALNIETE, Sandra. *Es lauzi, tu lauzi, mēs lauzām, viņi lūza*. Rīga: Jumava, 2000. 361. lpp.

⁵⁶ Gundega Repše, mākslas zinātniece. *Santa*. 1992. Nr. 2. 5. lpp.

⁵⁷ Sievietes stāvokļa raksturojumu 20. gs. beigū Latvijā sk.: *Dzimums un tautas attīstība Latvijā*. Rīga: UNDP, 1999.

Vita Zelče

Latvian Woman: The Discourse of the Magazine "*Padomju Latvijas Sieviete*"/ "*Sieviete*" 1986–1991

Soviet lifestyle, experience, norms and values have become a resent past. More than ten years separate us from it. Although this period is not very long it still lets us evaluate the developments of those days without passion. The analysis of the developments contributes much to a better understanding of various dimensions of our present-day society which is the result of the complicated transformation process the former soviet society had to undergo. The purpose of this article is to have a closer look at the discourse of the social role of woman in Latvia society and women's magazines at the end of the 80s and the beginning of the 90s.

The end of the 80s was the time when Mikhail Gorbachev became the general secretary of the CPSU and political, economic, ideological reforms were in full swing. It was also the time of changes in the intellectual sphere. This period is known as "perestroika and glasnost". M. Gorbachev raised the "issue of women" at the political and social level and introduced changes in the official canon of soviet woman "a worker and a mother". The official discourse put emphasis on the role of woman in family, at home and upbringing of children. Thus the understanding of the social status of woman within the traditional patriarchal model was revived. Consequently, mass media were provided with new opportunities for constructing woman stereotypes both positive and negative.

"*Padomju Latvijas Sieviete*" was the only women's magazine published in Soviet Latvia. It was started in 1952 and since 1990 has been called "*Sieviete*". At the end of 1980s its circulation was 240 000–283 000 copies. It was in 1986 when the traditional stereotype of soviet woman underwent changes as many prominent representatives of intelligentsia emphasised the differences in the social roles of men and women and condemned activities of women in the public sphere. A new opinion developed, i.e. women and the whole society will be happier if women devote themselves entirely to their families and homes.

During the period of national awakening (the end of 80s) "*Sieviete*" stressed the role of woman – housekeeper in the revival of the nation. Patriarchal social norms and denial of self-respect dominated public discourse. Her task is to live the lives of others, to sacrifice her life to the interests of her family, home and nation.

At the end of the 80s and the beginning of the 90s the gender model offered women comparatively worse opportunities in the new post-soviet job market, social and economic hierarchy.

Sergejs Kruks

Prece un patība. Materiālo referentu loma elites un vidusslāņa kolektīvās identitātes veidošanā

Sociālās pārmaiņas izraisa elites sastāva izmaiņas. Jaunās grupas veido savu kolektīvo identitāti ar patērēja preču starpniecību, priekšmetiem kalpojot par atšķirības zīmēm. Patērēšanas stilu un identitātes veidošanu lielā mērā ietekmē padomju preču deficīta radītās materiālās vērtības.

Atslēgas vārdi: identitāte, sociālās pārmaiņas, patērēšana (konsumerisms), semiotika.

Est modus in rebus.

Horācijs

Kultūra tulko zīmju valodās abstraktās sociālās attiecības, padarot tās par taustāmām un saprotamām. Cīņa par izdevīgāku sociālo pozīciju pārtop par simbolisko sistēmu sacensību. Grupas identitāte veidojas kā zīmju sistēmu manipulācija ar nolūku parādīt savas grupas pozitīvo atšķirību. Kā atšķirības zīmes funkcionē arī materiālie priekšmeti, jo tiem ir ne tikai lietošanas, bet arī apzīmēšanas vērtība.¹ Materiālā priekšmeta iegāde demonstrē indivīda finansiālo stāvokli, kas norāda uz statusu, tas savukārt var liecināt par spējām un izglītību. Zīmes norāda uz pozīciju sociālajā struktūrā, šādi strukturējot varu. Sociālā diferenciācija pieprasa diferenciējošas zīmes. Taču zīme nevar veikt semiotisko funkciju pārāk ilgi, jo tā ir universāli pieejama. Tāpēc ir nepieciešama nepārtraukta jaunu zīmju ieviešana.² Sociālo pārmaiņu rezultātā mainās sabiedrības stratifikācija un grupu sastāvs. Jaunizveidotajām grupām jārada īpaša procedūra grupas atražošanas vajadzībām. Tie ir noteikumi, kas definē identitāti, iekšējās un starpproduktu uzvedības modeļus, jauno dalībnieku uzņemšanu un pārkāpēju izslēgšanu. Šo noteikumu formulēšanu un saglabāšanu nodrošina kultūras sistēma.

Pēcpadomju strukturālās izmaiņas pazemināja elites vecumu, atvēra piekļūšanu varas resursiem agrāk margināliem slāņiem (piemēram, oficianti un valūtas

spekulanti tapuši par uzņēmējiem). Franču sociologs Pjērs Burdjo (*Bourdieu*) definē indivīdu pozīciju sabiedrības struktūrā ar kapitālu jēdzienu:

- ekonomiskais (īpašums, naudas uzkrājumi),
- kultūras (izglītība un mantotais kultūras kapitāls),
- sociālais (sociālo attiecību tīkls, ko nodrošina sociālā izcelsme),
- simboliskais (diplomi, apbalvojumi, tituli).³

Pozīciju determinē kapitāla veids un lielums, izšķirošā loma ir ekonomiskajam un kultūras kapitālam. Kapitāli ir savstarpēji konvertējami: ar naudu var iegūt prestižo izglītību, nopirkt vai iegūt precoties aristokrātisko titulu; laba izglītība var nodrošināt labu darbu un palielināt ekonomisko kapitālu.

Primārais ekonomiskais kapitāls pēc sociālisma sabrukuma ir uzkrāts, lielākoties konvertējot sociālo. "Sakari" nodrošināja iespēju piekļūt pie resursu sadales, *de facto* iegūt atļauju valūtas operācijām, kad *de jure* tas ir aizliegts; piekļūt pie ārvalstu kredītu sadales utt. Padomju sistēmas darbību nodrošināja sociālais kapitāls: neformālie sakari, paziņu loks. Šajā sistēmā svarīgās personas bija noliktavu pārziņi, veikalu direktori, nelegālo skaņu ierakstu izplatītāji, restorānu darbinieki, vārdu sakot tie, kas nodrošināja padomju vidējā slāņa ikdienas dzīvi. Attiecībām bija tendence uz noslēgtību: grupā varēja iekļūt "vajadzīgie" cilvēki, jo piederība nodrošināja ne tikai tuvināšanos materiālajiem resursiem, bet arī prestižu. Mūsdienu ekonomiskās un politiskās elites ir radušās no padomju savstarpējās apmaiņas sistēmām – kompartijas un komjaunatnes aparāts, drošības dienests, nelegālā tirdzniecība (*фарцовщики*),⁴ deficīta preču un pakalpojumu sadales sistēmas. "Sakari" nodrošina maksājumu mehānisma darbību situācijā, kad uzticība un darījumu attiecības nav formalizētas. Modernizācijas radītā diferenciācija (darba dalīšana) liek nepazīstamajiem indivīdiem apmainīties ar darba produktiem. Taču jauna universālā kultūras paradigma, kas nodrošinātu ekonomisko attiecību sistēmu ar simboliskiem līdzekļiem normatīvās uzvedības un sankciju definīcijai, vēl nebija izveidojusies.

Burdjo kultūras socioloģija un sociālās identitātes teorija piešķir svarīgu lomu atšķirības jēdzienam.⁵ Tiecoties pēc pozitīvas pašidentitātes, grupas locekļi meklē labvēlīgas atšķirības salīdzinājumā ar citu grupu. Tā, piemēram, golfs un teniss tiek uzskatīti par elites sportu, bet bokss un futbols ir masu nodarbe. Konjaku lieto aristokrāti, bet galda vīnu vienkāršie strādnieki. Lietošanas prakse simboliski definē piederību/izslēgšanu. Gaume jeb habituss veidojas ilgākā socializācijas procesā, to nosaka audzināšana, dzīves un darbības vide. Uzvedības noslieces, priekšmetu lietošanas veids, manieres utt. ir noturīgas un nemainās strauji. Tas nodrošina sociālajai grupai zināmu drošības sajūtu, jo sociālās grupas manieru apgušana prasa laiku. Taču deviņdesmito gadu sociālā dinamika mainījusi varas grupu sastāvu. Jaunie locekļi ir apguvuši piederības ārējās izpausmes, kuras var iemācīties, skatoties filmas vai lasot etiķetes grāmatas, taču dziļākas pārmaiņas cilvēku uzvedībā un mentalitātē tik strauji nenotiek. Greznis vakartērps (= augsts ekonomiskais kapitāls) var kontrastēt ar sliktām manierēm (= zems kultūras kapitāls). Lielais ekonomiskais kapitāls automātiski nenodrošina

kultūras kapitālu jeb, precīzāk, starp tiem kā korelācijas koeficients ir jāliek habituss; indivīdi interpretē izpratni par pareizo saskaņā ar savu pieredzi.

Jaunās buržuāzijas agrīnā veidošanās posmā ekonomiskais kapitāls vēl nemāk iegūt citiem piemēroto, atzīto simbolisko izpausmes formu, radot tādas anekdotiskas parādības kā *nouveaux riches*, mietpilsoņi, nepmaņi, *новые русские* ar raksturīgiem materiāliem atribūtiem. Sešdesmitajos gados mazajos dzīvokļos turības līmenis noteica stāvlampa, trīskāju žurnālu galdiņš, tradeskancija, sekcija, čehu kristāls. Šie priekšmeti varēja funkcionēt kā atšķirības zīmes, pateicoties ierobežotai pieejai. Satīriķis Mihails Žvaņeckis precīzi tvēris deficīta funkciju sešdesmitajos gados rakstītājā miniatūrā "Deficīts":

*В театре просмотр, премьера идет. Кто в первом ряду сидит
Уважаемые люди сидят: завсклад сидит, директор магазина сидит
сзади товаровед сидит. Все городское начальство завсклада любит:
завсклада ценит. За что? Завсклад на дефиците сидит! Дефицит
великий двигатель общественных специфических отношений!⁹*

Ilgi pirms sistēmas sabrukuma rakstnieks paredzējis identifikācijas problēmu mūsdienās:

*Представь себе, исчез дефицит. Я пошел в магазин, ты пошел в магазин
Мы его не любим – он тоже пошел в магазин. Ты купил – я купил.
его не любим – он тоже купил. Все купили. Все ходим скучные, бледные
зеваем. Завсклад идет – мы его не замечаем. Директор магазина – мы
на него плюем! Товаровед обувного отдела – как простой инженер
Это хорошо? Это противно! Пусть будет избыток, пусть будет все
Но пусть чего-то не хватает!⁸*

Kā veikala īpašnieks definē pozitīvu identitāti šodien, kad nav deficīta? Deficīts tiek radīts, mainot atšķirību definīciju. Deviņdesmitajos gados tas ir avenu krāsas uzvalks vispirms, tad viduslaiku pils modeļi Baltezerā, mobilais telefons, *Mercedes-600*. Pakāpeniski arī šie priekšmeti zaudēja ekskluzivitātes konotāciju un Ministru prezidenta M. Gaiļa laikā ekonomiskā elite sāk patērēt elitāro ("augsto") kultūru. Pretēji citiem politiķiem M. Gailim ir "kultūras" aprindu pārstāvja reputācija. Uzsākot Nacionālās operas ēkas rekonstrukciju, opera tiek pozicionēta kā "vērtīga patēriņa prece. Vērtīgums tiek definēts biļešu cenās: 150 lati palīdz nepārprotami atšifrēt piedāvājuma (M. Kabaljē, M. Barišņikovs) vērtību arī cilvēkiem ar zemu kultūras kapitālu.¹⁰

Reklāmās prestiža preces tiek pasniegtas ar precīziem prestiža apzīmētājiem, lai atvieglotu interpretāciju patērētājiem ar lielu ekonomisko, bet zemu kultūras kapitālu. Preci asociē ar vārdiem "elitārs", "ekskluzīvs" un augsto cenu, jo *nouveaux riches* vēl neatšķir brendus un paša priekšmeta nefunkcionālo kvalitāti, tas ir, zīmes vērtību. Respektīvi zems kultūras kapitāls rada robu kultūras zināšanās, kas ir konotāciju krātuve.

Opera dod iespēju jaunajam buržuā par naudu burtiski "ieiet" kultūrā. Lielas firmas rīko vakariņas uz skatuves.¹¹ Pat Latvijas Televīzija 1999. gadā svinēja savu jubileju Operas namā, ļaujot žurnālistiem kāpt vakartērpos uz skatuves. Žurnālistiem:

ar pretrunīgām kultūras kapitāla koncepcijām ir nepieciešams deklarēt savu pozitīvu identitāti attiecībā uz elitāro kultūru.

2000. gada "deficīts" ir gleznas. Aprakstot turīgos cilvēkus, tās tiek minētas kā dažiem nepieejamas: biznesmenis V. Kokalis izpērkot visas vērtīgās gleznas, neatstājot citiem. "Līdzekļi ir, un mēs attīstāmies," tā V. Kokalis komentē "Rīgas Laikā" nodomu savākt 1000 gleznu.¹²

Deficīta sadale – šāda ir kinofestivāla "Baltijas pērle" funkcija. Netalantīga aktrise kļūst par festivāla īpašnieci, un pati pērk talantus, izrāda savu varu, regulējot žurnālistu un citu nepiederošo indivīdu piekļūšanu pie deficītām zvaigznēm.

Konkurss "Misis Latvija" vidējam slānim sniedz iespēju konvertēt ekonomisko kapitālu simboliskajā. Dalībniecēm pašām ir jāiegādājas vakarkleita, kas jau nodrošina augstu iekļūšanas sliekšni. Tomēr estētiskās kvalitātes izpratne nāk ar patēriņa preču starpniecību. Kad dziesmas izpildījuma laikā pa ekrānu slid subtitri ar dziedātājas kažoka ražotājfirmas nosaukumu (nevis ar dziesmas nosaukumu), tas nozīmē, ka dzied labi un būs vien jāaplaudē.

Dalībnieki atdarina aristokrātiskās manieres: iziet uz skatuves vakarkleitās un frakās, atveido baleta soļus, deklamē. Šādi tiek iezīmēti piederības/nepiederības sociālie lauki: skatuve *vs.* zāle, televīzijas ekrāns *vs.* skatītāji. Pasākums atgādina Krievijas sabiedriskās televīzijas raidījumu "Поле чудес", kur kurš katrs var dziedāt, dejojot, deklamēt kameras priekšā. Taču šajos raidījumos dalībnieki atveido paši sevi, bet "Misis Latvija" titula pretendentes cenšas pareizi nospēlēt augstākās šķiras lomu. Viņas vēlas parādīt savu atšķirību no vidusmēra skatītājam, nevis rada iespaidu, ka to spēj katra Latvijas sieviete.

Atšķirības simbolus sociālās identitātes definīcijai piegādā masu mediji. Smalko aprindu hronikas (kur fotogrāfijās obligāti rāda, ka deputāts X vai biznesmenis Y prot pareizi turēt vīna pokālu) ļauj sociālai grupai atpazīt sevi zīmju formās publiskās komunikācijas kontekstā. Mediji palīdz indivīdiem atpazīt cits citu un ieraudzīt kopīgas pazīmes, kas atšķir viņus no pārējās sabiedrības, tas ir definēt sevi kā "eliti". Fotogrāfija smalko aprindu hronikā ir caurlaide "savējo" pulkā.

Identitātes veidošana ar materiālo priekšmetu piederību intensīvi notiek žurnālā "Privātā Dzīve". Nenormatīvās leksikas lietošana publikācijās atgādina par mūsdienu slavenību habitusu. Tā ir padomju neformālās ekonomikas valoda un šodienas elites socioloekts. Valodas lietošana ir noturīgais habituss, ko ātri ir grūti mainīt.

Kultūras kapitālā tiek saskatīts priekšmetiskotais, tas, kam var piešķirt cenu: vakarkleitai, iespējams gleznu, bet nevis labas manieres. "Privātā Dzīve" aizrāda J. Bojāram, ka viņš uz prezidentes inaugurāciju bija ieradies baltā uzvalkā.¹³ Nākamajā publikācijā žurnāls raksta par apzeltīto lustru, kas ir speciāli izgatavota Parīzē un vesta šurp. Tādas pasaulē esot tikai trīs, tā sver pustonnu, maksā 100 000 vācu marku.¹⁴ Paradoksāli, ka, mēģinot parādīt savu un aprakstāmās "smalkās" elites (J. Bojārs nav smalkā elite) attīstīto gaumi, žurnāls tajā pašā laikā lieto zemākās šķiras nenormatīvo leksiku. Skaidrs, ka orators J. Bojārs netiek iekļauts ekonomiski "smalkajā", bet gan kulturāli slikti runājošajā slānī.

Visā pasaulē notiek sabiedrībā populāru cilvēku apģērba, uzvedības un runas stila salīdzināšana. Īpaši nesaudzīga kritika tiek vērstā pret tiem, kas reprezentē savu valsti, – politiķiem. Vērojot mūsu sabiedrības elites ģērbšanās veidu (ja ne viņi, kas cits varētu pretendēt uz šo apzīmējumu Latvijā), jāsecina, ka valsti valda absolūta demokrātija, ja uz Valsts prezidenta Gunta Ulmana rikoto atvadu koncertu jebkurš var ierasties vienlīdz kā ģērbies. Protams, var taisnoties, ka Latvijā nav ģērbšanās tradīcijas, ka galvenais ir gudrs prāts un politika talants. Bet, ja jau mēs gribam iet Eiropā, jāiemācās lietās, ko nepārzini, palauties uz profesionāla padomiem. Jo visiem zināmais sakāmvārds vēstā sagaida atbilstoši apģērbam, pavada pēc prāta. Attēlus komentē dizainers GINTS BUDE.

Kristīne Dābala

APĢĒRBS

GUNTIS ULMANIS
AR KUNDZI

LIECINA

VAIRA VĪĶE-FREIBERGA

—Droši vien prezidentes kundze speciāli vado šauru šādu, it kā latvisku tēlainu stila, izmantojot džintaru, rubeles blūzes, vienkrāsas kelpes Jacca, kā arī šā mīlts iņģosies, un viņa pievēršis varak uzmanības savā vīzuāā tēla izveidei Piemēram, par pasaulē gaumīgāko sievieti arzēa Mārgārita Tēzene, no kuras var tīkai mēģināt pēcpusdienas un h tāsao kostuma sasanu.

Publikācijas parāda habitusa noturīgumu. Priekšmetu paradigmatiskās izvēles paliek tās pašas, tikai greznākas. Stāvlampas un čehu santehnikas vietā ir V. Kokaļa 100 000 DEM vērtā lustra, A. Šķēles tualetes aprikojums, Ministru kabineta burbuļvanna. Žurnāla izteiksmes līdzekļi, akcenti un, svarīgākais, lietotā valoda atbilst padomju privātajā sfērā lietotajai valodai, ko ietekmējusi komunikācija noslēgtajā vidē. Jaunās elites komunikācijā ir redzams tradicionālais padomju naidis pret inteligenci, tas tagad izpaužas kā zema līmeņa valodas lietošana un inteligento īpašību izsmiešana. Zīmīga ir Tautas partijas 1998. gada priekšvēlēšanu reklāma "Atklāti par politiku" kur ir attēlotas pianista rokas – mājiens uz Jaunās partijas līderi R. Paulu.¹⁵ Reklāma pretstata "koptas inteligenta rokas" īstam strādniekam (dārzniekam) A. Šķēlem.

Identitātes veidošanas stratēģijas izceļ materiālos referentus, definējot individu saskaņā ar viņam piederošām mantām. Netiek lietoti vēsturiskie referenti, jo vēstures vienkārši vēl nav. Bet ir sagaidāmi radīšanas mīti: stāsti par godīgu un pašreizēdīgu darbu kapitāla uzkrāšanā. Nav arī psiholoģisko un kultūras referentu. Aprakstos par šiem cilvēkiem netiek izpausti viņu uzskati, viedokļi, pasaules redzējums, grupas normas, vērtību sistēma. No sociālpsiholoģiskajiem faktoriem tiek minēta vara un augsta sociālā loma, bet ļoti maz tiek runāts par spējām, kompetenci, izglītību. Spējas tiek vērtētas attiecībā pret materiālo pasauli: X spēj asfaltēt ceļus, Y spēj transportēt naftu. Tas ir likumsakarīgi, straujo sociālo pārmaiņu rezultātā jaunās varas elites spēj apgūt ārējās uzvedības formas, kas arī izpaužas materiālajos identitātes referentos.

ATKLĀTI PAR POLITIKU

Politiki zina vairākus veidus, kā manipulēt ar cilvēku apziņu un pūst miglu acis. Viņi izmanto:

**Mēs
izvēlamies
cilvēkus,
kuri
runā
skaidru
valodu.**

TAUTAS PARTIJA

tel. 7284411 www.tautaspartija.lv

Habituss kavē jauno pozitīvo sociālpsiholoģisko īpašību attīstību. Nav grūti iemācīties pareizi turēt vīna pokālu, imidžmeikers palīdzēs pieskaņot kaklasaiti uzvalkam, taču daudzas lietas ir atkarīgas no audzināšanas, izglītības, ikdienas dzīves vides. A. Šlesera 1998. gada priekšvēlēšanu videoreklāmā kandidāts ir redzams pilnā augumā, solidā uzvalkā. Diktors aizkadrā stāsta, ka viņš ir jauns, bet ar savu neatlaidīgo darbu guvis lielus panākumus; viņa business rada jaunas darbavietas ... Skatītājam tiek piedāvāts intelīgents, zinošs cilvēks. Te nu bija. Atskan mobilā telefona zvans, A. Šlesers pagriežas prom no mums un pieliek telefonu pie auss, taču nerunā. Mēģinot parādīt darbīgu cilvēku, kas lieki netērē laiku, reklāma izgāza tēlu: viņš ir nepieklājīgs, pārtrauc sarunu ar mums, dodot priekšroku telefonam. Reklāma piešķīra lielāku nozīmi materiālajiem identitātes referentiem (nauda, veikali, mobilais telefons) un maz psiholoģiskajiem un sociālajiem. Intervijās žurnālistus vairāk interesē, ko ēd, kā gērbjas, kur taisa manikīru, nevis ko domā, kā vērtē, ko zina un prot.

Zīme ir kaut kas, kas kādam kaut ko aizvieto. Kāds priekšmets kļūst par diferencējošo elementu, par atšķirības simbolu, kad kāds indivīds nosauks to par tādu esam. Mūdienu Latvijas simboliskajam kontekstam nepiederošā Valsts prezidente V. Viķe-Freiberga, kritizējot Ministru kabinetu par burbuļvannu, brīnījās, vai nav iespējams mazgāties mājās. Ja prezidente būtu izpratusi īpašu semiotizācijas kontekstu, tad viņa zinātu, ka vanna darbavietā nemaz nav domāta tam, lai mazgātos. Šī modificētā sauna ir tāda pati darījumu cilvēka atšķirības zīme kā uzvalks un kaklasaite, tā ir Ministru kabineta "pieņemšanas telpa" Valdība un Rīgas dome semiotizē varu ar izšķērdīgo transportu, telpu aprīkojumu u. tml. Dž. Svīfta laputiesi nēsāja lidzi maisu ar dažādām mantām komunikācijas nolūkiem. Neprazdami nosaukt priekšmetu vārdā, viņi to rādīja. Kad maiss kļuvis pārāk smags, būs vien jāievieš tādi sociālo attiecību apzīmētāji kā "gods", "uzticība", "atbildība", kuri precizāk ļauj paredzēt personas uzvedību.

Atsauces un piezīmes

Lietām ir mērs (latīņu val.).

Sk.: BARTHES, Roland. *Elements of Semiology*. New York: Noonday Press, 1967; BAUDRILLARD, Jean. *Critique de l'économie politique du signe*. Paris: Gallimard, 1971; DOUGLAS, Mary, ISHERWOOD, Baron. *The World of Goods. Towards an Anthropology of Consumption*. London and New York: Routledge, 1996.

BAUMAN, Zygmunt. Semiotics and the function of culture. *Essays in Semiotics*. Ed. by J. Kristeva et al. The Hague, Paris: Mouton, 1971.

BOURDIEU, Pierre. *La Distinction, critique sociale du jugement*. Paris: Minuit, 1979.

Jēdziens ienāca krievu valodā pēc Starptautiskā jaunatnes festivāla Maskavā 1957. gadā. Sākotnējais "форсейлтыцики" izveidojies no angļu "for sale": "Vai jums ir kaut kas pārdošanai?"

TAJFEL, H. TURNER J.C. The Social Identity Theory of Intergroup Behaviour. *The Psychology of Intergroup Relations*. Ed. by S. Worchel, W. Austin. New York: Nelson Hall, 1986.

Mēbeles kļūst kompaktākas, jo N. Hruščova laikā sākās mazo dzīvokļu celtniecība.

ЖВАНЕЦКИЙ, Михаил. *Год за два*. Москва: Искусство, 1990. С. 50. "Teātri notiek pirmizrāde. Kurš sēž pirmajā rindā? Cienījamie cilvēki sēž: noliktavas pārzinis, veikala direktors, prečzinis. Visi

pilsētas priekšnieki mīl un cienu noliktavas pārzini. Par ko? Prečzinis uzrauga deficītu! Deficīts ir sabiedrisko specifisko attiecību izcils dzinējs!" (krievu val.)

⁸ *Turpat*. "Iedomājies, deficīts ir pazudis. Es aizgāju uz veikalu, tu aizgāji uz veikalu. Mēs viņu nemīlam – viņš arī aizgāja uz veikalu. Es nopirku, tu nopirki, mēs viņu nemīlam – viņš arī nopirka. Visi esam garlaicīgi, bāli, zāvājami. Garām paiet noliktavas pārzinis – mēs viņu nepamanām. Veikala direktors – mēs uzspļaujam viņam! Apavu nodaļas prečzinis ir kā vienkāršs inženieris! Vai tas ir labi? Tas ir briesmīgi! Lai ir pārpilnība, lai ir viss! Bet lai kaut kā pietrūkst!" (krievu val.)

⁹ Atbildot uz LTV "Panorāmas" jautājumu, pēc kura priekšteča bija jāmaina vairāk mēbeļu, premjers A. Šķēle teica: "Pēc Gaļa. Viņam tāds baroks vai rokoko bijis. Es jau neatšķiru. Gailis taču mums tāds mākslinieks ir."

¹⁰ Kāda banķiera dzīvesbiedre televīzijas intervijā atzina, ka apmeklēja M. Kabaljē koncertu bez vīra, jo viņš nevietā komentējot: "Viņa tikai muti ver valā"

¹¹ "Deloitte & Touche" Austrumeiropas (stc!) biroju pārstāvju sanāksme Rīgā 1999. maijā. *Rīgas Laiks*. 2000. Nr. 2.

¹² *Privātā Dzīve*. 23.–29.11.99. 8. lpp.

¹³ *Turpat*. 15. lpp

¹⁵ *Diena*. 1998. 14. aug.

Sergei Kruks

Consumption and Identity. The Role of Material Referents in the Construction of Identity of the Elites and Middle Class

Consumption goods can function as a differentiation sign used to construct identity. The post-soviet social transformation has changed the composition of elites thus permitting the previously marginal groups to get access to the power resources. Access to elite was secured mostly by conversion of social capital (relations with important people, membership in a network, clan etc.) to economic capital. In the Soviet society the social capital provided access to the distribution of deficit goods. Contemporary elites are composed of those people who controlled the deficit circulated both, in the state economy and on the black market (illegal currency exchange, foreign music recordings, fashionable clothes and the like). With the introduction of the free market economy the deficit disappeared. However no new cultural frame of business relations has automatically taken its place. The new economic system requires a new code of conduct.

New elites and middle class are looking for their collective identity that is being constructed as a positive distinction from other, lower social classes. The identity is constructed with the help of tangible referents like fashionable clothes, nutrition habits, housing, expensive cars and so on, that represent a certain amount of the economic capital of the owner.

Nevertheless, the habitus proves its strength. Wealth may contrast with the bad manners of its possessor and create such an anecdotal personages as *nouveaux*

riches or 'New Russians'. The artefacts acquire their symbolic force through the reappropriation and reinterpretation of the Soviet status symbols. In 1990s the exclusive artefacts (due to the unaffordable price) were red suits, private houses designed as 'Medieval castles', expensive cars. With those becoming more affordable new consumption values were introduced, for instance opera. Advertisements offer goods by explicitly referring to prestige: 'elite', 'VIP', 'exclusive', 'high price'. Thus it is made easier for the consumer with low cultural capital to realise the value of the offered product.

Possession of the deficit was a status symbol of the Soviet middle class, now the 'deficit' is being reanimated. In 2000 art was considered to be a 'deficit'. Magazine "*Rīgas Laiks*" informs the readers about a businessman V. Kokalis and his intention to buy 1000 valuable pictures. His decision is based on his wish to leave his competitors empty handed.

The new identity is (re)produced in the lifestyle magazines. Appearance in the 'celebrity column' is a *laissez passer* to the upper class.

In interviews economic and political representatives of the elite tell journalists about their material possessions and preferences, thus imitating the upper class. However the language use and scarce discursive ability indicate the persisting habitus of a lower class.

Sign is something that stands to somebody for something. In 1999 journalists found that the Government had spent public money on an expensive recreation site with Jacuzzi. The state president V. Vīķe-Freiberga was surprised why one cannot take a bath at home. The president grew up in Canada, she was unfamiliar with the local symbolic code. Otherwise she would have known that Jacuzzi is not simply a hygienic equipment, but a status sign indispensable for business communication. The Soviet business meetings were usually held informally, in sauna. The state officials semiotise the power with expensive cars, offices, foreign trips and celebrations.

sniegts 2001. gada 8. martā

Inta Brikše

Publiskās sfēras attīstība Latvijā: Indivīda un interneta aspekts

Mūsdienu publiskās sfēras attīstība ir pretrunu pilna ne tikai Latvijā, bet visā pasaulē. Raksts sniedz ieskatu publiskās sfēras pastāvēšanas un attīstības problēmās – vienota publisko diskusiju telpa, aktoru raksturojumi, attiecības starp privāto un publisko, kā arī izvērtē vairākus teorētiskos spriedumus par aktoru nozīmi dažādos procesos Latvijā, publiskās sfēras pieredzi un komunikācijas kanāliem. Publiskās sfēras nākotnes attīstība skatīta aktoru un kanāla – interneta – kontekstā.

Atslēgas vārdi: publiskā sfēra, aktors, komunikācijas kanāls, internets, interaktīvā komunikācija.

Mūsdienu demokrātiskā sabiedrība nav iedomājama bez publiskās sfēras. Bet mūsdienu publiskā sfēra, kurā pilsoņi veido un izsaka savus viedokļus, kuri pamatojas uz kopīgām zināšanām un spēkā esošām vērtībām,¹ ir pretrunu pilna un arvien vairāk dod pamatu jautājumiem, kas saistās ar tās nākotni. Publiskās sfēras jēga ir veicināt cilvēku iespējas kritiski spriest par sevi un valsti,² taču tajā notiekošais bieži liek šaubīties par diskusiju foruma pieejamību visiem.

Latvijā publiskās sfēras attīstība pēdējos gados gan izvirzījusi jaunas idejas par publiskās sfēras dabu, gan arī apliecinājusi vajadzību apzināt tās analīzes aspektus.

Sistēmtransformācijas pieeja publiskās sfēras analīzē

Viens no metodoloģiskajiem pamatiem, kas tiek izmantots publiskās sfēras attīstības analīzei, ir tās novērtējums sistēmtransformācijas kontekstā. Tā, piemēram, Marju Lauristina un Peters Vihalems mediju un publiskās sfēras attīstību Igaunijā raksturo šādi:

1) 1988.–1991. gads – mediju iesaistīšanās liberalizācijas procesos; žurnālisti kļūst par jauno kustību atbalstītājiem un līderiem; politiskā plurālisma parādīšanās publiskajās debatēs par iespējamajiem neatkarības ceļiem; jaunās preses pirmais vilnis; publikas interese par medijiem sasniedz virsotni;

2) 1991.–1994. gads – mediju atbrīvošanās no politiskajām partijām un kustībām; žurnālistika mācās kļūt par “sargsuni”; preses privatizācija; likuma par elektroniskajiem medijiem pieņemšana; publiskas intereses zudums par drukātajiem medijiem; auditorijas samazināšanās un jaunu komunikācijas kanālu strauja attīstība;

3) 1994.–1997. gads – preses liberalizācija un komercializācija; koncentrācijas un konkurences palielināšanās mediju tirgū; sabiedrisko raidorganizāciju cīņa par eksistenci; reklāmas aģentūru un sabiedrisko attiecību kompāniju lomas pieaugums.³

Tādā veidā analizēti arī procesi Latvijā.⁴ Iegūtie secinājumi kopumā sakrīt. Atšķirības saistāmas ar atsevišķu parādību laiku, bet ne būtību. Šī pieeja ir lietderīga, novērtējot masu mediju kā nozīmīgu sociālo institūtu veidošanos un savu funkciju apzināšanos demokrātiskā sabiedrībā, jo dod iespēju salīdzināt aktivitātes publiskajā sfērā, ekonomiskos un politiskos procesus. Taču tajā pašā laikā uzrāda arī trūkumu – periodizācija, kas cieši saistīta drīzāk ar valsts, nevis sabiedrības politiskās un ekonomiskās attīstības posmiem, nesakrīt ar publiskās sfēras attīstības loģiku, neizceļ tās būtiskākos posmus un raksturojumus. Tā, piemēram, ja salīdzinām Latvijas sabiedrības kā sociālas sistēmas evolūcijas periodizāciju⁵ ar galvenajiem masu komunikācijas kā sistēmas transformācijas posmiem, tad redzams, ka aktivitātes ekonomiskajā un politiskajā jomā tikai atsevišķos periodos ir korelējamas ar publiskās sfēras attīstību.

Viens no būtiskiem Latvijas demokratizācijas procesu raksturojumiem, ko parasti nenovērtē, bet kam ir ietekmējoša loma publiskās sfēras attīstībā, ir tas, ka “sistēmtransformācija Latvijā aptver Latvijas elites – galvenokārt tās ekonomisko un politisko interešu grupu – vadītos politiskos un ekonomiskos procesus, kā arī sociālos un kultūras procesus”.⁶ Politiskajiem aktoriem, enerģiski virzot uz priekšu pārmaiņas, bija priekšstati par sabiedrības ideālu, kas saistījās ar “Eiropas labklājības” valsti.⁷ Bet publiskās sfēras attīstība nav iespējama pēc atsevišķu indivīdu vai grupu priekšstatiem, jo tā veidojas un attīstās kā indivīdu iniciatīva.

Vēsturiski publiskās sfēras veidošanos ir noteikuši trīs faktori. Pirmkārt, vajadzība pēc sociāliem sakariem, kas palīdzētu veidot sociālo telpu, kurā iespējams izteikt argumentus pret pastāvošo *status quo*. Otrkārt, lai pārvarētu dalībnieku statusa ietekmētu norobežošanos sociālo debašu sfērās. Treškārt, lai publika varētu paust savu viedokli.⁸

Šiem faktoriem ir noteicoša loma arī Latvijas komunikācijas procesos 80. gadu beigās, kad žurnālistika un mediji vairāk vai mazāk iekļāvās Latvijas Tautas frontē kā masu sociālā kustībā, un personiskā, publiskā (sapulces, mītiņi utt.) un masu komunikācija kā komunikācijas veidi cits citu turpināja un papildināja.⁹ Pastiprinoties konkurencei mediju starpā un pazeminoties sabiedrības pirktpējai, ne tikai samazinājās mediju (sevišķi – preses) lietotāju skaits, bet arī arvien vairāk un vairāk fragmentējās mediju auditorijas, radot bažas par publiskās sfēras pastāvēšanas iespējām.

Šo stagnāciju pēc ļoti aktīvā publiskās sfēras veidošanās pirmā posma izraisīja vairāki savstarpēji saistīti procesi. Pirmkārt, mediji strauji komercializējās un arvien

vairāk orientējās uz indivīdiem nevis kā sabiedrības locekļiem, bet kā patērētājiem. Otrkārt, samazinājās mediju kanālu daudzums. Treškārt, mediji kļuva profesionālāki, bet līdz ar to arī noteiktāki redaktoru politikā, kas atbilstoši iepriekšējiem diviem aprakstītajiem procesiem sekmēja “vārtu sargāšanas” (*gate keeping*) tendences. Iznākumā mediji sāka ierobežoti atspoguļot sabiedrības dažādo grupu viedokļus, attieksmes un uzvedības.

Tādējādi arī Latvijā atklājās daudzu pārejas sabiedrību analītiķu uzrādītā tendence – nesaskaņas starp institucionālo reformu ātrumu un kultūras pārmaiņu lēnumu, kas sāka traucēt arī veiksmīgu politisko un ekonomisko attīstību.¹⁰

Tāpēc, kā izriet no sacītā, publiskās sfēras attīstības analīzē sistēmtransfomācijas pieeja būtu izmantojama ierobežoti: 1) sabiedrības attīstības fāzēs, kad politikas, ekonomikas un kultūras procesi ir mijiedarbībā, un 2) atsevišķu parādību sakarību analīzē. Piemēram, kā publiskās sfēras attīstību ietekmēja izmaiņas likumdošanā par elektroniskajiem medijiem (1995. gadā pieņemtais Radio un televīzijas likums noteica elektronisko mediju tirgus uzbūves principus, ieviesa noteikumu, ka raidorganizācijām vismaz 70% programmu jānodrošina latviešu valodā, noteica reklāmas apjoma normas u.c.).

Publiskās sfēras izpratne kultūras un civilizācijas izmaiņu aspektā

Publiskās sfēras izpratnes problēmas ne tikai pārejas sabiedrībās, bet arī mūsdienu pilsoniskajā sabiedrībā kopumā arvien vairāk un vairāk aktualizējas, jo notiek komunikācijas telpiskās struktūras straujas izmaiņas un tradicionālā “valsts strukturalizētā un teritoriāli saistītā publiskā dzīve, kuru uzturēja radio, televīzija, avīzes un grāmatas, strauji izirst”.¹¹ Problēmu būtība saistās ar to, ka teritoriāli definētas valsts vara maz pakļauta tās pilsoņiem un pilsonisko sabiedrību arvien vairāk ietekmē biznesa veicināts egoisms. Šīs abas problēmas izpaužas vienlaicīgi, un publiskās sfēras ideāli vēl saistāmi tikai ar sabiedriskajiem medijiem, kam ir līdzība ar sabiedrības dzīvi un kas var būt labākais nodrošinājums, lai tā saglabātos.¹² Taču arī sabiedrisko mediju loma un nozīme tiek diskutēta, jo tos skārusi dziļa identitātes krīze.

Mediji un mediju tehnoloģijas arvien vairāk ietekmē publiskās sfēras trīs pastāvēšanas nosacījumus: 1) publiskās sfēras saistība ar noteiktu vietu vai teritoriju; 2) priekšstats par publiskās sfēras vienotību, kas pārveidojas par dažādu un daļēju publisko sfēru kopojošanu, un 3) atšķirību izžušana starp publisko un privāto.¹³

Mediji pasaulē veidoja arvien lielākas un lielākas auditorijas, neievērojot ierastās nacionālās valsts un nacionālās telpas robežas, sevišķi šos procesus pastiprināja televīzija. Arī iekšēji nacionālās sabiedrības kļuva arvien daudzveidīgākas – uzskatos, interesēs, informācijas vajadzībās, dialoga izvēlēs utt. Vēsturiskie publiskās sfēras veidošanās faktori bija radījuši pretējus efektus. Plaša un vienota sociālā telpa deva iespējas indivīdiem un grupām brīvi paust savas idejas, bet tādā veidā cilvēki ne

tikai apvienojās pēc kopīgām idejām un paradumiem, bet arī norobežojās – pēc atšķirīgām idejām un paradumiem. Šos mediju izraisītos efektus var raksturot kā centrālās un centrālās.¹⁴ Pirmie saistāmi ar sociālajām pārmaiņām, brīvību, individuālismu un fragmentāciju, otrie – ar sociālo vienotību, kārtību, kohēziju un integrāciju.

Vienā laikā un telpā notiekošo procesu skaits un daudzveidība palielinās, un līdz ar to visai likumsakarīgas ir grūtības, kas rodas to sistematizācijā un analizē.

Pjotrs Štompka (*Sztompka*) pārejas sabiedrību un mediju attīstības procesu analīzei piedāvā kultūras civilizācijas analīzi (*cultural-civilizational analysis*). “Kultūra” tiek saprasta kā sociālā kārtībā noteiktas nozīmju, simbolu, rituālu, kodu, struktūru sistēmas, kas pastāv sabiedrības neapzinātā līmenī, bet “civilizācija” – kā sociālā līdzdalībā uzturētu objektu, līdzekļu, tehnoloģiju, zināšanu, uzskatu, vērtību, normu un institūciju kopums, ko apzināti veicina aktori, lai izmantotu kā instrumentu savu mērķu sasniegšanai un vajadzību apmierināšanai. Kā lietderīgākos teorētiskos virzienus šajā analīzes aspektā Pjotrs Štompka min 1) Norberta Eliasa (*Norbert Elias*) “civilizācijas procesa” vēsturisko socioloģiju, 2) Pjēra Burdjo (*Pierre Bourdieu*) “habitusu” teoriju un 3) Džefrija Aleksandera (*Jeffrey Alexander*) “pilsoniskās sabiedrības diskursa” analīzi.¹⁵

Novērtējot **publiskās sfēras attīstību** minēto teorētisko pieeju kontekstā, kā prioritārās izpausmes var minēt trīs **pretrunīgu parādību grupas**.

Pirmā – vienotas telpas trūkums. 80. un 90. gados publiskās sfēras attīstībā parādās vēsturiskās pazīmes, respektīvi, vairāk vai mazāk autonomas un atklātas diskusiju forams, kam ir apzināms teritoriāls ierobežojums. Tradicionāli – tā bijusi nacionālā valsts. Latvijā vēl kāds telpisks ierobežojums – valoda. Līdz ar to jau pašā publiskās sfēras veidošanās sākuma stadijā parādās pretrunas, kas iepriekš jau izklāstītas. Sabiedrībā ir liels daudzums aktoru, kas ir orientēti uz aktīvu komunikatīvo darbību un kuriem ir nepieciešama kopīga publiskā telpa savu komunikatīvo mērķu sasniegšanai un vajadzību apmierināšanai. Tajā pašā laikā, noplokt sākotnējai eiforijai, ka desmitu tūkstošu sapulcēšanās mītiņā ir reāla līdzdalība demokrātijā un ka vienotība mītiņos atspoguļo arī uzskatu vienotību ikdienas jautājumu risināšanā, parādās tendence runāt ar “savējiem” un pret “citiem” Līdz ar to publiskā sfērā visai skaidri iezīmējas divas dialoga telpas – viena latviešu valodā un otra krievu valodā. Atšķirīga publiskā sfēra Latvijā veidojas arī pēc principa “Rīga un pārējā Latvija”. Šo procesu raksturo 1) nacionālo dienas laikrakstu auditoriju pārsvars Rīgā, 2) katra atsevišķā lokālā laikraksta izteiktās līdera pozīcijas vietējā tirgū un 3) atšķirīgā tehnoloģiju pieejamība dažādās Latvijas vietās, kas ģeogrāfiski Latvijas iedzīvotājus sāk iezīmēt “informācijas bagātajos” (izteikti – Rīgas, tad citu Latvijas pilsētu iedzīvotāji) un “informācijas nabagajos” (Latvijas lauku iedzīvotāji).

Šīs parādības varētu vērtēt kā publiskās sfēras horizontālās dimensijas, kas sociālās pārstrukturizācijas rezultātā kļūst vēl izvērstākas.

Otra krasā dalīšanās, kas veido publiskās sfēras vertikālo dimensiju, saistās ar Tautas frontes un inteligences līderu un bijušās partokrātijas līderu konsolidāciju jaunā politiskā elitē, kuras dialoga telpa no atklātas publiskās sfēras pārceļas uz jaunajām varas institūcijām.

Katrā no šīm parādībām vienlaicīgi darbojas gan centrīces, gan arī centrībēdes spēki, un kopaina, iespējams, var kalpot par pamatojumu skepei par publiskās sfēras pastāvēšanas iespējām modernā sabiedrībā.

Latvijā visai vāji parādās tādas publiskās sfēras pamatvērtības kā brīva piekļuve, garantētas izteiksmes un līdzdalības iespējas. Bet visvājākā publiskās sfēras vieta – tā nekalpo par telpu starp sabiedrības “apakšu” un “augšu”. Šo problēmu kontekstā vienīgi Latvijas Radio ir apliecinājums Džona Kīna (*Keane*) idejai, ka publiskās sfēras pastāvēšanas iespējas saistāmas ar sabiedriskajiem medijiem (*public service broadcasting*).¹⁶

Otrā – aktoru skaita un daudzveidības palielināšanās un mediju kā aktoru identitātes krīze. Pēdējos gados līdz ar interneta attīstību Latvijā strauji tiek pārvarētas dažas no iepriekš izklāstītajām problēmām, indivīdiem rodas lielākas līdzdalības iespējas, iespējas publiski paust savas idejas, kas var būt arī pretrunā ar vairākuma uzskatiem, ko pārstāv tradicionālie mediji, kas tirgus spiediena rezultātā vienkāršo savu saturu, un līdz ar to masu komunikācijā samazinās konceptuālu problēmu un analīzes īpatsvars un palielinās informācijas kā izklaides apjoms. Tradicionālie mediji zaudē uzticamu informācijas avotu lomu un ietekmi uz būtisku lēmumu pieņemšanu. Tas samazina atsevišķa indivīda un sabiedrības kopumā līdzdalību valsts politisko, saimniecisko un sociālo jautājumu apspriešanā un izlemšanā Latvijas presē, radio un televīzijā.

Vērojamas vairākas pazīmes, kas liecina par tradicionālo mediju krīzi. Par tādām uzskatāmas: 1) ziņu sensacionalizācija un dramatisācija, lai tās pārvērstu par precī; 2) mediju satura komercializācija kopumā (pielikumi avīzēm un programmas radio un televīzijā par precēm un pakalpojumiem); 3) daudzveidības trūkums sabiedrības dzīves un kultūras atspoguļojumā; 4) vienvēidība un stereotipizācija mediju formātos, orientējoties uz augstāku reitingu sasniegšanu.

. Interneta radītās iespējas strauji palielina aktoru skaitu publiskajā komunikācijā, izmaiņot komunikācijas procesus sabiedrībā kopumā. Pirmkārt, cilvēkiem rodas reālas iespējas diskutēt jautājumus un uzskatus, no kuriem izvairās tradicionālie mediji. Un tas uzskatāmi parādās, salīdzinot diskusiju tekstus dažādos interneta Latvijas portālos un tradicionālajos medijos paustos viedokļus. Otrkārt, kā komunikatori parādās daudzas organizācijas, interešu grupas utt., kam līdz šim auditoriju bija iespējams sasniegt tikai ar masu mediju starpniecību. Un tas, treškārt, rada draudus preses, radio un televīzijas žurnālistikai, kas 90. gados Latvijā nav nostabilizējusi ne savus profesionālos standartus, ne arī attīstījusi profesionālās kvalitātes. Līdz ar to sabiedrībai ir grūti apzināties atšķirības starp žurnālistiku kā profesionālu informācijas vākšanas, atlases un izplatīšanas darbību un personisku viedokļu un informācijas publisku paušanu internetā.

Trešā – sarežģītās attiecības starp privāto un publisko. Šo parādību izteikti stimulē jau iepriekš minētais – publiskā sfēra nekalpo par diskusiju telpu starp sabiedrības “augšu” un “apakšu”, līdz ar to turpina pastāvēt sociālisma kultūras un civilizācijas pazīmes – individuālas atbildības trūkums par valsti (visā vainojama vara – valdība, partijas, ekonomiskie grupējumi utt.); valsts un nācijas/zemes savrupināšana (folklorizētais priekšvēlēšanu aģitācijas lozungs “Es milu šo valsti!”); “mazā brāļa komplekss” (uzskats, ka Latvija var pastāvēt tikai ES, NATO, bez alternatīvu modeļu apspriešanas) u.c. Prevalējoša ir negatīvās brīvības izpratne (“brīvība no kaut kā” – no PSRS, no rietumu ietekmes u. tml.), nevis pozitīvās (“brīvība kaut kam” – piemēram, savu modeļu izstrāde sarunām par iestāšanos ES, Latvijas nākotnes vīzijām ES sastāvā utt.). Tāpēc kopumā sabiedrības apziņā pastāv šķērums starp privāto dzīvi (kā cilvēka paša veidotu, tātad – pozitīvi vērtējamu) un publisko dzīvi (oficiālās varas noteiktu, tātad – negatīvi vērtējamu).

Vēl viens privātā un publiskā aspekts ir privāto un publisko tekstu sajaukums publiskajā komunikācijā, kur publiskas tēmas tiek diskutētas privātās sfēras diskursā (valoda, aktoru identitātes un raksturojumi), ko veicina arī tas, ka medijos publiski tiek demonstrēti privātās un pat intīmās dzīves simboli realitātes kontekstā (žurnāls “Privātā Dzīve”, “smalko aprindu” hronikas, realitātes šovi utt.).

Publiskās sfēras attīstībā Latvijā kopumā kopš 80. gadu vidus, kad ar *perestroiku* un *glasnostj* tika dota formāla iespēja tās demokratizācijai, līdz pat mūsdienām noteicoši jebkādos procesos ir aktori, publiskās sfēras pieredze un komunikācijas kanāli.

Pirmkārt, **aktori**, kuriem viena no būtiskākajām problēmām bija un ir savu identitāšu definēšana. Individīdi izjūt spiedienu izvēlēties kategorijas, kas būtu viņu individualitātes paraugs un saistītu viņus ar sociālajām grupām. Visās sabiedrībās, jo sevišķi mūsdienās, darbojas kultūras uzņēmēji, kas “piedāvā jaunas identitātes kategorijas (rasu, dzimuma, reģionālās), cerot atrast pircējus. Kad viņi šos produktus pārdod, tad kļūst par jaunizveidoto etnisko, kultūras, reliģisko un citu identitāšu formu grupu līderiem”.¹⁷

Identitāšu definēšanā izšķiroša nozīme bijusi un ir žurnālistiem un politisko un ekonomisko spēku aktoriem, kas izmantoja “strukturālas iespējas un leģitīmas tiesības piekļūt publiskajai sfērai un paust savu viedokli”, bet “mūsdienu Latvijā mediju (at)ražotajam dikursam ir disproporcionāli liela loma, jo vidējā līmeņa sociālās struktūras ir vāji attīstītas”.¹⁸

Medijos “ierindas indivīdu” viedokļi, ja tie nesakrīt ar attiecīgā medija auditorijas vairākuma (patiesībā – redakcijas) viedokli, praktiski neparādās, līdz ar to publiskajā sfērā nav pārstāvēti. Tas kavē un patbremzē indivīdu kā sociālo aktoru lomu definēšanu, individuālu un kolektīvu priekšstatu veidošanu par sociālo realitāti.

Otrkārt, **publiskās sfēras pieredze**, kas izpaužas kā 1) profesionālo komunistu zināšanas un prasmes komunikācijas procesu organizēšanā un vadībā un akceptētas profesionālās darbības ētiskās normas un 2) sabiedrības priekšstati par publiskās sfēras dabu un lomu un profesionālo komunikatoru darbības normām.

Latvijas publiskajā sfērā ļoti īsā laikā no Eiropas un Amerikas komunikācijas kultūras ir pārņemtas daudzas normas un modeļi, kam nav nekādu kontekstuālo saistību ar vietējo kultūru un pieredzi. Un, kā liecina prakse, profesionāliem komunikatoriem pašiem ļoti bieži nav skaidrības par savu aktivitāšu cēloņsakarībām un iespējamajiem efektiem. Līdz ar to daudz no rietumu komunikācijas kultūras tiek pārņemts stereotipu līmenī ("cieto ziņu" rakstīšana, žurnālistikas kodeksi), neiedziļinoties procesu jēgā. Daži no šiem pieredzes pārcēlumiem ir veiksmīgāk aprobēti (televīzijas un radio ziņu formāti, komercradio formāti, ziņu atdalīšana no viedokļiem), citi – visai primitīvi, pat neadekvāti (politiskās reklāmas kampaņas, izmantojot preču reklāmas tehnoloģijas, diskusiju raidījumi TV, redakcijas slejas laikrakstos).

Rietumu komunikācijas kultūras normu pārņemšana ir likumsakarīgs process, jo Latvijas publiskais diskurss nevar pastāvēt ārpus citās informācijas un komunikācijas telpās notiekošā. Arī problēmas, kas rodas šo normu pārņemšanā, ir izskaidrojamas. Totalitārās komunikācijas kultūras vietā vajadzēja jaunas nozīmju, simbolu, rituālu un kodu sistēmas, bet tas prasa ne tikai laiku, bet arī aktoru pašu aktīvu un radošu publisko līdzdalību. Bet publiskās sfēras fenomeni praktiski netiek analizēti (kā izņēmums būtu minamas TV recenzijas), līdz ar to auditorijai ir lemta pasīva patērētāja loma, kuram piegādā komunikācijas produktus, rēķinoties tikai ar statistiskā vairākuma interesēm un gaumi un produktu izmaksām.

Latvijas sabiedrība nav aktīvs aktoru kopums, kas, līdzdarbojoties publiskajā sfērā, ietekmētu žurnālistikas, reklāmas un sabiedrisko attiecību kultūras veidošanos, sintezējot vispārējos pasaulē pastāvošos priekšstatus ar savām radošajām idejām.

Vēl jo bīstamāka parādība ir kopīgu priekšstatu un arī normu trūkums par komunikatīvo uzvedību publiskajā sfērā. Tas kopumā mazina sociālo aktoru piedalīšanos (neskaidrība par diskursu, bailes tikt pārprastiem, neadekvāti izmantotiem utt.) un piezēmē arī publiskās komunikācijas vērtējumu sabiedrības acīs (informācijas nepatiesums, orientācija uz skandālu, nevis problēmu parādīšanu). Vēl vairāk – ja publiskā sfēra tiek saprasta kā "telpa, kas atrodas starp sabiedrības "pamatu" un "viršotni",¹⁹ tad tās aizpildīšana ar varas pārstāvēto aktoru vēstījumiem, kas orientēti uz ietekmēšanu, un informāciju, kurai trūkst sociālas strukturalizācijas, ir sabiedrībai kopumā un individuālam atsevišķi ļoti bīstama parādība, jo publiskā sfēra zaudē savu jēgu – tā nav forums, kurā cilvēki kritiski varētu spriest par notikumiem, parādībām un procesiem. Viens no uzskatāmākajiem piemēriem šai parādībai ir varas aktoru nevēlēšanās, piemēram, meklēt patiesos iemeslus sabiedrības negatīvajai attieksmei pret iestāšanos Eiropas Savienībā, un gatavība rīkot pamatīgu izskaidrošanas un ES reklāmas kampaņu pirms referendumā.

Treškārt, **komunikācijas kanāli**. To atūstībā bijuši vairāki raksturīgi posmi, kas atbilstoši ietekmējuši arī publiskās sfēras saturu un kvalitāti. Kvantitatīva preses izdevumu skaita palielināšanās bija pirmā būtiskā parādība publiskās sfēras demokratizācijā un aktivizācijā (1987–1991) – preses izdevumi nodrošināja

alternatīvus informācijas avotus, deva plašas iespējas indivīdiem piedalīties publiskajā komunikācijā un radija auditorijā priekšstatus par dažādu viedokļu pastāvēšanu un pieejamību publiskajā sfērā, un ar savu daudzumu veicināja komunikācijas aktivitāti. Jaunajiem medijiem nebija strukturālu un tehnoloģisku atšķirību no vecajiem. Būtisks pavērsiens preses kā kanāla dabas izmaiņā bija laikraksta "Diena" iznākšana 1990. gadā, piedāvājot rietumu dienas laikraksta modeli ar tam tipisku struktūru, kas Latvijā bija novitāte. Komercteleviziju un komercradio rašanās un to formātu nostiprināšanās (1992–1995) uzrāda būtiskas strukturālas novitātes un tehnoloģiju izmantojumu (NTV-5 ziņas, atbilstošas rietumu TV standartiem, komercradio formāti, *Picca TV* kā "bilžu radio" u.c.). Žurnālu kā kanālu poligrāfiskā izpildījuma uzlabošanās, kas, izmantojot tipogrāfijas ārpus Latvijas, sākās 1992.–1993. gadā, nodrošināja kvalitatīvi izpildītas reklāmas parādīšanos, kas veicināja patērētāju kultūras simbolu parādīšanos publiskajā sfērā.

Taču visbūtiskākās ietekmes Latvijas publiskajā sfērā izraisīja internets. Pirmās izpausmes parādījās 90. gadu sākumā ar vēstkopu "Sveiks", kurā tika publicēti alternatīvi viedokļi par problēmām, kas tika diskutētas tradicionālajos medijos. Šīs vēstkopas nozīmība publiskajā sfērā gan nebija liela, jo interneta pieslēgumu izmantoja tikai neliela sabiedrības daļa.

Latvijā kopumā interneta ietekme uz publiskās sfēras veidošanos vēl ir salīdzinoši ierobežota (tehnoloģiju nepietiekamā pieejamība dārdzības dēļ, vecākās paaudzes cilvēku neprasme lietot internetu, salīdzinoši nelieli informācijas resursi latviešu valodā u.c.), taču publiskās sfēras attīstības kontekstā ir būtiski novērtēt tieši interneta kā jaunu politiskās darbības formas izmantošanas iespējas un sevišķi piemērotu demokrātijas pilnīgai realizācijai,²⁰ un tā lietotājus kā iespējamus aktīvos sociālos aktorus publiskajā sfērā.

Internets kā interaktīvās komunikācijas prakse

Interneta daudzveidīgās iespējas, ko dod šī kanāla daba, būtiski maina ne tikai komunikācijas praksi, bet arī līdzšinējos teorētiskos priekšstatus par publisko komunikāciju, kas parasti tiek identificēta ar masu komunikāciju. Novērtējot un salīdzinot komunikācijas procesa klasiskos raksturojumus (sūtītājs, saņēmējs, to attiecību raksturojumi, informācijas plūsma, atgriezeniskā saite, ziņojuma privātā vai publiskā daba) masu komunikācijā, interaktīvajā komunikācijā (internets) un personiskajā komunikācijā, var iegūt pārskatu par kopīgo un atšķirīgo komunikācijas veidos,²¹ kas tieši ietekmē mūsdienu publiskās sfēras veidošanos.

Pirmkārt, kardināli mainās "sūtītāja-saņēmēja" koncepts. Personiskā komunikācijā tie ir uztverami kā partneri, ja sociālais statuss vai kādi citi apstākļi vienam no tiem nedod lielāku komunikatīvo varu (piemēram, komunikācija militārajās struktūrās). Masu komunikācijā tie nekad nav līdzvērtīgi savu komunikatīvo potenci izmantojumā, jo 1) saņēmējam nav iespējams ar savu atbildi sasniegt sūtītāju tajā

pašā komunikācijas kanālā, 2) sūtītājam pieder vara pār komunikācijas kanāla izmantojuma veidu, politiku utt.; 3) saņēmējs bez sūtītāja palīdzības nevar sasniegt citus saņēmējus, līdz ar to komunikācija vienmēr ir pastarpināta; 4) masu komunikācijas sarežģītā daba un augstās izmaksas liedz saņēmējam kā individuam konkurēt par vietu publiskajā sfērā ar sūtītāju kā mediju organizāciju; 5) arvien dziļāka mediju profesionalizācija arvien vairāk samazina saņēmēja pašizpaušmes iespējas masu komunikācijā, jo individuam nav zināmi mediju formāti, rutīnas utt.

Otrkārt, mainās komunikācijas procesu izpratnes paradigma. Informācijas teorijas un informācijas un komunikācijas tehnoloģiju iespaidā komunikācijas procesu traktējumā, sevišķi – masu komunikācijā, prevalēja “sūtīšanas/pārraidīšanas” princips. Mediju pielietojuma un apmierinājuma teorija (*uses and gratification theory*) gan radikāli mainīja izpratni par saņēmēju – skaidrojot to kā aktīvu individu, kas pats izvēlas informācijas saturu, veidu, apjomu utt., taču nemainīja valdošo izpratni par pašu komunikācijas procesu.

Internets, apvienojot personiskās komunikācijas un masu komunikācijas raksturojumus, pieteic teorētiski salīdzinoši vēl maz pētīto fenomenu – interaktivitāti, kas ir “mērs medija potenciālajām spējām ļaut lietotājam izrādīt ietekmi uz saturu un/vai pārraidītās komunikācijas formu”.²²

Līdz ar to kardināli mainās lietotāja statuss komunikācijas procesā. Šajā jaunajā kontekstā arī būtu vērtējamas gan interneta un publiskās sfēras parādības, gan arī lietotāja kā sociālā aktora darbības. Taču, kā liecina 2001. gada beigu un 2002. gada sākuma diskusijas par interneta dabu un portālu darbības regulāciju, aprītē galvenokārt parādījās idejas par masu komunikācijas tradīciju un normu ieviešanu interneta vidē.

Viens no pamata jautājumiem, vērtējot internetu kā publiskās sfēras kanālu un individu kā tās aktoru, ir izpratne par vārda brīvību. Tā ir interneta būtiska un visvairāk aizsargājamā brīvība, jo internetu radījusi brīva un atklāta informācijas apmaiņa, bet visas izteiksmes brīvības ir pastāvīgi jāaizstāv, jo “bez izteiksmes brīvības *NET* kļūs tikpat nederīgs cilvēka garam kā televīzija”.²³

Interneta lietotāji ne tikai Latvijā, bet arī visā pasaulē nav gatavi interaktīvās komunikācijas dotajai reālajai pozitīvās brīvības iespējai, kas no aktora prasa aktīvu un radošu darbību, uzņemoties arī atbildību. Šī parādība būtībā arī izraisīja pirmo tik nopietno diskusiju par interneta dabu Latvijā. Internets liberalizē publisko sfēru, kas savā saturā un formā sāka kļūt atkarīga no mediju interesēm un dabas, jo bez to nodrošinātajiem masu komunikācijas kanāliem mūsdienu publiskā sfēra nevarēja pastāvēt. Tehnoloģijām pašām par sevi nav vērtību, tām to piešķir lietotāji.

Atsauces un piezīmes

¹ McQUAIL, Denis. *Media Performance: Mass Communication in the Public Interest*. London: SAGE, 1992. P. 4.

² STEVENSON, Nick. *Understanding Media Cultures: Social Theory and Mass Communication*. London: SAGE, 1995. P. 49.

³ LAURISTIN, Marju, VIHALEMM, Peter, ROSENGREN, Karl E., WIBULL, Lenart. *Return to the*

- Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Tartu: Tartu University Press, 1997. P. 83.
- ¹ *Towards a Civic Society: The Baltic Media's Long Road to Freedom*. Ed. by S. Høyer, E. Lauk, P. Vihailemm. Tartu: Baltic Association for Media Research, 1993. P. 227.
- ² SKUDRA, Ojārs. Sistēmtransformācija Latvijā un tās periodizācija. *Latvijas Vēsture*. 2002. Nr. 1. 37.–42. lpp. *Turpat*. 38. lpp.
- ³ LAURISTIN, Marju, VIHALEMM, Peteer, ROSENGREN, Karl E., WIBULL, Lenart. *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. P. 26.
- ⁴ STEVENSON, Nick. *Understanding Media Cultures: Social Theory and Mass Communication*. P. 49.
- ⁵ BRIKŠE, Inta. Masu komunikācijas saturs un tā veidošanās problēmas. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A. 1997. 51. sēj., Nr. 1/2. (558/559.) 104. lpp.
- LAURISTIN, Marju, VIHALEMM, Peteer, ROSENGREN, Karl E., WIBULL, Lenart. *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. P. 27.
- ⁶ KEANE, John. *Civil Society: Old Images, New Visions*. London: Polity Press, 1998. P. 158. *Turpat*. 159. lpp.
- ⁷ VAN DIJK, Jan. *The Network Society: A Social Aspect of New Media*. London, SAGE, 1999. P. 164.
- ⁸ McQUAIL, Denis. *Mass Communication Theory*. 4th ed. London: SAGE, 2000, P. 71.
- ⁹ SZTOMPKA, Piotr. Cultural and Civilization Change. *Social Change and Modernisation: Lessons from Eastern Europe*. Ed. by B. Grancelli. Berlin: W. de Gruyter, 1995. P. 238, 239.
- KEANE, John. *Civil Society: Old Images, New Visions*. London: Polity Press, 1998. P. 160.
- ¹⁰ LAITIN, David D. *Identity in Formation: The Russian-Speaking population in the Near Abroad*. Ithaca, London: Cornell University Press, 1998. P. 11.
- ¹¹ ŠULMANE, Ilze, KRUKS, Sergejs. Stereotipi Latvijas presē. *Daudzveidība III: Latvijas mediju analīze*. Rīga: Komunikācijas studiju nodaļa, Latvijas Universitāte, 2001. 12. lpp.
- ¹² McQUAIL, Denis. *Mass Communication Theory*. P. 157.
- ¹³ GRAHAM, Gordon. *The Internet: A Philosophical Inquiry*. London: Routledge, 1999. P. 18.
- ¹⁴ JENSEN, Jens. F. Communication Research after the Mediasaurus? Digital Convergence, Digital Divergence. *Nordicom Review*. 1998. No. 1. P. 43, 44.
- JENSEN, Jens. F. "Interactivity" Tracking a New Concept in Media and Communication Studies. *Nordicom Review*. 1998. No. 1. P. 201.
- ¹⁵ VAN DER LEUN, Gerard, MANDEL, Thomas. *Rules of the NET. On-line Operating Instructions for Human Beings*. New York: Hyperion, 1996. P. 35.

Inta Briķše

The Development of the Public Sphere in Latvia: The Aspect of Individual and Internet

The article provides an insight into the problems of public sphere, their development and their possible theoretical interpretation.

One of the basic methodological principles applied in the analysis of the development of the public sphere in the Baltic States is its assessment in the context of system transformation. This approach enables us to compare the activities in the public sphere with the economic and political processes. However, chronological structuring can be considered as a disadvantage of this approach as it applies more to the development of the state than to the stages of the political and economic development of the society. This is the reason why the system transformation

approach might be limited in the analysis of the development of the public sphere: (a) at stages when political, economic and cultural processes are interacting and (b) when analysing the connection between the phenomena.

The author of this article admits that cultural-civilization analysis offered by P. Sztompka is more appropriate for the analysis of transition societies and media development processes because it allows us to identify the tendencies in the development of the public sphere.

Three controversial groups of problems have manifested themselves in the public sphere of Latvia: 1) the lack of single space (language, differences between Riga and other Latvia regions, differences in welfare standards, alienation of the elite from the public, etc. function as additional limiting factors in Latvia); 2) increasing number and diversity of actors and media (as actors) crisis; 3) the complicated relationships between the private and the public.

Actors, experience of the public sphere and communication channels are the decisive factors in any transformation processes.

Opportunities offered by the Internet alter not only communication but also the previous views on public communication which traditionally is being identified by mass communication. Firstly, the concept of "sender-receiver" is changed cardinally as in mass communication they are never treated as equals as to their communicative potential. Secondly, the paradigm of mass communication changes from transferring/sending to interactivity. Consequently, the phenomena on the Internet, in the public sphere and performance of the user as a social actor should be assessed in this new context.

Iesniegts 2002. gada 5. martā

INFORMĀCIJAS POLITIKA

Aleksandrs Mirlins

Informācijas operāciju metakomunikatīvais faktors – komunikatīvas intences intensifikācija

90. gadu otrajā pusē gan Latvijas masu mediju, gan sabiedrības dienaskārtības veidošanās procesā iezīmējās komunikatora spēja veidot nepieciešamo modu vēstījumam diskursā (sociālajā procesā), transformējot tekstu (diskursa konkrēta materiāla objekts), komunikatoram atlasot izdevīgus raksturojumus. Tas ir saistīts ar žurnālistikas funkciju pārmaiņām Latvijas medijos 90. gadu pirmajā pusē, kā arī ar sabiedrisko attiecību attīstību. Ja Atmosas laika auditorijas preferences noteikšanā dominēja ideoloģiskās un tieši organizatoriskās funkcijas, tad līdz ar mediju tirgus attīstību 90. gadu sākumā noteicoša kļuva rekreatīvā funkcija, kura visciešāk nodrošina mārketinga saiti ar auditoriju. Šajā gadījumā auditorija ir uztverama kā produkta lietotāju kopums, bet ne kā ideoloģiskas un kultūras ietekmes objekts. Savukārt sabiedrisko attiecību attīstība, kuru funkcionālā būtība ir attiecīga materiāla piedāvāšana komunikācijas kanāliem, aizsāka difūzijas procesus, kuru rezultātā notiek ziņas un reklāmas saplūšana. Labāku rezultātu publicitātes sacensībā nodrošina komunikatīva intences intensifikācija, kuras nolūks ir panākt, lai informācija atbilstu komunikatora iecerei.

Atslēgas vārdi: metakomunikācija, komunikatīva un informatīva intence, metakomunikatīvais līmenis, informācijas operācija, sabiedriskās attiecības, masu komunikācijas process.

“18. Kad visa tauta redzēja pārkonu, zibeņus un dzirdēja bazūņu skaņas un redzēja kalnu kūšam, tad tauta, to vērodama, bēga un nostājās iztālēm.

19. Un ļaudis sacīja Mozum: “Runā tu uz mums, mēs tevi klausīsim, bet lai Dievs nerunā uz mums, citādi mēs mirsim.

Otrā Mozus grāmata

Tas notika Sinaja kalnā, kad Dievs izredzētajai tautai pasludināja desmit baušļus: “Tev nebūs nokaut. Tev nebūs zagt. Tev nebūs laulību pārkāpt ..” Bailes no zaimošanas attur mani analizēt Otrajā Mozus grāmatā aprakstīto kā komunikatīvo situāciju. Bet acimredzot Mozus pēc Dieva gribas ir pats pirmais komunikators, kura praktiskais uzdevums ir bijis pārkodēt verbālo vēstījumu neverbālā, citiem vārdiem sakot – iniciēt jaunu uzvedību.

Tādā masu komunikācijas jomā kā reklāma daži košļājamās gumijas reklāmas klipi ilustrē paņēmienu, kad mutes dobuma tīrība kā fiziskais parametrs tiek

pārkodēts sociālā: iepazīšanās ar skaistu meiteni, piederība atraktīvai sociālai grupai utt.

Par vienu šāda pārkodēšanas mehānisma izskaidrojumu ir pieņemts uzskatīt metakomunikatīvo faktoru, nošķirot komunikatīvo procesu divos līmeņos: komunikatīvā un metakomunikatīvā.

Ja pirmajā līmenī vēstījums tiek uztverts standartizēti, tad metakomunikatīvais līmenis nosaka translējāmā vēstījuma modu, t.i., kādu vēstījumam raksturīgu īpašību, kura tam piemīt noteiktā stāvoklī (piemēram, noteiktā diskursā).

Patiesi, metakomunikācija šajā gadījumā mūs interesē tikai kā komunikatora spēja veidot nepieciešamo modu vēstījumam diskursā (t.i., sociālajā procesā), transformējot tekstu (diskursa konkrēta materiāla objekts), atlasot komunikatoram izdevīgus raksturojumus. Citiem vārdiem, metakomunikatīvais līmenis šeit mūs interesē kā komunikatora spēja tik precīzi pārvaldīt informācijas pārraides procesu, ka vajadzīgā rezultāta sasniegšana ir prognozējama. Notiek komunikatīvā intences intensifikācija (šīnī gadījumā var uzskatīt, ka recipienta uztverē komunikatīvā intence un informatīvā intence ir viens vesels un, iespējams, savstarpēji saistās tāpat kā diskurss saistās ar tekstu), un informācija tādējādi kļūst relevanta atbilstoši komunikatora iecerei. Tieši komunikatora metakomunikatīvās zināšanas kā spēja pārvaldīt informācijas pārraides procesu ir informācijas operācijas formējošais komponents.

Informācijas operācija ir saprotama, īpaši neattālinoties no Elvīna Toflera (*Toffler*), informācijas kara jēdziena autora, definīcijas – cīņa par informācijas radišanu un tās apstrādes līdzekļiem.¹ Piebildīsim tikai, ka līdzīga darbība varētu notikt arī lokālā līmenī un būt brīva no militāra konteksta.

Zināmā mērā informācijas operācija ir tas pats, kas informācijas kampaņa – komunikācijas procesa plānošana un realizācija, kam ir vajadzīga vēstījumu un sabiedrības dienaskārtības zināma izomorfsma sasniegšana.

90. gadu otrajā pusē gan Latvijas masu mediju, gan sabiedrības dienaskārtības veidošanā iezīmējas speciālo pasākumu dominante.

Vienā gadījumā speciālais pasākums aizvieto kādu parādību, kura pēc būtības varētu kļūt par publisko racionāli kritisko debašu priekšmetu. Citos gadījumos tas kļūst par vilcējspēku parādībai, kura nevar izraisīt vai neizraisa sabiedrības interesi, tādēļ ka neatbilst noteiktām jaunās komunikatīvās tradīcijas normām, kuras Latvijā nostiprinājās un stabilizējās deviņdesmito gadu pirmajā pusē.

Runa ir par tiem procesiem, kad padomju masu saziņas un propagandas līdzekļus nomainīja Tautas frontes laika masu mediji, kuri joprojām bija, kaut arī brīvas, ideoloģiskas iedarbības institūcijas, turklāt nepakļautas tirgus attiecībām, respektīvi, brīvas no ekonomikas, un kurus savukārt nomainīja masu mediji, kuri ir institucionēti kā uzņēmējdarbības struktūras.

Dažādos pētījumos esmu ieguvis plašu materiālu par speciālo pasākumu, ko šeit izmantošu.

1998. gada 6. augustā firma "Dominiks", *Mercedes-Benz* oficiālais pārstāvis Latvijā, preses konferencē paziņoja par nosaukuma maiņu – turpmāk firma sauksies "Dominikss". Nosaukuma maiņa tika motivēta ar pārstrukturēšanās nepieciešamību. Preses konferencē piedalās vācu koncerna *Mercedes-Benz* augsta ranga vadītāji, un pasākums kļūst par galveno dienas notikumu (pēc apjoma un izvietojuma masu medijos).

Mediji un līdz ar to arī sabiedrība pieņem piedāvātas informācijas modu. Un notikums tiek atspoguļots precīzi preses konferencē sniegtajai informācijai, nesaistot nosaukuma maiņu (pēc Uzņēmumu reģistra datiem, "Dominikss" ar diviem "s" tika reģistrēts iepriekšējā gadā oktobrī) ar tiesas procesa turpināšanos par īpašuma strīdu starp firmas "Dominiks" dibinātāja atraitni (viņa arī ir firmas "Dominikss" īpašniece) un viņa pirmās laulības bērniem.

Nedēļu pēc preses konferences, 13. augustā, Rīgas dome paziņo, ka konkursā par 20 ātrās palīdzības mašīnu piegādi vinnējusi firma "Dominikss", ar kuru arī tiks noslēgts līgums. Bet firma "Dominiks", par kuru noris īpašuma strīds, ir atstāta kā tukša izkārtne.

Šeit publiskās racionāli kritiskās debātes, kuras masu komunikācijas procesā pārsvarā realizējas žurnālistikā, kā sabiedriskās domas formēšanas faktors tiek aizstātas ar privātu interešu aizstāvēšanu, kurām pēc definīcijas jābūt realizētām reklāmā.

Šāda aizstāšana ir saistīta ar difūzijas procesiem, kad, pēc Jurgena Hābermasa (*Habermass*), ir sakausēta ziņu izplatīšana, ko piedāvā pilsoniskās sabiedrības locekļiem (tātad žurnālistikā), un reklāma, kas domāta privātam cilvēkam kā patērētājam un kura pauž privātās intereses. Sakausēšanas process ir saistīts ar sabiedrisko attiecību attīstību, kuru funkcionālā būtība ir attiecīga materiāla piedāvāšana komunikācijas kanāliem. Bet gadījumos, kad tas nav iespējams, jo piedāvātais materiāls neiekļaujas mediju noteiktajā dienaskārtībā: "Publiskajā sfērā tiek organizēti īpaši pasākumi, kuri ir precīzi izplānoti, lai iedarbinātu masu komunikācijas procesu."²

1999. gada 7. septembrī viesnīcas "Rīga" sestajā stāvā kādā telpā tika atrasta ierīce, kura bija domāta viesnīcas numuros notiekošo sarunu noklausīšanai. Telpa ar attiecīgo ierīci bija iekārtota padomju gados un piederēja VDK. Tomēr Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija ir spiesta atzīt, ka Drošības policijai bija zināms par noklausīšanās ierīces eksistenci un ka 1994. gadā ministrija ir nosūtījusi viesnīcas direktoram vēstuli ar lūgumu saglabāt minēto telpu ar visu aprīkojumu Iekšlietu ministrijas dienestiem operatīvo darbību veikšanai.

Tā dēvētais "čekas ausu" skandāls vismaz uz nedēļu kļuva par galveno notikumu medijiem. Nacionālie dienas laikraksti pirmajās lappusēs ievieto lielas fotogrāfijas, kurās pašvaldības uzņēmuma "Rīgas viesnīcas" direktors Nils Studenta kungs plaši ver vaļā fotogrāfijām un TV operatoriem noslēpumainās telpas durvis. Iespējams, pat nav vajadzīgi pierādījumi, ka tāda rīcība varētu būt saistīta ar kādu integrētas mārketinga komunikācijas paņēmieni.

Var pieļaut, ka šī N. Studenta aktivitāte ir saistīta ar Rīgas domes sagatavoto lēmumu par pašvaldības uzņēmuma "Rīgas viesnīcas" reorganizāciju – laikraksti par šo lēmumu paziņos pēc divām dienām, 9. septembrī.

Bet daudzkārt lielāku interesi izraisa notikumu laika grafiks, kuri ir saistīti ar strīdu par viesnīcas "Rīga" īpašumtiesībām starp Rīgas domi un Finanšu ministriju, kas atbilstoši Ministru kabineta lēmumam mēģina pārņemt viesnīcu "Rīga" valsts īpašumā. 1994. gadā viesnīcas ēkas vērtība ir noteikta 15 miljoni latu.

No daudziem notikumiem minēsim šeit divus – desmit dienas, pirms "čekas ausis" tika prezentētas sabiedrībai, tātad 27. augustā, lietā iesaistījās Ģenerālprokuratūra, atzīstot, ka lēmums par viesnīcas "Rīga" pārņemšanu bija prettiesisks, bet neapstiprinot arī Rīgas domes tiesības uz viesnīcu.

To vajadzētu noteikt Rīgas apgabaltiesai, kura savā sēdē 27. septembrī noraidīja Rīgas domes prasību atzīt viesnīcu "Rīga" par tās īpašumu. 11. oktobrī Ministru kabineta komiteja akceptēja valdības rīkojuma projektu par viesnīcas "Rīga" nodošanu privatizācijai. (Latvijas Universitāte, protams, no tā tikai vinnēja.)

Salīdzinot publikācijas apjomu par "čekas ausīm" un par viesnīcas "Rīga" īpašumtiesību strīdu, no kura bija atkarīgs viesnīcas privatizācijas veids, var secināt, ka speciālais pasākums, kas veiksmīgi nostrādāja kā kādu privātu interešu aizstāvēšana un tādējādi varēja būt uzskatāms kā informācijas operācija ar mērķi mazināt viesnīcas privatizācijas tēmas nonākšanu publiskajās racionāli kritiskajās debatēs.

Bet mums ir zināms tikai informācijas operācijas rezultāts, bet nevis komunikatora nolūks, jo N. Students tomēr šeit nav uzskatāms par komunikatoru.

Sasniegtais rezultāts varētu tikt interpretēts arī kā kādas citas informācijas operācijas ieplānotais mērķis.

Lūk, arī citu notikumu laika grafiks. Trīs nedēļas pirms "čekas ausu" skandāla, 18. augustā, tika paziņots, ka ir iespējama Saeimas Aizsardzības un iekšlietu komisijas priekšsēdētāja Jāņa Ādamsona nomaīņa. Deputāts tiek vainots sadarbībā ar VDK.

24. augustā no darba pēc paša vēlēšanās atbrīvots Drošības policijas priekšnieks ģenerālis Jānis Apelis. Drošības policijā tobrīd strādāja 16 bijušie VDK darbinieki, pieci no viņiem bija saņēmuši Saeimas Aizsardzības un iekšlietu komisijas attiecīgas atļaujas turpināt darbu Drošības policijā, bet pārējiem 11 darbiniekiem – tāda atļauja vēl nebija dota, kaut arī likums paredz, ka bijušie VDK darbinieki bija jāatbrīvo no dienesta, ja tie līdz 30. jūlijam nav saņēmuši J. Ādamsona vadītās komisijas attiecīgās atļaujas.

30. augustā Jānis Ādamsons ir atcelts no Saeimas Aizsardzības un iekšlietu komisijas priekšsēdētāja amata.

Šinī gadījumā, īpaši tādēļ, ka tas saistīts ar VDK, ir redzams tikai informācijas operācijas rezultāts, bet nav pieejama informācija, lai analizētu komunikatīvo nolūku.

Esmu ieguvis pietiekami pilnīgu informāciju par diviem gadījumiem, tātad par divām informācijas operācijām, kuru savulaik plānoju un īstenoju, būdams iekšlietu ministra padomnieks.

1997. gada oktobrī–novembrī mediju uzmanības centrā nonāca Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija ar divām tēmām, kuras bija saistītas ar šaujamo ierociem un tika pasniegtas negatīvi.

Viena no tām bija saistīta ar tragiskajiem notikumiem Bauskas rajonā. Septiņi cilvēki tika nogalināti kartupeļu laukā, novācot ražu. Slepka ir bijis viņu kaimiņš, ar kuru vairākus gadus viņi nevarēja vienoties zemes strīdā.

Par publisko racionāli kritisko debašu priekšmetu kļuva mediju uzdotais jautājums – kurš ir atbildīgs par to, ka cilvēkam, kas izdarījis asiņainu noziegumu, piederēja trīs legāli reģistrētas šautenes, no kurām arī tika nogalināta kaimiņu ģimene.

Iekšlietu ministrijas Sabiedrisko attiecību departaments ir mēģinājis medijiem piedāvāt materiālu par to, kā darbojas šaujamo ierociu reģistrācijas sistēma, cik daudz ierociu Latvijā ir reģistrēti. Starp citu, 1997. gadā Latvijā ir bijis gandrīz 42 000 ierociu īpašnieku, turklāt gada laikā 625 fiziskām personām ierociu atļauja tika anulēta. Bet tajā pašā laikā tika atsavināti divi tūkstoši simts nelikumīgi glabātu ierociu. Neregistrēti šaujamo ieroci gada laikā tika izmantoti gandrīz trijos simtos noziegumu, bet likumīgi reģistrēti ieroci – pāris gadījumos.

Šī informācija tika piedāvāta medijiem dažādos formātos: tika izplatīti ziņojumi presē, organizēts preses brīfings, pat arī preses konference ar iekšlietu ministra piedalīšanos. Taču tā nebija spējīga konkurēt ar stāstījumu par septiņām šnabja glāzītēm, kuras, pārklātas ar maizes šķēlītēm, slepkava bija atstājis savā mājā pirms došanās uz liktenīgo kartupeļu lauku.

Lai debašu aprītē iekļūtu arī šī informācija, tika ielānots un īstenots speciālais pasākums. Tiesu ekspertīžu centrā – institūcija, kas atbildīga par konfiscēto ierociu pārbaudi un iznīcināšanu, uz to brīdi bija uzkrājušies vairāk nekā 370 ieroci. Tie tika demonstrēti žurnālistiem pirms nosūtīšanas pārkausēšanai.

Notikums kļuva par vienu no galvenajām dienas ziņu tēmām. Tiesu ekspertīzes centrā uz grīdas simtiem izlikto pistoļu fotogrāfijas tika publicētas visos Latvijas laikrakstos, ilustrējot rakstus, kuriem par pamatu bija preses ziņojumu materiāli ar visiem iepriekšminētajiem skaitļiem.

Otrā gadījumā līdzīgi attīstījās un atrisinājās situācija ar Iekšlietu ministrijas struktūru dienesta ierociu nepamatotu izmantošanu.

Citāts no oficiāla dokumenta: “Šajā laika periodā bijuši trīs pielietošanas un viens izmantošanas gadījums, kuru sekas ir bēdīgas – trīs cilvēki ievainoti, viens gājis bojā. Visu šo gadījumu cēloniskajā pamatā bija alkohola lietošana, vienreiz – garīga nelīdzsvarotība.”³

Tie bija gadījumi, kuri 1997. gada 27. novembra “Neatkarīgajā Rīta Avīzē” raksturoti kā “piedzēruša policista streiņušošana ar automātu pa Brīvības ielu Rīgā, kā arī policijas darbinieku malu medības ar automātiem Ventspilī”

Par speciālu pasākumu kļuva Valsts policijas ierociu uzskaites un glabāšanas pārbaude, uz kuru bija aicināti žurnālisti. Pārbaude nebija inscenēta, tā notika atbilstoši visām instrukcijām un normatīviem. Nākamajā dienā Iekšlietu ministrijas

preses sekretāra fotogrāfijas pārbaudes laikā ar automātu rokās laikrakstu lappusēs tika papildinātas ar pozitīva rakstura publikācijām, kuras balstījās uz ministrijas preses dienesta sagatavotiem materiāliem.

Redzam, ka ziņu izplatīšanas un reklāmas sakausēšanas process, pēc J. Hābermasa, “[..] pakļauj savam kodeksam pat valsti. Jo privāti uzņēmumi saviem pircējiem piedāvā ideju, ka savos patērēšanas lēmumos viņi darbojas kā pilsoņi, un valstij jāvēršas pret saviem pilsoņiem kā patērētājiem. Tā rezultātā arī publiskas varas iestādes sacenšas par publicitāti.”⁴

Speciālo pasākumu kā dienaskārtības formēšanas dominanti ir jāanalizē īpašā kontekstā: žurnālistikas funkciju objektīvas pašnoteikšanas transformācija Latvijas medijos deviņdesmito gadu pirmajā pusē. Vispirms mūs, protams, interesē nacionālie dienas laikraksti.

Par notiecošo faktoru tālaika Latvijā, mūsuprāt, ir jāuzskata ekonomiskais. Neliela tirgus apstākļos, turklāt segmentētu pēc valodas, dienas laikrakstu metieni pastāvīgi atrodas bistami tuvu minimālam izdevējdarbības ekonomiskam izdevīgumam. Tas arī nosaka žurnālistikas funkciju objektīvas pašnoteikšanās transformāciju.

Izmantosim E. Prohorova (*Прохорова*) piedāvāto struktūru, kura paredz ideoloģiskās, kultūru veidojošās, tieši organizatoriskās, reklāmas un lietišķi informējošās, kā arī rekreatīvās funkcijas. Pēc Prohorova, žurnālistikas darbība imanenti ir polifunkcionāla, respektīvi, ietver visas augstāk minētās funkcijas.⁵

Bet auditoriālās preferences nosaka dominējošās funkcijas (vai dominējošo funkciju) realizāciju. Īstenībā prevalējošo funkciju atšķirības (monofunkcionalitāte) arī ir kvalitatīvas un dzeltenās, bulvāru preses, partejiskas un vispārpolitiskas preses definēšanas kritērijs.

Žurnālistikas funkcijas pašnoteikšanās transformāciju labi ilustrē dienas laikrakstu tirgus attīstība Latvijā. Jauna produkta “Vakara Ziņas” parādīšanās, šī laikraksta metiena pieaugums bija viens no lielākā dienas laikraksta “Diena” iepriekš pieteiktā formāta pārveides iemesliem.

Šis process nav raksturīgs vienīgi Latvijai, bet tendence ir kopēja vismaz Eiropai. 2001. gada 3. aprīlī Eiropas Padomes Parlamentārā asambleja pieņēma rekomendācijas, kurās izteiktas nopietnas bažas sakarā ar to, ka pastiprinās tendence uztvert masu medijus kā pilnīgi komerciālu produktu, bet ne kā īpašu kultūras un demokrātijas resursu.⁶

Var pieļaut, ka žurnālistikas rekreatīvās funkcijas dominēšana Latvijā ir saistīta ar to, ka šī funkcija nodrošina visciešāko mārketinga saiti ar auditoriju, kura ir uztverta tagad kā produkta lietotājs, bet ne kā ideoloģiskas un kultūras ietekmes objekts.

Tas arī ir viens no faktoriem, kurš nosaka speciālā pasākuma kā sabiedrisko attiecību produkta vietu sabiedrības dienaskārtības veidošanā. Speciālais pasākums dod iespēju pastiprināt vēstījuma rekreatīvo funkciju, t.i., padarīt vēstījumu interesantu un saprotamu lielākai auditorijai. Tas pilnā mērā atbilst tām masu mediju objektīvās pašnoteikšanās pārmaiņām, kura vairāk nosliecas uz komerciāla produkta veidošanu.

Ilustrēsim to ar piemēru – “ložu necaurļaidīga mašina valsts prezidentei” 1999. gada 3. septembrī ziņu aģentūra LETA paziņoja, ka Valsts prezidentes kanceleja, iesniedzot nākamā gada budžeta projektu, lūgusi paredzēt deviņsimt tūkstošus latu jaunas automašīnas iegādei. Iesniegumā norādīts, ka automašīnai vajadzētu būt ložu necaurļaidīgai. Kā informācijas avotu ziņu aģentūra uzrādīja Finanšu ministrijas preses sekretāri.

Rit tikai trešais jaunievēlētās prezidentes prezidentūras mēnesis, bet valstī jau paspējusi nomainīties valdība, iepriekšējai pārmetot milzīgu budžeta deficītu.

Jaunā valdība taupīšanas nolūkos ministrijām samazina automašīnu skaitu no 120 līdz 75, plāno nākamā gadā palielināt nodokļus un iesniedz Saeimai budžeta projektu 2000. gadam, kurā budžeta deficīts, pēc dažādiem datiem, svārstās no trīsdesmit pieciem līdz septiņdesmit septiņiem miljoniem latu, utt.

Bet no visa, kas saistīts ar valsts budžetu, masu mediju uzmanības centrā kā galvenā tēma uz divām nedēļām nonāk vienīgi ložu necaurļaidīga bruņumašīna, jo tas ir interesanti un saprotams lielākai auditorijai.

Metakomunikatīvā līmenī šis vēstījums ir saistīts ar vairākiem tālaika notikumiem. Notiek parakstu vākšana par referenduma izsludināšanu par pensijas likumu, kas ir izraisījis lielas iedzīvotāju daļas neapmierinātību. Valdības nespēja tikt galā ar jau minēto valsts budžeta deficītu. Valsts prezidentes inaugurācijas ballē Rundāles pilī, kuru atspoguļojot laikraksti izcēla augsto viesu dārgās mašīnas un braukšanas ātruma pārsniegšanu. Valsts prezidentes kancelejas ziņojumi par iepriekšējā prezidenta izšķērdību un ar to saistīto finansiāli kritisko stāvokli, kā arī par to, ka prezidente vēlas pieņemt darbā savus bērņus.

Pats galvenais – stereotips “ierēdnis – dārgs spēkrats” Vēl nav beidzies ilglaicīgs skandāls ar Rīgas pašvaldības policijas priekšnieka iegādāto *Lincoln Navigator*, Kultūras ministrijas lizingā iepirktais un bankas atsavinātais autobuss *Neoplan* utt.

Prezidentes reitings krita gandrīz par divdesmit pieciem punktiem: plus 77 – jūlijā, plus 51,1 – septembrī.

Profesionālajā vidē notiekošais ir uztverts kā veiksmīga informācijas operācija. Gan premjers, gan finanšu ministrs – vienas partijas pārstāvji – jautājumā par iespējām sabalansēt budžetu nav mediju dienaskārtībā, kamēr Valsts prezidentes kanceleja skaidrojas par ložu necaurļaidīgu mašīnu.

Tātad var pieļaut, ka šīs veiksmīgās informācijas operācijas iniciatīva nāk no Finanšu ministrijas jeb no partijas, kas valdībā ir deleģējusi finanšu ministru. Bet tā tas nav. Par to liecina intervijas ar amatpersonām, kuras bija atbildīgas gan par Finanšu ministrijas, gan par ministru prezidenta sabiedriskajām attiecībām, un tajās iegūtā informācija. Fakti par budžetā pieprasītajiem līdzekļiem ložu necaurļaidīgas mašīnas iegādei izvēlējās ziņu aģentūras žurnāliste, kura, strādājot ar dokumentu valsts budžeta projektam, Valsts prezidentes kancelejas pieprasījumā saskatīja iespēju pastiprināt vēstījuma rekreatīvo funkciju.

Auditoriālās preferences šinī gadījumā bija tik noteikti izteiktas vēstījuma raksturojumos, ka nebija nepieciešamas kādas speciālas sabiedrisko attiecību

aktivitātes, kaut arī, analizējot vēstījumu tikai tā, kā tas parādījās kontekstā, šis gadījums ir uztverams kā tiešām veiksmīga sabiedrisko attiecību darbība.

Jāteic, ka sabiedrisko attiecību jomā 90. gadu otrajā pusē patiesi ir notikušas kvalitatīvas un kvantitatīvas pārmaiņas, kuras arī ir kļuvušas par faktoru, kas ir mainījis dienaskārtības veidošanu, tādējādi izceļot metakomunikatīvo faktoru informācijas operācijā.

Šo situāciju vislabāk raksturo Umberto Eko (*Eco*) "Piecās esejās par ētikas tēmām": "Ja vecos laikos laikraksti izsūtīja izlūkus Romas varas pils kuluāros ar nolūku izziņāt kaut jēlkādus piesardzīgus mājienus no informētiem cilvēkiem, tad tagad laikrakstiem nākas atkauties no tiem, kas pēc savas iniciatīvas atnes sulīgus gabalus."⁷

Daudzi no mums ver vaļā laikrakstus, ieslēdz radio un televizoru.

Visa tauta redz pārkonu, zibeņus un kalnu kūpam.

Bet vai vienmēr cilvēki var atbildēt uz jautājumu, kurš runā ar viņiem?

Atsauces un piezīmes

- ¹ TOFFLER, A. *War and Anti-war. Survival at the Dawn of the 21st Century*. London, 1993.
- ² HABERMAS, J. *The Structural Transformations of the Public Sphere*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 1992. P. 192.
- ³ LR IEKŠLIETU MINISTRIJAS PRESES CENTRA ZIŅOJUMS PRESEI. *Par ieroču glabāšanu un izdošanu nēsāšanai iekšlietu ministrijas sistēmā*. 1997. 26. nov.
- ⁴ HABERMAS, J. *The Structural Transformations of the Public Sphere*. P.195.
- ⁵ ПРОХОРОВ, Е. *Введение в теорию журналистики*. Москва, 2000.
- ⁶ COUNCIL OF EUROPE PARLAMENTARY ASSEMBLY. *Media and Democratic Culture*. 2001. March 3.
- ⁷ ЭКО, У. *Пять эссе на темы этики*. С.-Петербург, 2000.

Aleksandrs Mirlins

Metacommunicative Factor of Information Operations as an Intensification of Communication Intent

Several information operations (events that for a certain period of time had become the main issues of the media coverage) have been treated in this article as cases in which rational critical public debate that functions in journalism as one of the factors that shapes the public opinion is replaced by the defence of the private interests, which by definition should have been manifested through advertising.

The above mentioned fact is connected with the processes of diffusion in which, according to J. Habermass, circulation of news which is offered to members of a civic society (thus in journalism) merges with advertising, which is targeted at an individ as a consumer and manifests private interests. The process of merging is

connected with the development of public relations as the basic function of PR is to offer a definite material to various communication channels.

In cases when it's impossible because the offered material doesn't fit in the media agenda, various activities are organized to set mass communication process in motion.

The special event which functions as the decisive factor in setting the agenda must be analysed in a particular context: the impartial transformation of self-determination of journalism functions in Latvian media in the first half of the nineties, when the economic function must be treated as the decisive one. When the market is small and segmented according to the language, the circulation of dailies is constantly balancing on the dangerous borderline of the minimal economic profitability of publishing.

This factor was also decisive for impartial transformation of self-determination of journalism functions. Thus the transformation which determined the entertainment function as the dominating one displayed the preferences of the audience.

The entertainment function dominates in Latvian media because it ensures the closest marketing link with the audience. The audience now is treated as a product consumer not as an object of ideological and cultural influence.

This is one of the factors that determines the role played by the special event as a PR product in setting the agenda.

The special event provides an opportunity for intensifying the entertainment function of the narrative, i.e. making the narrative appealing and easy to perceive for a larger audience. This fully corresponds to those changes in media self-determination which tend to produce a commercial product.

iesniegts 2002. gada 14. februārī

Miervaldis Mozers

Eiropas Savienības audiovizuālās komunikācijas likumu ieviešana Latvijā. Problēmas un pozitīvie efekti,

Rakstā analizēts, kā Eiropas Savienības (ES) direktīvas audiovizuālajā un kultūras jomā ietekmēs Latvijas nacionālo identitāti, uzsverot, ka audiovizuālās kultūras bezgalīgā pieejamība vienlaikus pieprasa īpašu atbildību savas tautas kultūras mantojuma attīstības vārdā. Izvērtējot direktīvas komunikācijas jomā, pētīts, ko Latvija kā valsts kopumā un katrs tās iedzīvotājs iegūs un varēs izmantot, pielietojot ES likumdošanas pamatnostādnes, kuras tika iezīmētas Māstrihtas līgumā, kad ES ieviesa paņēmienus, lai turpmākajos gados arī audiovizuālajā komunikācijā vienoti raudzītos uz ES likumu kopumu. Rakstā ievērtēti fundamentālie ES principi, kuri iedzīvināmi arī Latvijas likumdošanā.

Atslēgas vārdi: Eiropas Savienības (ES) direktīvas, audiovizuālā kultūra, elektroniskie mediji.

Ievads

Līdz ar gatavošanos iestājai Eiropas Savienībā (ES) aizvien nozīmīgāka kļūst izpratne par ES likumdošanas pamatiem, par to, ko Latvija kā valsts kopumā un katrs tās iedzīvotājs iegūs un varēs izmantot. Kā uzsver Parīzes universitātes profesors Žans Klods Bertrāns (*Bertrand*): “Likumdošana mediju darbā ir visbūtiskākā regulācijas forma neierobežotas globalizācijas un nacionālo kultūru nivelēšanās procesā. Tieši likumdošanai jānodrošina masu mediju pieejamība visplašākai sabiedrībai no un sabiedrības dažādo interešu grupu vajadzību kvalitatīvu atspoguļojumu, īpaši elektroniskajos medijos.”¹ “Nebeidzamajā un neatgriezeniskajā elektronisko mediju komercializācijas, t.i., naudas pelnīšanas dziņā zūd daudz kas no satura, formas un uzrunas mākslas kopumā. Likumdošanai jāspēj iejaukties kaut pēdējā brīdī, lai tas, ko atļauj postmodernisms, nepārvērstos par anarhiju. Reklāmu likumi taču paguva savaldīt,” uzsver Berlīnes Brīvās universitātes profesors Folkers Nīkels (*Nickel*).²

Audiovizuālajā jomā ES likumdošanas pamatnostādnes tika iezīmētas jau Māstrihtas līgumā 1991. gadā, kad ES ieviesa **subsidiaritātes un proporcionalitātes** principus, lai turpmākajos gados arī audiovizuālajā komunikācijā vienoti raudzītos

uz ES likumdošanas kopumu. Subsidiaritāte nozīmē, ka lēmums jāpieņem administratīvi iespējami zemākā līmenī, kurā ir panākama procesa efektivitātes paaugstināšana un vislabākie rezultāti. Proporcionalitāte nozīmē, ka jebkura darbība Eiropas Kopienas līmenī nepārsniegs nepieciešamo rīcību, lai nacionālajā dalībvalstī sasniegtu ES mērķus. Apraidī regulējošās direktīvās ir iedzīvināts raidījuma izcelsmes vietas (valsts) prioritātes princips, kurš uzliek par pienākumu kontrolēt gan raidījuma, gan arī reklāmas vēstījuma apriti vienotajā tirgū valstij, kurā tapis oriģināls. Tie ir fundamentāli principi, kuri ieviešami Latvijas likumdošanā.

Vairākas pastāvošās ES direktīvas izdevies jau ieviest. Piemēram, maldinošās reklāmas direktīvu (Nr. 84/450) mūsu Reklāmas likumā. Tā aizsargā patērētāju, kas nodarbojas ar komerciju, uzņēmējdarbību, amatu vai profesiju, kas skar sabiedrības intereses kopumā, pret maldinošu reklāmu un tās sekām. Direktīva arī definē maldinošu reklāmu kā tādu reklāmu, kas jebkurā veidā, ieskaitot tās pārraidīšanu, maldina vai var maldināt patērētāju un negatīvi ietekmēt viņa ekonomisko rīcību, vai šo iemeslu dēļ nodara vai var nodarīt kaitējumu konkurentam. Šī pati direktīva definē arī salīdzinošās reklāmas jēdzienu, kuras dēļ pasaulē izraisījušies daudzi pārpratumi. Tagad Latvijas Reklāmas likumā saskaņā ar direktīvu ieviesta skaidrība.

“Televīzija bez robežām” (Nr. 89/552) – direktīva ar šādu nosaukumu tika pieņemta 1998. gadā, lai izveidotu vienotu tirgu arī raidorganizācijām, kuras darbojas ES likumdošanas ietvaros elektronisko mediju jomā. Šīs direktīvas galvenās nostādnes ir valstu radošo darbu savstarpēja atzišana un raidījuma izcelsmes valsts kontrole pār tā pārraidi. Šī direktīva nodrošina ārkārtīgi svarīgo izcelsmes valsts atbildības principu, uz kura balstās visas tālākās likumdošanas iniciatīvas.

Ļoti svarīgs nosacījums direktīvā ir prasība, ka vismaz 50% no raidorganizācijas programmas ir jābūt Eiropas izcelsmes produkcijai. Kā arī reklāmas ierobežojums – ne vairāk kā 15% no diennakts raidlaika. Direktīvā uzsvērtas bērnu tiesības aizstāvībai pret vardarbību un pornogrāfiju. Direktīva liedz pārraidīt tabakas reklāmu un neatļauj pārraidīt to zaļu reklāmu, kuras izraksta ārsts. Alkohola reklāma nedrīkst uzrunāt nepilngadīgos, saistīt reibumu ar transporta līdzekļa vadīšanu vai likt iedomāties par alkohola pozitīvo ietekmi uz cilvēka panākumiem sabiedriskajā vai intimajā dzīvē. Alkohola reklāma nedrīkst vēstīt par alkohola terapeitiskajām īpašībām, kā arī uzsvērt, ka augsts alkohola saturs ir pozitīva kvalitāte.

“Personas datu aizsardzības” (Nr. 95/46) direktīva tika pieņemta 1995. gadā. Tā nodrošina vienādas tiesības savu datu aizsardzībā indivīdiem neatkarīgi no tā, kurā dalībvalstī personas dati tiek izmantoti. Direktīva nosaka prasības datu lietotājam un tiesības personai, kuras dati tiek izmantoti. Tā pasvīturo, ka gadījumos, kad nacionālo valstu likumi datu izmantošanas ziņā ir stingrāki par vispārējiem, personas interesēs noteicošais ir nacionālās valsts likums. Šī direktīva rūpīgi ievērojama žurnālista darbā, kā arī reklāmas kampaņās, kurās izmanto klientu datu bāzes.

Direktīva atļauj vākt datus tikai likumīgiem nolūkiem. Datu vākšanai jābūt atklātai un tādai, kas dod indivīdam iespēju izvēlēties sniegt vai nesniegt specifisku informāciju. Vēl vairāk – indivīdiem ir tiesības saņemt informāciju par organizāciju,

kas vāc datus, un mērķiem, kā vārdā tas tiek darīts. Subjektiem ir jādod pieejamības tiesības par sevi savāktajiem datiem, tiesības uzzināt, no kurienes dati iegūti, izlabot kļūdas savos datos, iesniegt sūdzību par datu pretlikumīgu izmantošanu un atteikt savu datu izmantošanu. Delikāta vai intīma informācija par personu izmantojama tikai ar skaidri formulētu paša indivīda atļauju, izņemot gadījumus, kad tiek skartas svarīgas plašas sabiedrības intereses. 2000. gadā Latvijā pieņemtais "Fizisko personu datu aizsardzības likums" nodrošina personu pamattiesību un brīvību aizsardzību, it īpaši privātās dzīves neaizskaramību attiecībā uz personu datu lietojumu.

Direktīva, kas regulē "pārdošanu no attāluma" (Nr. 97/7), kopš 1997. gada februāra harmonizē dalībvalstu likumdošanu attiecībā uz līgumu slēgšanu starp patērētājiem un preču piegādātājiem. Te ietverti tiešais pasts, televeikals un tiešais mārketingas, pasūtījumi pēc katalogiem, pa faksu, elektronisko pastu, telefonu. Direktīva pieprasa tiesības septiņu dienu laikā pasūtījumu atsaukt, garantētu piegādi 30 dienās, pasūtījuma apstiprinājumu, ja tas pieņemts pa automātisko atbildētāju vai faksu, aizsardzību pret kredītkaršu noziedzīgu lietošanu. Direktīva nosaka informāciju, kas pasūtītājam jāsaņem pirms līguma slēgšanas pirkšanai no attāluma. Tā kā saziņas līdzekļi bieži kļūst par starpniekiem pirkumiem no attāluma, direktīva attiecas arī uz mediju līdzatbildību. Direktīva paredz konfliktu risinājumu visā Eiropā pēc standartizētām formām, lai atvieglotu jebkuru pretenziju izskatīšanu nacionālo valstu tiesās.

Augstākminētās direktīvas ieviešamas mediju darbību regulējošā likumdošanā sarunu ar ES sadalā "Brīva pakalpojumu kustība", autortiesību un blakustiesību jautājumi savukārt attiecas uz sarunu sadaļu "Kultūra"

Autortiesību un blakustiesību subjekts tiek tradicionāli raksturots kā "literārais un mākslas darbs", tas ir, oriģināli veidojumi literatūras un mākslas jomās. Tomēr sektori, ko aizstāv šīs tiesības, ir būtiski atšķirīgi un ietver rakstošos medijus, mākslu, mūziku, mūzikas ierakstus, filmas, arī pārraides, tostarp satelītu un kabelpārraides, datorprogrammas, datubāzes un cita veida multimediju izstrādājumus. Informācijas sabiedrībai ir spēcīga ietekme uz šo sektoru, jo daudzi jauni produkti un pakalpojumi tiek aizsargāti ar autortiesībām (VHS, audiokompaktdiski, CD-ROM un tiešsaistes informācijas tehnoloģiju pakalpojumi).

Harmonizācija autortiesību jomā ir notikusi gan ES līmenī, gan ārpus tā. Visas dalībvalstis ir parakstījušas Bernes Konvenciju par literatūras un mākslas darbu aizsardzību, no vienas puses, un Universālo Autortiesību konvenciju, no otras puses. Autortiesību un blakustiesību jomā pirmā direktīva tika pieņemta 1986. gadā. Neautorizēta autormateriāla reproducēšana peļņas nolūkos Latvijā ir bijusi problēma, kas nopietni pieaugusi, jo palielinājušās arī šāda veida reproducēšanas iespējas. Tā rezultātā likumīgie autortiesību īpašnieki zaudē lielas summas no ienākuma un stimulu jaunradei. Ir jau veiktas attiecīgās iestrādes Latvijas likumdošanā, šajā gadījumā par viltotu preču brīvu kustību. Piemēram, ar noteikumiem "Par viltotām un pirātiskām precēm". Jauno noteikumu uzmanība tiek īpaši vērsta uz audiovizuālajiem materiāliem, tā kā iespējais vārds jau bija adekvāti aizsargāts ar likumu.

Latvijā šī tēma ir aktuāla, un no ES ir saņemta kritika par nepietiekošu progresu likumdošanas izstrādē un ieviešanā. Autortiesību jomā Saeima ir pieņēmusi likumus par pievienošanas Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas Autortiesību līgumam un Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas Izpildījumu un fonogrammu līgumam. Šo līgumu mērķis ir aizsargāt autortiesību īpašniekus. 2000. gadā Saeimā tika pieņemts Autortiesību likums, kas ievieš visas ES direktīvas intelektuālā īpašuma jomā. Autortiesību likumā ir iestrādātas normas arī par datu bāzu aizsardzību. 1999.gadā ir pieņemti vairāki likumi, kas paredz sakārtot rūpnieciskā īpašuma aizsardzības sektoru, ir pieņemti likumi "Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm", apstiprināta pievienošanās Madrides nolīgumam "Par preču zīmju starptautisko reģistrāciju"

Audiovizuālo materiālu kopēšana mājas apstākļos Latvijā ir vēl būtiskāka problēma, kas saistāma ar pirātismu – no vienas puses komerciālos nolūkos, lai pārdotu nokopētos materiālus, no otras puses – personīgai lietošanai.

Izplatīšanas un īres tiesību mērķis ir nodrošināt, ka autori saņem adekvātu kompensāciju par darbiem, kas tiek izīrēti vai tiek lietoti bez pirkšanas. ES dalībvalstīm ir jānodrošina autoriem iespēja atļaut vai aizliegt īrēt vai nomāt savu darbu oriģinālas versijas un kopijas. Savukārt tie, kuriem ir šādas ekskluzīvas tiesības, ir autori jau attiecībā uz sava darba oriģinālajām un tālākajām kopijām, mākslinieki, piemēram, kuru uzstāšanās ir ierakstīta, ierakstu un kompaktdisku ražotāji, filmu producenti attiecībā uz oriģinālajām un pārējām kopijām.

2002. gads Latvijai ceļā uz starptautiskām institūcijām patiesi sagaidāms kā vēsturiski izšķirošs. Iezīmēšu vien dažus šā ceļa pagrieziena punktus: EDSO misijas slēgšana un tam sekojošā prasība mainīt Vēlēšanu likumu, atceļot nepieciešamību deputātu kandidātiem zināt latviešu valodu; iespējamā Latvijas uzaicināšana kļūt par NATO dalībvalsti; Saeimas vēlēšanas; sarunu par iestāšanos ES iespējamais noslēgums.

Visi šie aspekti ir savstarpēji dziļi saistīti un aktīvi izpaužas gan sabiedrības, gan mediju dienaskārtībā.

Tas, kā Latvijas mediji – gan drukātie, gan elektroniskie – apspriež šos sabiedrībai izšķiroši svarīgos jautājumus, lielā mērā nosaka starptautisko institūciju tēlu Latvijā un Latvijas tēlu starptautiskajās aprindās.

Diemžēl par Latvijas spēju komunicēt ar ārpasauli visbiežāk signalizē parādības, kuras var klasificēt kategorijā "kāpēc Eiropa mūs nesaprot?" Piemēram, Alīnas Lebedevas plīķis ar neļķēm prinča Čārlza sejā ar aizbildināšanos, ka tas izdarīts NATO kritikas vārdā, ir vairāk nekā simbolisks. Pamanīts visdažādākajās auditorijās plašā pasaulē un pietiekami efektīgi iegūlis daudzu emocionālajā atmiņā.

Ko līdz plašas sabiedrības satraukums par vēlēšanu likuma normas maiņu attiecībā uz valodu, ja šī pati sabiedrība gadiem ilgi neuztraucas par iespēju vienkārši nopirkt valodas zināšanas apstiprinošus dokumentus? Varas iestāžu aktivitātes, pieķerot dažus blēžus, labi ilustrē līdzšinējo dubultmorāli kā postsociālistiskās sabiedrības normu.

Kamēr neesam vienotajā Eiropas Savienības tirgū, Latvijas televīzija vēl var atļauties par dempinga cenām iztirgot reklāmas raidlaiku gadiem uz priekšu tā vietā, lai saskaņā ar Eiropas likumdošanu pieklājīgi veiktu starptautisku izsoli par šāda mēroga darījumu. Vēl jo vairāk tādēļ, ka valdība sarunu sadaļas par iestāšanos ES "Konkurences politika" un "Brīva preču kustība" jau noslēgusi (sk. 1. pielikumu), tātad apliecinājusi gatavību rīkoties pēc Eiropas Savienības biznesa kritērijiem. Kad šī gatavība pierādīsies darbos?

Ļoti savdabīga situācija izveidojusies arī, slēdzot sadaļu "Kultūra un audiovizuālo pakalpojumu politika". Cenšoties ieviest Eiropas Komisijas direktīvu "Par televīziju bez robežām", Saeimai neizdevās jau septīto reizi kopš pieņemšanas brīža, izdarot daudzus labojumus (sk. 2. pielikumu) mūsu Radio un televīzijas likumā, padarīt to saskanīgu ar Eiropā pastāvošām konsekvencēm. Eiropas Komisija gan palāvās uz sarunvedēju solījumu, ka "vēsturiskajā" 2002. gadā Saeima visu sapratīs līdz galam, veiks nepieciešamos labojumus, un sadaļu slēdza. Kaut arī Eiropa gluži kā princis Čārlzs turpina laipni smaidīt Latvijas virzienā, mūsu likumdevēja puķu vēziens bija nepārprotams.

Neizdarītie labojumi

Lai gan kopumā, kā lasāms 1. pielikumā, tika veikti vairāki sadarbībai ar Eiropu nepieciešami precizējumi, Saeimas atbalstu, izskatot likumprojektu trešajā lasījumā, neguva vairāki sarunu ar Eiropas Savienību darba grupas izstrādātie un Kultūras ministrijas iesniegtie priekšlikumi,³ kas saskaņo Latvijas Radio un televīzijas likumu ar Eiropas Savienības *acquis* (ES likumdošanas kopums, fr. val.) prasībām.

1. Izteikt 17. panta septīto daļu šādā redakcijā: "(7) Neviena raidorganizācija nedrīkst raidīt, izmantojot savas ekskluzīvās tiesības, Latvijas sabiedrībai īpaši svarīgus starptautiska mēroga sporta notikumus un Latvijas nacionālo kultūras identitāti atspoguļojošus notikumus, kurus pēc iepriekšēja plāna rīko notikumu organizētāji, kas ir tiesīgi pārdot ar šiem notikumiem saistītās tiesības. Šādu notikumu raidīšana jāveic tā, lai vismaz 90 procenti Latvijas iedzīvotāju varētu tiem sekot ar brīvas televīzijas starpniecību. Šādu notikumu sarakstu apstiprina Ministru kabinets, nosakot, kuri notikumi raidāmi pilnīgi vai daļēji tiešraidē un kuri – pilnīgi vai daļēji ierakstā."

Komentāri. Saeimas pieņemtajā redakcijā vārdi "lai vismaz 90% Latvijas iedzīvotāju varētu tiem sekot ar brīvas televīzijas starpniecību tiešraidē vai ierakstā" ir aizstāti ar vārdiem "lai tiktu aptverta visa Latvijas teritorija un visi Latvijas iedzīvotāji varētu tiem sekot ar brīvas televīzijas starpniecību tiešraidē vai ierakstā" "Brīva televīzija" nozīmē sabiedriskas vai komerciālas raidorganizācijas nodrošinātu apraidi bez jau esošajam raidorganizācijas finansējumam papildus noteiktas maksas.⁴

Savukārt Saeimas pieņemtie Pārejas noteikumi nosaka, ka 17. panta 7. daļa stājas spēkā ar 2006. gada 1. janvāri. Līdz 2003. gada 1. janvārim notikumus, kurus Ministru

kabinets atzīs par Latvijas sabiedrībai īpaši svarīgiem un kurus pēc iepriekšējā plāna rīko notikumu organizētāji, kas ir tiesīgi pārdot ar šiem notikumiem saistītās tiesības, jāraida tā, lai tiktu aptverti 85% teritorijas, bet laikposmā no 2003. gada 1. janvāra līdz 2006. gada 1. janvārim – 90% Latvijas teritorijas.⁵

Darba grupas izstrādātais grozījums nepieciešams, lai nodrošinātu likuma atbilstību ES direktīvas "Par televīziju bez robežām" 3a. panta 1. punkta prasībām: "1. Katra dalībvalsts var veikt pasākumus saskaņā ar Kopienas likumiem, lai nodrošinātu, ka tās jurisdikcijā esošās raidorganizācijas izņēmuma kārtā neraidītu notikumus, ko šajā dalībvalstī uzskata par īpaši svarīgiem sabiedrībai, tādā veidā, ka ievērojamai šīs dalībvalsts sabiedrības daļai ir liegta iespēja sekot šādiem notikumiem tiešraidē vai vēlākās reportāžās brīvā televīzijā. Ja šī raidorganizācija tā rīkojas, attiecīgā dalībvalsts izveido sarakstu ar noteiktiem notikumiem, valsts vai starptautiskiem pasākumiem, kurus tā uzskata par ļoti būtiskiem sabiedrībai. To veic skaidri un atklāti, un savlaicīgi. To veicot, attiecīgā dalībvalsts arī nosaka, vai šos pasākumus vajadzētu atspoguļot tiešraidē pilnībā vai daļēji, vai vajadzības gadījumā vai objektīvu iemeslu dēļ valsts interesēs tos pilnībā vai daļēji raidīs vēlāk."⁶

Darba grupas izstrādātā 17. panta septītās daļas jaunās redakcijas būtība ir, ka likums deleģē Ministru kabinetam izveidot tādu sabiedrībai īpaši svarīgu notikumu sarakstu (gan kultūras pasākumu, gan arī sporta notikumu, piemēram, Vispārējie latviešu dziesmu svētki, Olimpiskās spēles un sporta spēļu Eiropas un pasaules mēroga čempionāti), kurus raidorganizācijas nedrīkst raidīt tā, lai liela daļa Latvijas iedzīvotāju tos nevarētu redzēt. Tas nozīmē, ka ikvienai raidorganizācijai, kaut arī tā ir iegādājusies ekskluzīvas izplatīšanas tiesības, šīs tiesības ir jārealizē tādejādi, lai vismaz 90% iedzīvotāju (t.i., ievērojamai sabiedrības daļai) būtu iespēja svarīgiem notikumiem sekot tiešraidē vai ierakstā bez papildu samaksas.

Šī grozījuma jēga ir jēdziena "brīva televīzija" lietojumā. Ņemot vērā sporta sacensību ārkārtīgo popularitāti, maksas televīzijas – it īpaši tās, kas strādā pēc principa "*Pay-per-view*", kas prasa samaksu par katru raidījumu, – iegādājas ekskluzīvas tiesības šādu notikumu pārraidīšanai, lai pašas nopelnītu. Ar šo pantu tiek aizstāvētas skatītāju intereses, neļaujot izmantot ekskluzīvās tiesības šādā veidā. Otrs papildu nosacījums, protams, ir raidīšanas aptveramības kritērijs (90% iedzīvotāju), ar to nodrošinot, ka raidorganizācijai, kas ir iegādājusies šīs ekskluzīvās pārraides tiesības, jārealizē tās, veicot apraidi pašai saviem spēkiem vai nododot to citai raidorganizācijai, kurai ir šādas aptveramības iespējas.

ES direktīva nosaka, ka šādu notikumu raidīšana ir jāveic tā, lai "ievērojamai šīs dalībvalsts sabiedrības daļai" netiktu liegta iespēja sekot sabiedrībai svarīgiem notikumiem. Lai arī direktīva nenosaka konkrētu iedzīvotāju procentu, tomēr Eiropas Komisija savā 2000. gada 29. augusta atzinumā piedāvā 17. panta 7. daļas redakciju, kurā raidorganizāciju aptveramība noteikta ar "75% iedzīvotāju".⁷

Saskaņā ar Eiropas Savienības direktīvu vispārīgo tiesību normu pārņemšanas praksi, valstīm, kuras ievieš direktīvu normas nacionālajā tiesību aktā, pašām ir

tiesības noteikt savus konkrētus parametrus. Piemēram, vairākas kandidātvalstis ir griezušās ar jautājumiem Eiropas Komisijā sakarā ar direktīvas par jonizējošā starojuma līmeni pārņemšanu. Direktīvā teikts, ka jonizējošam starojumam jābūt saprātīgi zemā līmenī. Vai drīkst pārrakstīt nacionālajā likumā tādu formulējumu? Nē, jo katrai valstij jānosaka konkrēts starojuma līmenis. Pēc tam Eiropas Komisija lemj – ir vai nav saprātīgi zems, ņemot vērā valsts objektīvo situāciju. Un attiecīgi akceptē vai neakceptē konkrēto sarunu sadaļas punktu.

Darba grupas nosauktais kritērijs “90% iedzīvotāju” tika piedāvāts kā kompromiss starp darba grupas sākotnējo viedokli “85% iedzīvotāju” un Saeimas otrajā lasījumā pieņemto “visā teritorijā” Šāds Saeimas atbalstītais kritērijs, kas paredz raidorganizācijai nodrošināt teritoriālo aptveramību 100% apmērā sabiedrībai svarīgu notikumu raidīšanai, Latvijā nav nedz tehniski, nedz kā citādi reāli izpildāms. Šobrīd neviena raidorganizācija Latvijā nevar nodrošināt pārraižu raidīšanu pilnīgi visā Latvijas teritorijā. Turklāt direktīvā ir noteikts “iedzīvotāju”, nevis “teritorijas” aptveramības kritērijs. Šobrīd raidorganizāciju iespējas ir šādas:⁸

Raidorganizācijas	Teritorija, %	Iedzīvotāji, %
LTV 1	94,9	98,6
LTV 2	85	94,07
LNT	46,9	81,6
TV 3	18	56,2

Jaunpieņemtā 17. panta 7. daļas redakcija rada situāciju, ka šobrīd prasībām raidīt sabiedrībai svarīgus pasākumus atbilst tikai LTV 1 un LTV 2 raidorganizācijas. Arī nākotnē citām (valsts nesubsidētām raidorganizācijām) tādēļ vairs nav motivācijas, nav komerciāli lietderīgi tiekties aptvert iespējami lielāku teritoriju, un tās orientēsies tikai uz skatītāju skaitu (lielpilsētu iedzīvotājiem). Un, ja valsts raidorganizācijas finansu trūkuma dēļ pēkšņi nespēs iegādāties tiesības raidīt sabiedrībai svarīgus pasākumus, tad sabiedrībai iespējas vērot šos pasākumus būs liegtas pilnībā, jo citi nedrīkstēs raidīt nesamērīgi augstās likuma normas dēļ.

2. Izteikt 18. panta pirmās daļas 2. punktu šādā redakcijā: “(2) no Eiropas audiovizuālajiem darbiem ne mazāk par 20 procentiem – latviešu valodā veidotajiem raidījumiem.”

Komentāri. Radio un televīzijas likuma 18. pants paredz raidorganizācijām rezervēt 51 % no kopējā raidorganizācijas nedēļas raidlaika Eiropas darbiem (kas ir definēti likuma 2.1. pantā), no kuriem (pašreizējā redakcijā) 40% ir jāparedz latviešu valodā veidotiem darbiem. Saeima, izskatot likumprojektu trešajā lasījumā, diemžēl atstāja spēkā esošo redakciju.

Priekšlikumā minētā 18. panta pirmās daļas 2. punkta norma ir vistiešākā veidā saistīta ar Eiropas Kopienas principiem, un uz to savā atzinumā nepārprotami vērš uzmanību Eiropas Komisijas Izglītības un kultūras ģenerāldirektorāta eksperti. Saskaņā ar Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 5. (bij. 3b) pantu jāievēro proporcionalitātes princips.⁹ Šajā gadījumā latviešu valodā veidoto darbu proporcijai

jābūt samērīgai attiecībā pret citu Eiropas valstu darbiem. Pretējā gadījumā tā dod pamatu negodīgai konkurencei ar citu valstu producentiem. Jāuzsver, ka šī tiesību norma aizstāv ne tik daudz latviešu valodas lietošanu, kā latviešu valodā producētu darbu pārraidīšanu. Valodas lietojumu un proporciju likumā nosaka 19. pants, kā arī Valsts valodas likums.

Jauņa redakcija noteiktu, ka minimālais latviešu valodā veidoto raidījumu apjoms nevar būt mazāks par 20% no Eiropas audiovizuālo darbu apjoma. Eiropas Komisija neiebilst pret būtiskas raidlaika daļas izmantošanu tikai latviešu valodā (kā valodā ar nelielu teritoriālo areālu) producētiem darbiem. Ar ES direktīvu saskanīgā likuma redakcija nosaka, ka latviešu valodā veidoto darbu nevar būt vairāk par 20%. Tā pieļauj, ka latviešu valodā veidotie darbi var būt pat 100% apjomā no Eiropas audiovizuālajiem darbiem. Tiesību norma aizstāv latviešu valodā veidoto darbu apjomu – nosakot minimālo kvotu, kāda jāatvēl latviešu valodā veidotajiem darbiem, – ne mazāk kā 20% no Eiropas darbiem vai 10,2% no visiem darbiem.

Pēc būtības 18. panta tiesību normas ierobežo nevis Eiropas darbus vai Latvijas darbus, bet gan ASV, Kanādas, Meksikas, Indijas un citu valstu produkciju, kam nav atļauts pārsniegt 49%. Savukārt franču, itāļu, dāņu u.c. Eiropas valodās veidotie darbi var būt ne vairāk kā 89,8% no visa apjoma. Salīdzinājumam vēl var minēt, ka analogos Igaunijas un Lietuvas likumos nacionālā kvota ir tikai 10% no Eiropas darbiem.

Jāatzīmē, ka, pamatojoties uz pēdējo trīs gadu laikā Centrālās statistikas pārvaldes veikto kopsavilkumu par radio un televīzijas raidorganizāciju darbību,¹⁰ var secināt, ka vietējās un reģionālās televīzijas raidorganizācijas savās programmās ir spējīgas nodrošināt krietni mazāk par 20% no Eiropas audiovizuālajiem darbiem atvēlētā apjoma raidījumiem, kuri ir veidoti latviešu valodā. Kā svarīgs arguments arī minams, ka valsts budžeta dotācijās 2002. gadam netiek palielināti līdzekļi audiovizuālu darbu ražošanai. Līdz ar to pie pašreizējā finansējuma reāli aizpildāmā kvota nevar būt lielāka par 20%, kamēr faktiski pieņemamā kvalitātē izpildāmi būtu aptuveni 5–7%. Tā, piemēram, 2001. gads Latvijas filmu nozarei bija uzskatāms par ļoti veiksmīgu, ir tapušas trīs mākslas filmas, kuru kopgarums ir 2 stundas 45 minūtes. Kopā ar dokumentālajām un animācijas filmām – 5 stundas un 33 minūtes. Pat TV oriģinālseriāli latviešu valodā un citi autordarbi būtiski neuzlabo situāciju kopumā. Tas ir uzskatāms piemērs, ka faktiski 20% jeb piektdaļu no Eiropas darbiem atvēlētā raidlaika kopapjoma ir ļoti grūti gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi aizpildīt, nerunājot nemaz par 40%.

Likuma “Grozījumi Radio un televīzijas likumā” 18. panta 2. daļas 2. punkts 2001. gada 15. februārī pieņemtajā redakcijā rada precedentu, kas reāli nav izpildāms esošā finansējuma apstākļos, līdz ar to nostādot raidorganizācijas situācijā, kad tās, nespējot izpildīt pantā noteikto kvotu, pārkāpj likumu. Lai nodrošinātu likuma darbību, Nacionālajai radio un televīzijas padomei ir tiesības un pat pienākums raidorganizācijām, kuras nepilda likumā noteikto kvotu, anulēt to darbības licences.

3. Izteikt 18. panta otro daļu šādā redakcijā: “Nacionālā pasūtījuma ietvaros Latvijā veidotajās radio programmās laikā no pulksten 7.00 līdz 22.00 Latvijas

kultūras identitāti atspoguļojošas mūzikas īpatsvaram jābūt ne mazākam par 40 procentiem no mūzikai atvēlētā raidlaika kopapjoma mēneša laikā.”

Komentāri. Saeima, izskatot likumprojektu trešajā lasījumā, 18. panta otro daļu atstāja vecajā, līdz šim spēkā esošajā redakcijā. Augstākminētais priekšlikums ir saskaņā ar Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 151. panta (bij. 128. p.) pirmo daļu, kas nosaka: “Kopiena piedalās dalībvalstu kultūru attīstībā, rūpējoties par nacionālās un reģionālās daudzveidības saglabāšanu, vienlaicīgi izceļot kopējo kultūras mantojumu.”¹¹ Šajā pantā spēkā esošā redakcija, kas ietver atsauci uz “Latvijas autoru mūziku”, nevis “Latvijas kultūras identitāti atspoguļojošu mūziku” no Eiropas Komisijas puses tika atzīta par diskriminējošu saskaņā ar Eiropas Ekonomiskās Kopienas dibināšanas līguma 11. pantu, kas aizliedz diskrimināciju uz nacionalitātes un pilsonības pamata, jo spēkā esošajā redakcijā tiek izcelta autoru nacionālā piederība. Turpretim Eiropas Komisija atzinīgi novērtēja darba grupas piedāvāto redakciju, kas pilnībā atbilst Eiropas Savienības principiem.

4. Izteikt 62. panta ceturto daļu šādā redakcijā: “(4) Latvijas Radio un Latvijas Televīzijas programmās var izvietot citu raidorganizāciju vai neatkarīgo producentu sagatavotos raidījumus.”

Komentāri. Saeima, izskatot likumprojektu trešajā lasījumā, arī šo 62. panta ceturto daļu atstāja pašlaik spēkā esošajā redakcijā. Grozījums tika izstrādāts pēc Eiropas Komisijas speciālistu ieteikuma, jo likuma spēkā esošajā redakcijā noteiktie “30% raidlaika citu raidorganizāciju vai neatkarīgo producentu sagatavotajiem raidījumiem” ir diskriminējoši attiecībā pret citu raidorganizāciju vai neatkarīgo producentu sagatavotajiem raidījumiem, izceļot Latvijas Radio un Latvijas Televīzijas produkciju. Turklāt Eiropas darbu proporcija, kā arī neatkarīgo producentu daļa programmā jau noteikta citos šī likuma pantos.

5. Protams, netika arī akceptēti “organizatoriskie” grozījumi papildināt pārejas noteikumus ar 20. punktu šādā redakcijā: “(20) Grozījumi šā likuma 17. panta septītajā daļā stājas spēkā 2002. gada 1. janvārī. Ministru kabinets līdz 2001. gada 31. decembrim apstiprina 17. panta septītajā daļā minēto notikumu sarakstu.”

Tas uzsver, ka tāpat Saeimā pieņemtajā redakcijā 17. panta septītajā daļā noteiktā iedzīvotāju aptveramība 2006. gadā sasniegs (nereālo) 100% apjomu.

Kas atliek? Vēlreiz sakoncentrēties un izlabot likumu vai arī nestāties Eiropas Savienībā.

Audiovizuālie pakalpojumi un kultūra

Direktīva “Par televīziju bez robežām” Eiropas Savienībā tapusi, lielā mērī pateicoties Francijas sabiedrības spiedienam, kura savas televīzijas raidījumos centās nepieļaut komerciālās (īpaši amerikāņu) popkultūras sēnalaino izpausmju savairošanos. Protams, katra Eiropas iedzīvotāja ziņā ir skatīties jebkuru programmu jebkurā formātā, ar satelittelevīziju sākot un internetu beidzot. Taču tieši šī audio-

vizuālās kultūras bezgalīgā pieejamība pieprasa atbildību savas tautas kultūras vēstures un kultūras nākotnes priekšā. Šīs atbildības vārdā televīzijas direktīva, kuras īstā vieta ir sarunu sadaļā “par brīvu pakalpojumu kustību”, tika pārcelta uz kultūras sadaļu. Tādējādi vēlreiz pieprasot respektēt galveno, kas izlasāms aiz katra Eiropas Savienības līguma panta, – nevis bizness, bet cilvēks, viņa materiālās un garīgās dzīves kvalitātes nodrošinājums ir šīs savienības pamatvērtība. Tikai šīs savienības raksturiezīme ir, ka tā neaizraujas ar visa veida tautu integrācijām, bet pauž cieņu un atbalstu atšķirīgajam. Tieši un tikai kultūrā. Jo biznesa komunikācijā atšķirīgais traucē, protams. Nekādu kolīziju sarunu sadaļā “Kultūra un audiovizuālā politika” nav bijis saistībā ar otras direktīvas “Par nelikumīgi iegūto mākslas priekšmetu atdošanu” implementēšanu Latvijas likumdošanā. Un šī sadaļa ir vienīgā, kurā ar Eiropas principiem jāsaskaņo tikai divas direktīvas. Kādi esam citās sarunu sadaļās?

Ko nozīmē Eiropas Komisijas direktīva “Par televīziju bez robežām” Latvijas kultūrpolitikas kontekstā? Latvijai jau patlaban nav problēmu vai grūtību realizēt kultūras politiku kā pilntiesīgai ES dalībvalstij, jo tai ir senas tradīcijas, bagāts kultūras mantojums un plaša pieredze sadarbībā ar citām valstīm un starptautiskām organizācijām. Jau kopš 1998. gada Latvija ir aktīvi piedalījusies ES programmā *Raphael*, kas palīdz popularizēt un saglabāt kultūras mantojumu. Valsts ir paredzējusi arī pilnībā iekļauties jaunajā ES programmā “Kultūra 2000”, kura līdz 2004. gadam atbalstīs kultūras projektus 167 miljonu eiro apjomā.

Kultūras jomā ES dalībvalstu darbību nereglamentē, bet plaši palīdz realizēt dažādus starpvalstu projektus.¹² Ir tādas divas direktīvas, kas nodrošina likuma varu strīdīgos gadījumos. Latvijai jādarbojas saskaņā ar direktīvu “Par nelikumīgi iegūto mākslas priekšmetu atdošanu” un audiovizuālajā jomā vēl jāievieš direktīva “Par televīziju bez robežām”, kas paredz iespējami plašu apraidi, veicina Eiropā un nacionālajā valstī radīto TV programmu veidošanu un apmaiņu, reglamentē ārpus ES (piemēram, ASV) radītās videoprodukcijas invāziju. Sarunās ar ES par šo jomu augstu tika novērtēts Latvijas veikums savā attiecīgajā likumdošanā, kuras līdzšinējās atšķirības no ES būtībā ir pat stingrākas prasības pret apraidi un raidījumu valodu nekā paredz direktīva. Minētās direktīvas nianse jāiestrādā Latvijas likumdošanā līdz 2003. gada 1. janvārim. Latvijas un Eiropas Savienības attiecību garā un visnotaļ veiksmīgā vēsture (sk. 3. pielikumu) ir sava veida garantija, ka tam vajadzētu izdoties.

Kā ES direktīvas ietekmēs Latvijas nacionālo identitāti?

Skaidri šodienas dienaskārtībā izvirzās valodas jautājums. Varbūt tieši tas bija viens no iemesliem, kas Saeimai neļāva saskatīt televīzijas direktīvas priekšrocības? Māra Zālīte saka: “Es nedomāju, ka mums Eiropas Savienībā vajadzētu ieiet kā lenganiem bezgribas radījumiem, kurus kāds velk un stumj, bet gan kā cilvēkiem,

kuri apzinās savu, savas tautas un valsts vērtību. Ja mēs lietas aplūkojam globālā aspektā, tad latviešu valoda, salīdzinot ar krievu valodu, ir lingvistiska minoritāte. Ja mēs paliksim Krievijas ietekmes zonā, tad mēs savu valodu zaudēsim pilnīgi droši. Diemžēl latviešiem piemīt minoritātes sindroms, latvieši jūtas nedroši, un tam ir savs nopietns pamats.”¹³

Mārai Zālītei ir taisnība. Nevienu tauta ES dēļ nav zaudējusi nacionālo identitāti, tieši otrādi, pateicoties atbalstam kultūrā un izglītībā, tā ir palīdzējusi raisīt cieņu un interesi pret kultūrām dalībvalstīs. Arī patlaban Latvijas kā Eiropas kultūras valsts garīgais mantojums audiovizuālo darbu apmaiņas formās nonāk citās valstīs. Īpaši latviešu tautas bagātā vēsturiskā pieredze ir ideju avots, kā risināt aktuālas mūsdienu problēmas citās valstīs.

Eiropas kultūra ir dažādu nacionālo kultūru kopums, bet tieši sava kultūra un valoda veido katras tautas neatkārtojamo identitāti. To apzinājušās visas ES dalībvalstis, tādēļ cieņa pret vismazākās tautas valodu un kultūru allāž ir ES dienaskārtībā, lietvedību ieskaitot. ES patlaban ir 11 oficiālās darba valodas, jo vairākās valstīs oficiāli lieto vienu un to pašu valodu. Lai arī cik reizēm tas būtu apgrūtināši, dokuments ir ar juridisku spēku tikai nacionālajā valodā. Ir viennozīmīgi skaidrs, ka, Latvijai kļūstot par ES dalībvalsti, latviešu valoda kļūs par vienu no oficiālajām ES darba valodām. Likumus, kas saistīti ar dalībvalstu valsts valodu statusu, ES neregulē. Ikvienam dalībvalsts pilsonim ir tiesības sazināties ar ES iestādēm savas valsts valodā. Tieši tas veido demokrātijas un tautu līdztiesības pamatu Eiropas Savienībā.

Ko iegūst Latvija?

Latvija, izmantojot ES kultūras programmu finansējumu, ir piedalījies Somijas, Zviedrijas, Igaunijas un Latvijas jauno mākslinieku audiovizuālajos projektos. Aktīvi iesaistījies starptautiskos Eiropas mēroga pasākumos: folkloras festivālos *Baltica* un Baltijas un Ziemeļvalstu dziesmu svētkos, Eiropas Komisijas iniciatīvā “Literatūras ekspresis”, kampaņā “Eiropa – kopīgs kultūras mantojums”, kā arī ikgadējās Eiropas kultūras mantojuma dienās.

ES finansiālā atbalsta programma “Kultūra 2000”¹⁴ turpina attīstīt līdzšinējo programmu *Raphael, Ariane* un *Kaleidoscope* aizsāktos darbības virzienus. Tās galvenie mērķi ir: sekmēt jaunradi, atbalstīt mākslinieku darbu brīvu kustību, tostarp meklējumus radio un televīzijas jomā, īpašu uzmanību pievēršot jauniešiem, kā arī no sabiedrības atstumtām grupām, veicināt starpkultūru sadarbību, atvieglot kultūras pieejamību visplašākajiem iedzīvotāju slāņiem.

Programmas “Kultūra” kopējais budžets jau ir pieejams Latvijai kā ES kandidātvalstij. Projektu pieteikumus audiovizuālajā laukā var iesniegt jebkura valstiska vai nevalstiska kultūras institūcija no ES dalībvalstīm, desmit Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstīm (Latviju ieskaitot) vai trim Eiropas ekonomiskās telpas (Lihtenšteina, Norvēģija, Islande) valstīm. Atbalsts paredzēts īpaši inovatīviem

pasākumiem, kuros iesaistīti vismaz triju valstu dalībnieki. Kā arī ilgtermiņa kultūras sadarbības līgumiem, kuros piedalās vismaz piecas valstis, un īpašiem Eiropas nozīmes kultūras pasākumiem, piemēram, Eiropas ikgadējām kultūras galvaspilsētām.

Ir sākts veidot valsts vienotu bibliotēku informācijas tīklu, kas nākotnē sekmēs Latvijas bibliotēku iekļaušanos Eiropas informācijas telpā. Tas nodrošinās, it īpaši reģionu iedzīvotājiem, plašāku pieeju internetam, "digitālām" grāmatām, daudzveidīgai audiovizuālai informācijai.

Latvijas likumdošanas tuvināšana ES standartiem audiovizuālās politikas jomā un attiecīgu grozījumu pieņemšana Radio un televīzijas likumā nodrošinās Latvijas skatītājiem iespēju bez papildu maksas tiešraidēs skatīties plašu sabiedrību interesējošus pasākumus (piemēram, pasaules un Eiropas čempionātus dažādos sporta veidos u.c.).

Atbalstu saņems neatkarīgie producenti, tiks sekmēta viņu jaunāko darbu pārraidīšana, kā arī Eiropas autoru darbu parādīšana Latvijas televīzijā. Latvija varēs piedalīties ES audiovizuālajā programmā *Media Plus*, kas savu darbību sākusi 2001. gadā un dod iespēju Latvijas kino un televīzijas profesionāļiem iesaistīties Eiropas mēroga sadarbībā – mācībās, programmu izstrādē un to izplatīšanā. *Media Plus* palīdz pilnveidot filmu subtitrēšanu, būtiski atbalsta dalībvalstu nacionālā kino nozari.

Par apliecinājumu Latvijas kultūras dziļai sasaistei ar kopējo Eiropas kultūras procesu kļuva vērienīgie un spilgtie, savās audiovizuālajās izpausmēs Eiropas vēsturē iegājušie notikumi: Rīgas 800 gadu atzīmēšana un Rīgā notikušais 2001. gada Eiropas kultūras mēnesis un aktivitāšu apmaiņa ar citām 2001. gada Eiropas kultūras galvaspilsētām – Rotterdamu, Porto un Bāzeli.

1. pielikums

Sarunas par iestāšanos Eiropas Savienībā (aktuālā attīstība līdz 2002. gada martam)

Sarunu sadaļas	Latvijas nacionālās pozīcijas*	Atvērtās sadaļas	Provizoriski slēgtās sadaļas
1. Brīva preču kustība	21.02.00 (EIP)	30.03.01	30.03.01
2. Brīva personu kustība	13.11.00 (EIP)	12.06.01	27.06.01
3. Brīva pakalpojumu kustība	01.08.00 (MK)	21.11.00	12.06.01
4. Brīva kapitāla kustība	12.06.00 (EIP)	12.11.00	17.05.01
5. Uzņēmējdarbības likumdošana	21.02.00 (EIP)	14.11.00	17.05.01
6. Konkurences politika	04.04.00 (MK)	28.03.00	28.11.01
7. Lauksaimniecība	31.10.00 (MK)	12.06.01	
8. Zivsaimniecība	15.08.00 (MK)	24.10.00	26.10.01
9. Transports	18.07.00 (MK)	21.11.00	21.10.01
10. Nodokļu politika	13.11.00 (EIP)	17.05.01	
11. Ekonomiskā un monetārā savienība	12.06.00 (EIP)	14.11.00	21.11.00

Sarunu sadaļas	Latvijas nacionālās pozīcijas*	Atvērtās sadaļas	Provizoriski slēgtās sadaļas
12. Statistika	21.02.00 (EIP)	28.03.00	14.06.00
13. Sociālā politika un nodarbinātība	09.10.00 (EIP)	30.03.01	12.06.01
14. Enerģētika	12.06.00 (EIP)	30.03.01	16.12.01
15. Rūpniecības politika	21.02.00 (EIP)	24.10.00	21.11.00
16. Mazie un vidējie uzņēmumi	21.02.00 (EIP)	28.03.00	14.06.00
17. Zinātne un pētniecība	21.02.00 (EIP)	28.03.00	14.06.00
18. Izglītība un aprūce	21.02.00 (EIP)	28.03.00	14.06.00
19. Telekomunikācijas un informāciju tehnoloģijas	21.02.00 (EIP)	30.03.01	
20. Kultūra un audiovizuālo pakalpojumu politika	21.02.00 (EIP)	28.03.00	30.03.01
21. Strukturālā un reģionālā politika	05.12.00 (MK)	30.03.01	
22. Vides aizsardzības politika	17.10.00 (MK)	30.03.01	28.11.01
23. Patērētāju aizsardzība un veselības aizsardzība	21.02.00 (EIP)	24.10.00	21.11.00
24. Sadarbība tieslietu un iekšlietu jomās	05.12.00 (MK)	27.06.01	
25. Muitas savienība	20.03.00 (EIP)	30.03.01	26.10.01
26. Ārējie ekonomiskie sakari	20.03.00 (EIP)	28.03.00	21.11.00
27. Kopējā ārējā un drošības politika	21.02.00 (EIP)	28.03.00	14.06.00
28. Finanšu kontrole	13.11.00 (EIP)	17.05.01	28.11.01
29. Finanšu un budžeta nosacījumi	30.01.01 (MK)	30.03.01	
30. Institūcijas			
31. Citi jautājumi			
Kopā	29	29	23

* Sarunu pozīcijas no Latvijas puses var apstiprināt gan Eiropas integrācijas padome (EIP), gan Ministru kabinets (MK). Oficiālo sarunu atklāšanas datums – 2000. gada 15. februāris.

2. pielikums

Grozījumi Radio un televīzijas likumā

Izdarīt Radio un televīzijas likumā (Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 1995, Nr. 20; 1996, Nr. 22; 1997, Nr. 11, 23; 1998, Nr. 24; 1999, Nr. 5, 22, 24) šādus grozījumus:

1. Izteikt 1. panta pirmo daļu šādā redakcijā: “(1) Šis likums nosaka Latvijas Republikas jurisdikcijā esošo raidorganizāciju veidošanas, reģistrācijas, darbības un uzraudzības kārtību.

2. 2.pantā: izteikt 1. punktu šādā redakcijā: “1) apraide ir programmu veidošana (komplektēšana) un sākotnējā izplatīšana publiskai uztveršanai. Par apraidi uzskatāma arī programmu nodošana izplatīšanai starp uzņēmumiem (uzņēmēj sabiedrībām), lai nodrošinātu to sākotnējo izplatīšanu publiskai uztveršanai. Par apraidi nav uzskatāma informācijas izplatīšana slēgtām, lokālām auditorijām viesnīcās, transportlīdzekļos un atsevišķās ēkās, kā arī programmu izplatīšana vairākās ēkās, ja patērētāju (kabeļu pieslēgumu) kopējais skaits

nav lielāks par 25"; izteikt 4. punktu šādā redakcijā: "4) neatkarīgais producents ir persona, kas nodarbojas ar filmu, reklāmu, atsevišķu radio, televīzijas raidījumu vai programmu veidošanu, ir blakustiesību īpašnieks saskaņā ar Autortiesību likumu, turklāt raidorganizācijai, kurai neatkarīgais producents sniedz pakalpojumus, nepieder vairāk par 25 procentiem balsstiesību vai akciju kapitāla neatkarīgā producenta uzņēmumā (uzņēmējsabiedrībā). Neatkarīgajam producentam, kura ražojumus izplata raidorganizācija, ir atklāti finansēšanas avoti"; izteikt 10. punktu šādā redakcijā: "10) raidorganizācija ir uzņēmums (uzņēmējsabiedrība), kam ir redaktoriska atbildība par programmu izkārtojumu šā panta 1. punkta izpratnē, kas veido programmas un veic programmu izplatīšanu vai nodod tās izplatīšanai trešajām personām, vai ir uzņēmums (uzņēmējsabiedrība), kas veic programmu retranslāciju un saskaņā ar šā likuma 2.2. pantu atrodas Latvijas Republikas jurisdikcijā"; izteikt 12. punktu šādā redakcijā: "12) retranslācija ir Latvijā vai ārvalstīs izplatītās programmas uztveršana un tūlītēja pilnīga vai daļēja izplatīšana, neizdarot programmā vai raidījuma saturā nekādas grozījumus. Par satūra grozījumiem nav uzskatāma programmas vai raidījuma tulkošana (dublējot vai subtitrējot), ja tā izdarīta ar programmas tiesību turētāja piekrišanu"; papildināt 15. punktu pēc vārda "personas" ar vārdiem "kas nav iesaistīta apraides nodrošināšanā"

3. 2.1. pantā: izteikt pirmās daļas 1. punktu šādā redakcijā: "1) Latvijā un Eiropas Savienības dalībvalstīs veidotie audiovizuālie darbi"; papildināt pirmās daļas 2. un 3. punktu ar vārdiem "un kuras nepieņem diskriminējošus noteikumus attiecībā uz Latvijā un Eiropas Savienības dalībvalstīs veidotajiem audiovizuālajiem darbiem"; izteikt trešo, ceturto un piekto daļu šādā redakcijā: "(3) Šā panta pirmās daļas 3. punktā noteiktie Eiropas audiovizuālie darbi ir tādi darbi, ko veidojuši producenti, kas reģistrēti (dzīvo) vienā vai vairākās Eiropas valstīs, kuras nav ne Eiropas Savienības dalībvalstis, ne Eiropas konvencijas par pārrobežu televīziju dalībvalstis, bet ar kurām Latvija vai Eiropas Kopiena ir noslēgusi starptautiskus līgumus audiovizuālajā jomā, vai arī tādi darbi, ko šie producenti veidojuši sadarbībā ar Latvijā vai vienā vai vairākās Eiropas Savienības dalībvalstīs reģistrētiem (dzīvojošiem) producentiem, ja šos darbus galvenokārt veidojuši autori un tehniskie darbinieki no vienas vai vairākām Eiropas Savienības dalībvalstīm vai Eiropas konvencijas par pārrobežu televīziju dalībvalstīm. (4) Par Eiropas audiovizuālajiem darbiem uzskatāmi arī tādi darbi, kas nav Eiropas audiovizuālie darbi šā panta pirmās daļas izpratnē, bet ir veidoti Latvijas vai Eiropas Savienības dalībvalstu un citu valstu divpusēju kopprodukcijas līgumu ietvaros. Turklāt Latvijas vai Eiropas Savienības producenti sedz lielāko daļu no kopražojuma kopējām izmaksām un kopražojumu nekontrolē viens ārpus Latvijas vai Eiropas Savienības dalībvalstu teritorijas reģistrēts (dzīvojošs) producents vai vairāki šādi producenti. (5) Par Eiropas audiovizuālajiem darbiem atbilstoši Latvijas vai Eiropas Savienības dalībvalstu producentu ieguldījuma proporcijai kopražojuma kopējās izmaksas atzīstami arī darbi, kuri nav Eiropas audiovizuālie darbi šā panta pirmās un ceturtais daļas izpratnē, bet kuras galvenokārt ir veidojuši autori un tehniskie darbinieki no Latvijas vai no vienas vai vairākām Eiropas Savienības dalībvalstīm."

4. Papildināt likumu ar 2.2. pantu šādā redakcijā: "2.2 pants. Latvijas Republikas jurisdikcijā esoša raidorganizācija (1) Latvijas Republikas jurisdikcijā atrodas raidorganizācija, kas saskaņā ar šā panta otro daļu ir dibināta Latvijā vai arī atbilst šā panta trešajā daļā minētajiem nosacījumiem. Raidorganizācijas darbībai ir nepieciešama Nacionālās radio un televīzijas padomes izsniegta attiecīgi apraides atļauja, retranslācijas atļauja vai speciāla atļauja (licence) kabeltelevīzijas, kabelradio (radiotranslācijas) darbībai. (2) Raidorganizācija uzskatāma par dibinātu Latvijā, ja: 1) Latvijā atrodas tās galvenais birojs un redaktoriskie lēmumi par programmu izkārtojumu tiek pieņemti Latvijā; 2) Latvijā atrodas tās galvenais birojs un lielākā daļa darbinieku, kas ir iesaistīti apraides nodrošināšanā, tiek nodarbināti Latvijā, bet redaktoriskie lēmumi par programmu izkārtojumu tiek pieņemti kādā no Eiropas Savienības dalībvalstīm vai Eiropas konvencijas par pārrobežu televīziju dalībvalstīm; 3) Latvijā atrodas tās galvenais birojs, bet lielākā daļa darbinieku, kas ir iesaistīti apraides nodrošināšanā, tiek nodarbināti gan Latvijā, gan kādā no Eiropas Savienības dalībvalstīm vai Eiropas konvencijas

par pārrobežu televīziju dalībvalstīm; 4) šī raidorganizācija pirmo reizi ir uzsākusi raidīšanu Latvijā saskaņā ar Latvijas normatīvajiem aktiem, bet ne Latvijā, ne arī kādā no Eiropas Savienības dalībvalstīm vai Eiropas konvencijas par pārrobežu televīziju dalībvalstīm apraides nodrošināšanā nav nodarbināta lielākā daļa darbinieku ar nosacījumu, ka tā saglabā stabilitu un noteiktu saikni ar Latvijas ekonomiku; 5) Latvijā atrodas tās galvenais birojs, un redaktoriskie lēmumi par programmu izkārtojumu tiek pieņemti citā valstī vai arī Latvijā tiek pieņemti redaktoriskie lēmumi par programmu izkārtojumu un šīs raidorganizācijas galvenais birojs atrodas citā valstī – ar nosacījumu, ka lielākā daļa darbinieku, kas ir iesaistīti apraides nodrošināšanā, tiek nodarbināti Latvijā. (3) Šā likuma noteikumi attiecas arī uz tādām raidorganizācijām, kurām nav piemērojami šā panta otrās daļas noteikumi vai kuras neatrodas kādas no Eiropas Savienības dalībvalsts vai Eiropas konvencijas par pārrobežu televīziju dalībvalsts jurisdikcijā, ja tās: 1) izmanto Latvijas piešķirto frekvenci; 2) neizmanto Latvijas piešķirto frekvenci, bet izmanto Latvijas satelīta jaudu; 3) neizmanto ne Latvijas piešķirto frekvenci, ne arī Latvijas satelīta jaudu, bet izmanto Latvijas satelīta raidīšo staciju.”

5. Izteikt 4. pantu šādā redakcijā: “4. pants. Raidorganizāciju veidi (1) Raidorganizācijas iedala pēc to īpašuma formas, darbības mērķa un teritoriālās aptveramības. (2) Pēc īpašuma formas un darbības mērķa raidorganizācijas iedala sabiedriskajās un komerciālajās, bet pēc teritoriālās aptveramības – nacionālajās, reģionālajās, vietējās un pārrobežu raidorganizācijās.”

6. 5. pantā: izteikt panta nosaukumu šādā redakcijā: “5. pants. Sabiedriskās raidorganizācijas”; aizstāt pirmajā daļā vārdus “Sabiedriskos elektroniskos sabiedrības saziņas līdzekļus (turpmāk – sabiedriskās raidorganizācijas)” ar vārdiem “Sabiedriskās raidorganizācijas”

7. 6. pantā: izteikt panta nosaukumu šādā redakcijā: “6. pants. Komerciālās raidorganizācijas”; aizstāt pirmajā daļā vārdus “Komerciālos elektroniskos sabiedrības saziņas līdzekļus (turpmāk – komerciālās raidorganizācijas)” ar vārdiem “Komerciālās raidorganizācijas”

8. 7. pantā: izteikt panta nosaukumu šādā redakcijā: “7. pants. Nacionālās, reģionālās, vietējās un pārrobežu raidorganizācijas”; aizstāt pirmajā daļā vārdus “Par nacionāliem atzīstami tādi elektroniskie sabiedrības saziņas līdzekļi” ar vārdiem “Par nacionālam atzīstamas tādas raidorganizācijas”; aizstāt trešajā daļā vārdus „Par reģionāliem atzīstami tādi elektroniskie sabiedrības saziņas līdzekļi” ar vārdiem “Par reģionālām atzīstamas tādas raidorganizācijas” aizstāt ceturtajā daļā vārdus “Par vietējiem atzīstami tādi elektroniskie sabiedrības saziņas līdzekļi” ar vārdiem “Par vietējām atzīstamas tādas raidorganizācijas”; aizstāt piektajā daļā vārdus “Par pārrobežu elektroniskajiem sabiedrības saziņas līdzekļiem atzīstami tādi elektroniskie sabiedrības saziņas līdzekļi” ar vārdiem “Par pārrobežu raidorganizācijām atzīstamas tādas raidorganizācijas”; aizstāt sestajā daļā vārdus „elektroniskajiem saziņas līdzekļiem” ar vārdu “raidorganizācijām”

9. Izteikt 8. panta otro daļu šādā redakcijā: “(2) Aizliegts saslēgt tīklos reģionālās un/vai vietējās raidorganizācijas, izņemot gadījumus, kad to paredz elektronisko sabiedrības saziņas līdzekļu attīstības nacionālā koncepcija.”

10. Izslēgt 1.1. panta piektās daļas 1. punktā vārdus “Latvijā, citās Eiropas valstīs un citur veidoto raidījumu plānotā raidlaika attiecība”

11. Aizstāt 14. panta otrās daļas 2. punktā vārdus “Valodu likuma” ar vārdiem “Valsts valodas likuma”

12. 17. pantā: izteikt septīto daļu šādā redakcijā: “(7) Neviena raidorganizācija nedrīkst raidīt, izmantojot savas ekskluzīvās tiesības, notikumus, kurus Ministru kabinets atzinis par Latvijas sabiedrībai īpaši svarīgiem un kurus pēc iepriekšēja plāna rīko notikumu organizētāji, kas ir tiesīgi pārdot ar šo notikumu raidīšanu saistītās tiesības. Šādu notikumu raidīšana veicama tā, lai tiktu aptverta visa Latvijas teritorija un lai visi Latvijas iedzīvotāji varētu tiem sekot ar brīvas televīzijas starpniecību tiešraidē vai ierakstā”; papildināt pantu ar astoto un deviņto daļu šādā redakcijā: “(8) Ja raidorganizācija ir ieguvusi ekskluzīvās tiesības raidīt notikumus, kuri attiecinājās Eiropas Savienības dalībvalstī vai Eiropas konvencijas par pārrobežu televīziju dalībvalstī ir iekļauti sabiedrībai īpaši svarīgu notikumu sarakstā saskaņā

ar attiecīgās valsts normatīvajiem aktiem, tā nedrīkst izmantot šīs ekskluzīvās tiesības tādā veidā, ka lielai daļai iedzīvotāju attiecīgajā valstī tiek liegta iespēja sekot šādiem īpaši svarīgiem notikumiem ar brīvas televīzijas starpniecību tiešraidē vai ierakstā. (9) Šā panta izpratnē jēdziens "brīva televīzija" nozīmē sabiedriskās vai komerciālās raidorganizācijas nodrošinātu apraidi bez jau esošajam raidorganizācijas finansējumam papildus noteiktas maksas."

13. Papildināt 18. panta trešo daļu ar teikumu šādā redakcijā: "Raidorganizācija nodrošina, ka lielākā daļa no neatkarīgajiem producentiem piešķirtā raidlaika tiek paredzēta neatkarīgo producentu pēdējo piecu gadu laikā veidotajiem Eiropas audiovizuālajiem darbiem."

14. 23. pantā: papildināt trešās daļas otro teikumu pēc vārda "atļauta" ar vārdiem "vēl vienu reizi"; papildināt piektās daļas pēdējo teikumu pēc vārdiem "šā panta" ar vārdiem "pirmās, otrās un"

15. Izteikt 25. panta trešo daļu šādā redakcijā: "(3) Sponsorētajā programmā vai raidījumā nedrīkst reklamēt sponsora vai citas personas preces vai pakalpojumus, iekļaujot tajā tiešus vai pamudinošus norādījumus attiecībā uz šo preču un pakalpojumu pirkšanu vai nomu."

16. Izteikt 30. panta ceturto daļu šādā redakcijā: "(4) Par tādu retranslējamu programmu saturu atbilstību šā likuma prasībām, uz kuru sākotnējo izplatīšanu neattiecas Eiropas Savienības dalībvalstu vai Eiropas konvencijas par pārrobežu televīziju dalībvalstu jurisdikcija, atbild Latvijas Republikas jurisdikcijā esošā raidorganizācija, kas ieguvusi šīs programmas retranslācijas atļauju."

17. Aizstāt 31. panta piektās daļas pēdējā teikumā vārdu "veidoto" ar vārdu "izplatīto"

18. Aizstāt 37. panta pirmajā daļā vārdus "elektroniskajā sabiedrības saziņas līdzekli" ar vārdu "raidorganizācijā"

19. Izteikt 62. panta ceturto daļu šādā redakcijā: "(4) Latvijas Radio un Latvijas Televīzijas programmās līdz 30 procentiem raidlaika ir pieļaujams aizņemt ar citu raidorganizāciju vai neatkarīgo producentu sagatavotajiem raidījumiem."

20. Papildināt pārejas noteikumus ar 19., 20., 21. un 22. punktu šādā redakcijā: "19. Grozījumi šā likuma 2. panta 12. punktā stājas spēkā 2002. gada 1. janvārī. 20. Šā likuma 2. panta septītā daļa stājas spēkā 2006. gada 1. janvārī. Līdz 2003. gada 1. janvārim notikumi, kurus Ministru kabinets atzinis par Latvijas sabiedrībai īpaši svarīgiem un kurus pēc iepriekšēja plāna rīko notikumu organizētāji, kas ir tiesīgi pārdot ar šo notikumu raidīšanu saistītās tiesības, raidāmi tā, lai tiktu aptverti 85 procenti Latvijas teritorijas, bet laika posmā no 2003. gada 1. janvāra līdz 2006. gada 1. janvārim – 90 procenti Latvijas teritorijas."

21. Grozījumi šā likuma 17. panta septītajā daļā stājas spēkā 2002. gada 1. janvārī. Ministru kabinets līdz 2001. gada 31. decembrim apstiprina 17. panta septītajā daļā minēto notikumu sarakstu.

22. Līdz ar Komerclikuma stāšanos spēkā raidorganizācija var būt arī fiziska persona, kas likumā noteiktajā kārtībā reģistrējusies kā individuālais komersants.

Likums Saeimā pieņemts
2001. gada 15. februārī.

Valsts prezidente V. Viķe-Freiberga to
izsludinājusi 2001. gada 27. februārī.

3. pielikums

Latvijas un Eiropas Savienības attiecību vēsture

1991. gada 27. augustā Eiropas Kopiena (EK) atzīst Latvijas neatkarību.

1992. gada 11. maijā parakstīts Līgums starp Latviju un EK par tirdzniecību un komerciālo un ekonomisko sadarbību.

1993. gada jūnijā ES Padome formulē Kopenhāgenas kritērijus kandidātvalstīm.

1994. gada 18. jūlijā parakstīts Brīvās tirdzniecības līgums starp Latviju un EK.

1995. gada aprīlī LR Saeima pieņem Latvijas Ārpolitikas koncepciju ar prioritātēm – integrācija ES un NATO.

1995. gada 12. jūnijā LR paraksta Eiropas līgumu par asociācijas izveidošanu starp EK un to dalībvalstīm un LR.

1995. gada 14. oktobrī visas 6. Saeimā pārstāvētās politiskās partijas paraksta Deklarāciju par LR integrāciju ES kā prioritāti.

1995. gada 27. oktobrī LR valdība iesniedz pieteikumu dalībai ES.

1998. gada martā oficiāli uzsākts ES paplašināšanās process ar 10 kandidātvalstīm.

1999. gada 10., 11. decembrī ES Padome Helsinkos nolēmj uzaicināt uz sarunām ar ES “otrās grupas” kandidātvalstis, tostarp Latviju.

2000. gada 9. februārī LR Saeima pieņem LR Stratēģiju integrācijai ES.

2000. gada 15. februārī oficiāli atklātas sarunas par iestāšanos ES ar Latviju.

2000. gada 7.–11. decembrī Nicā noslēgta Starpvaldību konference par ES institucionālo reformu, apstiprināts EK Paplašināšanās Stratēģiskais dokuments.

2001. gada 1. maijā Latvijā uzsākta diskusija ar visdažādākajiem sabiedrības pārstāvjiem par paplašinātās ES nākotni.

Atsauces

- ¹ BERTRAND, Jean-Claude. *The Blue Book*. Brussels, Easa Print, 1999. P. 13.
- ² NICKEL, Volker. *Wie man sich die Öffentlichkeit verdirbt*. Berlin: ZAW Verlag, 2001. S. 14.
- ³ 2001. gada 15. februāra Saeimas sēdes stenogramma. *Latvijas Vēstnesis*. 2001. 20. febr.
- ⁴ Grozījumi Radio un televīzijas likumā. 17. panta 9. daļa. *Latvijas Vēstnesis*. 2001. 27. febr.
- ⁵ Turpat. 20. un 21. pants.
- ⁶ Official Journal, Treaties, Legislation – EUR-Lex. <http://europa.eu.int/eur-lex>.
- ⁷ Office for Official Publications. <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/cig/ig4000c.htm>.
- ⁸ BMF Latvija. 2001. gada dati.
- ⁹ European Commission. <http://www.europe.eu.int/ABC/Treaties>.
- ¹⁰ Latvijas statistikas gadagrāmata 2001. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2001.
- ¹¹ Council of the European Union. http://europa.eu.int/comm/index_eb.htm.
WESSELS, W. Der Amsterdamer Vertrag – Durch Stückwerksreformen zu einer effizienteren, erweiterten und föderalen Union? *Integration*. 1999. Nr. 3. S. 117–135.
- ¹² *Jaunā Avīze*. 2002. 2. febr.
- ¹³ http://europa.eu.int/comm/culture/index_en.html.

Miervaldis Mozers

Introduction EU Broadcasting Legislation in Latvia. Problems and Positive Effects

On their way to EU Latvia inhabitants more and more clearly realize the importance of being well informed about EU legislation and the benefits Latvia state and its individuals will reap from it. “In the endless and irreversible drive for commercialisation of electronic media much of their content, form and rhetoric gets lost. Legislation must intervene to prevent everything allowed by

postmodernism from turning into anarchy. Law did manage to control advertising," emphasizes profesor Nickel Volker from Berlin Open University.

Already 1991 Maastricht agreement drafted EU guidelines in audio-visual sphere by introducing the principle of subsidiarity and proportionality to ensure unified treatment of the whole package of EU legislation by audio-visual communication professionals. Subsidiarity means that a decision should be taken at the lowest possible administrative level which is able to ensure the best results and guarantee efficiency of the process. Proportionality means that any activity at EU level should never hinder any national member state from reaching EU goals. Broadcasting directives have embodied the principle of priority of the place of origin (state) that obliges the state in which the original has been created to control the circulation of the program and the advertising message on the common market. These are fundamental laws which must be introduced in Latvia legislation.

Latvia has succeeded at enforcing several EU directives in the sphere of audio visual communication, e.g. Misleading Advertising Directive (Nr.84/450), Comparative Advertising Directive, Protection of Personal Data Directive, Distance Selling Directive, etc.

Latvia is facing an awkward situation in connection with the section "Culture and the Policy of Audio Visual Service" In the attempt to introduce the European Commission Broadcasting Directive the Saeima failed (for the seventh time) to conform it to the European consequences although it tried to introduce many amendments in the Radio and Television Law. The European Commission closed the section because it relied on the promises given by the negotiators that the year 2002 will be "the historical" one when the Saeima deputies manage to understand everything fully and to introduce the necessary amendments. The directive "Television Without Frontiers" to a great extent is the result of the pressure exerted by French society on the European Union because the French tried to preclude the rubbishy manifestation of commercial (especially American) pop-culture from breeding in their state. Any European is free to watch any program in any format be it satellite television, internet or whatever. But the limitless accessibility of audio visual culture requires responsibility to one's nation, to its history of culture and to the future of its culture. In the name of this responsibility the TV directive was transferred to the section of culture although its proper place should have been in the section "about a free flow of services" Thus once again the demand to respect the most important value – human not business – can be traced in each paragraph of the EU agreement. The basic value of this Union is human, his/her material and mental qualities. A characteristic feature of this Union is that it respects and supports the different and doesn't get carried away by integrating various nations.

Latvia has ancient traditions, rich cultural heritage and experience in cooperating with other countries and international organizations therefore it has no problems or difficulties in pursuing the culture policy that accords with the demands of

EU. The state has envisaged to take part in the new EU program "Culture 2000" which plans to provide a support of 167 million euro to various culture projects. The author stresses that EU does not regulate the cultural activities of its member states but renders generous assistance to various international projects.

European culture is a unity of various national cultures but the unique identity of a nation is formed by its unique culture and language. All the EU member states have realized it and therefore respect for the language and culture of the smaller nations has always been on EU agenda, record including. It may sometimes cause some inconveniences but a document acquires its legal status only if it has been written in the corresponding national language. There is no doubt that the Latvian language will have to become one of the official EU working languages as soon as Latvia becomes a EU member state. EU doesn't administer laws referring to the status of the state language in its member states. Each citizen of any member state has the right to communicate with the official EU institutions in his/her mother tongue. This serves as the basis for democracy and national equality in EU.

Iesniegts 2002. gada 11. februārī

PRESES ŽURNĀLISTIKA

Gusts Kikusts

Komunikatīvais kontrakts starp žurnālistu un lasītāju: Žanra problemātika pēcpadomju žurnālistikā 1990–2001

Rakstā aplūkotā žanra kā komunikatīvā kontrakta loma paredz nerakstītu vienošanos starp žurnālistu un lasītāju par to, kā konkrēts teksts ir interpretējams. Ievērojot vēsturiski un sociāli nostiprinājušās konvencijas, noteikta žanra lietojums paredz noteiktu teksta subjektivitātes pakāpi. To īstenot ļauj valodas kā diskursa lietojums, kurš līdz ar runātāja un lasītāja ietverto (implicēto) pozīciju pauž varas attiecības. Atvērta un demokrātiska diskursa gadījumā ar lasītāju tiek uzturēts dialogs. Dienas laikrakstu diskursa analīze aptvert posmu no 1990. līdz 2001. gadam. Šo periodu raksturo subjektīvo žanru lietojuma mazmāšanās, kā arī žanra izplūdušās robežas. Tas norāda uz ierobežoto lasītāja iespēju iesaistīties intersubjektīvā realitātes veidošanā, kā arī liecina par demokrātijas trūkumu vai tās izpratnes problēmu masu medijos un sabiedrībā.

Atslēgas vārdi: žanrs, diskursa analīze, sociālās realitātes konstruēšana, (atklāta un slēpta) subjektivitāte, daudzveidība, dialogs.

Atbildot uz jautājumu, vai žurnālistam ir svarīgi labi prast valodu, kurā viņš raksta, droši vien katrs atbildēs "jā". Avīzes lasītājs vēlas, lai žurnālists prastu ne vien asi domāt, bet arī skaidri izklāstīt domu. Tomēr valodai, kādā žurnālists apraksta notikumu, procesu – vērtē, spriež vai tikai informē, – ir daudz lielāka nozīme. Tā ne vien sniedz informāciju, bet arī ietver lasītāja tiesības un iespējas rīkoties, apšaubīt sacīto, kā arī demonstrē attiecības, kādas pastāv starp žurnālistu kā autoru un lasītāju kā patērētāju.

Ar kritiskās diskursa analīzes palīdzību iespējams izpētīt, kā valodas nozīmes sociālajā kontekstā ietekmē to interpretāciju auditorijā. Žanrs ir viens no diskursa elementiem, kas rada ietvaru kādai no interpretācijām, – tas norāda robežas, kādās lasītājs var meklēt dekodējamās nozīmes, saskaņojot savas zināšanas ar tām, kas vajadzīgas teksta uztveršanai.¹ Komunikatīvais kontrakts šajā gadījumā ir vienošanās starp žurnālistu un lasītāju, kā konkrētais teksts ir interpretējams – tas ir līdzīgs solījumam par to, kas ir sagaidāms materiālā. Piemēram, ziņas tie ir fakti, bez žurnālista attieksmes. Savukārt t.s. subjektīvie žanri prasa atklātu autora attieksmi,

jo tad lasītājs, redzot, ka ar viņu runā konkrētais autors, var tam piekrist vai nepiekrīst – pieņemt savu lēmumu. Tikmēr šīs subjektivitātes slēpšana lasītāju nostāda “objektīvās patiesības” priekšā, ko nav iespējams apšaubīt, jo tā balstās uz ideoloģiju. Tad var runāt par medija varu pār lasītāju, kurš tiek nostādīts zemākā pozīcijā.

Aptverot Latvijas atjaunotās demokrātijas attīstības desmitgadi, veicu vairāku Latvijas nacionālās dienas preses izdevumu diskursa analīzi ar mērķi konstatēt **subjektivitātes pakāpi**, kas ir žanra ietvaros pastāvošā komunikatīvā vienošanās starp žurnālistu un auditoriju. Subjektu parādīšanās un novietojums tekstā kalpo par simboliskās “sarunas” formas indikatoru. Tas, vai, piemēram, autora subjektivitāte ir atklāta vai slēpta, pamatota vai pašsaprotama, iekļauj lasītāja reaģēšanas iespēju – simbolisko piekļuvi diskusijai, iespēju apšaubīt citu subjektu sacīto, kas implicē viņa kā patstāvīgi spriestspējīga indivīda novērtējumu.

Pieņemu, ka, attīstoties demokrātijai, vienlīdzīgas “sarunas” tradīcijas presē arī būs attīstījušās līdzvērtīgi. Tomēr lasītāja un komunikatora pozīcijas tekstā biežāk bija nevienlīdzīgas, jo Latvijas presē raksturīgā žanru robežu izplūšana neļauj ievērot “komunikatīvo kontraktu”. Kaut vai viedokļa paušana ziņās lasītājam liek to uztvert par patiesību, jo viņš sagaida, ka ziņas būs “objektīvas” (ņemot vērā, ka gan atlases, gan materiāla struktūras un vārdu izvēles dēļ objektivitāte faktiski nav iespējama, vismaz var rēķināties, ka autors centīsies mazināt savu attieksmi tekstā).

Žanru daudzveidība pati par sevi nosaka t.s. medija un lasītāja “sarunu formu” dažādību, un jo vairāk lasītājam ir iespēju iesaistīties diskusijā ar mediju darbiniekiem vai citiem lasītājiem, jo pilnīgāka (daudzveidīga – no dažādu indivīdu viedokļiem summējusies) veidojas realitātes aina. Tādā gadījumā lasītājs ir iesaistīts dialogā, kas garantē viņa tiesības patstāvīgi lemt, ieteikt, apstrīdēt utt.. vārdu sakot, būt pilsoniski aktīvam. Tādēļ medijiem, kas informē lasītāju par viņa situāciju pasaulē, jāievēro līgums ar lasītāju – ne vien faktoloģiski paties un pilnīgs materiāls (ja runājam par ziņām), bet arī tāds, kas atbilst teksta žanram, kas veic noteiktu funkciju. Ja funkcija ir skaidrot, tad tas ir komentārs kā subjektīvi izteikts un pamatots viedoklis. Ja funkcija ir paust viedokli, tad tā ir peticija, vēstule vai vienkārši viedoklis, kurā autors ir “es” Analīze parādīja, ka, medijiem pildot ideoloģisku funkciju, autori bieži nedefinē savu runātāja pozīciju tekstā: viss notiek it kā pats no sevis, un lasītājam nav iespēju to diskursīvi apstrīdēt. Turklāt subjektīvajos žanros (tajos, kas pēc funkcijas ir novērtējoši) autori atsauca uz kādu grupu (“mums jāsaprot”), runā kādas vispārējas patiesības vārdā (“par nožēlu jākonstatē, ”), kā arī lieto emocionālu valodu tur, kur skaidri jāizklāsta sava ideja.

Šajā gadījumā tas kalpo runātāja kompetences apliecināšanai, turklāt šiem spilgtajiem tekstiem ir vēl kāda funkcija – tie pievērš auditorijas uzmanību, kas ir nepieciešams naudu pelnošam medijam. Komerציālā vajadzība palielināt auditoriju nereti orientē presi uz masu patēriņa tēmām, kas ir lielākoties izklaide, aizmirstot

tās, kas ir svarīgas pilsoņiem lēmumu pieņemšanai. Pat ja šīs tēmas tiek skartas, lielākoties tas notiek ziņu žanrā, jo darbībai mākslinieciskajos žanros vajadzīgs gan laiks, gan īpašas iemaņas.

Pētījumā aplūkošu žurnālistiskos materiālus no laikrakstiem "Diena" un "Neatkarīgā Rīta Avīze" (turpmāk – NRA), kā arī to *priekšgājējiem* 90. gadu sākumā – "Latvijas Jaunatne", "Cīņa" un "Neatkarīgā Cīņa". Apskatāmie materiāli izvēlēti mēneša apjomā (janvāris) gada ietvaros un intervālā pa trim gadiem, sākot ar 1990. gadu.

Preses analīze

1990. gads – "politiskās aģitācijas laiks"

Kopumā raksturojot mediju sistēmu 90. gadu sākumā, var teikt, ka tai piemīt pazīmes, kuras varēja radīt preses vēsturiskās attīstības tradīcija kombinācijā ar tā laika sabiedrisko domu, valsts politisko pārveidošanos un ideoloģiski saspringto situāciju padomju ēras norieta posmā. Mediju problēma bija divkārša – sociālo pārmaiņu apspriešana, konfliktu noregulēšana un daudzpusīgs valstī notiekošā atainojums bija viens uzdevums, kamēr pašiem medijiem bija jāpārveidojas ne tikai organizāciju (redakciju uzbūve, profesionālā ētika), bet arī sistēmas līmenī, tātad no padomju preses sistēmas centralizētās, partejiskās uzbūves uz tādu, kam pamatā būtu demokrātiski principi un kalpošana sabiedrībai. Abus uzdevumus masu mediji (runa ir par presi) sekmīgi īstenot nevarēja, tāpēc notika ideoloģiska sašķelšanās galvenās interešu grupas atbalstošajās frontēs – pastāvošās kārtības piekritējos un noliedzējos.

Laikraksta "Cīņa" 1990. gada ne tikai idejiskā, bet tieši partejiskā piederība noformulēta jau tās *ordenotajā galviņā* saukli: "Visu zemju proletārieši, savienojieties!" un "Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas, Latvijas PSR Augstākās Padomes un Ministru Padomes orgāns" Partijas ideoloģisko ietekmi apliecina arī materiālu hierarhija – pirmajā lappusē vienmēr ir kāds oficiālās varas lēmums, bet reizēm pat visa pirmā lappuse un iekšējā atvēruma lappuses ir atvēlētas likumiem, lēmumiem un partijas konferenču referātiem. "Cīņā" regulāri lasāmi LPSR Augstākās padomes lēmumi (piemēram, par ekoloģiskās situācijas atvēršanu), deklarācijas (piemēram, par LKP darbību Latvijas teritorijā), Augstākās padomes sasaukumu sesijas referāti, Augstākās padomes prezidija dekrēti – turklāt avīzes pirmajās pozīcijās, kas saskan ar padomju preses aģitatora – informatora funkciju. (Vietām avīzē parādās arī "atkušņa" motīvi, atklājot, ka valstī pārbūve un demokratizācija ir sākusies.)

Tomēr šķiet, ka nav notikumu, jo pseidonotikumu atainojums (tie paši lēmumi, sesijas, sanāksmes utt.) ir pārsvarā – īsās ziņas pazūd starp šiem tekstiem un daudzskaitlīgajiem publicētajiem viedokļiem.

Var vērot diezgan lielu **žanru** daudzveidību – esejas, reportāžas, intervijas, portreti, recenzijas; pēc iecerētās funkcijas parādās arī ziņas un komentāri (informēt

un skaidrot), taču pēc subjektivitātes pakāpes tie gluži neatbilst savam nosaukumam. Visvairāk tas attiecas uz ziņām, kurās faktu izklāstu gandrīz vienmēr papildina reportiera vērtējums (kaut vai netiešs un neapzināts, tomēr novērtējošas leksikas veidā). Tas sasauca ar vērtējuma kategoriju (žanru krustojums), kurā primārais ir pavēstīt, bet izklāsta veids liecina par nosodījumu vai slavinājumu. Ziņu īpatsvars avīzes tekstos ir visai neliels, jo lielākā daļa pārējo žanru atbilst paziņojumam (izteiktam viedokļa statusā) – tas veido spilgtāko agrīno 90. gadu iezīmi: avīze kā daudzu subjektīvi paustu viedokļu, paziņojumu, petīciju forums.

Nevar simtprocentīgi apgalvot, ka laikrakstā “Cīņā” ziņu žanra formāta nav, jo īsziņas, kas atrodamas rubrikā “Īsumā”, ir bez subjektīvām ietekmēm – gan valoda ir neitrāla, gan attieksme netiek pausta. Ziņu saturs gan ir diezgan vienveidīgs – Latvijā tie ir varas lēmumi, turklāt neuzrādot katra lasītāja ieguvumus šo lēmumu sakarā; politiskās dienaskārtības norises ir notikums pats par sevi. Ir arī citas tēmas, kas attiecas uz sociālo problemātiku (piemēram, apkures nepieslēgšana). Alternatīva ir gluži praktiska informācija, saimniecības vēstis. Bet dzīves norises, pozitīvi sasniegumi, darba cilvēku panākumi – tam visam tiek piemēroti citi žanri (reportāža, portrets, recenzija). Vietējo ziņu rubriku autori galvenokārt ir *Latinform* korespondenti. Ārzemju ziņas, tikai īsziņu formā, ir visneitrālākās, turklāt tās ir lielākoties vienas aģentūras informācijas tulkojumi – visās ar ārpolitiku saistītajās ziņās, kuru novietojums ir galvenokārt ceturtnās (pēdējās) lappuses apakšdaļā, ir atsauce uz aģentūru TASS.

Subjektīvo žanru vidū īpaša loma ir **reportāžai**, kura tobrīd atbilst visiem nosacījumiem – autora subjektīva uztvere, konkrēta notikuma secīgs atainojums, reportierim atlasot faktus, autora klātbūtne notikumā jeb klātbūtnes efekts. Valodas personiskums tekstā, lietojot metaforas, sarunvalodas stilu un procesu atainojošus darbības vārdus, reportāžā ļauj saskatīt kāda subjekta vērojumu, kas nepretendē uz objektīvu patiesību, bet vienlaikus emocionālajā līmenī rada iespēju izdzīvot līdz notikumam. Piemēram, raksts “Nelaieme apstājās pusceļā” ir reportāžas veidā sniegta informācija, kas uztur arī spriedzi raksta gaitā, runājot par vilcienu ar amonjaka cisternām, kam sākuši degt pārkarsušie gultņi, un par bīstamo kravu atrašanos pilsētā;² rakstā “Tabors pie stacijas” ir runa par čigāniem Maskavas stacijās, tajā labi redzams reportiera līdzpārdzīvojums: “.. tā viņi kļaiņo simtiem gadu, apejot civilizāciju”, kā arī frāzes “instinktīvs ģimeniskums”, “vienaldzība pret nāvi”³ ir vairāk emocionālas kategorijas.

Salīdzinot ar šodien iznākošo avīžu informāciju, kūr dominē ziņu valoda, var izcelt Andra Grinberga reportāžu “Apstiprināt? Neapstiprināt?”, kurā autors izseko Jēkabpils rajona izpildkomitejas darbinieku ievēlēšanai amatos.⁴ Šodien raksts varētu sākties ar vārdiem “pēc ilgām debatēm un deputātu balsojuma Jēkabpils rajona tautas deputātu padomes prezidija sēdē tikai ar septiņām balsīm “par” izpildkomitejas priekšsēdētāja amatā netika apstiprināts galvenais kandidāts”, tomēr minētā raksta uzbūve ir pilnīgi atšķirīga. Tā nav ziņa, un reportāžai raksturīgais valodas elementu daudzveidīgums tai, iespējams, piesaista vairāk lasītāju, nekā ir to, kas vēlas uzzināt

vienīgi faktus. Uzburot atmosfēru, kāda valda debašu laikā, autors rakstu sāk ar teikumu: “Zāle bija kā elektrizēta. [..] no tā visa nāca vispārinājums – liels un neapklusināms.” Tagadnes formas lietojums iezīmē notikumu, kas raksta laikā turpinās (“izsakās arī citi deputāti”), bet reportiera personu līdztekus subjektīvās valodas izmantošanai eksplīcīti atklāj *es* lietojums (“starpbrīdī dzirdo deputātus sakām – šo runu vajadzētu nodrukāt”). Parādījies viedoklis *par* notiekošo reportāžā ir pieļaujams, jo balstās uz “spriedumu pēc mana novērojuma”

Ja ziņās vērojama tendence, palielinoties apjomam, vairāk izpausties personiskai attieksmei caur valodu vai tiešā tekstā, tad **paziņojumos, komentāros** apjomā lielākam materiālam atbilst mazāk personisks viedoklis. To var skaidrot ar to, ka īsās vēstulēs autors jūtas drošs atklāti paust savas domas, bet lielāks materiāls skar vispusīgākus, plašākus jautājumus, kurā runātājs nevar atļauties riskēt tikt apšaubīts un kā nepieciešamus izmanto sava teiktā leģitimācijas mehānismus – unificē savas domas ar “mēs” – tautu, kādu grupu (palielinot to nozīmīgumu), atsauca uz citiem tekstiem (likumiem vai tautas gribu), pamato teikto ar tekstuālo patiesību, mazinot savu atbildību (ciešamās kārtas, vajadzības izteiksmes un trešās personas lietojums).

Pretruna starp raksta iedarbības veidu un formālo ieceri (ko apliecina arī virsraksts) saskatāma J. Bondara rakstā “Dažas pārdomas par patstāvības ceļu”.⁵ Vārds “pārdomas” ļauj cerēt, ka Ministru padomes lietu pārvaldnieka vietnieks dalīsies savās pārdomās, taču materiāls ir veidots “neapstrīdamās patiesības garā” – neparādoties autora “es”. Autora **kompetenci kontekstuāli** apliecina viņa statuss, viņš bieži lieto “mēs”, bet teksta struktūras parāda, ka viss notiek (jānotiek) pats no sevis. Precīzs verbāls šīs idejas piemērs: “Citas alternatīvas nav.” Tā arī autors pasaka, runājot par ekonomiskās patstāvības īstenošanas mehānismiem. Daži valodas piemēri ar darītāja izslēgšanu, kas notiekošo izsaka delokutīvi (atgādinu, ka teiktais ir viedoklis): “pieņemts likums”, “oficiāli atzīts”, “likuma pieņemšana”, “izstrādāšana ir liels, nopietns darbs”, “tā ir realitāte, ar kuru jārēķinās”, “kopība nav iedomājama bez kompromisiem”, “viens ir skaidrs: pārmaiņas pašas nenāks”... Bet ko darīsi tu un es, lai īstenotu “nenākošās pārmaiņas”? Saskaņā ar unifikāciju: “saprot mūs”, “cer uz mūsu panākumiem”, “mēs uzņemamies lielu atbildību”.⁶ To pavada uzsaukumam līdzīgā atziņa par “katra cilvēka lielāko pašreizējību un cildenāko pilsonisko pienākumu”, kas ir “tā robežlīnija, kas parādīs, kuru attieksmes un rīcības pamatā ir politiski aprēķini un kuru – īsta mīlestība un uzticība Latvijai”

Savu kompetenci runātājs var apliecināt arī eksplīcīti – ar materiāla daudzumu, faktiem, skaitļiem, parādot, ka ir sarneklējis teiktajam pierādījumus. Tomēr eksplīcīto apgalvojumu bīstamība (no autora pozīcijas) slēpjas tajā, ka ikviens izteikums var tikt apšaubīts. (Pretstats: implicīti apgalvojumi, kad jēgu lasītājs pats izsecina no satura, konteksta.)

Relatīvi populārs ir **portrets**, kurš veic “vienkāršo cilvēku no tautas” dzīves atainotāja lomu, rādot labos paraugus (piemēram, agronoms Jānis Jirgensons “Turos pie labajām zīmēm”), kuru ļoti pietrūkst šodienas presē.

Par lasītāja implikāciju runājot, jāatgādina intervijas kā **diskursīva sarunas modeļa** loma, kas piedāvā vai nu diskusiju, vai vienkāršu sarunu, kurā neko būtisku nav iespējams noskaidrot. Šajā sakarībā pat intervijā, kas ir viens no sarunas (ar lasītāju) paraugiem, reti parādās pat uzruna "jūs", nemaz nerunājot par domstarpību rašanos žurnālista un intervējamā starpā, kas liek domāt vai nu par tā izvēli atbilstoši avīzes nostājam, vai arī neprasmī risināt kādu jautājumu viedokļu sadursmē, t.i., pārstāvēt viedokļu daudzveidību. Piemēram, publicētā saruna ar LKP CK sekretāru Ivaru Ķezberu aizņem teju pusi avīzes (lielākā daļa pirmās un otrās lappuses),⁸ bet jautājumi, kas uzdod ideoloģisko toni, atgādina izteikumus, kuriem nav izzinoša saturs (katra puse izsakās):

- Aizvadīts latviešu tautas trešās atmodas vēl viens gads [...] Kāds ir jūsu vērtējums par šiem pārbūves procesiem?

- Reliģiskā dzīve ilgu gadu mūsu valstī bija iegrožota, garīdznieki tika vajāti [...] Kāda varētu būt baznīcas loma jaunajā valstī?

Lielu jautājuma daļu veido vērtējošs fona informācijas piedāvājums, bet ir arī tādi, kuri skan kā virsraksti – runātājam atļaujot izteikties par kādu tēmu, piemēram, "baznīca un jaunatne" "Latvijas radošo savienību loma pārbūvē" "vai jūs gribētu izteikties par tā dēvēto Lietuvas jautājumu?". Diskusijas trūkumu, iespējams, nosaka biežās "sarunas ar", nevis "sarunas par", kamēr šī saruna ar kādu, ja tā nav portrets, ir tikai kādas amatpersonas iespēja izteikties. Žurnālists no savas puses izsaka savu viedokli, kā intervijā ar "Sarkanā metalurga" direktoru rīkojas *Latinform* korespondente: "Šķiet, ja to visu tā rūpīgi apsver, koncerna pretinieki varbūt var mainīt savus uzskatus..", "Kā strādāt ārpus šī koncerna, laikam būs jādomā direktoram un administrācijai?" "Bet varbūt cilvēki tic.." utt.⁹

"**Latvijas Jaunatnē**" (turpmāk – LJ) 1990. gadā valstī notiekošo procesu atainojuma ideoloģiskais virziens bija vēl izteiktāks nekā "Cīņā" – tam par labu nāca tas, ka avīze ieņēma konkrētu neatkarības idejas atbalstītājas pozīciju, ko apliecināja arī tās nosaukums (1990. gadā nomainīts iepriekšējais nosaukums "Padomju Jaunatne") un devīzē "Vienoti Latvijai!". Līdz ar to arī LJ **dominēja** aicinājumi, nosodījumi, uzsaukumi, vēlējumi un cita veida politisko līdzdalību alkstošu aktīvu lasītāju (vai žurnālistu) **subjektīvi izteikumi**.

Zīmīgi, ka **nesakrīt rubriku nosaukumi ar tajās ievietoto rakstu žanru kategorijām** pēc autora subjektivitātes pakāpes. Piemēram, pirmajā lappusē ir vairākas "ziņas", tomēr reālu ziņu ir ļoti maz. Tikmēr pēc materiālu uzbūves žanru skaits varētu būt lielāks, jo nekādi neapzīmētie materiāli var izrādīties gan viedoklis, gan reportāža. Tātad par vienu no lasītāja uztverei sarežģītājiem pārbaudījumiem atkal jānosauca materiālu izkārtējums avīzē. Ir grūti runāt par lasītāja ieprogrammēšanu ziņu uztvert kā patiesību, bet viedokli kā versiju, ja vienā lappusē blakus atrodas ziņa, reportāža, viedoklis un vēstule (to, ko rakstījis avīzes žurnālists, un to, kurā publicētas lasītāja domas, konkrēti atšķirt nevar), turklāt pašu materiālu ietvaros šīs koncepcijas tiek jauktas.

VIŠU ŽEŅU PROLETARIĒLĀS PĀRDOMJĀTIETĀS
LATVIJAS KOMUNISTISKA
CENTRĀLĀ
KOMITEJAS LATVIJAS PSRS
AUGŠTAKAS PADOME
UN MINISTRU PADOME
ORGĀNS

ZNĀK kopš 1904. gada marta № 4 (1113)

PĒKŠDIEK, 1990. GADA 3. JANVĀRĪ

(maks.) kop.

Maksas lielais spēks

Latvija ir izveidota ar
svešu palīdzību, un
tā ir jāpārveido, lai
būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido
patērētāju valsts, lai
būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido
patērētāju valsts, lai
būtu patērētāju valsts.

Latvija ir izveidota ar
svešu palīdzību, un
tā ir jāpārveido, lai
būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido
patērētāju valsts, lai
būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido
patērētāju valsts, lai
būtu patērētāju valsts.

Latvija ir izveidota ar
svešu palīdzību, un
tā ir jāpārveido, lai
būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido
patērētāju valsts, lai
būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido
patērētāju valsts, lai
būtu patērētāju valsts.

Latvijas iedzīvotāji, kas ir izveidoti ar svešu palīdzību, un tā ir jāpārveido, lai būtu patērētāju valsts.

CĪŅA

KOMUNISTA ORBITAS DOMAS

Ir izšķiršanās laiks

Mūsu šī izdevuma ar
nosaukumu "Komunistu
orbitas domas" ir izveidots
ar mērķi, lai palīdzētu
lasītājiem izprast
komunistiskās ideoloģijas
nozīmi un būtību. Šis
izdevums ir paredzēts
tā, lai palīdzētu lasītājiem
izprast komunistiskās
ideoloģijas nozīmi un būtību.
Šis izdevums ir paredzēts
tā, lai palīdzētu lasītājiem
izprast komunistiskās
ideoloģijas nozīmi un būtību.

2. Godājamie nākamās Latvijas Republikas iedzīvotāji!

Godājamie nākamās Latvijas Republikas iedzīvotāji!
Mēs esam jāpārveido, lai būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido, lai būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido, lai būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido, lai būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido, lai būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido, lai būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido, lai būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido, lai būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido, lai būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido, lai būtu patērētāju valsts.

PIEKTDIEN, 1990. GADA 3. JANVĀRĪ

...Un tad Kindzulis teiks: «Rigai vajag metro»

Mūsu iedzīvotājus pasie-
dzušs šis samierinošs, ka
stāstnieks kā nodarbošs
pārdomu izdevumu, lai
jauktu un pēc tam izveidotu
nespilnā. Bet šī izdevuma
tā, lai palīdzētu lasītājiem
izprast komunistiskās
ideoloģijas nozīmi un būtību.
Šis izdevums ir paredzēts
tā, lai palīdzētu lasītājiem
izprast komunistiskās
ideoloģijas nozīmi un būtību.

— Un tu
arī nebūsi?
— Redz, patērētāji šādā
veidā ir izveidoti, lai
palīdzētu lasītājiem
izprast komunistiskās
ideoloģijas nozīmi un būtību.
Šis izdevums ir paredzēts
tā, lai palīdzētu lasītājiem
izprast komunistiskās
ideoloģijas nozīmi un būtību.

— Bet kad to varēs
uzcelt?
— Ar mūsu izdevumu šī
izdevuma, lai palīdzētu
lasītājiem izprast
komunistiskās ideoloģijas
nozīmi un būtību. Šis
izdevums ir paredzēts
tā, lai palīdzētu lasītājiem
izprast komunistiskās
ideoloģijas nozīmi un būtību.

— Mē, nākamās Latvijas
Republikas iedzīvotāji,
mēs esam jāpārveido, lai
būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido, lai
būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido, lai
būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido, lai
būtu patērētāju valsts.
Mēs esam jāpārveido, lai
būtu patērētāju valsts.

Subjektīvu izteikumu dominēšana un ziņu faktus papildinoši vērtējumi.
Latvijas preses žanru piemēri. 1990. gads.

Pirmajā lappusē virsraksti varētu liecināt, ka daļa no tiem (“Jēkabpils turpina slīkt” un “Vakar Lietuvā”) pieder ziņām, bet citi (“Vai prioritātes pārbīde?” “Trādirīdis ar puķītēm..” un “Es apsūdzu!”)¹⁰ ir viedokļi. Tomēr viedokļa materiālā parādās amatpersonas intervija kā citāts ziņām, bet ziņā – pat poētisks plūdu situācijas novērtējums.

- Nekas iepriecinošs par situāciju Jēkabpilī nebija zināms vēl vakar..

- Ja kādu nepārliecina šie it kā mazie skaitļi, tad, cienījamie lasītāji, iedomājieties, ka jūsu mājā, kas ir skaisti iekārtota un dārgi mēbelēta, var, skaļiem šļakstiem skanot, brist līdz ceļiem ūdenī.

Izslēdzot visas aplūkotās raksta žanriskās piederības iespējas, var palikt pie apzīmējuma “informatīvs viedoklis”, kas spilgti liecina par žanru sajaukšanos.

LJ tomēr ir **subjektīvāku ziņu tendence** nekā “Cīņā”; to parāda arī kāds ārzemju ziņas rediģēšanas paraugs: “Pēc sirdsapziņas mokām nošāviem Nacionālās drošības korpusa pulkvedis I. Becvaršs, kurš tieši vadīja studentu *apstrādāšanas operāciju*.”¹¹

Kontekstā ar pulkveža darbības vērtējumu parādās apgalvojums par “sirdsapziņas mokām”, bet vārds “apstrādāšana” pauž attieksmi pret veikto operāciju (lai arī cik nosodāma rīcība būtu pēc cilvēciskās morāles kritērijiem, materiāls ir ziņa). Citā gadījumā **ziņa atgādina citātu summu**, kad pats žurnālists ievada tematiku, kam seko vairāku pušu viedokļi (kas ziņā nepieciešams informācijas sabalansēšanai), bet tie ir nevis citāti kopējā ziņas kompozīcijā, bet gan ekspresintervijas. Tomēr tas liecina par citu iezīmi – žanra jaukšanu ar informācijas vākšanas metodi. Ziņas žanrs var prasīt citātu, viedokli, bet, kā tas ir iegūts, ir žurnālista darba jautājums. Šī iezīme parādās arī intervijās.

Pozitīvs ziņu piemērs no objektivitātes viedokļa ir kaimiņzemju Igaunijas un Lietuvas žurnālistu sagatavotie materiāli, kurus LJ piedāvā rubrikā “Ko tie mūsu kaimiņ’ dar’?” Tomēr to, ka faktu izvērsums apstājas pie līmeņa “pieņēma, formulēja, informēja, ieskanējās” utt., attaisno īsziņu formāts (3–4 vienības). “*Noorte Hääl*” un “*Lietuvos Rytas*” pārstāvji raksta, piemēram, par Igaunijā gaidāmajiem valstiskuma svētkiem vai par *Sajūdis* seima sesijā nospriesto. Vai izskaidrojums tekstu atbilstībai ziņu formātam ir kaimiņvalstu žurnālistikas profesionālajās zināšanās? Domāju, ka svarīga loma šajā situācijā ir īsziņu raksturam un kontekstam, kad, rakstot īsu valsts notikumu apskatu kaimiņvalsts avīzei, ne Lietuvai, ne Igaunijai latviešiem nekas nav jāpierāda.

Summējot ziņu raksturu 1990. gada IJ, var teikt, ka ir spēkā atziņa – jo īsākas ziņas, jo mazāk iespējams, ka blakus faktam gadīsies tā novērtējums. Tomēr autora klātbūtne reizēm ir izteikti subjektīva pat eksplicīti, mūnot savu identitāti. Šo iezīmju atrašanās ziņu žanrā liecina par izteiktu vēlēšanos paust savas domas, piedalīties diskusijā, vērtēt, ko ziņu žurnālisti arī dara.

Klasisks subjektīvi rediģētas ziņas paraugs ir raksts “Tautfrontiešu frakcija Pierīgā”.¹² Sākums materiālam ir faktoloģisks (proti, deputāti parakstījās, nolēma, kā sadalīt naudu utt.), kam seko rindkopa, kurā žurnālists dod gan savu vērtējumu

(A. Grūtupam), gan subjektīvi spriež (“nokaunējušies deputāti”). Vēl iekļauts tiek arī stereotips (par latviešu uzvedību): “Kā katrā latviešu saietā, arī šajā frakcijas sēdē varēja rasties **krīze** – brīdī, kad **eiropiešiem neraksturīgu emociju izpausmi** izraisīja kāda runātāja viedoklis par atbalstu kompartijai. *Izglāba* Andra Grūtupa sapulces vadītprasmē. Pēc nelielā incidenta **nokaunējušies** deputāti vienojās, ka frakcijā turpmāk varēs brīvi izteikt un taps uzklauts jebkurš viedoklis. Tālāk sanākšme ritēja raiti un lietišķi.”

Tikmēr paši subjektīvie žanri ir dominējoši skaita un apjoma ziņā. Galvenokārt tas izriet no lielā paziņojumu un petīciju īpatsvara, kas reizēm ietver izteiktu dalīšanos savā pieredzē, kas (nedaudz retāk) sastopama arī “Cīņā”

1993. gads – “pēckrīzes periods”

Starposmā līdz 1993. gadam lielas izmaiņas piedzīvoja preses tiesiskais statuss: 1990. gada nogalē pieņemts “Likums par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem”, kurā noteikti galvenie brīvas preses principi – cenzūras aizliegums, tiesības saņemt informāciju, kā arī formulēts masu informācijas līdzekļu tiesiskais statuss, darbības uzsākšana un izbeigšana. Tikmēr preses saimnieciskajā darbībā notikušī krīze noteica tirāžu strauju sarukšanu pēc 80. gadu beigu *eiforijas*, kad politiskie nosacījumi izraisīja to pieaugumu.

Jau 1990. gadā sāka iznākt laikraksts “**Diena**”, kurš līdz 1992. gadam bija Augstākās padomes un Ministru padomes izdevums, tāpēc saņēma jaunās valdības atbalstu, bet vēlāk to privatizēja akciju sabiedrība “Diena”, kuru kontrolē zviedru mediju koncerna “*Bonnier*” īpašnieki. 1993. gadā jaunums un “Dienas” atšķirība no pārējām avīzēm ir **makets un nodaļu struktūra**: pārskatāmi un informatīvi virsraksti, kas koncentrē informācijas kodolu, arī rubrikas un dažādi vizuālie elementi.

Dominējošie žanri – ziņas, komentāri (ar slēptu subjektivitāti), reportāžas, arī vēstules un petīcijas, kurām gan ir atvēlēta atsevišķa vieta, tomēr tā ir relatīvi niecīga. Ir dažas intervijas, portreti un recenzijas, lai arī kultūras informācija vairāk koncentrējas pielikumā “SestDiena”

Ziņu žanrs uz 1993. gada citu izdevumu fona “Dienā” sasniedzis ļoti augstu līmeni – tam raksturīga gan apgrieztais piramīdas struktūra (ar apkopojošo līdu un faktu koncentrāciju), gan abu pušu viedokļu citēšana, sasaistot tos vienotā stāstījumā, nevis pievienojot ziņā intervijas atbilžu veidā (kas raksturīgs, piemēram, LJ), kā arī fona informācijas sniegšana, informatīvs virsraksts un rūpīga atsauču noformēšana. Ar šiem standartiem “Diena” ienāca Latvijas preses tirgū kā paraugs, ieņemot vadošu vietu profesionālo standartu izkopšanā. Mediju pētnieks A. Dimants atzīst: “Laikrakstam “Diena” bija avangarda loma visu Latvijas masu saziņas līdzekļu vidū ziņu un komentāru nošķiršanā un samērā spēcīga ziņu dienesta izveidošanā. Tādējādi izdevums palielināja savu informatīvo vērtību un kļuva par vienu no dažiem ietekmīgākajiem plašās sabiedriskās domas veidotājiem. [...] “Dienas” ietekmes pamatā ir arī vairāk vai mazāk skaidra idejiskā nostāja, kas sakņojas liberālismā.”¹³

Par **reportāžām** droši var saukt materiālus, kuru novietojums (reportāžas rubrikā) saskan ar ideju un žurnālista stāstījuma valodas stilu. Vairākās **lauku reportāžās** ("Otes ūdensdzirnavas uz 3. gadusimtena sliekšņa",¹⁴ "Arnolds no Laukežera",¹⁵ "Miljonārs vēl staigā ar cepuri rokās",¹⁶ "Zemnieks no Latvijas līdz Latvijai"¹⁷) ir stāsts par vienkāršiem lauku cilvēkiem, viņu dzīvi, darba dienu, ieskicējot arī ģeogrāfiskās vietas raksturu. Tas viss, ko var apzīmēt ar informatīvu, bet subjektīvi uztveroša un stāstoša žurnālista darba produktu reportāžas žanrā.

Tikmēr kultūras nodaļā vērojams valdošajam diskursam tuvs ideoloģiskais virziens, kura aizstāvēšanai avīze izmanto noteiktus žanrus, pielāgojoties tematikai. Kultūras mantojuma, nacionālā garīguma un vērtību tematikā tie ir galvenokārt eseju un komentāru apvienojumi un atsevišķas intervijas, bet par *populāro interešu* jomu kā popmūzika, ārzemju rok-mūzika u.tml. visbiežāk top īsziņas un nelieli raksti (starp viedokli un informāciju – fičera (*feature*) stilā).¹⁸ Tomēr lielākā subjektīvo žanru daudzveidība ienāk **pielikumā "SestDiena"**, kuru veido portretintervijas, fičeri, reportāžas (tostarp personiski piedzīvojumi kā rakstā "Atrakām visgarāko alu Siguldā"¹⁹) un recenzijas – par grāmatām, presi, kino, teātri, mūziku, izstādēm.

V. Avotiņa raksts laikraksta trešajā lappusē "Piecūkošana ar Eiropu"²⁰ atbilst **mākslinieciskās publicistikas** rāmjiem. Par to liecina plašs tēlu sistēmas lietojums, vēstījuma radītāja pārliecināšanas spēja (tekstā ietvertu izjūtu ticamība), kā arī socioloģiskās (sabiedrība un problēma), publicistiskās (fakts un pieļāvums) un mākslinieciskās (parādību un raksturu tipizācija) pieejas savienojums.²¹ Ja V. Avotiņa rakstu tomēr grib uzskatīt par komentāru, tajā saskatāmie centieni izraisīt emocionālu pārdzīvojumu, vispārinot idejas (par "tieksmi uz Eiropu" un "civilizācijas atkritumiem") un apelējot pie noteiktas sabiedrības daļas priekšstatiem, turklāt izteiksmes bagātināšana ar asociācijām²² un etiķetēm²³, – vairāk liecina par komunikatīvās pārliecināšanas mēģinājumu vienpusējā, emocionālā veidā, nevis sava uzskata pamatošanu pēc faktiskajām norisēm. Iztopot nacionālajām interesēm, autora raksts pievelk lasītāju, rodot psiholoģisku piesaisti emocionālajā noskaņojumā, bet būtībā ar to nostiprina stereotipu, nevis atver diskursu jaunajām pārmaiņām reālajā pasaulē.

"**Latvijas Jaunatne**" 1993. gadā turpina nacionālo vērtību akcentēšanu, kaut arī vairs nav dihotomiski pozicionētā ienaidnieka – kompartijas, tādēļ zināmā mērā ir beigusies *ciņa pret*. Pāris gadu laikā ir pieaudzis ziņu īpatsvars, taču garākos materiālos tās izteikti "saug" ar viedokli.

Līdztekus tematiskajai dažādībai, kas uzskatāmi parādās LJ (piemēram, daudzie nelieli pielikumi "Grāmata", "Economists", "Gandrīz kā brīvdiena", "Šurumburums" u.c.), **žanru jomā** situācija nav uzlabojusies, jo *klasiskie* materiāla organizācijas principi – ziņa, komentārs, arī recenzija, intervija – tiek izmantoti jaukti. Reportāža no laikraksta slejām faktiski ir pazudusi – tās vietā ir vairāk **ziņkomentāru**. To es skaidroju ar cenšanos līdzināties "Dienai" kā ziņu jomā avangarda lomu ieņēmušam laikrakstam ar sabiedriskās domas ietekmēšanas spēku, tajā pašā laikā nespējot atteikties no individuālās (vai redakcionālās) attieksmes ziņu materiāla veidošanā.

NC

Rūpnieki laistam šo to nesaprot

ATSKATS GADA GARUMĀ

REVA BĒRVS

Kas Latvijas Bērnu pērn cietīs rakstīja daudz. Galven no glāb spājināt, bet... bērniņš pē varen uzlabo šīs. Gada nogalē MK korrespondente darbu mē. LR, lai sākotnēji ar sarunu LR preses sekretāru EDU VĒRŠI

Kādi NĀD slavināt konvencijas vadītājus? republikā. P pē ar pilnvarotiem. Rakstīja, cik šķietami, cik šķietami. Rakstīja, cik šķietami, cik šķietami. Rakstīja, cik šķietami, cik šķietami.

Vai politiskais pasūtījums Valsts kontrolei?

Prezidents pē LR Augstākā Pārvalde. Uzdevums ir nodrošināt korupcijas izpēšanu un pasūtījums, lai būtu nodrošināta. Uzdevums ir nodrošināt korupcijas izpēšanu un pasūtījums, lai būtu nodrošināta.

Uzdevums ir nodrošināt korupcijas izpēšanu un pasūtījums, lai būtu nodrošināta. Uzdevums ir nodrošināt korupcijas izpēšanu un pasūtījums, lai būtu nodrošināta. Uzdevums ir nodrošināt korupcijas izpēšanu un pasūtījums, lai būtu nodrošināta.

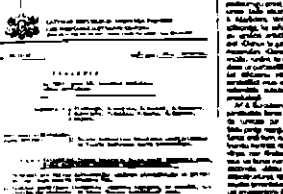
reģistrācija valstī? Ar to jāpārbauda sistēma, p pē ar pilnvarotiem. Rakstīja, cik šķietami, cik šķietami. Rakstīja, cik šķietami, cik šķietami. Rakstīja, cik šķietami, cik šķietami.

Ar šo pasūtījumu nodrošināt korupcijas izpēšanu un pasūtījums, lai būtu nodrošināta. Uzdevums ir nodrošināt korupcijas izpēšanu un pasūtījums, lai būtu nodrošināta.

Piecuškošana ar Eiropu

Vienam Eiropai, otram Latvijai

Mēs esam piecuškošana ar Eiropu. Vienam Eiropai, otram Latvijai. Mēs esam piecuškošana ar Eiropu. Vienam Eiropai, otram Latvijai. Mēs esam piecuškošana ar Eiropu. Vienam Eiropai, otram Latvijai.

5. Saeimas vēlēšanas un Dienas principi

5. Saeimas vēlēšanas un Dienas principi. Saeima ir valsts iestāde, kas izpilda likumdevnieciskās funkcijas. Saeima ir valsts iestāde, kas izpilda likumdevnieciskās funkcijas. Saeima ir valsts iestāde, kas izpilda likumdevnieciskās funkcijas.

5. Saeimas vēlēšanas un Dienas principi. Saeima ir valsts iestāde, kas izpilda likumdevnieciskās funkcijas. Saeima ir valsts iestāde, kas izpilda likumdevnieciskās funkcijas. Saeima ir valsts iestāde, kas izpilda likumdevnieciskās funkcijas.

Diena

19

LĪDZ SAEMAS VĒLĒŠANĀM NEDĒĻAS

Pētnieciskā rakstura materiālu parādīšanās un ziņu žanrs. Latvijas preses žanru piemēri. 1993. gads.

Mēs visi esam Eiropā. Ne pa kabatā, bet — pa prātam. Ja tomēr — pa kabatā, tad nevīs «tu», bet «dārgiņķi, «tu pasūsi», kas es esmu. Eiropu pēc sava gijņa

West the West! Mēs visi esam Eiropā. Ne pa kabatā, bet — pa prātam. Ja tomēr — pa kabatā, tad nevīs «tu», bet «dārgiņķi, «tu pasūsi», kas es esmu. Eiropu pēc sava gijņa

Uzkrītoši daudz ir subjektīvo faktoru (attieksme, replika, nostāja) – ne vien ar nokrāsu vārdiem kā “diemžēl”, “par spīti”, bet reizēm ar gluži eksplīcītu runātāja klātbūtni – “ceru, ka ..”, “varu tikai minēt ..”. Kāds citāts no ziņas “Zotovs un Dinēvičs strīdas – sarunas strupcelā”, kurā skaidri ar autora netiešo klātbūtni pausta attieksme pret notiekošo: “**Nav jēgas arī prognozēt vienošanos, kamēr Krievijas prezidents Boriss Jeļcins ne tikai nav atcēlis pērnā novembra rīkojumu apturēt armijas izvešanu no Baltijas, bet pat uzskata par nepieciešamu atkal (bez argumentiem, protams) atgādināt par cilvēktiesību pārkāpumiem Latvijā.**”²⁴

Intervijām pārsvarā raksturīgi nekonkrēti jautājumi. Reizēm arī aktuālo norišu lappuses ietvaros publicētā intervija līdzinās portretam. Tikmēr atrodamas atsevišķas **spilgtas portretintervijas**, turklāt ar vairākām fotogrāfijām un raksturojumu. Sporta nodaļā, piemēram, sastopami divi interviju tipi – portrets (“Viņš tirgojas ar čībām” – ar A. Strausu, kurš ir ar sportu saistīts “nediplomēts biznesmenis”²⁵) un konflikts – diskusija (“Kurš apspļaudīja Paršinu?”²⁶ – ar volejbola kluba *Radiotehnika-Rigonda* prezidentu G.Paršinu).

Komentāri sāk izcelties ar ilustratīvo papildinājumu, tiesa, reizēm tikai karikatūras zīmējums ļauj tos atšķirt no “subjektīvo ziņu” vai cita materiāla. Jāatzīst, ka komentāri mēģina skaidrot, ko nosaka kāds pieņemtais lēmums.

Jaunums ir **pētnieciska rakstura materiāli** (par privatizāciju, valsts kontroli u.c.), kurus raksta vēlāk par pētniecisko žurnālistu specializējies J. Domburs. Tie vairāk līdzinās komentāram, jo autors, kurš izpaužas netieši subjektīvi (ar ironisku stilu “deputāti **nekautrējas vīt versijas** par viņiem netīkamu jautājumu” “ne tikai labā roka nezina, ko dara kreisā, bet rodas **arvien jaunas rociņas**”²⁷), savu viedokli pamato ar daudziem faktiem un dažādu pušu izteikumu citātiem. Faktoloģiskās informācijas deva apliecina autora kompetenci lielā mērā un viņam nebūtu iemesla vairīties no savas runātāja atbildības, jo viņa zināšanas vairo savāktais daudzpusīgais materiāls (princips “es esmu to izpētījis”). Neraugoties uz to, autors lielākoties *paliek ārpus teksta*: “Pirms sāk runāt par lēmuma pamatu, jātiek skaidrībā par pašu lēmuma faktu. [...] Ir laiks runāt par Valsts kontroles darba stilu un metodēm.”²⁸

Tiesa, šajā gadījumā tas traucē mazāk, jo uz šiem tekstiem nebalstās visa izteiktās domas patiesība. Turklāt procesi un darītāji netiek emocionāli vērtēti (kas raksturīgs 90. gadu beigās).

“**Neatkarīgās Čiņas**” (turpmāk – NC) nosaukums (kopš 1990. gada augusta) jau ietver idejisko virzību par Latvijas neatkarību, un nacionālās idejas tiek plaši atspoguļotas, kamēr sabiedrībā tolaik aktuālo pilsonības problēmu un uz etniskajām atšķirībām balstīto konfliktu risinājuma mēģinājums nav saskatāms. Visuzskatāmāk teikto parāda kāda numura pirmajā lappusē piedāvātā vizuālā informācija bez īpaša konteksta – liela fotogrāfija ar ledū daļēji aizsalušu Gaujas līkumu un sniegotu krastu, kam fotoparaksts: “Cik mīļa esi, Latvija!”²⁹ Šādas rubrikas “patriotisms” [mans formulējums – G. K.] saturs apelē pie tautā valdošā savas zemes aizstāvības un mīlestības noskaņojuma vai arī cenšas apsteigt tā iespējamo mazināšanos pārdzīvotās

ekonomiskās krīzes dēļ, ar propagandas līdzekļiem atgādinot neatkarības svētos simbolus.³⁰

Visādā ziņā gan žanriski, gan saturiski NC ir lielāka līdzība ar LJ, nevis ar "Dienu" Ziņām raksturīga stāstījuma struktūra, objektivitāte vispār ir retums. Faktiski šī žanra NC nemaz nav – ir subjektīvi redīgētā informācija, ko atkarībā no subjektivitātes izpausmes nolūka var formulēt vairākas piejaukumu kategorijas: apvienojums ar komentāru, portretu, padomu, interviju.

Novērtējuma paušana ziņās ir ierasta parādība; **virsrakstu tendenciozitāte** to tikai pastiprina: "Negals ar zagšanu",³¹ "Visatļautību aptur inspektors",³² "Kam nav draudzība"³³.

NC atšķirībā no LJ necenšas līdzināties "Dienai", bet meklē jaunus oriģinālus ceļus pie lasītāja vai arī tiecas saglabāt vecās literārās publicistikas iezīmes. Cits piemērs, kad izsiņu blokā iekļauts vispārinošs novērojums: "Saņēmušies dūšu, Latvijas pilsoņi un nepilsoņi no Pārupes uz Rīgas centru pāri Daugavai jau varēja slidināties bez īpašām bažām."³⁴

Nenopietnā pieceja ar piejaukumiem īso ziņu rubrikā liek apšaubīt arī pārējo ziņu patiesumu.

Pārsvārā ir **intervijas – informācijas vācējas**, kas neattaisno žanra uzdevumu parādīt sarunas biedra viedokli, argumentus vai pašu runātāju. Biežie jautājumi par faktiem dod informāciju, ko varētu izteikt arī ziņas veidā. Tomēr mazo interviju īpatsvars ir mazs, ir dažas lielās – numura intervijas, kuras izvairās no apstrīdošas pozīcijas.

Reportāžas loma NC ir izteiktāka nekā LJ – par to stāsta kaut vai atsevišķi piemēri šī žanra lietojumā. Raksts "Saruna uz robežas" ir kāda cilvēka stāstījums par stāvokli kaimiņvalstī Igaunijā – tā, kā viņš to ir redzējis vai viņam pastāstījuši tur dzīvojošie paziņas: "Tagad, kad robeža patiešām pastāv, gribas palūkoties, kādu vēsti mums nes *igauņis*, kas pūš no ziemeļiem,"³⁵ autors pamato stāsta motīvu, kurš skar vairākas tautsaimniecības jomas. Viens no precīzākajiem piemēriem reportāžas izpratnei ir NC Maskavas speciālkorespondenta ziņojums par muitas pārbaudēm uz Krievijas robežas "Pa gabaliņam vien", kas sākas ar teikumu: "Vilcienam Maskava–Rīga tuvojoties Krievijas muitas postenim, pamostos no trokšņa, ko radījusi manu kupejas biedru pēkšņā rosība."³⁶

Tikmēr liela daļa monoloģiski subjektīvo žanru – vēstuļu, petīciju – teksti ir bez subjekta parādīšanās: rakstītāji runā par vispārējiem "sliktumiem, nodarījumiem tautiešiem", bet ne par savu pieredzi. Autora teksta diskurss 7. janvāra paziņojuma par Ziemassvētku kauju dalībniekiem "Kritušie nav ienaidnieki" leģitimē sacīto, atsaucoties uz vispārzināmām patiesībām vai lielai grupai kopīgām zināšanām: "**tiēk aizmirsti kauju upuri**", "abas impēriskās **lielvaras** bija nostādījušas latvieti pret latvieti", "nedrīkstam aizmirst", "nedrīkst šķīrot", "**jābūt vienotiem un taisnīgiem**", "kauju dalībnieki labi atceras".³⁷ Autors pats ir šo kauju dalībnieks, kas redzams no paraksta, bet runā it kā visu dalībnieku vārdā.

Lielāka apjoma publikāciju autori 90. gadu sākumā ir eksperti (vēlāk arī politiķi, amatpersonas), līdz ar to galvenie vērtētāji ir *gušie prāti*, nevis redakcijas štats.

Tas apliecina situāciju medijos, kas vēl nav pietiekami attīstījušies un kuriem vēl nav iespējas kontrolēt valsts varu, pildot uzraudzības funkciju. Tikmēr autori īsteno sava **uzskata leģitīmāciju** ar valodas struktūru palīdzību. Lasītāja pozīcijas vietā diskursā parādās emocionāli patīkamas vai vēsturiski neapšaubāmas vērtības, kas pamato, kāpēc šis scenārijs (vara vai patiesība) tautai ir vajadzīgs.

1996. gads un avīzes dizaina ietekme uz žanriem

Laikrakstā **“Diena”** 1996. gadā iezīmējas tendence, kas, iespējams, skaidro visu stāvokli žanru daudzveidības attīstībā. Tendence, kas saglabājas vēl līdz šodienai, ir dažādo **subjektīvo žanru koncentrācija pielikumos** – portreti, reportāžas, pat intervijas. Ja neskaita atsevišķas recenzijas un slejas kultūras lapā, pamatavīzē žanru daudzveidība ir maza. Rēķinoties ar to, ka šie žanri eksistē, uzskatu, ka problēma pastāv. To rada pielikumu pēc definīcijas noteiktā orientācija uz izklaidi, nevis sabiedrības aktualitāšu vai ikdienas problemātikas (kā nacionālas, tā pārnacionālas) atainojumu. Nosacījums ir auditorijas orientācija uz rakstītā uztveri – ko hierarhijas elements (redakcijas īstenotais rakstu izkārtojums) pozicionē kā nesvarīgāku un lasītāja ikdienai konsekvences neizraisošu, proti, izklaidējošas dabas. Bet sarunas veidi, ko lasītājam piedāvā avīzes pamatdaļa, ir salīdzinoši vienveidīgi. No šodienas viedokļa sociālpolitikā dažus no šiem žanriem var pat uzskatīt par neordināriem – cik gan bieži redzams kāda politiska skandāla atainojums, piemēram, reportāžā?

Dominējošais **ziņu žanrs** operē ar faktiem un skaitļiem, reizēm sniedz padziļinātu informāciju, bet daudzkārt nerāda atšķirīgas pieejas līdzīgu parādību vērtējumā. Ziņā **“Valsts parādi esot katastrofāli”**,³⁸ piemēram, skaidri samana vienas pusē informācijas avotu izmantošana, kas saistībā ar **“Dienas”** pozīciju liek pievērst uzmanību centrālajam – Šķēles uzvārdam. Atcerēsimies laika kontekstu – A. Šķēle bija bezpartejisks premjers, kas ar savu autoritāro vadības stilu iegājis Latvijas vēsturē. Konkrētajā gadījumā viņš ir vienīgais avots, kas Šķēlem ir pagodinājums, apzinoties **“Dienas”** ziņu tradīciju un iespēju pirmajā lappusē ziņu ar lielu fotogrāfiju nebalstīt vienīgi uz premjera preses konferencē izskanējušo viedokli. Interesanta ir premjera pozitīvo darbību implicējoša frāze: **“Lai apliecinātu situācijas nopietnību, premjers minēja tādu vienkāršu piemēru – ..”**³⁹

Ir atsevišķi piemēri, kuros jūtama it kā ziņas kombinēšana **ar reportāžu**, kuras lietojumu varētu noteikt divi faktori – reāla klātbūtne notikumā un **“dzīvais novērojums”**, vēlēšanās piešķirt materiālam emocionālu slodzi. Tāda ir rakstā **“Ģedovščinas vaininiekus atbrīvo tiesas zālē”**, jo tīri cilvēciski saprotamajam faktam, ka tiesa vainīgajiem piešķir nepelnīti vieglu sodu, žurnāliste emocionālo nosodījumu pauž arī tekstā. No vienas puses, reportāžas elementu ieviestā subjektivitāte: **“Apsūdzība pierādījumu trūkuma dēļ atkal krietni vien sačākstēja ”**; **“minētie notikumi sēdē kļuva arvien piņķerīgāki ..”**; **“klausoties turpat divu stundu garo tiesas spriedumu .., cietušajam no ilgās stāvēšanas sāka sāpēt mugura.”**⁴⁰ Iespējams, emocijas lasītājā izraisa pats nežēlīgā notikuma apraksts. No otras puses, par labu reportāžai, nevis **saduļķotam** ziņas žanram, runā dinamika, attīstība, kas ir gan tiesas

RĪGA UN NOVADOS

Gedovščinas vaininiekus atbrīvo tiesas zāle

Kārtējās tiesas zālē šodien notika tiesas sēde, kurā tika izskatīti divi kriminālprocesi, kas saistīti ar 1991. gada 13. oktobra notikumiem. Tiesas zālē bija ieviestas divas jaunas tiesas sēdes, kurās tika izskatīti divi kriminālprocesi, kas saistīti ar 1991. gada 13. oktobra notikumiem. Tiesas zālē bija ieviestas divas jaunas tiesas sēdes, kurās tika izskatīti divi kriminālprocesi, kas saistīti ar 1991. gada 13. oktobra notikumiem.

Tiesas sēdē šodien tika izskatīti divi kriminālprocesi, kas saistīti ar 1991. gada 13. oktobra notikumiem.

Valsts parādi esot katastrofāli

Sagādā budžeta deficīts nedrīkst... (Caption text partially obscured)

Diena KOMENTĀRI UN VIEDOKĻI

Dzimtene vai nauda! Prezidenta laiks beidzas

Esmu pārliecināts, ka šodienas valsts prezidents ir cilvēks, kuram ir jābūt dzimtenei, nevis naudai. Prezidenta laiks beidzas, un mēs esam spiesti izvēlēties starp dzimteni un naudu. Dzimtene vai nauda! Prezidenta laiks beidzas.

Azijas valstīs, kurās ir liels budžeta deficīts, valdība bieži vien izvēlas naudu, nevis dzimteni. Dzimtene vai nauda! Prezidenta laiks beidzas.

Sagādā budžeta deficīts nedrīkst... (Text partially obscured)

LATVIJA, 1996. GADA 9. JANVĀRIS

Par «zaķi» var kļūt arī piespiedu kārtā

Kad cilvēki ir piespiedu kārtā kļūst par «zaķiem», tas ir ļoti bīstami. Par «zaķi» var kļūt arī piespiedu kārtā. Kad cilvēki ir piespiedu kārtā kļūst par «zaķiem», tas ir ļoti bīstami.

«Zaķis» ir cilvēks, kurš ir piespiedu kārtā kļuvis par «zaķi». Kad cilvēki ir piespiedu kārtā kļūst par «zaķiem», tas ir ļoti bīstami.

Pašāvalde Dānis K. uzskata, ka nelapaša sabiedrībā transporta līdztiesīgu kontrolieru atlikums ir nepieciešams, lai nodrošinātu drošību un kārtību.

“Ziņošanas” tendence un subjektīvo žanru koncentrācija Latvijas preses žanru piemēri. 1996. gads.

sēdes, gan retrospektīvs tiesas darbus izraisījušo notikumu izklāsts. Jautājums paliek, vai iecere tiešām ir bijusi radīt reportāžu, jo izklāsta veids un minimāla valodas subjektivitāte atgādina ziņu.

5. janvārī otrajā lappusē redzami divu **komentētāju materiāli**, kuros gan nav valodas formu tēlainu variāciju, bet problēmas radušās runātāja identitātes kategorijā. Ja precīzāk, tad gandrīz tikai runātāja neparādīšanās ir izteikta neatbilstība tikko aprakstītajam žanra nosacījumam. Līdzās vairākām nominalizētajām konstrukcijām komentētāji bieži nosauc aktīvos darītājus (kam tā jābūt): “ikviens bijušais [virsnieks] taču var vienkārši rušināties dārziņā”; “Turlais uzskata sevi par izcilu karalietu ekspertu”; “Pauls .. licis manīt savas ambīcijas politikā”; “Čevera iznešana cauri”; “pamats Ulmaņa atkalievēlēšanai” u.c. Ne A. Ozoliņš, ne A. Dimants paši gan neparādās, viņu vietā “tāpat nekas neliecina”, “nav izslēgts” “nekādi nevar piekrist Turlajam”, kamēr *mēs visi kopā* “esam tikuši pie iekšlietu ministra” “atceramies” “vēl nezinām” u.tml.

Par NRA komentāriem 1996. gadā ir divējādi secinājumi. Ārpolitikas jomā tie ir līdzīgi ziņai, kurā atbildēts uz dziļākajiem jautājumiem “kā” un “kāpēc” Par komentāra “Leonīda Brežņeva ēna pār reformu kursu”⁴¹ ieceri liecina rubrikas apzīmējums, kā arī norīšu iemeslu un seku izskaidrojums. Tiesa, par subjektīvu var saukt tikai autora izvēlēto lietu salīdzināšanas skatpunktu: “var pieņemt, ka Krievijas kara mašīnas kārtējais demonstrējums “diezin vai radīsies Čečenijas atbalsta grupas”; “Jeļcins acīmredzot vairāk norūpējies par “Krievijas kā **biedējoša spēka atjaunošanu**, kā savu padomiskās sistēmas **ārditāja prestižu**”⁴²

Pēdējais piemērs parāda autora atrašanos ārpus teksta, kā arī nominalizētas darbības, kas pārvēršas par statiskām īpašībām – “atjaunošana”, “demonstrējums” u.tml.

A. Jakubāna raksts “Pirms pieciem gadiem”⁴³ atgādina nepersonisku pieļāvumu un kolektīvu jautājumu virkni. Vār saprast, ka autors ar “mēs” nedomā redakciju, bet visu tautu, taču rakstītais ir viena cilvēka viedoklis, kas atklāti neparādās. Ko raksts atgādina vai pierāda? Tikai uzjundī kolektīvo, latvisko pašapliecinājumu publikai, kam ir kontekstuāls fons šī notikuma atstāsta uztverei: “pirms pieciem gadiem sēdējām pie ugunskura”; “ja mums šī ticība nebūtu bijusi”; “ja no mums nebūtu aizgājusi Krievijas armija”; “mēs [tad] nezinājām [reizes desmit – G. K.]”⁴⁴ Bez tam minēti krievu tautības iedzīvotāji, kuriem savas drošības labad “vajadzētu .. lūgt Dievu, lai tas saglabā latviešus un viņus pašus tikpat apņēmīgus un cēlus kā pirms pieciem gadiem barikādēs” Un beigās – “nu **mums atlicis** tikai nebaidīties no dzīves”.⁴⁵

Ziņām tipiski subjektivitātes piemēri:

- īsziņas viens teikums: “Viss **lielais daudzums** alkohola, **protams**, tika konfiscēts, un par to ir sastādīts akts.”⁴⁶ (kvantitātes vārds + pozīcija);

- “RAF kredītu izlietojis nelikumīgi” pēdējais teikums ziņā: “Vakar ar RAF vadību neizdevās sazināties, jo, kā paskaidroja kāda **ne visai laipna sekretāre**, uzņēmums nestrādā”⁴⁷ (attieksme);

- izvērsta informācija par tēmu “Invalidi atkarīgi no iestādēm, pie kuru durvīm viņi klauvē” noslēdzas ar *patiesības padomu*: “Katram cilvēkam – arī paralizētajam! – ir sava sūtība, ko **neviens nedrīkst ignorēt**. Sena **tautas gudrība** māca: ar kādu mēru tu mērīsi, ar tādu tev atmērīs.”⁴⁸;

- lielā formāta “ziņa” sākas ar “līdu”: “Pagājis laiks, kad sabiedriskās organizācijas **ar putām uz lūpām lamāja** ārstus un dzemdību namus, vainojot ..., pie katra vārda piesaucot ārzemes. Nekas jau no tā nemainījās.”⁴⁹

Komerčiālo materiālu ļoti tuvo līdzību ziņām izgaismo noformējums, piemēram, reklāmraksts “Pie zobārsta – ar pozitīvām emocijām”,⁵⁰ kurš ir tādā pašā drukā kā ziņa (ar ilustrāciju), no pārējā satura atdalīts ar gandrīz nepamanāmu šauru rubrikas josliņu “reklāma”

Nav īpašas nozīmes runāt par žanru dažādību aktuālās informācijas izklāstā, kamēr avīzē viena no pamatproblēmām ir gluži vai *ābeces klasika* attiecībā uz komentāru un ziņu jaukšanu. **Ziņu žanra neesamība** nojauc galveno robežu, ar ko rēķinās lasītājs, – ka ziņas žanrs garantē iespējamiem līdzekļiem mazinātu autora subjektivitāti (atlasces, izkārtojuma jautājums paliek). “Objektīvā žanra” saplūšana ar viedokli lasītāju nostāda dilemmas priekšā – uztvert šīs domas kā patiesību (ko pārstāv ziņa) vai nepieņemt šo ziņu (jo tur kāds pauž attieksmi). Bet nav arī ko apstrīdēt, jo tekstā neastpoguļojas runas akta veicējs, turklāt, ja to uzskata par ziņu, tā pati par sevi nav apšaubāma.

1999. gads un “žanra robežas”

90. gadu beigās par galvenajiem problēmjautājumiem laikrakstos “Diena” un NRA var teikt, ka NRA akūtākais ir **ziņu žanra tīrības** jautājums, bet abos laikrakstos – atklāti **intersubjektīvās diskusijas trūkums** kā minimāls subjektīvo žanru lietojums valsts un ārzemju norīšu atspoguļošanā. Arī skaidrojošā un analītiskā līmeņa žurnālistikas tekstos īpaši reti atklātā subjektivitāte, iespējams, liecina par žanru konvencijas nepārzināšanu vai autoru izvairīšanos uzņemties atbildību par saviem vārdiem. Vienlaikus pozitīvi var vērtēt materiālu izvietojuma struktūru, kas lasītājam atvieglo informācijas uztveri. Tematiskā dažādība un informācijas daudzuma palielināšanās paver iespējas arī lielākai izteiksmes formu dažādībai, tomēr jau iepriekš aplūkotā parādība par lielas daļas *ne-ziņu* materiālu nonākšanu pielikumos nav mazinājusies. To 90. gadu beigās papildina izteiktāka žanru unifikācija (robežu izplūšana).

Īpaši tas jūtams NRA, kur formālās robežas nepastāv ne vien starp subjektīvajiem žanriem, bet arī ziņās. Laikrakstam nav svarīgi materiālu organizēt kā atsevišķu komentāru vai reportāžu, jo reizēm žurnālistu kā personību⁵¹ rakstītie materiāli atgādina eseju – pēc formālās definīcijas brīvu izklāsta formu, kas pieļauj dažādu reportāžas, raksta, dienasgrāmatas, vēstules elementu pārplūšanu. Šajā gadījumā tie ietver arī ziņas elementu, no kura tiek aizgūts objektīvais autora “es” pozīcijas izslēgšanas nosacījums.

NRA situācija atšķiras galvenokārt ar to, ka avīzei nav pastāvīgu komentētāju, kas paustu redakcijas pozīciju. Līdzās ekspertiem, kas arī bieži aizpilda "Aktualitātes" rubriku otrajā lappusē "Skats", savas pārdomas izsaka tie paši žurnālisti, kas raksta ziņas. Anglosakšu žurnālistikas standarts, uz kuru pārsvarā orientējas Latvijas prese, paredz ne vien viedokļa nošķiršanu no ziņas, bet uzticamības dēļ ietver ziņu un komentāru autoru specializācijas nodalīšanu. Drīzāk šis "izteikšanās slejas" mēdz līdzināties esejām, kas tēlaini apcer kādu parādību.

V. Avotiņa rakstā "Punduru bungas" lasāmi autora izteikumi par realitāti, kritizējot kādu sociālekonomisku parādību,⁵² tomēr tā gandrīz pilnībā pazūd aiz autora lietotajiem tēlainajiem apzīmējumiem, kuri, nodrošinot tekstā lielu subjektivitātes pakāpi, neļauj lasītājam diskursīvi iesaistīties idejas apspriešanā. Ne tikai tāpēc, ka tekstā neparādās autors, kurš to saka; tā ir arī interpretējošā leksika apvienojumā ar alegorijām ("nelūrēsim cits uz citu kā tārpi vienā mazā kāpostā") un folkloru ("aktiera mūžs ir kā brīnišķa dziesma"). Rakstu tā izteiksmes veida dēļ varētu uzskatīt par māksliniecisku publicistiku (feļetonu, piemēram), ja vien autors šos līdzekļus izmantotu ironiska, uz nojaušamām paralēlēm balstīta izsmejoša materiāla veidošanā. Mediju sociologs L. Kroičiks norāda: "Feļetona vēstījums vienmēr ir īpašs kods, kas jāuzmin lasītājam. [...] Tā nolūkā parādās satīriskā publicista prasme bez norādīšanas ar pirkstu radīt nepieciešamo satīrisko tēlu. [...] Pirmais uzdevums ir parādīt, ka aiz fakta nolieguma slēpjas īstenības komiskums."⁵³ Galvenie paņēmieni ir hiperbolas, kariķēšana u.c. Bet raksta autors V. Avotiņš runā par reālām parādībām, ietverot neapšaubāmu nosodījumu (turklāt spriedumu pastiprina arī lietotais "mēs" – *plašs cietēju loks*): "*.. sieciņi un ķešas naudas, ko Labklājības ministrija sauc lepni par sociālo politiku. Pie tādas politikas mēs esam valsts draugi tikai tik, cik tas kaut kāda zupa turas katlā.*"⁵⁴

Var rasties jautājums, vai biežā komentējošo materiālu apcerēšana nozīmē mediju diskursa kopējo problēmu. Tie pēc būtības nepretendē uz pilnību un patiesumu; gan selektivitāte, gan interpretācija piešķir faktiem nokrāsu; paliek jautājums par tās attaisnošanu. Nav runa par komentāra neatbilstību *rāmim*; nav *rāmja*, ir diskursa varas funkcija, kas pieprasa definēt runātāja pozīciju un nosaukt argumentus.

Viedokļa izpausmes vēstuli rubrikā ir trejādas – personiskas sūdzības (petīcijas). "mēs" vārdā (pārstāvēt grupu – valmierieši, invalīdi, represētie, tauta) un absolutizējošā izteiksme ("tas ir nepieļaujami" princips).

Ziņu materiālos daudz parādās neuzkrītošu novērtējuma vārdu – "protams" "cerams", "domājams", "diemžēl", "beidzot", "starp citu" –, kas norāda uz autora attieksmi. Arī neitrālo apzīmējumu vietā nereti lasāmi: "censoņi" [skatlogu noformētāji]; "rīdzinieki sākuši mīlēt" [audzis domes reitings]; "pārskatīt maka saturu, apbērējot tuviniekus" [augusi kapavietas cena].

Arī uz NRA attiecas iepriekš rakstītais par laikrakstu pielikumiem un žanru veidiem: pielikumā "Mēs" visvairāk lasāmi fičeri, portreti, profilintervijas. Runājot par fičeriem, iepriekš esmu lietojis arī apzīmējumu "apraksts" vai subjektīvi redīgēta "mikstā ziņa" (brīvāks stils, personiskāka valodas elementu klātbūtne). Fičeram

jeb aprakstam kā noteiktam tekstam, materiāla tipam piemīt divas galvenās īpašības: vispirms tam ir jābūt oriģinālā, radošā veidā uzrakstītam, kas to atšķir no neitrāli lietišķā ziņu valodas stila, un, otrkārt, fičers ietver *cilvēciskās intereses* (*human interest*) elementu.

“Dienā” starp žanriem parādīties jaunums – **sleja**, kas ir gan kā žanrs, gan rubrika, bet materiālu kompozīcijas atšķirības ir atkarīgas no autora, jo balstās uz subjekta stāstīto. Parasti tajā ar viedokli apvienojas daudz dažādu fakti, saistībā ar personisko pieredzi.

Ziņām raksturīga neitralitāte un vispusīgums, turklāt žurnālisti aktīvi meklē ziņas, pildot t.s. sargsuņa funkciju. No aplūkotā perioda ziņa “Mašīnas izvēlējusies pati pašvaldības policijas vadība”,⁵⁵ piemēram, aizsāka diskusijas par pašvaldības policijas iegādāto dārgo apvidus automašīnu *Lincoln Navigator*, kam sekoja atbildīgo amatpersonu atlaišana. Ziņas krasi atšķiras no 90. gadu sākuma, kad ziņas iemesls bija, šķiet, gandrīz katrs valsts varas lēmums.

Uzmanību vēlos pievērst komentāru lappusei (tajā publicētas arī **intervijas – diskusijas**), kurās ir ļoti maz redakcijas (žurnālistu) komentāru, jo t.s. analīzes – viedokļus, paziņojumus, apskatus – raksta eksperti un ārštata autori. Pieņemsim, ka šādus rakstus raksta žurnālists vai publicists: viņam, iespējams, no atbildības tekstā vairākus liek personiskas kompetences trūkums, bet kā ir ar ekspertiem? Ar retiem izņēmumiem arī komentētāji, kas nav žurnālisti, nelieto “es” formu. Acīmredzot, tā ir vēlme izvirzīt savu ideju kā labāko, taču visiem *nākot diskutēt ar savu labāko patiesību*, var rasties sadursme – *visi pret visiem*. Ne vien dialogiskai komunikācijai atbilstoša, bet auglīga pēc būtības ir tikai intersubjektīva ideju apspriešana.

“Vēl vairāk nenozīmē labāk”: 2001. gads

Kāds konteksts nosaka preses darbību gadsimtu mijā? Sarežģītie ekonomiskie apstākļi, medijiem cenšoties apmierināt auditorijas gaidas, netieši kavē arī analītiskas un kvalitatīvas žurnālistikas attīstību. Bet politiskās realitātes saistību ar mediju veidoto diskursīvo realitāti, no vienas puses, apliecina atzinums, ka “salīdzinājumā ar neatkarības atjaunošanas laiku, kad bija raksturīga aktīva sabiedrības politiskā līdzdalība, Latvijā ir notikusi politiskā procesa zināma degradēšanās”, no otras puses, “tieši sistemātiskas analīzes un ideju trūkums medijos arī lielā mērā degradē sociāli politisko procesu”.⁵⁶

Vairākos sabiedrībai nozīmīgos jautājumos mediju loma var būt ietekmīga (Nekustamā īpašuma aģentūra un nelikumīgi piešķirtie dzīvokļi, *Latvenergo* privatizācija u.c.). Tomēr, izņemot šīs *paraugprāvas*, izpaliek pastāvīga un daudzveidīga diskusija par procesiem valstī.

Ārēji **NRA** kļuvusi līdzīgāka “Dienai” tajā nozīmē, ka ziņu apjoms un makets abās avīzēs ir līdzvērtīgs (arī krāsas, ilustrētas anotācijas, daudz fotogrāfiju, tabulas, grafiki un kopsavilkumi pie garajām ziņām).

Tikmēr **ekonomiski politiskais fons** – avīzes īpašnieki – atstājis manāmu iespaidu uz atsevišķu notikumu traktējumu. Avīzes ieņemtā nostāja pret A. Šķēli (un viņa partiju, jo uzņēmumu viņš pats vairs nevada) parādās ne tikai izvēlētajā notikumā, bet arī komentējošās nosliecēs virsrakstā, komentārā, ziņā.

Paraugmateriāls šajā jomā ir ziņa “*Šķēlisti grib kontrolēt valsti*”,⁵⁷ kuras virsraksts, ņemot vērā to, ka *šķēlistu* viedoklis nemaz neparādās, skaidri norāda uz notikumu vēlamu interpretāciju. Viss materiāls ir būvēts no spriedumiem un secinājumiem, kurus balsta selektīvi fakti. Informātikas nozares nonākšana *šķēlistu* (ar *Ave Lat Grupu* saistīto politisko spēku) rokās un “manipulācijas iespējas”, un “milzu iespējas noziedzīgām darbībām”, ko šis fakts paver, tiek aprakstītas kā sazvērēstība. Atsevišķi paziņojumi ir “pēc neoficiāliem avotiem”, citi – žurnālistes vērtējumi “zīmīgi”, “iespējams”, “nav grūti iedomāties, kā tiktu *norakti* neizdevīgi cilvēki” u.tml.

Virsrakstos žurnālisti pauž tendenciozu attieksmi, lai arī tas notiek retāk nekā iepriekšējos gados: “Premjeram sagādāta **silta vietīņa**”,⁵⁸ “Ielas rakņās pareizāk”,⁵⁹ “Arhibīskaps **aizlūdz par Saeimas disidentiem**”.⁶⁰

Piemēram, virsraksts “Karnītis **sapīnies** pretrunās”⁶¹ kontekstuāli implicē folkloras frāzi “sapīties savos melos”, ar to norādot, kas tās par pretrunām. Nevietā lietojot savu “prasmī izmantot vārdu”, žurnālists nojauc žanra robežu – arī kā ziņā pasniegtajā materiālā “Domnieku komandētiskāre nezūd” komandējumos braukušie tiek aprakstīti kā sacensībā: “vīri sīvi spēkojušies”, “turējis savam šefam līdzī”; “braucienus nav smādējusi”; “varētu ķerties pie ceļojumu aprakstu rakstīšanas”.⁶²

Pieminētās ziņas autors personificē kādu jau 1999. gada analizē minētu problēmu – tie paši autori mēdz rakstīt gan ziņas, gan subjektīvo žanru produktus (komentārus, recenzijas, profilmateriālus).

Ārzemju notikumu atspoguļošanā izmantotais ziņas žanrs Centrāleiropas korespondentes lietojumā iegūst **reportāžas elementus**, kurus es gribu **nodalīt no tendenciozas ziņas izpaušmēm**, kaut arī abas raksturo subjektīvās klātbūtnes izpaušmes diskursā. Reportāžas stils vairāk attiecas uz subjektīvu vēstījumu, nevis vērtējumu kā gatavu interpretāciju. Protams, šī robeža ir šaura. Salīdzinājumam pāris piemēru. L. Žihares-Loidlas materiāls “Svēto gadu Roma aizvadījusi mierīgi” sākas kā stāsts: “Romā iedzīvotājiem un visiem katoļiem sestdien bija īpaša diena: pāvests Jānis Pāvils II svinīgi slēdz Svētos vārtus [...]” Vēlāk tajā parādās norises reālā laikā apraksts, kā “Roma piedzīvoja kārtējo ceļinieku sastrēgumu”.⁶³

Tikmēr S. Vanzovičs ziņā “Rīgas mēru var arī neievēlēt” informē par oficiāli izvirzītajiem kandidātiem Rīgas mēra postenim (par faktiem): “NRA rīcībā nonākusi **interesanta** informācija no Rīgas Domes aizkulisēm, kas liecina, ka pēc pašvaldību vēlēšanām galvaspilsēta, iespējams, paliks **bez galvas**.”⁶⁴

Šī subjektivitātes izpaušme nav līdzīga reportāžas sastopamajām. Pats reportāžas žanrs tūrā veidā nepastāv, tās elementi ir iepludināti ziņās, turklāt tad attieksme ir mazāk personiska.

Visbeidzot – par komentāriem. Secinājums: trāpīgi īstenota valodas funkcija uzmanības pievēršanai; ar nosacījumu – ja vien tas ir apzināti.⁶⁵ Izmaiņas kopš 1999. gada NRA piedzīvojis vien tas, ka rubrikas "Aktualitāte" vietā ir "Redakcijas komentārs", nenorādot autora vārdu, – tātad pilnīgi oficiāls avīzes viedoklis. Apskatot piemēru "Skurbuma varā", redzams, ka tajā pat trešajā personā neparādās avīze, bet viss notiek *pats no sevis*: "nav grūti saprast", "ar nožēlu vajag konstatēt" "nepamet izjūta", "skurbuma stāvoklis" u.c.⁶⁶

Tēlainās valodas lietojums būtu atbilstošs tad, ja, pievienojot vairāk ironijas un realitāti pārvēršot simboliskā tēlu sistēmā, materiālu būtu parakstījis, piemēram, Brencis vai Kurlis Modracis (kā atsevišķos citu žanru piemēros), nevis "Jūsu *Neatkarīgā*"

Ieviešot precīzus apzīmējumus apakšrubrikām, "Diena" demonstrē mērķtiecību arvien sakārtot avīzes saturu un veidot to pārskatāmāku. Daudz maketa elementu veltīti informācijas uztveramībai – gan atšķirīgi virsrakstu lielumi (kas reizē izsaka avīzes dienaskārtības prioritātes) un vairāki apakšvirsraksti, gan grafisks fona informācijas attēlojums.

To, ka praktiski **noteikta tematika tiek saistīta ar noteiktiem žanriem**, pierāda materiāls "Gospelu dziedoņi liek baznīcā deļot".⁶⁷ Kultūras materiāli visbiežāk tiek atainoti ar subjektīvā žanra palīdzību (tradicionāli recenzija, intervija, portrets, viedoklis). Konkrētais raksts ir reportāža, jo autore apraksta koncertu klātienē ("ātri vien pārvarot publikas sākotnējo neizpratni..") un novērtē to no savas pieredzes ("atmosfēra .. atgādināja gaisotni, kāda valda rokconcertos").

Intervija daudz tiek izmantota sporta materiālos, kā arī izjautājot politiķus (arī ārvalstu) un amatpersonas. Jautājumi tiek uzdoti par konkrētām konsekvencēm, kas zināmā mērā nosaka diskusiju, vaicājot – kā iedzīvotājus ietekmēs lēmumi, vai intervējamais paredz līguma ratificēšanu, vai Krievija nevarētu iegūt lielāku teikšanu, vai Eiropas politika neveicinās ASV atsvešināšanos u.tml. Bez tam katrs jautājums ir garāks, jo arī žurnālists paskaidro savas šaubas vai pamato jautājumu.

Ziņu virsrakstos žurnālisti dažreiz neatturas no vērtējuma, tādēļ līdzās informatīvam "Partija piespiež Cepurnieku atgriezties"⁶⁸ gadās arī tendenciozs "Lakučs kārtējo reizi iedod VID kurvīti"⁶⁹. Šķiet, ka koncentrēšanās uz ziņas žanru bremzē alternatīvu radošu izmantojumu. Tā arī materiālā "Uzlabojas dzejnieka Baltvilka veselība"⁷⁰ (dzejnieku bija sadūris viņa draugs garīgas slimības saasinājumā) ziņas vietā avīze citā žanrā varēja panākt situācijas personiskāku atklāsmi.

Kultūras lappusē rodamas intervijas, recenzijas, slejas un sava veida "apkopojošais žanrs" (robežu difūzija) – kopā ziņa, portrets, intervija. Piemēram, G. Repše slejā "Mācība" pauž personisku nosodījumu žurnāla "Privātā Dzīve" žurnālistu rīcībai.⁷¹ Teksts atbilst slejā pieļaujamajam tēlainajam izteiksmes stilam, bet nesasniedz to **epitetu daudzumu**, kāds ir atsevišķos "Dienas" komentāros.

Zināms nosacījums tam ir konkrētais autors (tas pats attiecas arī uz "Sleju"), jo komentētāji L. Pakalniņa (piemēram, "Krējums tavā vēderā")⁷² vai A. Rodins (piemēram, "Specdiplomi")⁷³, lietojot vairāk "slēpto es", tomēr izsakās racionāli.

L. Pakalniņa atzīst, ka subjektīvi pieļauj attiecīgo versiju (“ļauj modelēt visai nepievilcīgu situāciju, *kas notiktu, ja notiktu*”), turklāt vietām sevi personificē (“mani kā patērētāju nevar neskart kāda cita pretruna”). Bet par racionalitāti ļauj spriest materiāla loģiskā struktūra un faktu salīdzinājums, vairākkārt uzsvērtie “vienā gadījumā”, “otrā gadījumā”, “no vienas puses”, “no otras puses”. Mazāk redzami aktīvie darītāji, proti, aprakstīto notikumu aktori, kas ietekmē lietu virzību. Notikumi bez darītāja risinās arī “Specdiplomos”: “runas klīda”, “vēsturē varam atrast” “nefešitizēsim [ortogrāfija kā oriģinālā] augstskolas diplomu”, “magiskie noilguma gadi”, “dokumentu viltošana uzskatāma par ļoti nopietnu pārkāpumu”.⁷⁴ Vai tas teikts likumā, sabiedrības morāles kodeksā vai tā domā autors?

Vispildgāko mākslinieciski emocionālo izteiksmi lieto A. Ozoliņš, kura rakstnieka pieredze, neraugoties uz ilgstošo darbību tieši “Dienas” preses komentāru nodaļā, tekstos atklājas vairāk nekā 90. gadu sākuma periodā. Komentārs saturiskā plašuma un notikuma konteksta aptvēruma aspektā ir ietilpīgs, bet ar valodas līdzekļu palīdzību autors norāda *vainīgos, objektīvo* situāciju kopumā, iezīmē *vienīgo* ceļu... Raksts “Kad buras netur” ir par sabiedrības uzraudzību akciju sabiedrības “Latvijas Kuģniecība” privatizācijas procesā, ko īsteno sabiedrība par atklātību “Delna”.⁷⁵ Tajā frāzes kā “skandāls koši rāda”, “organizācijas vadītājas valodas nesaturēšana” vai “nolūki nu beidzot ir tik caurspīdīgi” attiecas uz runātāja identitātes un darbības vārdu kategorijām. Interpretējošās leksikas tēlainības raksturojumam pāris teikumu: “Apdraudēts **acīmredzot** jūtas arī otrs no abiem Tēvzemes **kēķa** skandalozajiem **burlakiem** Normunds Lakučs, ko Cepurnieks esot Voikai uzdevis par šīs **Pasakas par kukuli** pirmo **teicēju**. [...] beidzas termiņš, līdz kuram **sacerēt** [...] stāstu par to, kur **sarausis** savā **humoristiskajā** amatpersonas deklarācijā uzrādītos miljonus tugriku, tengu un rubeļu skaidrā naudā.”⁷⁶

Šie ir uzskatāmi paraugi, kā sevi neattaisno mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu lietojums komentārā. “Analīzes un pamfleta proporcijas avižu viedokļu lappusēs pārāk bieži ir par labu pamfletam, ironijai, tādējādi diemžēl vairāk apliecinot zināšanu trūkumu un nespēju analizēt, nevis žurnālistikas žanru daudzveidību.”⁷⁷

Secinājumus par žanru izmantojuma proporcijām 2001. gada sākumā raksturo teiciens: “Vairāk norišu, mazāk cilvēka.” Ar cilvēku es saprotu “mazo cilvēku lielajos notikumos”, proti, lemtspējīgu, valsts procesus ietekmēt varošu pilsoni, kuru vienlaikus šie procesi ietekmē. “Dienas” rubrikas “No otras puses” portreta vai viedokļa intervija vairāk iepazīstina ar cilvēkiem, kas izpelnījušies ievērību kādā jomā: atzīti par labākajiem, izdevuši grāmatu, nostrādājuši daudzus gadus vienā darbā u.tml., kas, protams, ir ļoti vajadzīgs, jo šie cilvēki taču arī ir no mūsu vidus. Nereti viņu izvēli nosaka “prominences ziņas vērtība”, kas ir tipisks auditorijas gaidām radīts produkts (pēdējās lapas veidols arī vairāk orientēts uz izklaidi). Tomēr ar *cilvēka parādīšanos* es vairāk domāju dažādu notikumu atainojumu caur cilvēku, viņa sasniegumiem un izpratni par to, kas notiek apkārt, savā ziņā arī uzņemoties iniciatīvu par sava viedokļa publiskošanu.

Personiskām viedokļa izpausmēm NRA pēdējā lappusē atvēl vietu "lasītāja dienasgrāmatai", kurā lasāmi interesanti un neparasti atgadījumi, tātad vairākas subjektīvas pieredzes, vienīgi tematiku ierobežo kuriozitāte vai traģiskums kā spilgts pārdzīvojums. Ja varētu uz līdzīgiem pamatiem radīt diskusiju par pilsoniskiem procesiem, pastāv iespēja izveidot "debašu forumu" publiskajā sfērā, tādējādi demokrātiju apliecinot ne vien runās par to (vārdos – *runājot par*), bet dialoga komunikācijas formai atbilstošas valodas kā diskursa lietojumā (vārdos – *runājot kā*).

Secinājumi

Par žanra attīstību

Analizējot Latvijas dienas preses izdevumus "Diena", "Neatkarīgā Rīta Avīze", "Neatkarīgā Cīņa" "Latvijas Jaunatne" un "Cīņa" desmitgadē kopš Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas (1990–2001), darba gaitā guvu vairākas atziņas – par žurnālista un lasītāja identitāti tekstā, reprezentējot to attiecības un lomas, par materiālu neatbilstību žanram, kā arī atklātas diskusijas un atvērta diskursa pastāvēšanas problēmu.

Kādi tad ir galvenie secinājumi?

Kā žanrs izteikti ir attīstījusies intervija, kas sākumā vairāk pildīja informācijas vācējas, nevis viedokļu diskusijas raisītājas lomu. Daži žanri ir attīstījušies no žurnālistiskās prakses (labāk izkopta tehnika u.tml.) viedokļa, piemēram, fičers vai portrets kļuvis rafinētāks. Stingri ievērots ziņas žanrs kopš avīzes izveidošanas ir "Dienā" (atsevišķi tendenciozitātes gadījumi vārdu izvēlē vai reportāžas elementu piejaukumi), kamēr NRA ir atrodami gan ziņas, gan subjektīvas publicistikas paraugi. NRA ziņu bēdīgo stāvokli, iespējams, izskaidro žurnālistikas tradīcija (laikraksta vēsturiskās saknes PJ un "Cīņā") un tekstu veidotāju saikne ar literāro publicistiku, bet ne desmit gados pagājušais laiks, kura bijis pietiekami, lai novērstu trūkumus.

Mazinājies ir subjektīvo žanru skaits, gan rēķinoties ar tendenci šādu materiālu koncentrācijai avīzes izklaidējošajos pielikumos, kuriem analīzes gaitā tika pievērsta salīdzinoši mazāka uzmanība. Par pielikumu atšķirīgo būtību, manuprāt, galvenokārt liecina to izklaides funkcija, nevis informācijas un viedokļu foruma garantēšana medija pārējo trīs pamatfunkciju ietvaros – novērot vidi, skaidrot, socializēt. Funkciju loku ietekmē arī pielikumu regularitāte reizi nedēļā.

Gandrīz pilnībā izzudusi reportāža (atsevišķām tās iezīmēm *izšķīstot* ziņā vai fičērā), kā arī grūtāk atrodamas petīcijas, viedokļi kā patstāvīgi žurnālistiski materiāli (nevis viedoklis kā lasītāju vēstules, kurās turklāt bieži tiek slēpta runātāja identitāte). Slēptā subjektivitāte, no runātāja noņemot atbildību, dominē analīzē, komentārā, bieži autoram pamatojot teikto tikai ar interdiskursīvām atsaucēm uz fundamentiem (piemēram, folkloru) vai citiem tekstiem (normām, lēmumiem).

Savukārt emocionāli piesātinātā valoda liecina par vēlmi pievērst savam teiktajam papildu uzmanību vai par profesionālo zināšanu trūkumu.

Demokrātiskas sabiedrības mediju uzdevums ir runāt ar auditoriju dialogā, jo dialogs garantē “daudz balsību, radot subjektīvas līdzdalības efektu; skanošo balsu polifonija, kas piedāvā dažādus skatījumus, rosina lasītājus spriest, pašiem izvēloties savu pozīciju.”⁷⁶ Uz šī fona subjektīvo žanru ietvaros lietojot atsauces uz ideoloģiski neapstrīdamiem simboliem (valsts, nācija utt.), mediji attur pilsoņus no sava viedokļa paušanas un savu tiesību aizstāvēšanas. Tikmēr maskēta viedokļa iepludināšana “objektīvajā ziņu žanrā” liek avīzes vai žurnālista pārstāvētajam viedoklim lasītāja apziņā darboties kā īstenībai, kas pēc būtības ir viedoklis, visbiežāk izteikts saskaņā ar pastāvošo publisko diskursu jeb oficiālo ideoloģiju. Var secināt, ka ir mediji, piedāvā minimālu iespēju diskursā *iespraukties* atšķirīgiem viedokļiem, jaunām idejām.

Atbildot uz jautājumu, kāpēc aplūkotajā laika posmā mediju diskurss neietver lielāku daudzveidību un vairāk dialoga, kamēr sabiedrības noslāņošanās un dažādu grupu pastāvēšana to organiski pieprasa, var izvirzīt vairākas versijas. Pirmkārt, žanra konvencionālās lomas produktivitātei nepieciešamas tradīcijas. Atsevišķu Rietumu žurnālistikas paraugu adaptācijas nenozīmē to automātisku pieņemšanu attiecībā starp mediju un auditoriju; tam vajadzīga diskursa pieredze. Otrkārt, pastāv saistība starp neadekvāto spilgtu valodas izteiksmes līdzekļu lietošanu diskusijai atvēlētājās preses slejās un vajadzību pārdot mediju saturu kā komercializētu produktu. Pirmais kalpo auditorijas uzmanības pievēršanai, demonstrējot komunikatora *tiesības runāt*, kas implicē varas attiecības, jo lasītājam ir *pienākums klausīties*. Treškārt, tas var būt arī konkurences trūkums kā kvalitatīvas attīstības nosacījums. Ceturtkārt, žurnālistu izpratne par savu profesionālo lomu un darba kritērijiem. Tā var būt kā lomas neapzināšanās, tā nespēja formulēt savus uzskatus, tā vietā atsakoties no subjektīvās atbildības ar depersonificējošiem izteikumiem. Tas atstāj ietekmi uz analītiskās žurnālistikas lēnajiem attīstības tempiem salīdzinājumā ar ziņu žurnālistiku. “Ziņu žurnālistikas attīstībai ir pietiekami, ja žurnālistiem piemīt profesionālās iemaņas un dažādas rutīnas, kas iegūstamas intensīvā treniņā un praksē, turpretī analītiskās žurnālistikas pastāvēšana ir atkarīga no profesionālu vispārējās un speciālās izglītības, prasmes strādāt ar informāciju un analītiski domāt,” atzīst I. Brikše.⁷⁹ Latvijā, kur demokrātijas tradīcijas vēl tikai meklē savu vietu, bet mediji bieži neapzinās sabiedrībai svarīgās problēmas, intersubjektīva problēmu apspriešana, dialoga attīstīšana un pilsoniskās atbildības uzņemšanās ir svarīgākie izaugsmes nosacījumi.

Par Latvijas preses situāciju

Sociālās realitātes konstruēšanā būtiska loma – paralēli medijos pieejamās informācijas kopuma atlasei (*gate-keeping*) un prioritāro notikumu izvēlei (*agenda-setting*) – ir žurnālista izvēlētais valodas lietojums. Ar vārdiem aprakstot pasauli,

mēs to konstruējam. Pilsoņi lēmumus pieņem, galvenokārt balstoties uz mediju konstruēto ainu. Tās kvalitāte tātad nosaka attiecības ar lasītāju. Orientējoties tikai uz masu patēriņu, komerciāli orientēts medijs lasītājam nesniedz visu būtisko informāciju. Pretrunas, kādas pastāv starp mediju tirgus funkcijām un publiskās sfēras diskusijām, normatīvi risina sociālās atbildības teorija, definējot mediju pienākumus demokrātiskā sabiedrībā.

Protams, normatīvā pieeja ir deklarācija par vēlamu, tomēr sasaistē ar mediju profesionālajām funkcijām, kuru izpildi vajadzētu kontrolēt profesionālām žurnālistu organizācijām, šie pienākumi vispārējā līmenī ir ikdienas darba vadlīnijas. Profesionālas žurnālistikas pastāvēšanu apgrūtina **profesionālo normu nereglamentējamība**. Līdzīgi kā ētiskās normas, tās iespējams normatīvi definēt, taču saistošo pienākumu statusu tādām var uzlikt vien konkrētais medijs, kurā žurnālists strādā.

Vienlaikus jaunā Latvijas sabiedrība nonāk pārmērīgā atkarībā no medijiem - to nosaka vidējā līmeņa institūciju mazā aktivitāte, kuras darbību determinē publiskās sfēras attīstības pakāpe. Tajā, savukārt, diskusijas ir iespējamās, pateicoties pilsoniskajai sabiedrībai kā pilsoņu sabiedriskās aktivitātes dzīves sfērai, kas nav atkarīga no valsts un ir alternatīva valstij.⁸⁰ Tās elementi ir dažādas asociācijas, arodbiedrības, partijas kā sabiedriskās pašorganizācijas formas. Ievērojamākais no elementiem ir nevalstiskās organizācijas (NVO).

Plašākā mērā tas ir jautājums par **strukturālajām pārmaiņām sabiedrībā** pēc padomju sistēmas kā krasi atšķirīgas iekārtas sabrukums. I. Šulmane un S. Kruks norāda: "Sociālo pārmaiņu būtība ir jaunu struktūru un komunikācijas kanālu veidošana. Pārmaiņas ietekmē paši indivīdi, vidējā līmeņa sociālās struktūras, kā arī paši masu mediji. Problēmu apgrūtina tas, ka visi sociālie aktori atrodas veidošanās stadijā."⁸¹ Turklāt kā faktors darbojas komerciālā attīstība un orientācija uz masu patērētāju.

Komercializācija, kas apsteidz uz demokrātisku sabiedrību orientētas analītiskas žurnālistikas veidošanos, ir Latvijas preses kā **jaunas mediju sistēmas** sastāvdaļas problēma. Ietekmē arī nelielais tirgus, kurā iekarotās auditorijas zaudēšana var izrādīties izšķiroša organizācijas pastāvēšanā. Līdz ar to auditorijas gaidu apmierināšana tiek izvirzīta par augstāko uzdevumu.

Savukārt ar komercializācijas tendenci cieši saistīts ir mediju satura **daudzveidības jautājums**, jo "daudzums vai apjoms negarantē daudzveidību. Tas pat reizēm nenozīmē atšķirības. Tas var tikpat labi nozīmēt vienas dominējošās kultūras formas cirkulāciju daudzajos tirgus segmentos".⁸² Vai izvēlēties rakstīt par kaut ko tikai tāpēc, ka tad avīzi labi pirks, arī ja tad ierobežotā apjoma dēļ neiekļauti paliks salīdzinoši svarīgi, bet neintrigējoši notikumi?

Latvijas informācijas apriti turklāt ietekmē **semiotizācijas problēma** – spēja vārdos aprakstīt pasauli, kurai jāietver arī simboliskā atzišana. Ne viss, kas modernajā sabiedrībā tiecas ienākt lietojamo jēdzienu aprītē, ir iekļaujams pastāvošajos izpratnes rāmjos vai legitimējams, piesaucot nacionālās vienotības tradicionālās vērtības. Eiropintegrācijas procesā un daudzveidības raksturotajā globalizācijā, kurā

iesaistīta arī Latvija, vienotības vai homogēnuma vērtības legītimācijai nevar kalpot. Vai precīzāk, to var darīt, taču tad tiek kavēta sabiedrības attīstība līdzti faktiskajām sociālajām pārmaiņām, kurām būtu jāatspoguļojas diskursā.

Atsauces un piezīmes

- ¹ CHANDLER, Daniel. *An Introduction to Genre Theory*. 1997. www document: <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/intgenre/intgenre.html>
- ² *Cīņa*. 1990. 10. janv.
- ³ *Turpat*. 9. janv.
- ⁴ *Turpat*. 30. janv.
- ⁵ *Turpat*. 1. janv.
"Mēs" var tikt saprasts kā "es+es", "es+tu", "es+viņš" vai vienkārši "es" kā ierēdnis.
- ⁷ *Cīņa*. 1990. 7. janv.
- ⁸ *Turpat*. 4. janv.
- ⁹ *Turpat*. 7. janv.
- ¹⁰ *Latvijas Jaunatne*. 1990. 11. janv.
- ¹¹ *Turpat*. 3. janv.
- ¹² *Turpat*. 11. janv.
- ¹³ DIMANTS, Ainārs. Latvijas masu mediju evolūcija visjaunākajos laikos. *Latvijas Vēsture: Jaunie un Jaunākie Laiki*. 2000. Nr. 3. 77. lpp.
- ¹⁴ *Diena*. 1993. 6. janv.
- ¹⁵ *Turpat*. 13. janv.
- ¹⁶ *Turpat*. 12. janv.
- ¹⁷ *Turpat*. 26. janv.
- ¹⁸ Vietējās kultūras informācijas lomu veic atsevišķa sadaļa "Afiša" ar apmeklējamo pasākumu sarakstu.
- ¹⁹ *Diena*. 1993. 16. janv.
- ²⁰ *Turpat*. 23. janv.
- ²¹ КРОЙЧИК, Л. Система журналистских жанров. *Основы творческой деятельности журналиста*. Под. ред. С. Корконосенко. Санкт-Петербург, 2000. С. 161-163.
"Mēs pamazām topam par indiāņiem, kuriem [...] tiek piedāvāti dažādi māneklji kā vēsts par pasauli"
Sk.: *Diena*. 1993. 23. janv.
- ²⁴ "...visos sabiedrības slāņos – no infantilām pusaudzēm līdz deputātiem" Sk.: *turpat*.
- ²⁴ *Latvijas Jaunatne*. 1993. 20. janv.
- ²⁵ *Turpat*. 23. janv.
- ²⁶ *Turpat*.
- ²⁷ *Turpat*. 20. janv.
- ²⁸ *Turpat*.
- ²⁹ *Neatkarīgā Cīņa*. 1993. 13. janv.
- ³⁰ Jāpiebilst, ka zem laikraksta nosaukuma rakstīts: "Avīze Latvijas Republikai"
- ³¹ *Neatkarīgā Cīņa*. 1993. 9. janv.
- ³² *Turpat*. 13. janv.
- ³³ *Turpat*. 12. janv.
- ³⁴ *Turpat*. 6. janv.
- ³⁵ *Turpat*. 8. janv.
- ³⁶ *Turpat*.
- ³⁷ *Turpat*. 7. janv.
- ³⁸ *Diena*. 1996. 9. janv.
- ³⁹ *Turpat*.
- ⁴⁰ *Turpat*. 10. janv.
- ⁴¹ *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 1996. 22. janv.
- ⁴² *Turpat*.
- ⁴³ *Turpat*. 20. janv.
- ⁴⁴ *Turpat*.

- ⁴⁵ *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 1996. 20. janv.
- ⁴⁶ *Turpat*. 26. janv.
- ⁴⁷ *Turpat*. 4. janv.
- ⁴⁸ *Turpat*. 5. janv.
- ⁴⁹ *Turpat*. 20. janv.
- ⁵⁰ *Turpat*. 22. janv.
- ⁵¹ Krievu žurnālistikas tradīcija uztver žurnālistu kā publicistu – skolotāju.
- ⁵² *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 1999. 18. janv.
- ⁵³ КРОЙЧИК, Л. Система журналистских жанров. С. 164, 165.
- ⁵⁴ *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 1999. 18. janv.
- ⁵⁵ *Diena*. 1999. 19. janv.
- ⁵⁶ DIMANTS, Ainārs. Latvijas masu mediju evolūcija visjaunākajos laikos. 83. lpp.
- ⁵⁷ *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2001. 24. janv.
- ⁵⁸ *Turpat*. 31. janv.
- ⁵⁹ *Turpat*.
- ⁶⁰ *Turpat*.
- ⁶¹ *Turpat*.
- ⁶² *Turpat*. 9. janv.
- ⁶³ *Turpat*. 8. janv.
- ⁶⁴ *Turpat*.
- ⁶⁵ Pilnīgi iespējams, ka propagandas nolūkā tas ir apzināts solis, bet tad jārunā ne vien par mediju spēju veikt profesionālos pienākumus, bet arī par žurnālista darba ētiku un lomu.
- ⁶⁶ *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2001. 24. janv.
- Diena*. 2001. 2. janv.
- ⁶⁸ *Turpat*. 27. janv.
- ⁶⁹ *Turpat*.
- ⁷⁰ *Turpat*.
- ⁷¹ *Turpat*. 27. janv.
- ⁷² *Turpat*. 23. janv.
- ⁷³ *Turpat*. 2. janv.
- ⁷⁴ *Turpat*.
- ⁷⁵ *Turpat*. 27. janv.
- ⁷⁶ *Turpat*.
- ⁷⁷ DIMANTS, Ainārs. Latvijas masu mediju evolūcija visjaunākajos laikos. 82. lpp.
- ⁷⁸ КРОЙЧИК, Л. Система журналистских жанров. С. 127.
- ⁷⁹ BRIKŠE, Inta. Masu komunikācijas saturs un tā veidošanās problēmas. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1997. 51. sēj. Nr. 1/2. 106. lpp.
- ⁸⁰ OSTROVSKA, Ilze. Valsts un pilsoniskā sabiedrība: savstarpējo attiecību attīstība pārejas periodā. *Sabiedrības pārmaiņas Latvijā*. Red. A. Tabuns. Rīga: Jumava, 1998. 74. lpp.
- ⁸¹ ŠULMANE, Ilze, KRUKS, Sergejs. Pilsonības problēmas presē. *Daudzveidība III: Latvijas mediju analīze*. Rīga: LU Komunikācijas studiju nodaļa, 2001. 94. lpp.
- ⁸² MURDOCK, Graham. Citizens, Consumers and Public Culture. *Media Cultures*. Ed. by M. Skovmand, K. C. Schroeder. London: Routledge, 1992. P. 36.

Raksta pamatā ir bakalaura darbs, aizstāvēts 2001. gadā Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas studiju nodaļā; zinātniskais vadītājs Sergejs Kruks.

Gusts Kikusts

Communicative Contract Between
Journalist and Audience:
The Problem of Genre in Post-Soviet
Journalism in Latvia
1990–2001

The function of genre as a 'communicative contract' serves as the basis for this survey. By limiting the potential of meanings of a given text the interpretation mode is provided. Due to historical and social conventions the use of a particular genre sets the permissible subjectivity level. It is connected with the use of language as a means of discourse that constructs the position of a 'speaker' and 'reader' and implies power relations between them in the text. Dialogue is the form of communication of an open and democratic discourse.

I have applied critical discourse analysis methodology to study several Latvian daily newspapers – "*Diena*", "*Neatkarīgā Rīta Avīze*", "*Neatkarīgā Cīņa*", "*Latvijas Jaunatne*", "*Cīņa*". In general the period of 1990–2001 is characterized by the lack of open discourse, diminished usage of subjectively genres and diffusion of boundaries differentiating various genres.

I have observed, for example, how the interview genre has been developing. In early nineties it just served as a method of gathering information not as a means of exchanging of opinions. Several genres (portrait, feature) have become more refined.

In the news genre the fusion of news and opinion has taken place. In newspaper "*Diena*" the news standard has been set since the foundation of the paper whereas the situation is more problematic with "*Neatkarīgā Rīta Avīze*", because of the deep-rooted traditions of this newspaper. That explains the presence of admixture of literary journalism in news.

Meanwhile the reportage genre has almost disappeared with some of its elements still present in news or features. It can be noted that subjectively explicit genres, if used, are mostly found in the entertainment supplements of newspapers. They generally perform the entertainment function while the information and forum of opinion functions of media are quite different.

On the other hand the analytical material and commentaries are dominated by the so-called 'dissimulated subjectivity'. In this case journalist's opinion is present implicitly while the identity of the author does not appear. In general, it allows the

So why is the media discourse in Latvia not characterized by a greater diversity or more dialogue in it although the country has already been on its way to democracy for more than 10 years? All the above said exposes some problems.

Firstly, traditions are necessary to raise the effectivity of genre as a convention. Even in cases when several frameworks of covering stories are borrowed from the experienced Western journalism they cannot automatically be adapted. The so-called discursive practice is needed.

Secondly, there exists a link between the usage of bright and often inadequate language means of expression in newspaper columns and the necessity to sell the media content as a commercial product. Commercialisation is developing faster than the creation of stable analytical journalism that is oriented towards society as a body of citizens not only consumers. Actually the need to meet the expectations of the audience can be considered to be of the greatest significance.

The trend of commercialisation is closely linked to the question of diversity in media. The concept of diversity allows different opinions to appear in the public sphere. It makes the discursive encouragement of social changes possible. Still this concept doesn't function in Latvia which indicates that democratisation of media and society faces some problems. Eventually, understanding the criteria of journalists' work and their professional role plays the decisive part in this process. The problem is caused by insufficient knowledge and impossibility to regulate the set of professional norms. They can be defined normatively but the daily duties of journalists are assigned by their employers and media organizations.

In Latvia where democracy is still developing and media are rarely conscious of the problems that are important to the society it is necessary to move a step forward and start dialogue as a manifestation of intersubjectivity in media discussions as well as to take raise the role of civic society. These to my mind are the most significant preconditions for improving media and developing democratic society in Latvia.

lesniegts 2002. gada 15. martā

Ize Šulmane

Profesionālais diskurss latviešu un krievu presē: Salīdzinošā analīze (valsts svētki – sabiedrības vienotībai vai sašķelšanai?)

Pētījuma mērķis – noskaidrot, vai un kā žurnālistiskie diskursi Latvijas presē atšķiras, atspoguļojot konkrētu notikumu – Latvijas Republikas proklamēšanas gadadienu latviešu un krievu valodā iznākošajos dienas laikrakstos. Pētījumā analizēts svētku svinēšanas rituāls dažādos preses izdevumos dažādos laika periodos; novērtēta žurnālistu profesionalitāte, atspoguļojot norises, kurām trūkst tradicionālo ziņu vērtību kritēriju; salīdzinātas žurnālistiskā un politiskā diskursa attiecības – cik lielā mērā žurnālistu atražo politiku piedāvātās tēmas, retoriku vai piedāvā savu. Salīdzinot latviešu un krievu žurnālistu tekstus, parādīts, kādu vietu un lomu katrs laikraksts piešķir svētku norisei un pašam valstiskās neatkarības atgūšanas faktam, kādā kontekstā tas parādās starp citiem avīzes materiāliem, kādus interpretācijas rāmjus viņi piedāvā savām auditorijām un kādas auditorijas tādējādi konstruē. Pētījuma teorētiskais pamats saistīts ar rituālo komunikāciju, uzsverot, ka rituāls var funkcionēt kā sociālās kārtības stiprinātājs un *status quo* saglabātājs, bet var līdzdarboties arī sociālo pārmaiņu procesā, uzturot un paužot konflikta un protesta kārtību, nevienprātību.

Atslēgas vārdi: rituālā komunikācija, diskurss, valsts svētku rituāls, latviešu un krievu žurnālisti, sociālā kārtība, Latvijas dienas prese, konflikta kārtība.

Par stereotipu jau kļuvusi frāze par divu informatīvo telpu pastāvēšanu Latvijā. Tā vairākkārt pierādīta latviešu un krievu preses salīdzinošos pētījumos Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas studiju nodaļas studentu un mācībspēku darbos, konstatējot atšķirības mediju piedāvātajā dienaskārtībā, dažādu vērtību un uzskatu kultivēšanā, tādējādi kavējot integrācijas procesus. Mazāk tas raksturīgs elektroniskajiem medijiem, bet dienas preses analīze atsevišķu svarīgu jautājumu traktējumā (attieksme pret NATO, Valodas likumu, notikumiem Kosovā, 16. marta notikumu atspoguļojums, tiesas procesi pret Kalēju, Kononovu un Farbtuhu, pilsonības jautājumi, pat 11. septembra notikumi ASV)¹ liecina par šo atšķirību pastāvēšanu un atražošanu gan vēstures, gan tagadnes notikumu atspoguļojumā.

Atšķirīgas attieksmes un vērtējumi par vēsturi, politiku, valodu, pilsonību, Krievijas lomu Latvijas (vai Igaunijas) attīstībā parādās iedzīvotāju aptaujās, salīdzinot pilsoņu un nepilsoņu, latviešu un nelatviešu atbildes.² Arī 1998. gada Latvijas žurnālistu aptaujas rezultāti rāda, ka Latvijas latviešu un krievu žurnālistu viedokļi viskrasāk atšķiras sabiedriski politiskos jautājumos, mazāk – profesionālo prasmju, vērtību un lomu vērtējumā.³

Tomēr atšķirības nepastāv tikai starp abu valodu medijiem: vērojama gan laikrakstu noteikta tuvināšanās, gan dažādošanās vienas valodas ietvaros. Piemēram, pētot, cik lielā mērā žurnālistiskajā diskursā parādās politiskās kultūras mitoloģiskās, ideoloģiskās vai racionālās fāzes elementi, jāsecina, ka gan latviešu, gan krievu laikrakstos lielākā vai mazākā mērā sastopami visi elementi.⁴ Politiskā aizsprieduma tendenču mazināšanās vai pieaugums, racionālu vai emocionālu argumentu pārsvars komentāros viena laikraksta ietvaros ilgākā laika periodā liecina, ka uz kvalitatīva dienas laikraksta statusu pretendējošs laikraksts neattīstās pēc loģikas no emocionālā uz racionālo.⁵

Dienas preses, kā arī elektronisko mediju satura salīdzinoši pētījumi parādījuši kopīgas negatīvas iezīmes: problēmu skatījums institucionālā, ne indivīda līmenī; pretēju viedokļu trūkums; politiķu un amatpersonu kā informācijas avotu nomācoša dominēšana pār ekspertu viedokļiem; ienaidnieka tēla konstruēšana; krievu, krieviski runājošo problēmu neparādīšanās latviešu presē un otrādi; stereotipu atražošana.⁶

Šā pētījuma mērķis – noskaidrot, vai un kā žurnālistiskie diskursi atšķiras, atspoguļojot vienu konkrētu notikumu – Latvijas Republikas proklamēšanas gadadienu latviešu un krievu valodā iznākošajos dienas laikrakstos. Tas ir interesants pētniecisks uzdevums, jo tradicionālu nacionālu svētku norise kā rituāla komunikācija pati par sevi ir analīzes vērtā. Īpašu interesi izraisa šīs tradicionālās norises parādīšanās medijos, jo pati atspoguļošana var kļūt par būtisku rituāla daļu. Valsts svētki varētu kalpot par visus Latvijas iedzīvotājus apvienojošu, integrējošu norisi.

Pētījuma uzdevumi:

noskaidrot, kā svētku svinēšanas rituāls parādās dažādos preses izdevumos dažādos laika periodos;

• novērtēt žurnālistu profesionalitāti, gadu no gada reportējot vai komentējot norises, kas atkārtojas un kurām trūkst tradicionālo ziņu vērtību kritēriju (jaunums, dramatiskums, sensācija);

• salīdzināt žurnālistiskā un politiskā diskursa attiecības (cik lielā mērā žurnālisti atražo politiķu piedāvātās tēmas, retoriku vai piedāvā savu);

• salīdzinot latviešu un krievu žurnālistu tekstus, parādīt, kādu vietu un lomu katrs laikraksts piešķir svētku norisei un pašam valstiskās neatkarības atgūšanas faktam, kādā kontekstā tas parādās starp citiem avīzes materiāliem, kādus interpretācijas rāmjus viņi piedāvā savām auditorijām un kādas auditorijas tādējādi konstruē.

Metode un objekts

Tā kā dažādība un atšķirīga pieeja vērojama gan latviešu laikrakstu vidū, gan starp krievu dienas avīzēm, 2001. gada 18. novembra svētku norises atspoguļojums tika pētīts sekojošos preses izdevumos: "Diena" "Neatkarīgā Rīta Avīze" (NRA), "Lauku Avīze", "Вести сегодня", "Час", "Панорама Латвии" Tika analizēti laikrakstu numuri divas dienas pirms un divas – pēc 18. novembra.

Lai konstatētu, kādas atšķirības saskatāmas, salīdzinot mediju attieksmi pret valsts svētkiem vairāku gadu gaitā pēc valstiskās neatkarības atgūšanas, papildus tika analizēti 1991., 1995., 1998. gada atbilstošie numuri laikrakstos, kuri iznākuši visu minēto laikposmu, – "Dienā" un "СМ Сегодня" (СМ).

Rituāls un komunikācija

Ē. Rotenbūlers (*Rothenbuhler*) uzskata, ka ikdienas lietojuma ietekmē rituāla skaidrojumā mēdz izmantot vairākus neprecīzus konceptus. Termins "rituāls" bieži vien tiek saistīts ar paradumu, rutinizētu darbību un līdzīgi kā neīsts, nedabisks publisks uzvedums tiek uzskatīts par tukšu paražu, formāli pieņemtu uzvedības aktu.⁷ Cita koncepcija, kas pilnībā neizskaidro rituāla būtību, saista to ar stilistisku, simbolisku vai estētisku galējību, pārmērību. Protams, šāda definīcija pievērš uzmanību svarīgam rituāla raksturlielumam – rituālā tas, *kā* mēs kaut ko pasakām vai darām, ir tikpat svarīgi kā tas, *ko* pasakām vai darām. Piemērojot kultūrkritikas pieeju rituāla analīzei, rituālā tiek saskatīta mīta propagandēšana, kas, pat ja nav prezentēta šķiras interesēs, uzskatāma par melošanas vai maldināšanas veidu. Šādu vienkāršotu domāšanu kritizējuši vairāki autori, uzskatot, ka rituāli, mīti, ceremonijas un ikonas ir svarīgi sarežģītās ikdienas dzīves elementi. Arī pēc pārmaiņām un revolūcijām jāveido jaunajām vērtībām atbilstoši jauni rituāli, kas līdzīgi vecajām funkcionē jēgpilnai integrācijai ikdienas dzīvē. Katru sociālo kārtību raksturo to saglabājoši un adaptējoši paņēmieni, pie tiem pieskaitām arī mītu un rituālu. Taču nevar piekrist idejai, ka ķēde rituāls–mīts–ideoloģija–meli (neskaidrība) vienmēr beidzas tieši ar rituāla dalībnieku (auditorijas) apmulsumu un piekrāpšanu. Kā uzsver Ē. Rotenbūlers, nedrīkst pielīdzināt rituālu meliem, ieslogot tó nerealitātes un neuzticamības pasaulē.

Arī dažas citas koncepcijas vērtējamas kā daļēji adekvātas. Tā etologi uzskata dažus uzvedības un komunikācijas aktus par iedzimtiem, instinktīviem. Savukārt Z. Freids, kurš daudz rakstījis par rituālu, reliģiju, kultūru un sabiedrību, demonstrējis nozīmīgas analogijas starp rituālu un maniakālu uzvedību, apsēstību. Tādējādi būtu jāsecina, ka rituālā darbībā ir kaut kas patoloģisks. Taču Z. Freida analīzi pārveidojot neitrālos terminos ("zīme – apzīmētājs – apzīmējamais" attiecībās), iegūstam rituālās uzvedības galveno raksturojošo ideju – rituālā uzvedība ir zīme kaut kam citam, kas nav pati uzvedība.⁸

Daļēji rituāla nozīmi skaidro E. Dirkema sociālā teorija, kuras svarīga tēze ir šāda: rituāla funkcija ir saglabāt sociālo kārtību ar sentimenta un solidaritātes palīdzību. Brīvdienas un svētku dienas liek lauzt normālo sociālo rutīnu, jo šo laiku parasti izmanto refleksijai un atkalapvienošanās procesam. Periodiski savedot kopā atsevišķos sabiedrības locekļus, iesaistot tos savu emocionālo saišu un kopējo morālo principu cildināšanā, rituāls funkcionē kā sociālās kārtības stiprinātājs. Taču pārliets uzsvars uz sentimentu ir stipri vienkāršots skaidrojums kompleksas sabiedrības funkcionēšanai, jo rituālam var būt dažādas, arī pretrunīgas interpretācijas.

Tiek uzskatīts, ka ceremonijas, rituāli funkcionē kā sociālās kārtības *status quo* saglabātāji, kam ir arī pozitīvi afektīvi uzdevumi. Tādējādi tiek saglabāts realitātes definīcijas pats par sevi saprotamais raksturs, apvaldot katru mēģinājumu izmainīt šo sociālo kārtību. Tā kā rituāli veicina ideālus, tie kalpo par novērtējumu un atgādinājumu vēlamajam. Tātad rituāli retāk ir *par to*, kāda ir pasaule, bet gan biežāk *par to*, ko mēs domājam, kādai tai vajadzētu būt. Tādējādi rituāls ne tikai saglabā esošo kārtību, bet var līdzdarboties arī sociālo pārmaiņu procesā. Rituāli, līdzīgi citām komunikācijas formām, ir atvērti interpretācijai, jo modernās sabiedrības daudzbalstīgie rituāli ļauj tos izmantot pret *status quo* saglabāšanu. Netieša runa vai neizteikts spriedums var slēpt izaicinājumu dominējošajai sociālajai kārtībai. Spēja piedalīties rituālā, aktīvi ticot pretējai idejai, saglabā telpu brīvai domāšanai, kas balsta un veicina pretošanās, konflikta un izmaiņu parādīšanos (obligātā piedalīšanās padomju laika svētku demonstrācijās).

Īpaši svarīgi ir uzsvērt, ka pats konflikts bieži vien ir rituāli strukturēts vismaz divos veidos. Pirmkārt, tā ir atkārtotu konfliktu rituāla izpausme. Šādos nozīmīgu un ilgstošu konfliktu gadījumos rituālās formas izvēršas par uzvedības epizodēm, kuras nav jāsaprot kā idiosinkrētiski akti, bet kuras tiek kodētas kā lielāka konflikta atsevišķs gadījums. Rituāls tādējādi saglabā kārtību, bet tā ir konflikta kārtība (latviešu vai krievu karavīru sišana armijā, kautiņi ballē). Otrs rituāli strukturēta konflikta veids parādās epizodiskos un antiinstitucionālos notikumos. Protesta marši, simbolu sadedzināšana, verbāli draudi, monotona skandēšana – visi šie uzvedības akti domāti realitātes ietekmēšanai. Šie rituāli pauž protesta kārtību, nevienprātību. Tā ir opozīcijas grupu sociālā kārtība, demonstrējot, ka grupa “nomelno”, apsūdz esošo kārtību un tātad darbojas pret *status quo* saglabāšanu.

Attiecības starp rituālu un sociālo kārtību ir ciešas un īpašas. Reizēm ir grūti pateikt, vai rituāls pauž sociālo kārtību, rada to vai darbojas abējādi, taču var droši sacīt, ka rituāls ir viens no veidiem, kā panākt sociālo kārtību.

Tradicijas un rituālus rada gan indivīdi, gan institūcijas, vai vismaz akcentē norišu vai lietu rituālos aspektus. Visas rituāla formas ir komunikatīvas. Rituāls vienmēr ir simboliska uzvedība sociālā situācijā. Rituāla darbība ir zīme kaut kam citam (suns atņirdz zobus, prezidentes zvērests). Ja rituāls nedarbojas komunikatīvi, tad tas nefunkcionē vispār. Rituāls ir pakļauts cilvēku gribas kaprīzēm, nepastāvībai,

pūļņiem un izvēlēm, uzmanībai, interpretācijai, aizspriedumam un pārprašanai. Kā uzsver Ē. Rotenbūlers, rituāls nav svēta augstākā vara pār cilvēku, kas to ietekmē, bet kaut kas gluži humāns, cilvēcis; tas ir veids, kā kaut ko paust. Un tas, ko mēs sakām, kādam ir jāinterpretē, tikai tad tam var būt kāds efekts. Interpretētāji ir rituāla dalībnieki, aculiecinieki un tie, kas atceras.

Simboliskā realitāte ir īsta realitāte, pret to nevar attiekties kā pret kaut ko otršķirīgu iepretim īstajai, nodalot realitāti un tās parādīšanos, tēlu un substanci, zīmi un tās referentu. Tātad rituāla simboliskā efektivitāte ir augsta, – neraugoties uz interpretācijas nepastāvību, realitāti ietekmē simbolu izmantošana, tādējādi rituālu varam saukt par spēcīgu komunikatīvās efektivitātes formu.

Kāpēc tas tā ir? Salīdzinājumā ar citām komunikācijas formām rituāla formas ir relatīvi nemainīgas. Arī interpretācijas ir pārsvarā tradicionālas. Rituāls bieži vien ir *par* pirmatnējām lietām, izmantojot visdziļāk mūsos iekodēto zīmju un nozīmju sistēmas, kas balstītas uz pamatvērtībām un uzskatiem, daudzas no šīm struktūrām ir apziņai zudušas, jo attiecas uz socializācijas agrīnajām stadijām. Tas viss kopā rituālam ļauj būt efektīvam.

Salīdzinot indeksu, ikonu un simbolu dabu, jāuzsver, ka simboli ir visbiežāk lietotā zīme rituālā un parasti vissvarīgākā, jo simbols attiecas nevis uz atsevišķu gadījumu, bet uz vispārīnātu gadījumu grupu. Tātad rituāls skar vispārīgo, ceremonijas ir viena otrai līdzīgākas nekā galvenās personas, kas tajās piedalās.

Rituāli norāda divos virzienos: atpakaļ, uz sociālo kārtību un kultūru, kurā tie balstīti, un uz priekšu, uz cilvēkiem, kuri rituālu īsteno un ar kuriem viņi mijiedarbojas. Atskatīšanās atpakaļ ir simboliska un piedāvā rituāla nozīmi. Skats uz priekšu ir vairāk norādošs, indikatīvs, piedāvājot tūlītēju realizējamu rituāla sociālo nozīmīgumu. Rituāls nav vērstis tikai pagātnē (tādējādi vēstījot it kā ne par šīs zemes dzīvi), tas palīdz orientēties arī tagadnes mainīgajā sociālajā situācijā. Tātad rituāls ir “komunikatīva “ierīce”, kas apvieno ideālo un materiālo, vispārīgo un atsevišķo, kosmisko un parasto, pagātni un nākotni, vēstures struktūras un indivīdu dzīves norises”.⁹

Pastarpināta (masu) komunikācija var iegūt rituāla formu. Mēs varam runāt par specifiskiem mediju notikumiem, kuru tieša pārraide funkcionē kā ceremonijas galvenā daļa, un tādējādi, piemēram, TV auditorija kļūst par rituāla līdzdalībnieku no attāluma, kas ir moderna rituāla forma.

Mediju notikumi ir, pirmkārt, normālās raidīšanas rutīnas pārtraukšana, tieša pārraide, ko organizē ārpus medijiem un iepriekš plāno. Otrkārt, mediju notikumi tiek prezentēti ar godbijību un ceremoniālu attieksmi, to mērķis ir izlīgums, tie ir brīvprātīgi un tie tiek pasludināti par vēsturiskiem. Treškārt, mediju notikumi saista lielas auditorijas, kuras izjūt vajadzību to skatīties, un tie kalpo par iemeslu svinēt, integrēties sabiedrībā, atjaunot tai uzticību.¹⁰

Valsts svētku rituāls realitātē un medijos

Latvijas Republikas proklamēšanas un neatkarīgas valsts eksistēšanas faktam vienmēr bijusi nozīme tautas kolektīvajā vēsturiskajā attīstībā, pieredzē un atmiņā.

Idealizēts priekšstats par 20.–30. gadu Latvijas Republiku, atmiņas par svētku svinēšanu (gatavošanās svētkiem, pilsētu, skatlogu sapošana, degošas sveces logos, balles un pieņemšanas), iespējams, raksturīgs vecākajai paaudzei un tās pēctečiem, kuri šīs atmiņas “mantojuši” iztēles ainās, kas radušās no mutvārdu stāstījumiem, relikvijām, fotogrāfijām.

Padomju gados jelkādas svinības 18. novembrī tika uzskatītas par protesta, pretošanās rituālu padomju varai un tās ideoloģizētajiem, oficiālajiem un obligātajiem svētkiem.

Neatkarības atjaunošanas ideja bija galvenais virzītājspēks Atmodas periodā. Katra simboliska rīcība (Latvijas karoga atgūšana, pulcēšanās pie Brīvības pieminekļa) latviešiem nozīmēja jaunu, simbolisku uzvaru. Šīs kolektīvās izjūtas tika verbalizētas arī mediju tekstos. Mazāk dokumentētas ir cittautiešu, nepilsoņu attieksmes, redzot šos simbolus parādāmies ikdienā un dažiem no tiem kļūstot par obligātiem.

Vairumā valstu neatkarības dienas, valsts rašanās svētku rituāls kalpo kā integrējošs elements, jo pilsoņu vairākums tos vērtē neapšaubāmi pozitīvi. Atgūstot valstisko neatkarību un atjaunojot 18. novembra publisku atzīmēšanu, Latvijas sabiedrībā nebija šīs vienprātības, jo daļa tās iedzīvotāju (pēckara iebraucēju, nelatviešu) “ieguva” šo valsti pavisam negaidīti. Viņu reakcija varēja būt no vienalīdzīgas līdz aktīvi pretstāvošai, uzskatot, ka neatkarības periodi ir vien epizodiski, un vēloties atgūt bijušo. Vēl citi bija pret valsts atjaunošanu, bet bija gatavi celt jaunu. Cita, šeit dzimusi nelatviešu paaudze to varētu dabiski uzskatīt par savu valsti, ja vien viņus nemēģinātu pārliecināt domāt citādi.

Attieksmi pret svētku svinēšanas rituālu varētu ietekmēt arī padomju pieredze, gan tiešā veidā pārņemot kādus svinēšanas atribūtus (valsts karoga izkāršanas obligātums un sods par neizpildi), gan kā pretrunīga, divējāda padomju perioda un padomju preses ietekme uz attieksmi pret svētkiem: 1) kopības sajūta, ko radīja pretestība varai un svinēšanas slepenības apstākļi; 2) pretreakcija padomju obligātajam, varu slavinošajam svētku diskursam ar garajiem oficiālajiem valstsvīru runu atreferējumiem, garlaicīgajiem svētku sarikojumiem un vēl garlaicīgāku to atspoguļojumu presē, kas varētu radīt aizdomas, ka arī pašreizējais svētku rituāls, manipulējot ar patriotisma jūtām, kalpo no varas atsvešinātās tautas mānīšanai, panākot nekritisku un samierniecisku attieksmi pret varas rīcību.

Varētu domāt, ka vairāk nekā desmit gadu laikā galējie viedokļi izlīdzināsies, nelatviešu, nepilsoņu sabiedrības lielākā daļa pieradīs pie neatkarības fakta un, kritizējot neapmierinošas norises un uzrādot valstī esošās problēmas, vairs neapstrīdēs pašu neatkarīgas valsts pastāvēšanas faktu. Var izteikt pieņēmumu, ka Latvijas Republikas proklamēšanas gadadienas svinīgais rituāls 2001. gada novembrī

neraisis negatīvu, atsvešinātības attieksmi. Ko iespējams secināt, analizējot šī rituāla atspoguļojumu presē?

2001. gada svētku norises atspoguļojums

Svētku konteksts

Kas raksturīgs un īpašs 2001. gada svētku norisei plašākā kontekstā? Pirmkārt, varētu nosaukt neatkarības neatgriezeniskumu, par ko liecina ār pasaules attieksme pret Latviju kā neatkarīgu valsti ar saviem pienākumiem un saistībām pret citām, ar ticamo iespēju tikt uzņemtai ES, NATO.

Lokālais konteksts saistās ar vasarā svinētajiem Rīgas astoņsimtgades svētkiem, pēc kuru grandiozā salūta, lielajiem materiālajiem izdevumiem un emocionālā pacēluma grūti piedāvāt kaut ko līdzīgu.

Žurnālistu izdevumu apgrūtina arī tas, ka par svētkiem jārunā nākotnē un pagātnē, jo pašā svētku dienā laikraksti neiznāk. Šoreiz 18. novembris bija svētdienā, tā bija kārtējā, parastā, ne apaļas gadadienas svinēšanas reize.

Gatavošanās svētkiem

Svarīga rituāla sastāvdaļa ir visiem zināmas, pierastas, rituālas darbības. Mediju izdevums – par tām atgādināt, lai cilvēkiem būtu skaidrs, ka viss ir “normāli”, kā parasti, bet ja nav, tad savlaicīgi jāpaziņo, lai cilvēki varētu zināt, kur un cik gaidāma Valsts prezidentes uzruna, kur notiek bezmaksas koncerti, kā pēc salūta nokļūt mājās.

Savlaicīga iepriekšēja informēšana par kādiem gaidāmiem pasākumiem nav Latvijas preses stiprā puse. Nekritizēšu svētku norisi, kas varēja būt daudzveidīgāka, piedāvājot lielākas iespējas bez tradicionālajiem pasākumiem piedalīties koncertos, sarīkojumos, apmeklēt īpašas svētkiem veltītas izstādes. Taču arī esošā piedāvājuma iepriekšēja paziņošana nebija pietiekama, īpaši avīzēs krievu valodā. Savukārt strīdi ap salūta norises vietu latviešu presē bija tik pamatīgi aprakstīti (pirms analizējamā laika perioda), ka tas jau kļuva nomācoši, daļai iedzīvotāju, iespējams, sabojājot svētku prieku (amatpersonu ambīcijas un ķildas, vētra un citi apstākļi, kuru dēļ līdz pēdējam brīdim nebija izlemta uguņošanas norises vieta). Kā parādīja daži pēcsvētku komentāri, strīdu dēļ daudzi uz salūtu neaizgāja vispār (piemēram, P. Bankovskis laikraksta “Diena” “Sleja” atzina, ka gatavošanās valsts svētkiem viņam atgādinājusi citkārt pirms mājas viesībām novērotu neziņu, kur klāt galdu – viesistabā vai dārzā, kuras rezultātā uz svinēšanu vispār netiek iets. Tas lieku reizi apliecina, ka rituāliem raksturīgos tradicionālos atribūtus un norises vietu mainīt nedrīkst.

17. novembra (sestdienas) numuros laikrakstos latviešu valodā samērīgā daudzumā tiek ziņots par gaidāmajiem svētkiem.

“Lauku Avīze” svētkiem un to vēsturei veltījusi visvairāk materiālu. Laikrakstu svētkos sveic atsevišķas amatpersonas un organizācijas, “tautu svētkos sveic” LSDSP savā politiskajā reklāmā (“Būsim kopā mūsu valsts svētkos”); pārdomas

par attieksmi pret valsti un patriotismu izsaka Anna Žīgure. Arī intervijā ar valsts tēlu veidojošā videoklipa autoriem runāts par attieksmi pret valsti. Sestdienas izdevuma "Mājas Viesis" pirmajā lappusē liela fotogrāfija ar Nacionālo bruņoto spēku artilērijas virsniekiem un tehniku fonā.

"Neatkarīgā Rīta Avīze" pirmās lappuses virsrakstā bažijas: "Salūts ieplānots, taču visticamāk nenotiks", tiek piedāvāta ielu intervija ("Ko jums nozīmē 18. novembris?"), tiek pieteikta un visā otrajā lapā nodrukāta intervija ar Valsts prezidentu.

"Dienā" galvenais pirmās lappuses materiāls ir "Zābaki jau nospodrināti" par gatavību svētku parādei. Raksts "Uguņošanas liktenis vēja ziņā" satur informāciju par gaidāmo pasākumu norises vietām un laikiem, izskaidrots, kas notiks, ja svētku salūtu vēja dēļ atceļ. Ielu intervijās izskan jautājums: "Kā jūs svinat valsts svētkus?" (svētku mielasti, skolas pasākumi, piedalīšanās ceremonijās, svečītes logos). Ieskanas arī atmiņas: "Tad, kad svinēt bija aizliegts, ejot uz skolu, vilkām mugurā drēbes sarkanā un baltā."

Otrajā lappusē L. Pakalniņa komentārs "Mūsu svētki", kurā autore atceras 1987. gada gatavošanos filmēt pie Brīvības pieminekļa un draudus tikt nošautiem. Tagad draudētāji strādā Latvijas labā, bet šis valsts amatpersonas svētkus viņai ir atņēmušas. "Ilgu laiku man bija sajūta, ka uz šo rituālu mūs iedvesmo vairāk pagātne nekā tagadne. Runājot par Latvijas tēlu pasaulē, mēs bijām aizmirsuši par sevi. Par savas valsts tēlu sev." L. Pakalniņa analizē latviešu medijos jau pierasto teicienu: "Mēs milam šo zemi, bet ienīstam šo valsti", jautājot, kā var ienīst to, ka Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika ("vieplis viltīgām zagļa acīm stāv priekšā valstij un neļauj to ieraudzīt").

Ar svētkiem saistīta lasītāja vēstule, kurā izteikts pārmetums, ka Lāčplēša dienas parāde maz atspoguļota masu medijos, materiāls, kurā kritizēts Rīgas svētku rotas trūkums, kā arī liela publikācija par svētku parādes vēsturi, svētku militāro formu. Sadalā "Mājai un ģimenei" divu ģimeņu portreti, parādot, kā valsts svētki tiek svinēti ģimenes lokā.

Rubrikā "Sleja" J. Rubeņa pārdomas. Arī viņš apcerējis domu par atsvešinātību no valsts, uzskatot, ka Latvija tomēr ir nevis "ši valsts", bet "mūsu valsts". Parādās pretnostatījums, kas liecina, cik pretrunīga un daudzveidīga ir mūsu sabiedrība, taču diskurss ir vienojošs, samierinošs, nevis pretrunu izceļošs ("bandīti un ielu sludinātāji, cilvēki no patiltes un cilvēki, kas no pārējiem sevi nodala ar tumšu stiklu, izsūtītāji un izsūtītie, Brīvības piemineklis un no sviesta darināts Ulmanis, rūgtas okupācijas atmiņas un cilvēki, kas apšaubā, vai okupācija bijusi. .. Te ir mana valsts. .. Tā ir dažāda un tomēr laba un mīļa arī tāda, kāda tā ir").

Kā redzams, latviešu avīzēs raksturīgais pirmssvētku diskurss saistīts ar atsevišķu cilvēku pārdomām par valsti, tās attīstību un cilvēku attieksmi pret to. Šo laikrakstu piedāvātajā dienaskārtībā gatavošanās Latvijas Republikas proklamēšanas gadadienai neapšaubāmi ir ietverta.

Aplūkoto laikrakstu pārējie materiāli nav īpaši pieskaņoti svētkiem (pārskati par attīstību, amatpersonu "atskaites"), izņemot interviju ar Valsts prezidenti, bet apliecina ikdienas ritmu ar kārtējām problēmām un notikumiem (žurnālistikas cerības balvas saņemšana, palīdzība plūdu upuriem, lasītāja iebildums pret Pētera I pieminekļa uzstādīšanu, V. Putina ASV vizītes komentārs, problēmas privatizācijas attīstības aģentūrā u.c.)

Laikrakstā "*Весту сегодня*" par gaidāmajiem svētkiem mēs neuzzinām gandrīz neko. Pēdējā lapā tiek apsveikti tie, kuriem šajā dienā ir vārda un dzimšanas dienas. Ko darīt, kur iet tiem, kas tomēr šajā auditorijā varētu interesēties par valsts dzimšanas dienas svētku norisi, neuzzinām. Vienīgā sasaiste ar svētkiem ir reportāža no sardzes pulka tā desmitgades priekšvakarā pirms aizsardzības ministra vizītes. Par ko tad tomēr raksta šajā dienā?

Par latviešu politiķu svētkiem nevietā, neprecīzi iztulkojot V. Putina teikto un pārāk optimistiski izprotot viņa vārdus Baltijas un NATO sakarā; par Pokrova kapu atjaunošanu, materiāla beigās uzsverot, ka "pat atrauti no valsts stūres, iedzīti sociālo robežu geto ar nosaukumu Maskavas forštate, varēsīm izdzīvot tikai tad, ja atcerēsīmes, ka mēs te (Latvijā) esam bijuši vienmēr"

Īsajā reportāžā no Kristapa balvas piešķiršanas filmu skates (kas samērā detalizēti atspoguļota latviešu laikrakstos) žurnālistei svarīgs bijis tikai viens fakts – ka bankāžu atceres filmas demonstrējuma laikā sabojājusies aparatūra (un autore secinājums – "*кто старое помянет, тому глаз вон*"¹¹).

Laikrakstā "*Панорама Латвии*" par gaidāmajiem svētkiem uzzinām vien citu notikumu sakarā – materiālā "*Рига награждает иудушек*" par Triju Zvaigžņu ordeņa pasniegšanu J. Afanasjevam un A. Jakovļevam (jautāts, par ko gan viņiem, kas sagrāva PSRS, jāpiešķir ordenis, tad jau labāk V. Ļeņinam, kurš deva neatkarību. B. Jeļcinam gan pieticis vīrišķības atteikties no ordeņa, jo viņa politikas dēļ Latvijas krievi nonāca tik neapskaužamā (*бедственная*) situācijā. Bet šie pieņem ordeņa III un IV šķiru, ar kādu Krievijā apbalvo vien slaucējas). Salīdzinājumam – žurnālistiski neitrāls ziņu materiāls laikrakstā NRA, kur vienīgi virsrakstā iespējams izlasīt autora attieksmi ("Krievu demokrātus apbalvo ar ordeni").

Otrs materiāls, kurā netieši pieminēti valsts svētki: redakcijas ievadvārdos teikts – tāda sagadīšanās, ka 83. gadadienas priekšvakarā redakcijā atkal nonāca vēstule – kluba "*Современник*" sarakste ar apcietināto M. Farbtuhu. Publikācijā uzzinām, ka 11. septembra notikumi lika "labi padomāt Amerikai", ka kluba biedri ir laimīgi, ka dzīvojuši sociālistiskā sabiedrībā, kas bijusi uzcelta PSRS, apsveic M. Farbtuhu oktobra revolūcijas svētkos un stāsta par pulcēšanos pie uzvaras pieminekļa un vietā, kur agrāk bijis Ļeņina pieminekļis. Tātad ar šiem alternatīvajiem pasākumiem, kas ir opozīcijas rituāla izpausme, lasītājam liek saprast, kuri ir istie svētki un to svinēšanas vietas, kuri ir patiesie varoņi un mocekļi.

Laikraksts "*Час*" atšķirībā no iepriekšminētajiem izdevumiem krievu valodā par svētku tuvošanos gan ziņo, gan komentē: "Vai salūts būs, atkarīgs no vēja"; "Kā

atzīmēsīm 18. novembrī” – īss, bet pārskatāms svētku norises anonss, pieminot bezmaksas braukšanas iespējas skolēniem un pensionāriem; Latvijas vēstnieka Maskavā rīkotā pieņemšana; L. Fedosejeva komentārs rubrikā “Факсимиле” par to, kam pieder suverēnā vara, par politiku atbildību par latviešu un nelatviešu pretnostatīšanu (“*поминки по принципам 18 ноября*”).

Lielākais otrās lappuses materiāls ir žurnālistikas cerības balvu ieguvušā laikraksta “Час” korespondenta A. Šavreja intervija ar S. Kalnieti (viņas tikko iznākušās atmiņu grāmatas par Sibīriju sakarā).

Uz laikraksta demokratizācijas un stingrās nostājas principa sašķobīšanos norāda gan salīdzinoši (ar citām krievu avīzēm) lielais materiālu skaits par Latviju, gan laikraksta žurnālistu stila dažādošanās, kad līdzās sadzīvo L. Fedosejeva iznīcinošo, ironisko komentāru konfrontējošais diskurss un S. Kalnietei dotais vārds un intervētāja patiesi naivais izbrīns, vai tiešām tikai valsts svētku dēļ vien viņa braukusi šurp no Francijas.

Svētku norise un komentāri

Svētku tiešraidē elektroniskajos medijos redzami visi galvenie svētku rituāla atribūti – dievkalpojums, militārā parāde, ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa un Valsts prezidentes uzruna, koncerts, svētku salūts. Tiešraide varēja radīt klātbūtnes efektu, svētku noskaņu, līdzdalības sajūtu arī tajā sabiedrības daļā, kas tieši nepiedalījās svētku ceremonijās. Arī atsevišķo pasākumu norises ilgums, svētku simbolika varēja veicināt skatītājos emocionālas līdzdalības un pozitīvas attieksmes, kopības sajūtu. Prese šajā ziņā ir krietni nabadzīgāka izteiksmes līdzekļu ziņā un zaudē jau ar to, ka par notikušo ziņo *post factum*. Taču pats ziņošanas un pieminēšanas fakts ir pietiekami nozīmīgs rituāla atribūts, kas aicināts vēstīt par norises “normalitāti”, atkārtojot paradumu atvērt pēcsvētku laikrakstu, ieraudzīt tajā fotogrāfijas ar salūtu, materiālus ar dalībnieku iespaidiem, kas ļauj lasītājam salīdzināt savas izjūtas ar citu sabiedrības locekļu attieksmēm, identificējot sevi ar savas grupas locekļiem.

Daži svētku rituāli īpaši grūti padodas apraktīšanai, piemēram, lūgšana (mācītāja sprediķis un sabiedrības pārstāvju aizlūgums par Latviju). Lūgšana ir klasisks piemērs regulārai cilvēciskai aktivitātei, kas var likties neparasta, anomāla, ja vien netiek analizēta, izmantojot atbilstošu konceptuālo sistēmu. Lūgšana no racionalitātes viedokļa ir neracionāla, neinstrumentāla darbība, kaut kas maģisks, mistērisks, neizskaidrojams (kāpēc gan tik daudz racionāli domājošu cilvēku tajā atkārtoti iesaistās?). Varbūt arī tāpēc tik pretrunīgi vērtēta V. Viķes–Freibergas lūgšana Mežaparka estrādē Dziesmu svētku koncertā Rīgas 800 gadu svinību laikā.

Lūgšanas vērtību nosaka apzināta ticība tās vērtībai pašai par sevi, tā ir ētiska, estētiska, reliģiska darbība, kurai nav panākumu perspektīvas. Politisko protestu un ekonomisko streiku analīzē parasti izmanto racionālas darbības modeļus, novērtējot to stratēģijas un rezultātus. Taču arī protesta demonstrāciju var uzskatīt

par komunikatīvu paņēmienu, ko rituāli strukturē, lai iztēlē radītu alternatīvas kārtības ainu. Tāad ekonomiski neracionālas, politiski nestratēģiskas darbības kā ideāla izpausmes no rituāla viedokļa vērtējamas kā pieņemamas (jau minētais pikets vietā, kur atradās Leņina piemineklis).

Analizējot laikrakstu pēcsvētku numurus, redzams, ka prese atteikusies no apjomīgiem svētku oficiālo sarīkojumu atreferējumiem. Prezidentes un Saeimas priekšsēdētāja runas pārsvarā dotas (ja vispār pieminētas) pārstāstā, izmantojot īsus citātus. Vienīgi "Lauku Avīzē" publicēts viss V. Viķes–Freibergas runas teksts. Tas atbilst somu pētnieka R. Kuneliusa secinājumam, ka, salīdzinot valstsvīru runu parādīšanos medijos, vērojama žurnālistiskā diskursa aktivizācija un demokratizācija,¹² ko demonstrē atteikšanās no agrāk raksturīgā pilna visaugstāko amatpersonu runu tekstu atreferējuma un pakāpeniska pāreja uz brīvu teiktā interpretāciju, ironisku komentāru iestarpinājumiem mūsu dienās.

Visos laikrakstos ievietotas dažāda apjoma un izvietojuma īsās ziņas vai reportāžas no svētku norises vietām.

Interesanta ir ziņu pozicionēšana laikrakstā "Панорама Латвии". Gan fotogrāfiju un virsrakstu izmēri, gan materiālu izvietojums lappusē skaidri parāda, kuri notikumi laikrakstam ir svarīgi. Galvenā ziņa ir jaunumi sakarā ar Kurskas zemūdeni – vislielākais attēls un virsraksts, raksts turpinās citā lapā. Otrs lielākais materiāls ir lappuses centrā atrodamā meteorinformācija ar anonīmu jaunietes fotoportretu. Labi pamanāms ir arī preses konferences pieteikums ar J. Afanasjevu un A. Jakovļevu. Pirmajā lapā pārfotografēta arī laikrakstam sūtīta nacionālradikāļa atklātne ar svastiku un aicinājumu "Панорама Латвии" žurnālistiem doties prom no Latvijas. Zem attēla redakcijas secinājums – visiem, kas nemil esesiešus, deokupāciju, svastiku, jāparakstās uz "Панорама Латвии", jo "mēs esam novērtēti" ("нас оценили").

Cik nu lakoniski un vienzilbīgi iespējams, lapas kreisajā pusē īsi izklāstīta svētku norise, kas papildināta ar lappuses vismazākā izmēra fotogrāfiju – prezidenti tuvplānā. Žurnāliste (materiālā "Два подследствия одного салюта") secina, ka no svētkiem prieka nekāda, jo vieni dzēsa ugunsgrēku, citi uztraucās par nokļūšanu tiesas zālē.

Reportāža no preses konferences, kurā uz žurnālistu jautājumiem Triju Zvaigžņu ordeņa pasniegšanas sakarā atbild J. Afanasjevs un A. Jakovļevs, ļautu katram lasītājam pašam spriest par Krievijas viesu attieksmi pret savu ieguldījumu un pašreizējo procesu attīstību Krievijā, ja vien materiāla sākumā žurnālisti nepiedāvātu savu tikšanās traktējumu, ar dažiem teikumiem liekot saprast, kā šis teksts būtu jāuztver. Frāze, ka viņu teiktais runā pats par sevi, īsteni saprotama tikai laikraksta mērķauditorijai, kam ir izveidojusies vai laikraksta izveidota attieksme pret šiem cilvēkiem un kas kārtējo reizi demonstrē runas kontekstualitāti. Notikuma atstāsts ietver runātāja (stāstītāja) kontroli pār to, kas tiek atstāstīts un kā šī atstāstīšana ir strukturēta un organizēta (metavaloda). Vēl vairāk – reportējošā balss dominē pār reportēto un pat sagroza to.¹³

НОВАЯ ИСТОРИЯ

Героиня Атмоды: «Я обязана написать о

В 1968–1991 годах Сандра Катинета была одним из лидеров Атмоды в Марселинге (Франция). После беседы с ней автор статьи рассказывает о том, как она участвовала в организации ООН в Женева в период распада во Франции.

Андре ШАВРЕЙ
[Текст статьи, частично скрытый]

Красный день календаря

«У всех, кто здесь живёт, праздники — общие»

Салют всё же состоялся Стреляли в центре

Салют состоялся в центре города. Стреляли в центре. Праздник начался в 21.30. В этот момент в небе появились первые ракеты. Звук взрыва был слышен во всем городе. Люди восторженно кричали и аплодировали. Салют продолжался около 15 минут. В этот момент в небе появились первые ракеты. Звук взрыва был слышен во всем городе. Люди восторженно кричали и аплодировали. Салют продолжался около 15 минут.

Улицы в этот день не отличались от обычных. Салют начался в 21.30.

ФАКСИМИЛО

Леонид ФЕДОСЕЕВ

Хотели как лучше, а получилось...

Праздник юбилея, в свое время планировать и проводить. Тем более что большинство из ныне живущих знают о событиях первого белорусского радио. Детский фестиваль — событие неординарное. Пока об этом думать не хочется, а надо.

Когда надлежит сыграть юбилейную Концерт Удмуртии, в своем городе, что бы ни случилось, сами себя выкажут. Что и случится.

История ведь, что мы знаем. Удмуртию создали в 1920-е годы. В то время в состав входили территории, которые сейчас относятся к Республике Коми и Кировской области. Однако впоследствии категорически исключились некоторые территории Удмуртии на основании и провозглашения в совете по национальностям и установлению памятника в историческом центре — еще раз доказывая, что в этот день даже суровым и жестким режимом не выйдут.

Всего того, ради чего в этот день выйдут не только и не только (как неостановимо выкажут друг друга, взаимную любовь) и взаимности думать, но и министр иностранных дел (наименее будет стоить и МПД), и даже президент. И что же выиграла и проиграла? Кому-то удалось и увеличению престижа страны в обществе — спасибо. Кому-то, кто еще добросердечнее, чем по собственной глупости.

История, через десять-пятнадцать лет исторический центр Удмуртии (считается как уже не только центр страны и в частности и Республика) предстанет «сказкой» и новым достоянием Республики и страны. В этот день, наконец-то, состоится республиканский юбилей.

Interesants ir laikraksta piedāvātais trešais lappuses materiāls “Latvija vakar, šodien, rīt”, kurā apkopota statistika un arhīvu dati par Latviju. Mūsdienu situāciju svētku kontekstā raksturo tabula ar salīdzinošu vidējo algu dažādās Latvijas pilsētās (virsrakstā uzsverot vietas, kur dzīvot visgrūtāk). Arhīvu materiālā piedāvāti K. Ulmaņa runu fragmenti, pirmajā no tiem izteikta doma, ka Latvijā būs vienādas iespējas visu tautību cilvēkiem; pēdējais fragments ir viņa vēsturiskie vārdi par labu izturēšanos pret karavīriem, kuri ienāk no Padomju Savienības, vārdi, kurus dažādās auditorijas izlasa tik dažādi.

20. novembra “*Панорама Латвии*” numurā atrodam akcijas – aptaujas (savdabīga objektīvas informācijas iegūšanas forma!) gaitu, kurā noskaidro iedzīvotāju attieksmi pret iestāšanos NATO.

Laikrakstā “*Вести сегодня*” svētku traktējums – “militārizēti ironisks”, cilvēku maz, tikai tehnika (pirmās lappuses lielākā fotogrāfija veltīta smagajai artilērijai) – un indīgs komentārs, ka mūsu aizstāvju zvaigžņu stunda vilksies veselas 30 minūtes).

Saeimas priekšsēdētāja J. Straumes uzrunas komentētā atstātam dots virsraksts “*У спикера Сейма развязался язык*”. Žurnālista stils ir familiārs, sulīgs (“*проехался по всем конкурентам*”), maz atgādinot tipiskas īsziņas struktūru vai izteiksmi. Ja politiķis runā pārlieku pareizi, kas neatbilst avīzes paradumam šīs partijas politiķu izteikumus vienmēr kritizēt, tad žurnālists pats pieliek klāt to, ko viņš neteica, bet varēja teikt (Straume ne reizi nepieminēja kolonistus, piekto kolonnu, nelojālos iedzīvotājus, bet runā divas reizes pozitīvi minēja sabiedrības nelatviešu daļu).

Pārējie laikraksta materiāli pastiprina negatīvo svētku atspoguļojumu, lasītāja uztveri virzot vienā gultnē – cik viss šajā valstī ir slikti, cik tai apšaubāmi mērķi. Pat nelielā materiālā par sportu ietverta tā autora negatīvā nostāja pret NATO – “valstu, kurās ir šaha čempioni, ir mazāk nekā NATO valstu”. Arī “*Вести сегодня*” lasītājiem piedāvā negatīvu materiālu par abiem Krievijas politiķiem Latvijā (“*Дуэт ностальгирующих либералов*”), asu publikāciju par Sļivenko ģimenes tiesas prāvu pret Latviju (“*400 000 евро за унижение*”, salīdzinot ar neitrālāko “*Семья Сливенко верит, что Страсбург их рассудит*” laikraksta “*Час*” 16. novembra numurā), kritika par valodu politiku un bilingvisma problēmu. Te atrodam N. Persikovas sirdi pļošu stāstu ar aicinājumu materiāla beigās lāsītājus atsaukties un palīdzēt, kā katrs var, bijušajai muzeja darbiniecei – mākslas zinātniecei, kura zaudējusi darbu (nav minēts vārds, darba vieta) un par īres nemaksāšanu izlikta no dzīvokļa, tāpēc tagad spiesta mitināties uz ielas. Tikpat nešaubīgi, cik šajā laikrakstā tiek kritizēta vara, tikpat pilnīga ir žurnālistes uzticēšanās šim informācijas avotam, kaut gan sievietes stāsts raisa vismaz dažus jautājumus, kurus žurnāliste neuzdod (par kādu naudu materiāla varone skatās jaunākos kinodarbus, par kuriem palēnām top grāmata?).

Žurnālistiska veiksmē ir premjerministra A. Bērziņa sastapšana Neatkarības gadadienā, vienatnē (“*в гордом одиночестве*”) pusdienojot “Krievu traktieri” Žurnālists par katru cenu mēģina no tā iztaisīt sensāciju, meklējot kādu īpašu simbolisku nozīmi šīs vietas izvēlei šādā dienā.

Laikraksts “Час” salīdzinoši daudzveidīgs. Svētku tematika izcelta kā svarīgākais pirmās lappuses ziņu materiāls, otrajā lappusē ievietota liela reportāža ar jautājumu svētku dalībniekiem “Vai 18. novembris ir jūsu svētki?” Pieminēti arī svētku koncerti, Valsts prezidentes izteikums, ka Latvijai vajadzīgi visi tās iedzīvotāji. Netrūkst arī ironijas (“šāva tieši centrā kā 60. gados pie Ļeņina pieminekļa”; “*Матры русской демократии*” – par J. Afanasjevu un A. Jakovļevu), kritiskas pārdomas par iespējamo pieminekli K. Ulmanim. Tomēr šeit ir Latvijas perspektīva, ne nostalgija pēc pagātnes vai citas valsts dominēšana.

Avīzes latviešu valodā piedāvā svētku rituālu aprakstus (reportāžas) ar sekojošiem virsrakstiem: “Latvija svin saulainus svētkus”(“Diena”), “Par Latviju!” (“Lauku Avīze”), “Valsts svētki labvēlīgā gaisotnē” (NRA). Salīdzinājumam laikraksta “Час” virsraksts: “*Салют все же состоялся. Стреляли в центре*”

“Dienā” publicēta fotogrāfija ar aprakstu, kā īsti izskatās nama bēniņos, kur salūta laikā izcēlās ugunsgrēks.

“Lauku Avīzē” vienīgā svētku rituāla aprakstā ietvērusi reportāžu no Rīgas Latviešu biedrības nama, kur prezidente rīkoja pieņemšanu. Žurnāliste V. Krauja cita starpā apraksta arī prezidentes un ievērojamāko viesu tērpus.

NRA piedāvā interviju ar akadēmiķi J. Stradiņu par globalizācijas tendencēm un valsts nākotni; pēdējā lappusē – cilvēcisko interešu materiāls – saruna ar aktrisi Helgu Dancbergu, kura dzimusi šajā dienā.

“Dienas” lasītāja vēstulē izteikts pārmetums, ka svētku sajūtas nebija, jo pilsēta nebija svētku rotā. Arī svečītes logos tikpat kā nav redzētas. Uzsvērts, ka dažādu visiem pieejamu un pieņemamu pasākumu bijis par maz.

Latviešu presē maz atsauču uz krievu preses publikācijām, vienīgi “Lauku Avīzē” atrodama reakcija uz krievu presē izskanējušo domu, ka latvieši nepareizi iztulkojuši V. Putina teikto par Baltijas valstīm un NATO. Krievu žurnālisti šajā ziņā aktīvāki. Izmantojot situāciju, kad neviens fakts nepārbaudīs, tiek celta trauksme par demokrātisko vērtību neievērošanu no latviešu ideologu, politiķu puses (L. Fedosejevs. “*Демократический сталинизм.*” “Час”, 16. novembrī). Autors ir norūpējies par staļinisma atdzimšanu, par vienu no piemēriem minot “latviešu garīgās elites” un “cietpauraino patriotu” slimīgo reakciju uz alternatīvo izstādi ar K. Ulmaņa pieminekļa piedāvājumiem. Autors tomēr nepiemin, ka pats izstādes rīkošanas fakts (K. Ulmanis no sviesta) ir izaicinājums vecās paaudzes kanonizētajam priekšstatam par prezidentu, tātad demokrātijas izpausme un ka latviešu presē bija lasāmi visdažādākie vērtējumi. Šādi noklusējumi, birku piekarināšana ir ļaunā totalitārā nedemokrātiskā latviešu politiķa tēla veidošana.

Jāpiekrīt Dž. Strītam (*Street*), ka žurnālistiem ir samērā ierobežota pieeja publikai un šo pieeju bieži vien pastarpina citi mediji un citas intereses.¹⁴ Tas nozīmē, ka viņiem savā ziņā šī auditorija jārada, jāizdomā. Ziņu vērtība, nozīmīgas tēmas piedāvājums ir mēģinājums radīt noteikta veida auditoriju. Žurnālisti piedāvā to, kas, viņuprāt, šai auditorijai ir nozīmīgi. “Viņu” un “mēs” radišana, auditorijas konstruēšana notiek, piedāvājot kontrastējošu un opozicionāru izteikumu sēriju,

slēptā un eksplīcītā veidā piedāvājot šo “mēs” un “viņi” un pieņemot, ka auditorija ir vienā vai otrā pusē. Tātad nopietnā nozīmē runa ir par ienaidnieka konstruēšanu.

Piedāvājot tos vai citus stāstījumus (cilvēku portretus, apspriežamās problēmas, pārdomas par vērtībām), svētku diskurss laikrakstos pauž ne tikai medija vai tā auditorijas politiskās simpātijas. Tā ir arī kultūras politikas izpausme, kas parādās kā vara definēt, nosaukt lietas; vara reprezentēt veselo saprātu; vara radīt oficiālās versijas un vara reprezentēt leģitīmo sociālo pasauli.¹⁵ Ja šie teksti pauž sociālo pretnostatījumu un konfliktu, tie spēj ietekmēt cilvēku priekšstatus par realitāti (realitātē starpetnisku konfliktu mazāk nekā medijos) un pašu realitāti (lai atceramies krievu laikrakstu agitējošo un organizatorisko lomu pensionāru demonstrācijas īstenošanā).

Svētku norise medijos desmit gadu retrospektīvā

Diskurss nesastāv no atsevišķa izteikuma, bet no vairākiem, no kuriem kopumā veidojas diskursīvais formējums (M. Fuko termins), vai citiem vārdiem – diskurss ir izteikumu grupa, kas veido valodu, kas reprezentē noteikta veida zināšanas par kādu tēmu.¹⁶ Izteikumi par kādu tēmu rada iespēju diskursā konstruēt šo tēmu noteiktā veidā. Izteikumus, kas veido diskursu, regulē noteikta diskursīvā prakse. Tā rada virkni nepārkāpjamu vārdos neizteiktu vēsturisku likumu, kas kādā jomā nosaka, ko var runāt, kā to var izpaust, kurš, kur un kādos apstākļos var runāt. Tas attiecas arī uz svētku kā rituāla norisi un mazākā mērā – uz atspoguļojumu.

Tikko pēc neatkarības atgūšanas ne likumdevējiem, ne izpildvarai nav pieredzes un parauga, kā svētkus organizēt. Presē atspoguļojas scenārija (shēmu) trūkums rituāla īstenošanā un izklāstā. Scenārija metafora paredz, ka cilvēku zināšanas par stereotipiskiem kultūras notikumiem, piemēram, valsts svētku rituālu, reprezentē vide, laiks, izvietojums, notikumu un darbību secība, tipiskie vai vēlāmie dalībnieki.¹⁷

Būtu loģiski pieņemt, ka nesen atgūtā neatkarība un iespēja to svinēt radīs lielu entuziasmu, un svētku ceremonija būs iespaidīga, tāpat kā tās dokumentējums medijos. Pārskatot 1991. gada pirmssvētku un pēcsvētku “Dienas” un *CM* numurus, šo īpašo gaisotni nevar saskatīt. Žurnālistiskajā diskursā ir vairāk dažādu personu publisku izteikumu, citātu, paši žurnālisti ir piesardzīgi paust jēlkādu attieksmi.

Tā kā Atmodu un neatkarības atgūšanu lielā mērā veicināja paši mediji kā aktīvs organizējošs spēks, varētu gaidīt arī, ka žurnālisti paudīs sadarbības, varas atbalstīšanas tendences, kas svētku gadījumos varētu izpausties kā vārda došana politiķiem, pozitīvi, slavinoši materiāli. Jāatzīmē, ka mediji Latvijā samērā drīz atguva savu varas kritizētāja, analizētāja, “sargsuņa” lomu, tāpēc arī valsts svētku norises atspoguļojumā saskatām mazāk slavinošu elementu, nekā varētu gaidīt.

16. novembra “Dienā” publicēta milzīga fotogrāfija, kura atspoguļo 1988. gada tautas manifestāciju Mežaparkā, “Sestdienas salonā” – apjomīga intervija ar S. Kalnieti. Atpūtas sekcijā – Ē. Šmeļkovas atmiņas par kāzu svinību dienas nejaūšu svinēšanu padomju laiku 18. novembrī. Pēcsvētku numurā publicēts materiāls

“18. novembris atkal neatkarīgajā Latvijā”, kurā atrodams Latvijas Republikas Augstākās padomes priekšsēdētāja runas atstāsts ar citātiem.

CM piedāvā Brīvības pieminekļa fragmenta fotogrāfiju (*18 ноября – день провозглашения ЛР*). Sīkā šriftā tikko pamanāms paziņojums, ka Tautas fronte aicina uz mītiņu Doma laukumā.

1995. gadā “Dienas” žurnālisti vairs nav tik lakoniski un pieticīgi. Valsts svētkiem veltīti vairāki materiāli. Starp tiem ir gan tādi, kas veltīti gaidāmajam rituālam vai tā atcerei pagātnē – Bruņoto spēku štāba goda rotas karavīru gatavošanās svētku parādei, īsas intervijas ar pazīstamiem politiķiem un kultūras darbiniekiem (“Jūsu domas un izjūtas 18. novembra priekšvakarā”), gan arī oriģināli materiāli (E. Levita analīze par Satversmi 1995. gada novembra kontekstā, sestdienas portrets – intervija ar Valsts prezidentu, Otavas mācītāja M. Ķirsona atmiņas par viņa neparasto rīcību, lai pievērstu pasaules uzmanību okupētās Latvijas problēmām).

CM piemin neatkarības gadadienas faktu ar materiālu “*Просто Мирда*” par Brīvības pieminekļa vēsturi. Pēcsvētku numurā ļoti īsi un lietišķi reportēts par svētku notikumiem.

Latvijas Republikas proklamēšanas 80. gadadiena, kā jau bija sagaidāms, laikrakstā “Diena” 1998. gadā atzīmēta daudz pamatīgāk nekā iepriekšējos. Izteiktāk parādās oficiālā, ideologizētā diskursa elementi (Jubileja – brīdis atskatam; “Kam svinēt 18.novembri” – A. Pabrika pārdomas par tagadni, lai nebūtu tikai godināšanas vērtu mirušo, “Pieminam katru rītu savu dzimteni” – Vidzemes augstskolas studenta skats, ielu intervija “Kas jums šajos svētkos patīk vislabāk?”).

CM korektu, neitrālu mazpieminēšanu nomainījusi pret aktīvāku opozicionāru balsi, par ko liecina jau virsrakstu saturs un ironiskais tonis, kā arī citu materiālu konteksts svētku numuros: “*В политказино нет свободных мест*” – “otrās šķiras pilsoņi ir realitāte”; N. Kabanova materiāls “*Политический театр 18 ноября*”, kurā autors izsaka savu žurnālista viedokli, apšaubot šī datuma piemērotību tādiem svētkiem un atgādinot Latvijas Republikas tapšanas sarežģījumus; tas gan nerada izpratni, kāpēc šis datums nebūtu istais, svinot neatkarīgas valsts tapšanu. Autors rēķina, ka “LR pirmajā izdevumā eksistē nepilnus 22 un otrajā izdevumā – 8 gadus, kopā tātad 30. Bet 80 gadu taču skan solidāk?!”

Pēcsvētku numura īsajā reportāžā “Parāde noritēja bargos klimatiskos apstākļos” izteikts paldies G. Ulmanim par īso runu, kā arī nožēla par to, ka mums nav līdzīga kuģa kā lietuviešiem, un uzsvērts, ka pēc oficiālajiem pasākumiem sāksies īstie svētki kafejnīcās, arī ielas intervijas jautājums apliecina žurnālistu meistarību pasniegt materiālu sev vēlamajā tonī: “*Как вам праздничек?*”. Pēcsvētku numura nagla – materiāls par ģimeni (uzsvērts – pilsoņiem), kura salā izlikta uz ielas.

Kā redzams, arī svētku norises atspoguļojumā pamanāma dažādo sabiedrības grupu (pilsoņu, nepilsoņu, latviešu, cittautiešu, bagāto un nabago) ideoloģijas, kas var sastāvēt no jebkuriem uzskatiem, kuri atbilst grupas sociālajai pieredzei un praksei. Taču, kā uzsvēris arī van Daiks (*van Dijk*), parasti šie ideoloģiju saturošie uzskati ir par dažādo grupu interešu konfliktiem, par darbībām, mērķiem, vērtībām

un resursiem, kas organizē šo grupu attieksmes un sociālo praksi un kas atbilst to interesēm un grupas identitātei.¹⁸ Tāpēc arī viena svētku rituāla atspoguļojumā mēs varam saskatīt gan tēmas, motīvus un vērtības, kas cilvēku saista ar atjaunoto valsti, liek satraukties par tās attīstību un problēmām, gan arī atsvešinātības, nepiederības motīvus, aktīvu tās eksistences noliegumu.

Secinājumi

Presē vairs nav vērojama 20.–40. gadu Latvijas pārlietā patētiskā vadonības, valstisko simbolu slavināšana un apdziedāšana.

Arī neatkarības atjaunošanas pirmajos gados latviešu dienas presē nav atrodams klaji izteikts valstiskuma slavinājums. Salīdzinot rituāla atspoguļojumu ilgākā laika periodā, redzams, ka žurnālisti apguvuši un ekspluatē tradicionālas izklāsta formas (neizbēgamā ielu intervija, autoritatīvu un tautā populāru cilvēku pārdomas par svētkiem). Pozitīvi vērtējama tendence samazināt pagātnes diskursa īpatsvaru Latvijas Republikas proklamēšanas gadadienas izklāstā (vēršanās pagātnē uzkrītošāka vienīgi “Lauku Avīzē”) un vairāk pievērsties pārdomām un secinājumiem, ko svētku apcere raisa par valsti un tās pilsoņu pašreizējo dzīvi.

Varas leģitīmācija, svinīgā rituāla pilnīga atspoguļošana vērojama elektroniskajos medijos, ieņemot noteiktu vietu pirmās vai otrās programmas izkārtojumā (svētku dievkalpojuma translācija, parāde, ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa). Presē šīs norises parādās neuzkrītošāk kā lietišķa reportāža, komentārs.

Žurnālistiskais diskurss neseko arī autoritārisma un padomju laika tradīcijai pilnībā atreferēt prezidenta vai parlamenta spīkera runas, bet gan piedāvā savu patstāvīgu diskursu – tās pārstāstot, atsevišķus izteikumus citējot, ironizējot, komentējot šos izteikumus.

Vērojama krievu laikrakstu attieksmes maiņa no neitrālas, neskaidras vai neitrāli ignorējošas uz aktīvi ignorējošu vai pretstāvošu. Laikrakstu piedāvātais citu materiālu konteksts un svētku norises atspoguļojuma izvietojums vai noklusējums konstruē auditorijas uztveres rāmjus. Taču jāuzsver, ka laikraksti krievu valodā nav vienādi, atšķiras “opozīcijas kārtības rituāla” intensitāte.

Pat parādot rituālas norises, neapstrīdamus faktus (Latvija kā neatkarīga valsts patlaban pastāv), tos atspoguļošais žurnālistiskais diskurss ir ļoti dažāds. Ir laikraksti (un tāpat daļa to auditorijas), kas pat vairāk nekā 10 gadus pēc neatkarības atgūšanas nevar pieņemt šo faktu un pilnībā atrodas citā realitātē – Krievijas notikumi, Krievijas laikrakstu komentāri tajos dominē (latviešu politiķis nonāk tā slejās tāpēc, ka viņu intervējis laikraksts “Известия”).

Varētu domāt, ka rituālā komunikācija atražo *status quo*, tāpat kalpo pie varas esošo politiķu ideoloģijas nostiprināšanai, ka rituāls ir sociālās kārtības izpausme un veicinātājs (padara par dabisku, vispārpieņemtu realitātes definējumu). Tā tas ne vienmēr ir – rituāli ne vien palīdz saglabāt kārtību, bet arī saglabāt, uzturēt konfliktu vai konflikta kārtību – kā rituāli strukturēti, epizodiski antiinstitucionāli

notikumi. Visbiežāk tie tādā veidā parādās laikrakstos “*Панорама Латвии*” un “*Вести сегодня*”

Streiku un protestu rituālus ir vieglāk racionāli izskaidrot nekā cilvēku piedalīšanos lūgšanas ceremonijā. Tā kā pēdējā vieglāk parādāma TV nekā transformējama laikraksta komentārā vai reportāžā, svētku dievkalpojuma norisei laikraksti nav pievērsušies. Te jāpiebilst, ka reliģiskas ievirzes tematikas piesardzīgs un samērā rets atspoguļojums dienas presē ir tipiska parādība arī citur pasaulē.

Vērojams arī diskursa pretrunīgums viena laikraksta ietvaros, kā tas ir laikrakstā “*Час*”, – tradicionālais, stereotipiski kritizējošais (rubrikas “*Факсимиле*” materiāli) un jauno žurnālistu veselīga neitralitāte (reportāžā), kaut arī brīnīties par dzimtenes mīlestību vai pozitīvu attieksmi pret valsts svētkiem vai pieminot informācijas avotus, kas svētku norises laikā izteikuši pozitīvu svētku vērtējumu vai identificējuši sevi ar šo valsti. Tādējādi ierasti piedāvātie uztveres rāmji tiek sašķobīti, piedāvājot arī demokrātiskāku, daudznozīmīgāku (lasi – arī pozitīvu) lasījumu, kas vieš zināmu optimismu par dialoga un saskaņas iespējamību.

Rituāls ir nepieciešams sociālajai kārtībai, tas ir simbolisks paņēmieni, kā “piešķirt personai sociālu formu un ielikt personas gribu sociālajā kārtībā”.¹⁹ Bez tā nebūs saistvielas starp apmierinātu sadarbību, racionālu vienošanos un brutālu piespiešanu. Rituāla simboliskā forma prasa no indivīda akceptu, bet vienmēr pieļauj jaunu interpretāciju un saprātīgā līmenī atvērtību pārmaiņām. Mēs nevaram dzīvot katrs pats par sevi, un rituāls nodrošina sadzīvošanu. Indivīda līdzdalība tajā nozīmē arī līdzdalību kaut kādā lielākā realitātē, dodot iespēju nonākt kontaktā ar idejām, vērtībām, patiesībām.

Tāpēc visiem, kas ieinteresēti Latvijas sabiedrības konsolidācijā, nevar būt vienaldzīga ne valsts svētku rituāla organizācijas pilnveidošana, ne tās reprezentācija medijos, kas savukārt konstruē to auditorijas un rada iespējamus līdzdalībniekus rituālā.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Tuvāk sk.: KLECKINS, Ābrams. “Krievvalodīgā” vai minoritāšu prese kā postpadomju sabiedrības indikatoru problēma. *Daudzveidība: Žurnālistika un sabiedrība*. Rīga, Latvijas Universitāte, 1998. 36.–41. lpp.; KALVĀNE, I. Latviešu un krievu dienas preses loma sabiedrības integrācijas procesā Latvijā. Bakalaura darbs. Rīga: LU, 2000; ŠULMANE, Ilze, KRUKS, Sergejs. Pilsonības problēma presē. *Latvijas mediju analīze*. Rīga: Komunikācijas studiju nodaļa, 2001. 91.–128. lpp.
- ² Tuvāk sk.: *The Programme for Studies and Activities “Towards a Civic Society” (1998) Report. The Results of 2nd Stage. Surveys of Citizens and Non-Citizens of Latvia*. – March, 1998; VIHALEMM, T. *Formation of Collective Identity among Russophone Population of Estonia*. Tartu: Tartu University Press, 1999.
- ³ ŠULMANE, Ilze. Latvijas žurnālisti gadsimta beigās. Socioloģiskas aptaujas rezultāti. *Daudzveidība II*. Rīga: LU, Komunikācijas studiju nodaļa, 2000. 63.–94. lpp.
- ⁴ Tuvāk par situāciju Igaunijas medijos sk.: *Return to the Western World*. Ed. by M. Lauristin, P. Vihalemm. Tartu: Tartu University Press, 1997.
- ⁵ KIKUSTS, Gusts. Demokrātija kā dialogs starp presi un auditoriju. *Latvijas mediju analīze*. 71.–74. lpp.
- ⁶ ŠULMANE, Ilze, KRUKS, Sergejs. Stereotipi Latvijas presē. *Latvijas mediju analīze*. 11.–50. lpp.

- ⁷ ROTHENBUHLER, Eric W. *Ritual Communication. From Everyday Conversation to Mediated Ceremony*. London: Sage Publications, 1998.
- ⁸ Turpat. 40.–45. lpp.
- ⁹ Turpat. 64. lpp.
- ¹⁰ DAYAN, D., KATZ, E. *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge: Harvard University Press, 1992. P. 4–14.
- ¹¹ "Kas veco atceras, tam aci laukā" (*krievu val.*).
- ¹² KUNELIUS, R. *The News, Textually Speaking: Writings on News Journalism and Journalism Research*. Tampere: University of Tampere. Acta Universitatis Tamperensis, 1996. Ser. A. Vol. 520.
- ¹³ GALASINSKI, D., BARKER, C. *Cultural Studies and Discourse Analysis. A Dialogue on Language and Identity*. London: Sage Publications, 2001. P. 77.
- ¹⁴ STREET, J. *Mass Media, Politics and Democracy*. Palgrave, 2001. P. 54.
- ¹⁵ GALASINSKI, D., BARKER, C. *Cultural Studies and Discourse Analysis. A Dialogue on Language and Identity*. P. 56.
- ¹⁶ LEHTONEN, M. *Cultural Analysis of Text*. London: Sage Publications, 2000. P. 41.
- ¹⁷ Tuvāk sk.: DIJK, Van, T. *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London: Sage Publications, 1998. P. 58.
- ¹⁸ Turpat. 72. lpp.
- ¹⁹ ROTHENBUHLER, Eric W. *Ritual Communication. From Everyday Conversation to Mediated Ceremony*. P. 130.

Ilze Šulmane

Professional Discourse in Latvian and Russian Press: Comparative Analysis (Do the State Holidays Split or Unite the Society?)

The phrase about the existence of two information spaces has become a stereotype in Latvia. However, the difference lies not only between the Latvian and Russian media: the gap separating them is observed to have become narrower and newspapers printed in one of the languages have become more diverse.

The aim of the research described in this article is to find whether or how journalistic discourse in Latvian daily press differs from that in Russian daily press when covering the proclamation of Latvia. The coverage of the November 18th celebrations in 2001 by newspapers "*Diena*", "*Neatkarīgā Rīta Avīze*", "*Lauku Avīze*", "*Весту Сегодня*", "*Час*", "*Панорама Латвии*" was analysed. The numbers of the above mentioned newspapers printed two days before and two days after November 18th were studied.

The corresponding numbers of newspapers "*Diena*" and "*СМ Сегодня*" issued in 1991, 1995, 1998 were analysed to trace the differences and to compare the attitude of the media towards this state holiday several years after the state had regained its independence.

The research provided evidence about how the ritual of celebrating this holiday has been covered by different newspapers at different times. In this research journalists' professionalism in covering stories which lack the criterion of newsworthiness was judged. Journalistic and political discourse as well as their relationships were compared, mainly, the extent to what journalists reproduce the themes and rhetoric offered by politicians and the extent to what they offer their own treatment of the issue. Russian and Latvian journalistic texts were compared to see the place and the role each newspaper allots to the mere fact of regaining independence and to the coverage of the celebration. The research also succeeded at examining the context in which the coverage appeared among the rest of the material printed and the interpretation framework the newspapers offered to their readers and consequently the type of audience such a framework constructs.

Ritual communication serves as the theoretical basis for the research and it emphasizes the role of a ritual as a means for the communicative construction of social order and maintenance of status quo. But it may also take part in the process of social change thus supporting and manifesting conflict and protest. In most countries the ritual of celebrations devoted either to the foundation of a state or Independence Day serves as an integrating element because the majority of citizens undoubtedly are well-disposed towards it. Latvia society was not unanimous when the country regained its independence and November 18th was again recognised as a public holiday.

During the first years of independence Latvian daily press didn't openly sing the praises of statehood. Legitimation of power and full coverage of the ritual can be observed in electronic media whereas press presents these developments in the form of matter-of-fact reports and commentaries. The analysis of the coverage of the ritual over a longer span of time shows that journalists have mastered the traditional forms (street interviews, public and popular people's considerations of the ritual) and don't feel shy to exploit them. The coverage of the proclamation of Latvia State tends to put less emphasis on the past and concentrates more on the present life of the citizens and considerations it arises.

Journalistic discourse doesn't also uphold the tradition of soviet and authoritarian regimes of providing full text of speeches of public officials. Instead it offers its own independent discourse by providing reviews, quotes, ironic remarks and commentaries.

One might presume that majority of non-Latvians and non-citizens will get used to Latvia being an independent state and won't argue over this fact in public discourse when criticizing negative developments or paying public attention to some problems. There has been observed a shift from neutral, uncertain and neutrally ignoring attitude to actively ignoring or opposing attitude in Russian newspapers. The research also proved that all the Russian newspapers are not the same. They differ in the intensity of ritual order of opposition and conflict. Some newspapers are not able to accept the fact of Latvia being an independent state and they exist in some

other reality – they predominantly cover the developments in Russia and reprint commentaries from newspapers published in Russia. “*Вестни Сегодня*” and “*Панорама Латвии*” most frequently cover the rituals of the opposition as ritually structured episodic anti-institutional events.

Contradictions in discourse within one newspaper can be observed, e.g. newspaper “*Час*”, provides the traditional, stereotypically criticising and neutral discourse in which the floor is given to sources who are positively disposed towards state holidays and identify themselves with the Latvia state. Thus the traditional framework of perception is getting unsteady by offering more democratic and versatile reading matter. This fact suggests some optimistic visions about the possibility of dialogue and consolidation in Latvia society.

Iesniegts 2002. gada 1. martā

Dite Liepa

Demokratizācijas procesi valodā – leksiskie jauninājumi publicistikas stilā

Publicistikas stilā, gluži kā valodā kopumā, vērojamas demokratizācijas, modernizācijas un citu valodas attīstības procesu tendences, kuru īpatnībām un izpausmēm, vērtējot masu saziņas līdzekļos uzrakstīto, sabiedrībā ir atšķirīgs vērtējums. Publicistikas valodas stilā pastiprināti ieplūst neliterāri izteiksmes elementi, reālā sarunvaloda; valodas funkcionālajā aprītē atgriežas vecvārdi, aizmirsti ģermānismi; tiek aktualizēti rusismi, angļismi, ienāk jaunvārdi. Jaunus leksikas bagātības slāņus atklāj vārdu semantikas maiņa, frazeoloģismu un parēmiju izmantojums, kā arī stabilu asociāciju aktualizācija.

Atslēgas vārdi: publicistikas valodas stils, valodas norma, leksiskie jauninājumi.

Sociāli ekonomiskie nosacījumi gadsimtu mijā pavēruši plašu vārda brīvību visiem valodas lietotājiem, to skaitā arī žurnālistiem, kuru valoda, atkarībā no konkrētā preses žanra un mērķauditorijas, atspoguļo dažādu sabiedrības slāņu uzskatus, intereses, politisko vēsmu nestās pārmaiņas. Leksikā vērojamas demokratizācijas, modernizācijas un citas valodas attīstības procesu tendences, kuru īpatnībām un izpausmēm sabiedrībā ir atšķirīgs vērtējums.

Publicistika ietekmē ne tikai prātu, jūtas, gribu, bet arī lasītāja vai klausītāja valodu. Žurnālisti ir vieni no valodas veidotājiem – gan ar savu valodas prasmi, gan ar teksta masveidīgumu masu saziņas līdzekļos.¹ Tāpēc žurnālistu valodai vienmēr ir tikusi pievērsta īpaša uzmanība. Turklāt šķiet, ka šajos apstākļos daudzi nav pieraduši pie vārda brīvības tiešā un pārnestā nozīmē. Valodnieks Andrejs Veisbergs atzīst: “Šī mobilitāte un bezcenzūras apstākļi ļauj reālajai, arī nepareizajai valodai ieplūst it kā oficiālajās sfērās, par kurām ilgus gadus latvietis uzskatīja jebkuru iespiedprodukciju vai vārdu masu saziņas līdzekļos.”²

Pastāv uzskats, ka līdz pagājušā gadsimta 80. gadu otrajai pusei, tātad – Atmosdas laikam, viss, kas attiecās uz valodas normu ievērošanu, salīdzinājumā ar pašreizējo situāciju bija vislabākajā kārtībā. Katra žurnālista individualitāti valodā uzraudzīja un nepieciešamās korekcijas ieviesa nodaļu vadītāji, redaktori, korektori, turklāt visi orientējās aptuveni vienā virzienā – valodas normu un pieklājības robežās; rakstnieki un žurnālisti ne tikai pakļāvās šai normai, bet bija arī aktīvi tās veidotāji.

Protams, arī šobrīd visiem ir zināms viedoklis, ka valodai masu saziņas līdzekļos jābūt nevainojamai, bet reālā situācija liecina par ko citu.

Runājot par valodas normu ievērošanu un neievērošanu, būtu jāatceras, ka normas neizbēgami laiku pa laikam noveco. Valoda "piemērojas savas eksistences nosacījumiem un funkcionālajiem mērķiem un tādējādi ir atvērta dinamiska sistēma. Valodas sistēmā pastāvīgi noris jaunu elementu rašanās un veco atmiršanas process, vienu elementu aizstāšana ar citiem, esošo elementu pārgrupēšanās un to nozīmju maiņa atbilstoši šās sistēmas pašreizējā stāvokļa vispārīgākiem principiem un to organizācijai. Tāpēc te var vērot atšķirību starp inovācijām un arhaismiem, starp sistēmas pilnīgi integrētiem elementiem un elementiem, kas paliek ārpus sistēmas vai ir tikai daļēji tajā iekļauti."³ No vienas puses, tos, kurus uztrauc valodas normu ievērošana, dzird sūrojamies, ka valodas normu groži ir pārāk stingri. Laikraksta "Diena" pielikumā "Sestdiena" publicētajā intervijā "Dievišķais autopilots" daiļliteratūras tulkotāja un redaktore Silvija Brice paudusi viedokli: "Reizēm kaitina profesionālu un labu redaktoru pieeja, kas man šķiet pārāk iesīkstējusi attiecībā pret to, kas tagad ir vai nav krievisms vai ģermānisms. Ja nu tas valodā sen jau dzīvo? Teiksim, es nedrīkstu teikt "neskatoties uz to", man ir jāsaka "par spīti tam" Kāpēc nedrīkst teikt "neskatoties uz", ja to lieto un saprot katrs cilvēks? Kāpēc nedrīkst teikt "par katru cenu", ja tas valodā dzīvo? Labi, kā apzinīga redaktore es to sakostiem zobiem svītroju ārā. Kāpēc valodas normās netiek ņemts vērā tas, kas valodā organiski dzīvo? Tas pats "par katru cenu" ir ne tikai krieviski, bet arī angļiski un vāciski, bet latviešu valodā būs tādi pūristi, kas neparko to nepieļaus savā valodā."⁴ Jau pagājušā gadsimta 80. gados, rakstot par valodas normu, to norādījusi arī akadēmiķe Aina Blīnkēna: "Nav pamata vairīties no kādas konstrukcijas tikai tāpēc, ka tāda ir arī citās valodās. Šāda hipernormalizācija ir kaitīga tāpēc, ka nereālās rekomendācijas mazina valodnieku prestižu un to rekomendāciju efektivitāti, kas patiesi ceļ valodas kultūru."⁵ Valodas normu noteicēji nedrīkst aizmirst, ka norma ir vēsturiska kategorija un ka reizē ar valodas attīstību var mainīties arī valodas norma. No J. Endzelina grāmatā "Dažādas valodas kļūdas" kodificētajām normām pašreiz spēkā ir apmēram puse. Tāpēc atsevišķos gadījumos, domājot par valodas kultūras jautājumiem nākotnē, lielāka vērība būtu jāveltī izvīzīto normu motivācijai.

Analizējot žurnālistu valodu un tajā notiekošos procesus, vispirms ir jāvērtē pats publicistikas stils. Publicistikā komunikācijas akta vide nosaka valodas izteiksmes līdzekļu atlasī attieksmē pret literārās valodas normām. "Normu ievērošana atkarīga no autora emocionāli ekspresīvās attieksmes un sniegtās informācijas komunikatīvās vai mākslinieciskās mērķtiecības."⁶ To nosaka publicistikas daudzās funkcijas un atšķirīgie žanri. Turklāt vairāki žanri krustojas ar citu stilu žanriem un paveidiem. Tāpēc, pēc valodnieces Inas Druvietes domām, "par normu atzīstami tie izteiksmes līdzekļi, kas noteiktā situācijā vislabāk noder runātāja mērķiem. Kaut arī tādējādi var tikt ignorēta valodas tradīcija un dažkārt arī valodas kultūra, komunikatīvās mērķtiecības vai lietderīguma princips normalizācijā ieguvis plašu izplatību".⁷

Savas laikmeta iezīmes piemīt arī publicistikas stila nozīmīgākajām funkcijām – informatīvajai un analizējošajai. Īsais laika sprādis, kas žurnālistiem dots notikumam vai procesam atspoguļojumam, protams, neļauj darbā līdz smalkām niansēm izkopt savu izteiksmi. Turklāt žurnālisti bieži vien apzināti cenšas ar emocionālo izteiksmes līdzekļu palīdzību veidot no citiem preses izdevumiem atšķirīgu, atraktīvu izteiksmes stilu, kas ir galvenais cēlonis izteiksmes savdabīgumam, rakstot par atkārtotu tematiku, notikumiem vai aktualitātēm. Par jaunatnei domātajiem preses izdevumiem un raidījumiem dzird sūrojamies, ka tajos vāji izteikta jaunatnei tik nepieciešamā socializācijas funkcija, kā arī pārāk daudz tiek lietots slengs. “Katrai sociālās grupas valodai ir savas sociolingvistiskās normas, ko attiecīgajā vidē un noteiktos saziņas apstākļos atbalsta vai vismaz atklāti neapstrīd vairums cilvēku.”⁸ Bailes palikt nesaprastam, netikt atzītam par savējo rada tieksmi pakļauties sociālās grupas saziņas nosacījumiem. Tāpēc jaunie žurnālisti neatšķiras no citiem sava vecuma jauniešiem un ir tikpat jutīgi pret savas runas iederību apkārtējā fonā, pret valodas modi kopumā. Ne tikai jaunatnei adresētajos preses izdevumos un raidījumos, bet arī, domājot par publicistikas stila izklaides funkciju, valodas līdzekļu atlase attiekmē pret literārās valodas normām autorus neuztrauc, arī slenga lietojums ne vienmēr ir pamatots un nepieciešams.

Vēl viena raksturīga laikmeta iezīme – pašreizējā publicistikā vārdi ne vienmēr ir precīzi un trāpīgi. Dažkārt izdevēju vai kādu citu blakus, no sevis neatkarīgu, apstākļu ietekmēti, žurnālisti cenšas precizitāti mīkstināt, sacīto aizmiglot. Tas attiecas gan uz slengu, kas bieži vien tiek lietots, lai, atbilstoši situācijai, mazinātu sarunas nopietnību, atvieglotu komunikācijas procesu vai vienkārši nesauktu lietas vārdos, gan uz šo eifēmisko izteiksmes veidu kopumā. A. Veisbergs šo izteiksmes veidu dēvē gan par aizplīvurotu valodu, gan politkorektu valodu, gan eifēmistisku valodu. “Cilvēku attiecības, noziedzība, ekonomika un politika – lūk, jaunās eifēmismu sfēras. Eifēmismiem savijoties ar birokrātisko dubultvalodu un politkorekto stilu, valoda zaudē dzīvības spēku. ..Vienīgais atvieglojums, ka šī nelaime ir raksturīga ne tikai Latvijai – to veicina .. demokrātija, kad katrs var teikt, ko grib, masu mediji, kas slicina mūs ar vārdu straumēm, politiķi un reklāmspeciālisti, kas manipulē ar vārdu nozīmēm.”⁹ Visu minēto apstākļu ietekmē, nojaucot tradicionālās stilistiskās normas, pēdējo gadu prakse liecina, ka “latviešu valodā vairākos stilos sāk aizmigloties robežas starp literāro rakstu valodu, sarunvalodu un neliterārās valodas paveidiem”.¹⁰

Publicistikas valoda vienmēr ir bijusi teorētisko pretrunu zona. Tieši sarunvalodā norit visaktīvākie valodas attīstības procesi un rodas normu izmaiņas, kas vēlāk var ienākt arī literārajā valodā. Valodnieks Jānis Rozenbergs jau pagājušā gadsimta 80. gadu beigās darīja uzmanīgus valodniekus, teikdams, ka daiļliteratūras tekstu valoda tuvinās sarunvalodai, ka publicistikas žanros pastiprināti ieplūst neliterāri izteiksmes elementi. Līdz ar to “kodificētā valodas norma, kas jāievēro un ko visiem mācām skolā, pilnībā attiecas tikai uz zinātnisko rakstu valodas stilu un lietišķo rakstu valodas stilu, taču uz publicistikas stilu tikai daļēji”.¹¹

Protams, zaudē valodas estētiskā funkcija. Sarunvalodas elementi publicistikā neapšaubāmi ir arī protests pret tradicionālajiem estētisma standartiem un izpratni par to. Publicistikas stila leksiskie jauninājumi tiek aizgūti no leksikas slāņiem, kas agrāk netika pārstāvēti laikrakstu un žurnālu slejās, – apvidvārdiem, barbarismiem, žargona un pat vulgārismiem. Varam runāt par laikmeta garam atbilstošiem depoetizētiem izteiksmes elementiem, kuros sarunvalodas vienkāršība kontrastē ar tradicionālajām normām atbilstošu stila sarežģītību. Par leksiskajiem jauninājumiem publicistikas stilā var uzskatīt:

- slenga plašo lietojumu;
- anglismu, ģermānismu, vecvārdu aktualizēšanos leksikā;
- svešvārdu pastiprinātu ietilpšanu;
- okazionālismu izmantojumu;
- metaforas izmantojumu, kas vērsts uz vārda semantikas maiņu;
- frazeologismu un parēmiju aktualizāciju;
- valodas spēles elementu iesaistīšanu;
- stabilu asociāciju aktualizāciju un leksisko vienību konotāciju.

Par šo jautājumu aktualitāti un Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas studiju nodaļas studentu ieinteresētību liecina studentu izstrādātie kursa darbi 2000./2001. mācību gadā:

- Svešvārdu lietojums un leksiskā analīze žurnālā “Santa” (autore II kursa studente Liene Īskrova),
- Anglismu lietojums Latvijas televīziju (LNT, LTV1, LTV2, TV3) raidījumu nosaukumos (autore II kursa studente Iveta Skolniece),
- Žurnālistu pieļautās valodas kļūdas Latvijas dienas presē: “Diena”, “Neatkarīgā Rīta Avīze”, “Jaunā Avīze” (autore I kursa studentes Zanda Ozola un Ance Krieviņa),
- Latviešu valodas izmaiņas un funkcijas interneta vidē (autore II kursa studente Linda Veinberga),
- Laikraksta “Diena” pielikuma “Izklaide” žurnālista Ulda Rudaka lietotais slengs (autore I kursa studentes Gundega Bičevska un Ilze Telica),
- Slengs žurnālā “Sīrups” (autore II kursa studente Ieva Dzelme),
- Slenga lietojums jauniešu preses izdevumā “LABA” (autore II kursa studente Inga Lakevica),
- Slengs žurnālā “Sīrups” kā auditorijas piesaistītājs (autore II kursa studente Ieva Alksne),
- Studentu slenga lietojuma īpatnības LU Sociālo zinātņu fakultātē (autore II kursa studente Egija Hartmane),
- Valodas spēle – lingvistisks mūsdienu žurnālistikas jauninājums laikraksta “Diena” pielikumā “Izklaide” (autore II kursa studente Evita Brokāne),
- Vecvārdu un ģermānismu lietojums mūsdienu publicistikas valodā (autore II kursa studente Linda Tunte),
- Okazionālismu analīze Normunda Naumaņa publikācijās (autore Aija Ševely)

- Frazeoloģismi Latvijas novadu – Latgales, Kurzemes un Zemgales – laikrakstu virsrakstos (autori I kursa studenti Elīna Irbe, Edgars Pumpas, Ilva Vastlāve),
- Valodas normu izpratne un to atspoguļojums nedēļas laikrakstā “Domas” (autore II kursa studente Evita Naglinska),
- Virsrakstu salīdzinājums laikrakstos “Diena” un “Vakara Ziņas” (autors I kursa students Mārtiņš Kozlovskis).

Jāpiebilst, ka visu minēto darbu autori ir izmantojuši 2000. un 2001. gada laikrakstus, bet pētījumos par virsrakstiem laika periods ir plašāks – no 1995. līdz 2000. gadam. Šajā referātā esmu izmantojusi iepriekš minēto studentu leksikas vākumu, kā arī pašas veiktā materiāla ekscerpējumus laikraksta “Diena” kultūras slejās un kultūras norišu recenzijās 2001. gada otrajā pusgadā (laika periods pēc mācību gada beigām, kas studentu pētījumos nav ticis iekļauts). Tā kā jautājumi par angļismu, ģermānismu un svešvārdu pastiprinātu iepļūšanu un lietojuma lietderību, vecvārdu atgriešanos leksiskajā aprītē dažādos masu saziņas līdzekļos ir ļoti plaši, tiem veltīti vairāki studentu pētījumi, kas prasa materiālu apstrādi un kontentanalīzi, tie šajā rakstā netiek aplūkoti. Savukārt par tādiem leksiskajiem jauninājumiem kā valodas spēles elementu izmantošana un stabila asociāciju aktualizācija attiecīgi pētījumi nav veikti vai nav atbilstoši apstrādāti, tāpēc šie jautājumi netiek analizēti, bet tikai ieskicēti. Pārējie leksiskie jauninājumi tiek aplūkoti iepriekšminētajā secībā.

Apzīmējumam *slengs* latviešu valodniecībā īsti terminoloģiska nozīme vēl nav izveidojusies, arī slenga dažādo aspektu analizē minētie termini ir atšķirīgi. Slengismu un to komunikatīvā lietojuma analīzei latviešu valodniecībā nav pievērsta pietiekami liela uzmanība. Latvijā par šiem jautājumiem rakstījuši valodnieki Ojārs Bušs un Vineta Ernstsone. Lai gan slengismu reģistrēšanas un vērtēšanas aizsākumi meklējami jau pirms 100 gadiem, sistemātiskam, hronoloģiskam slenga leksikas aprakstam latviešu lingvistikā nav ilgstošas tradīcijas, nav skaidrs jautājums, kādu daļu no visiem vārdiem aptver slenga leksika. Slenga leksikas elementu sistēmas specifika nav sistematizēta, jo ikdienas runas leksiskās īpatnības uzlūktas tikai par atkāpēm no literārās valodas normas, respektīvi, par valodas kļūdām, nevis par patstāvīgas leksiskās sistēmas elementiem. Slenga izpratnei piedāvāju valodnieces Vinetas Ernstsones definīciju: “Slengismi ir valodas kategorija, ko veido vārdi vai frazeoloģiska rakstura izteicieni, kas neatbilst literārās valodas kodificētajam standartam, tiem raksturīgs zems sociālais prestižs un lielāks vai mazāks odiozums.”¹² Protams, žurnālistu lietotais slengs tiek uztverts kā īpašu originalitātes un savdabīga stila meklējumu rezultāts. Slengu lieto, lai kaut kādā veidā izceltos, lai aktualizētu klausītāja (lasītāja) uzmanību, lai pielāgotos saziņas apstākļiem, bet dažkārt tikai tāpēc, lai izbēgtu no ikdienas rutīnas. Ar slenga palīdzību var panākt jebkura veida ekspresiju. Tas attiecas ne tikai uz pozitīvu vai negatīvu vērtējuma ekspresiju, bet arī uz emocionāli neitrālu leksiku – studenti, aptaujājot žurnālistus, min atbildes, - lai būtu interesanti, lai nebūtu garlaicīgi utt. Īpaši teiktais attiecināms uz jaunatnei adresētajiem preses izdevumiem – “LABA”, “MANA”, “Sīrups”.

Studenti secinājuši, ka laikrakstos apzināti tiek saglabāts jauniešiem raksturīgais izteikšanās veids. Korektoriem – atbilstoši izdevēju un auditorijas interesēm – tiek norādīts, ka uzmanība jāpievērš tikai ortogrāfijas, nevis leksikas vai stila kļūdām, tādējādi raksti top jauniešiem tik tuvajā un saprotamajā slengā. Izdevējiem svarīga ir saikne ar auditoriju, tās uzticība, visbeidzot - abonentu skaits. Tāpēc ir jāizprot slenga ģenēze – slengs visos tā paveidos ir sekundāra parādība – dažādu sociālo procesu, noskaņojumu, vērtību izpratnes atspoguļojums, respektīvi, sekas, nevis cēlonis. “Valoda ir līdzeklis viedokļa radīšanai un nostiprināšanai, palīgs noteiktu mērķu sasniegšanā. Valoda rāda arī tautas noskaņojumu, atklāj noteiktas sabiedrības daļas vairākuma vērtējumu un viedokli.”¹³ Tā kā slengismiem bieži galvenā var būt nominatīvā un informatīvā slodze, nevar uzskatīt slengisma lietojumu tikai kā indivīda (žurnālista) vēlmi pārkāpt sabiedrības uzspiestās standarta valodas normas. Slengismiem raksturīga noteikta komunikatīvā slodze: tie informē par tām niansēm, kam literārajā standartā nav izpausmes formu.

Līdzīgs viedoklis par apzināta slenga lietojumu savā valodā ir arī jauniešu iecienītam un populāram laikraksta “Diena” žurnālistam Uldim Rudakam: “Ne visos rakstos ir iespējams izmantot slengu, piemēram, ziņu žurnālistikā tam nav vietas. Ir grūti iedomāties rakstošu žurnālistu, kas slengu neizmanto vispār, arī man būtu ļoti grūti, es pat teiktu neiespējami, strādāt, neizmantojot slengu. Lietojot tikai un vienīgi literāri pareizas valodas formas, nav iespējams precīzi skaidri izteikties, raksti kļūst sausi un nedabiski. Mēs taču ikdienā lietojam slengu, taču, ja laikrakstā lasām rakstus bez slenga, zūd dzīvīgums, rakstītais šķiet kaut kas tāls, atrauts no reālās dzīves.” Autors atzīst, ka savu darba gaitu sākumā slengu neesot tik daudz izmantojis, tas ticis iesaistīts valodā pakāpeniski, “kamēr auditorija un korektori pierada” U. Rudaks uzskata, ka slengs ir lielisks ierocis, lai piesaistītu auditoriju, vienlaicīgi norādot, ka ir valodas normas, ko nedrīkst pārkāpt. Šīs normas nosaka katra žurnālista iekšējā izjūta. Šāda žurnālista nostāja, bez šaubām, ir pareiza, tikai dažādas runātāju grupas atšķirīgi vērtē atkāpes no literārās valodas normas un neliterāro elementu izmantošanu, tādēļ atšķirīgs ir viena un tā paša valodas fakta prestižs un odiozums dažādās sociālās, profesionālās u.c. grupās. “Ne visi slengismi vērtējami kā odiozi, ekspresīvi vārdi ar zemu sociālo prestižu. Slenga leksikas ekspresivitāte ir atkarīga no konkrēta vārda sociālā prestiža un odiozuma, kā arī šo divu rādītāju savstarpējās proporcijas.”¹⁴ Īpaši negatīva attieksme rodas, iesaistot slengā barbarismus. “Viena no barbarismu pamatfunkcijām ir emocionāli ekspresīvā funkcija, jo tieši vārda neatbilstība normai rada īpašas ekspresijas iespēju. Kritiski vērsoties pret barbarismu lietošanu mutvārdu komunikācijā, tomēr jāapzinās, ka dažādu neliterāro leksikas elementu izmantojumu emocionāli ekspresīvajā funkcijā pilnīgi izskaust nav iespējams.”¹⁵ O. Bušs izsaka iespēju, kā likvidēt valodas neliterāros elementus - proti, barbarismu sociālajam prestižam jābūt tik zēmam, lai cilvēki par to kaunētos vismaz tāpat kā par netīru apģērbu. Lai to panāktu, talkā jāaicina talantīgākie rakstnieki un žurnālisti. Citēju studentes darbu par žurnālu “Sīrups”: “Pastāv uzskats, ka jauniešu žurnālus neviens nelasīs, ja tajos būs publicētas

tautasdziesmas, taču preses funkcija ir ne tikai izklaidēt, bet arī izglīt. Ir jau vieglāk uzrakstīt piebildi "par teksta saturu redakcija neatbild", ļaut jauniešiem demonstrēt savu asprātību un lamu arsenālu un izlikties, ka viss ir kārtībā." Minētās pārdomas studentei izraisījis publicētais narkomānu slengs.

Tāpēc, analizējot presē izmantoto slengu, jāvērtē slenga veids, auditorijas specifika, izmantotais leksiskais materiāls un tā ģenēze. Ir reizes, kad trāpīgi lietots slengs piešķir tekstam emocionālu ekspresiju un originalitāti, noskaņu un savdabīgumu, taču, ja katrā teikumā atkārtojas vārdi *foršs, kruts, stilīgs, kičīgs vai kūlīgs*, diez vai tas lasītājam sniegs ko oriģinālu un emocionāli ekspresīvu.

Žurnālisti meklē sinonīmus, izvairās no vārdu atkārtošanas, meklē jaunas izteiksmes iespējas. Par vienu no tādām var uzskatīt okazionālistmus. "Ja zvaigznes iededz, tātad kādam tās ir vajadzīgas, ja okazionālistmus darina, tātad tiem tekstā iecerēta kāda funkcija, ko cits vārds tik labi nevarētu veikt."¹⁶ Okazionālistmi – īpaši autora darināti jaunvārdi vai vārdu savienojumi, kas veidoti individuālā stilā tikai kādam noteiktam kontekstam, nereti pārkāpjot pastāvošās vārddarināšanas normas – ir ierasts un iecienīts izteikšanās veids N. Naumaņa, U. Rudaka, E. Zirņa, D. Rietumas, G. Repšes, A. Neiburgas u.c. autoru komentāros, bet īpaši bagāts materiāls rodams teātra un kino kritiķa Normunda Naumaņa publikācijās. Valodnieks Ojārs Bušs iesaka okazionālistmus dalīt atkarībā no to funkcionālā lietojuma vairākās grupās, tādējādi arī autore šajā uzstāšanās reizē neiedziļināsies okazionālistmu izpētē no vārddarināšanas un formveidošanas paņēmieni viedokļa, bet no to funkcionālā lietojuma. Dažiem jaundarinājumiem, lai klausītāji (lasītāji) labāk izprastu jēgu, minēts plašāks konteksts.

1. Emocionāli un ekspresīvi neitrāli salikteni, kas tiek lietoti vārdkopas vietā, piemēram, *dubultzemnieks, dakterkomikss, filmstāsts, komplimentvārds, skaņizteiksme, līderaktrise, kinoapkopēja, repertuārbuklets, biznesviedoklis, kompjuertēģenijs, simbolpriekšmeti, iepriekšnaks* u.c.

2. Okazionālistmi, kas nosauc faktu vai parādību, kam līdz šim leksiska apzīmējuma nav bijis: *reperzvaigzne, kultūrpopkorns, popkornotava, kultūrcītēja* šā filma, *aktiereksistences* gudrības, *grēksūdžiskums, neapoloniskais* aktieris, *kostīmsieviete, korsešmeitene, briesmonstīlistikas* romāns, *maniakdrebulkino, priekjēga, smalkaprindiska* terminoloģija, *aktierzvērfilma, militāreksotiska* bižutērija u.tml.

3. Okazionālistmi, kas darināti nelielai izteiksmes atsvaidzināšanai bez īpašas papildiekspresijas vai ar minimālu ekspresijas paspīlgtinājumu. Šajā grupā daudz vārdu, kas saistīti ar kādu īpašvārdu, kura funkcionālās īpatnības tiek atklātas tikai kontekstā. Piemēram, *ivanauskaitisms, bergmanisms, streipisks* iznāciens, *gruzdoviskā* versija, *posttarantino* paaudze, *hičkokisks* vakars, *demijmūriskais* tērps, *vaidliskā* salonkomēdija, *andropoviski* iebiedētā Maskava, *grāvergrāvējs* (pēdējais jau ar valodas spēles elementiem). Šajā grupā izteiksmi atsvaidzina spilgti raksturotāji vārdi: *garastmatainais latuju Čingačuks, skroderisti skrodersvētkos skroderēšanās* nedēļā. N. Naumaņa vārdiem runājot, īsti *mūsdienīgots* stāsts *uzskaņotiem* skatītājiem.

4. Darinājumi, kuros spilgtāk izpaužas teksta un jaunvārda autora tieksme pēc oriģinalitātes, vēlēšanās aktualizēt lasītāja uzmanību, piemēram, karstais *dokkino*, bezrūpīgā *kinozvaigznības* bērība, krietns *atšļukums* pēc spilgta uzrāviena, *kultūrdubļi*, “*apkannotā*” filma, svaigi *tulcināts* Tibetas lūkojums, *nirdzambarabals*, *gangsterlaupītājbandītfilma*, *barokālpufīgs* Amors.

5. Īpaši sakāpinātu oriģinalitātes tieksmju realizējums, piemēram, *kašķainie* kritiķi (jau ar valodas spēles elementiem), pielūdzēji samīdīja zem savām *tūkstoškājām*. Vairāki salikteni rakstīti ar defisi, piem., *poļ-zviedr-vācieš-latvieš-juku-laiki*, *karabas-barabas-draudīgais* skatuves pseidonīms Bartabass. Garākais saliktenis, kas līdz šim N. Naumaņa valodā ir atrasts, veidots no divpadsmit komponentiem: *hitler/musolini/osam/bin/laden/staļin/fidel/brežņev/sadam/husein/kvazi/diktatoru* mūžības gudrība – nekas nemainās zem šīs saules.

6. Ar leksiskiem vai morfoloģiskiem sarunvalodas elementiem darināti okazonālismi, kuru galvenā funkcija ir sarunvalodas intonācijas marķēšana, piemēram, Madonnas *ripulis* (okazonāls vārda lietojums kompaktdiska nozīmē), viņējais *kinoštrunts*, *aģitkas* iespāids, *um-ca-cā* hīti.

7. Pozitīva vērtējuma izpaušmei darināti okazonālismi – *jēgpiesātinātu* izrāde, *priekjēga*, *bezēlpas* ekstāze, *pieminekļiski* cēls, *labpiekritīga* sadzīvošana, vācu *naudotāji*, ironija un *asmēlība*, *skaidrruna*, *kinomēnestiņš*, *kinomūdzīši*, *glābējskaidiņa*, *dārziņkopējs*, spožs *aktierpušķītis*, *jaukskumja* dziesmiņa, *jauksieviete* (domāta Džūlija Robertsa).

8. Darinājumi, kuru uzdevums ir likt lasītājam palūkoties uz nosaukto faktu, cilvēku vai parādību ar humoru, vieglu smaidu – romānu *apsmaidīšana*, *kinoforumists* Augusts Sukuts, Holivudas *jaunzvaigznīte* Vinona Raidere, *naudskaitītkārais* žurnāls, oficiālais *zvaigznis*, *zeltglobusotie* aktieri. Vairāki okazonālismi rakstīti ar defisi – *monomīni-izrādīte*, *drusciņ-vīrs-divdesmit-zvaigznīte*, *četrdesmitgadīgā-plus-megazvaigzne*.

9. Okazonālismi ironijas izpaušmei bez stipra nosodījuma, piemēram, *smukbučmūlišu* lomas, *filmīte*, *parastības ģēnijs* Brūču Vilis (jau ar valodas spēles elementiem).

10. Okazonālismi ar pastiprinātu nosodījuma ekspresiju, parasti apvienojot to ar spēcīgu ironiju, kā arī vulgārismi. Te varētu minēt šādus piemērus: Džūlija Robertsa ekpluatē savu *bučmūles* štampu arsenālu, *melnparūkots* riebeklis u.c.

Nevienā no iepriekšminētām grupām netiek īpaši akcentēti tie vārddarinājumi, kas tiek veidoti speciāli neatbilstoši literārās valodas normām. Ojārs Bušs uzskata, ka to visvairāk ir pēdējā – 10. grupā. Tā kā šajā rakstā par vārddarināšanas aspektiem netiek runāts, minētās formas netiks analizētas derivatīvi un morfoloģiski, taču pieminēšanas vērtas tās būtu: idejas nav *rezultējušās*, *ieciņparojošs* skaitlis, *sacepurota* galerija, *īpašīgums*, svaigi *tulcināts*, “*apkannotā*” filma, M. Zālīte jūtas kā *zīve* ūdenī.

Vērojot ražīgos okazonālismu darinātājus, varētu prognozēt, ka šo inovāciju skaits nākotnē publicistikas tekstos turpinās pieaugt. Aplūkojot iepriekšminēto okazonālismu dalījumu, mērķtiecīgāk liekas šos jaundarinājumus dalīt trijās lielās grupās:

1) emocionāli un ekspresīvi neitrāli salikteni, kas visbiežāk tiek lietoti vārdkopas vietā;

2) fakti vai parādības, kam līdz šim nav bijis leksiska apzīmējuma;

3) emocionāli ekspresīvi pārcēlumi, kurus tālāk varētu grupēt atkarībā no ekspresivitātes pakāpes – ar minimālu, maksimālu ekspresiju, pozitīvu vai negatīvu nokrāsu, nosodījumu, ironiju vai humoru darināti.

Jāatzīmē, ka “90. gadu otrajā pusē pastiprinās humoristiskā, ironiskā un satīriskā stila iezīmes masu mediju valodā, aktivizējas ironiski satīrisks vērtējums un skatījums, ko izraisa vilšanās un ilūziju zušana”.¹⁷ Valodniece Ruta Veidemane uzskata, ka jaunu vārdu radīšana saistīta ar kādu līdz šim neatminētu dzīves sakarību mīklu, un, “jo tuvāks šis atminējums objektīvai patiesībai, jo ilgāks vārda mūžs”.¹⁸

Žurnālists Uldis Rudaks par saviem darinātajiem okazionālismiem saka: “Mani jaunvārdi rodas pilnīgi automātiski, nekad nav bijis tā, ka stundām sēžu un prātoju – kā varētu apzīmēt to cilvēku vai parādību. Man šķiet, ka nav arī nekādas receptes, kas palīdzētu žurnālistam radīt jaunvārdus, vienkārši dažiem tas padodas, bet dažiem ne.” Spilgtākos paraugus – šī žurnālista okazionālistus – varētu minēt: *afrovizija* – jaundarinājums ar ironijas pieskaņu par Eiropvizijas dziesmu konkursu, *džeksoni, tērmeres*; atbilstoši sev tuvajai mūzikas tēmai žurnālista okazionālismi un okazionāli lietoti frazeoloģismi saistīti ar mūzikas aktualitāšu atspoguļojumu.

Pārlūkojot minēto autoru vārddarinājumus, grūti paredzēt tiem garu mūžu vai pat nostiprināšanos jaunvārdu kārtā. Atceroties O. Buša tēlaino okazionālistu salīdzinājumu ar zvaigznēm debesīs, varētu teikt, ka zvaigžņoto nakšu valodniecības debesīs pēdējā laikā ir pārāk daudz, ne visas zvaigznes mirdz spoži un skaisti, tātad ne vienmēr okazionālistu lietojums ir objektīvs vai nepieciešams, kaut gan nevienam nav iemeslu sūdzēties par tumsu vai vienveidību Latvijas preses debesīs – izdevumu valodā.

Publicistikas mērķauditorija ir ļoti plaša, jo, muzikologes Ingridas Zemzares vārdiem runājot, *sociālo kabatiņu* un ļoti daudz. Leksiskajās vienībās tiek atklātas dažādas nozīmes nianšes, izcelta vārda jēdzieniskā un emocionālā slodze. Izmantojot šos vārdu nozīmes pārnēsumus, rodas jauns vārdu un izteicienu lietojums, ko veic viens no publicistikas stila spilgtākajiem izteiksmes līdzekļiem – metafora. Vārdu semantisko pārviržu žurnālistu valodā ir ļoti daudz, un var droši apgalvot, ka nav neviena laikraksta, kurā nebūtu kāds pārspīlēts vai apzināti lietots konotāts.

Literatūrzinātnē teorētiskā nostādne šajā jautājumā ir atšķirīga. Publicistikas stilā tēlainajiem izteiksmes līdzekļiem reti ir tradicionāli tēlaini un poētiski raksturs, jo žurnālisti pēc iespējas spilgtāk un nesaudzīgāk cenšas atklāt reālas īstenības negācijas un ēnas puses, tāpēc metonīmija un sinekdoha (kā metonīmijas paveids) nav analizēta atsevišķi, bet gan kopumā kā metaforas paveids, jo grūti noteikt, vai asociatīvās saiknes pamatā ir vizuāla līdzība vai funkcionāls sakars. “Metaforu precīza klasifikācija ir apgrūtināta, jo metaforai piemīt pat vairāki konotāti, notiek semantisko lauku krustošanās un pārklāšanās.”¹⁹ Daudzas metaforas ir tēlainas – to klasiskajā izpratnē, tāpēc iespējams metaforu ilustrēt ar tiešās nozīmes vārdu: Gundegai

Repšei – *fantāzijas gaistošo dūmu struktūra, zvaigžņotās debess glittraksts, sniegpušu neveikli vēsināts jūtu karstuma vējš, draudzība iekritusi klēpī kā saules pārdzēries puķu pušķis*. Andrai Neiburgai – *mēness pilnīgs kā alvas pankūka debesis, izkausēt tādu un laimes izliet!* Normunds Naumanis glezno kādas dzimtas izārdītu liktenfresku, bet Jānis Rokpelnis redz *sniega baltūksnējās ziepes, kas tiek nomazgātas no pilsētas lielveikalotā vaiga*.

Daudzas metaforas laika gaitā kļuvušas ikdienišķas un īpašu klausītāju uzmanību kā tēlaini izteiksmes līdzekļi nesaista: *dvēseles stīgas, atmiņu kambari, jūtu ķīmija, ideju spēki, apziņas caurums, izsāpēta pasaka, dzīvs liķis, režisora spārni, literatūras pērles*. Jo vairāk šī sākotnēji individuāli lietotā metafora ir nostiprinājusies un iekļāvusies noteiktos vārdu savienojumos, jo ar laiku, kļūdamā par stabilu vārdkopu, tā zaudē savu sākotnējo, varbūt pat okazonālo raksturu, iekļaudamās leksikas funkcionālajā aprītē. Guntis Berelis uzskata, ka literatūras pirmelements ir metafora: “Gadu tūkstošos valoda neko daudz nav mainījusi. Homērs lietoja tos pašus vārdus un tos pašus vārdošanas likumus, ko mūsdienu rakstnieks. Valoda rada metaforas; valoda dzīvo, likumojot caur metaforu labirintiem. Savukārt metaforas uzlādē valodu – piesātina to veidojošos vārdus ar jaunām jēgām. Paši vārdi nemainās .. Bet mainās veidi, kādos saākējas vārdu jēgas.”²⁰ Tēlainās izteiksmes līdzeklis veic savu funkciju, ja tas ir negaidīts, oriģināls, trāpīgs, precīzi atbilst raksturotajai parādībai vai tēlam, taču auditorijas un katra vērtētāja uztvere ir individuāla, tāpēc metaforas vērtēšana – pēc estētiskajiem vai ētiskajiem kritērijiem – ir subjektīva, to atstājot katra paša ziņā. Vairumā citēto gadījumu iespējams ātri un precīzi uztvert asociatīvo saikni, kas ir metaforas pamatā. Lai grupētu metaforizētos valodas līdzekļus, izmantota I. Druvietes piedāvātā klasifikācija.

1. Metonīmiskās asociācijas – daļas lietojums veselā vietā. Te minama *humanitāri izglītota cilvēku saujīņa, mazs Ziemassvētku mīlestības vērdiņš, kosmētikas un apģērbu ražotņu seja* (autors N. Naumanis). G. Repšei *skropstā mirdz prieka asaru pērlīte*, bet Rūtas Paulas *komponētā grāmata* (par L. Vīgneru) liedz ieraudzīt *dzīvas personības sirdi*. Aktieri veido *slaveno izrāžu mugurkaulu*, bet ogļrača dēla ceļš *pasniegts kā tragikomisks pārpratumu un naida saspekots pīrāgs*. Pēc vairāku valodnieku domām (I. Armand, A. Гопуков), metaforas saistība ar salīdzinājumu izpaužas, ka šie izteiksmes līdzekļi tiek apvienoti. Dažkārt nozīmes pārnesumā tiek izmantoti salīdzinātvārdi, tāpēc metaforā ir slēpts salīdzinājums.

2. Kvantitatīvās manipulācijas – ekspresīvi teicieni, kas robežojas ar frazeologismiem, bieži ir hiperbolizēti. N. Naumanis: *aktieri izdzer lomas sausas, bet skatītāju nervu spriedze tiek uzaudzēta kā lekna putukrējuma micīte virs kūpošas kapučīno tases, laiks izgāzies no engēm un tā miglas vālos skalojas Ingas Ābeles aprakstītie cilvēki*, bet par L. di Kaprio nav zināms, *vai viņš ir labs aktieris vai pāvs vecās spalvās*.

3. Kvalitatīvās manipulācijas raksturīgas ar pazemināta stila vārdu lietojumu kāda priekšmeta, parādības vai personas raksturošanai. N. Naumanim: *vitālā samaitātība, erotiskais vājprāts, no noguruma izžuvušas acis*, G. Repšei – *plaša spektra haltūrisms*, A. Neiburgai – *kristīgās kultūras un domāšanas mantojums tup smadzenēs, dur aknās*,

šņirkst starp zobiem, bet, tā kā 2002. gadā paredzētas vēlēšanas, tad Jānis Rokpelnis paredz, ka noēdušies politititari drīz vērtīsies liegās dūjās un čomiski demokrātiskos zvirbuļos, taču viņš arī uztraucas, lai rijīgajai Rīgai vispasaules taisnīguma alcēji nesaliktu fonarus zem sirmajām acīm, jo Rīgas vaigu izrēto hulīši, staigules un arhitekti – splauj tēraudsliežainā tiešamībā. P. Bankovskis zemes pleķos satupina no gatavām metāla un plastmasas konstrukcijām saskrūvētus ķēmus.

4. Semantiskas pārvirzes uz līdzības pamata. Visplašāko metaforisko pārviržu grupu veido pārvirzes pēc vizuālās līdzības. Tā kā priekšmets vai parādība tiek uztverts kā veselums, bieži ir grūti noteikt, vai asociāciju veidošanās mehānisma pamatā ir krāsa, forma, lielums vai funkcija, kā tie saistīti un kādas asociācijas izraisa katram, tāpēc šo metaforu vērtējums ir lasītāja ziņā. N. Naumanis min *melnu laimi, vitālu samaitātību, morālu mēri, leksisku satiksmes lauku*, bet, raksturojot filmas varoni, saka: “*Tā ir eleganta kā flīgelis!*” Vai tā ir līdzība pēc formas, funkcijas vai izmantojuma? Kā apakšgrupa minēta līdzība pēc krāsas – bez minētās *melnās laimes*, Pauls Bankovskis min *zaļos un slimos*. Pie šīs grupas var minēt arī N. Naumaņa *šķiru cīņas politiskās strutas (tas no šķiru cīņas politisko strutu atmaskošanas pārtapa liksmā stāstā)*. N. Naumanim ir arī mazāk ekspresīvi pārcēlumi: *gards vēriens, pushoreogrāfiskā raustišanās, verbālais sacepums, ļodzīgais iestudējums, analfabētiskais amatierpriekšnesums, krieviskā bajāna dresētājs, alta virtuozais pārvaldnieks, bet Berlīnē ir rajons, kurā pilsēta neizskatās tik vāciska kā sinepēm apsmērēta sardele*. G. Repše: *politiski pieduļkotā vide, L. Vignera legendas iespaidīgais žogs, Latttelekom caurspīdīgie ķieģeļi* (telefona būdiņas).

5. Personvārdu vispārinājums. Šo vārdu grupa metaforiskā lietojumā tiek ļoti plaši izmantota. N. Naumanim: *streipisks iznāciens (režija nav parūpējusies par isti streipisku iznācienu), gruzdoviskā versija, gogoliskā klīšeja, Apolonu banda, Zālamana lēmums, provinces billiji elioti* (filma “Billijs Eliots”). D. Rietumai – *Poters iet švikstēdams*; G. Repše: *vīgneriski varoni; šekspīriskās kaislibas musturojums uz blaumaniskās vadmalas, citam vadmalas vietā sava unikālā persona un ahmatovismi*. Kopējā publicistikas tendence – emocionālo izteiksmes līdzekļu antipoētisks, nevis poētisks raksturs – raksturīga arī metaforai. “Vārda pārnesto un sekundāro nozīmju veidošanās vienmēr ir bijusi viens no galvenajiem leksikas attīstības virzītājspēkiem, jo metaforizācija pieskaitāma pie universālām cilvēka valodiskās domāšanas parādībām.”²¹

Cieši ar vārda semantisko nozīmju maiņu saistīts arī frazeologismu un parēmiju izmantojums, īpaši virsrakstos, reklāmā. Tā kā frazeoloģijas avotu noteikšana ir grūts un pat neatrisināms uzdevums, šajā darbā frazeoloģismi un parēmijas netiks aplūkotas atsevišķi, bet gan kopējā kontekstā. Frazeoloģismus un parēmijas uzskata par savdabīgām nacionālās valodas mikropasaulēm, kas, iekļaudamās sabiedrisko norišu atspoguļošanā, liecina par vārdu krājuma vēsturisko mainību. Modernizēts – atbilstoši laikmeta garam – tiek viss, pat latīņu spārnotie teicieni, sakot, kādi laiki, tādi tikumi. Pēc A. Načisčiones domām, “frazeoloģismi ir vispiemērotākais valodas līdzeklis, lai radītu neaizmirstamu tēlu, kas viegli paturams atmiņā. Atmiņā paliekoša

tēla radišana ir ļoti svarīga reklāmas funkcija, kas kalpo korporatīvās identitātes radišanai".²²

Frazeoloģismus var lietot preskriptīvi un okazonāli. Lietojot frazeoloģismu preskriptīvi, tas tiek iesaistīts tekstā bez būtiskām izmaiņām – ar tradicionālo nozīmi. Preskriptīvi lietotu frazeoloģismu ir daudz – šķiet, tas ir vieglākais ceļš, lai ātri izdomātu virsrakstu vai raksturotu kādu parādību: *ledus ir sakustējies; gads raibs kā dzeņa vēders; laiks raibs kā dzeņa vēders; visa dzīve četrās sienās; to der likt aiz auss; dzīvo, cepuri kuldams; ar vienu roku dod, ar otru ņem* utt. Tas liecina par minēto frazeoloģismu tradicionalitāti, – frazeoloģisms netiek veidots no jauna, tas tiek reproducēts, un visi vienas valodas runātāji ar to saprot vienu un to pašu nozīmi.

Frazeoloģismus un parēmijas var lietot arī okazonāli, ar ļoti plašām izmantojuma iespējām, tā radot papildu stilistisku efektu. To uzsverusi arī Ausma Grīnvalde, runājot par frazeoloģismu un parēmiju izmantojumu dzejā: "Vērojama tendence bagātināt frazeoloģisko fondu, pārveidojot frazeoloģismu struktūru vai mainot frazeoloģismu semantiku. Rezultātā frazeoloģisms atgūst "otro elpu" un atklājas negaidītā pavērsienā."²³ Arī Andrejs Veisbergs uzskata, ka, mainot frazeoloģismu formu vai arī variējot to nozīmi, var panākt frazeoloģisma labāku iekļaušanos tekstā, izvairīties no garlaicīgas atkārtotāšanās, uzspodrināt nolietotus frazeoloģismus, padarīt stāstījumu asprātīgāku un negaidītāku.²⁴ A. Veisbergs piedāvā šādus frazeoloģismu okazonāla izmantojuma veidus:

1) semantiskie pārveidojumi – mainīta vai apspēlēta frazeoloģisma nozīme, bet nav skarta tā struktūra;

2) strukturāli semantiski pārveidojumi – tie, kuros ir strukturālas un, protams, semantiskas izmaiņas.

Pie pirmās grupas no visbiežāk sastopamajiem semantiskajiem pārveidojumiem pieder frazeoloģisma literācija jeb burtiskojums, vienlaikus uzsverot gan frazeoloģisma pārnesto, gan tiešo nozīmi: *noder arī auna spītība; es iznāku gaismā; ja ir zelta roka, atradīsies arī sirdslieta; ar plikām rokām vēžot nedrīkst*. Dažkārt tiek izmantots arī metaforas izvērsums, it kā turpinot frazeoloģisma metaforisko tēlu, to izvēršot un papildinot: *Latvijā zemnieks nolikts zemāks par zāli; zem viena jumta ūdensapgāde un kanalizācija, naturalizācija un integrācija – roku rokā; dzīve uz salas nav nekāda medusmaize arī mūsdienās; iedodam rokās grožus, bet nepasakām, uz kuriem braukt; ne gluži cepuri kuldams, bet tomēr dzīvo; skola nav pludinš, bet virs ūdens turas* utt.

Otra lielā grupa – strukturāli semantiski pārveidojumi – tie ir frazeoloģismu un parēmiju aizstājumi, paplašinājumi, iespraudumi, pārrāvumi, noklusējumi, alūzija, atvasinājumi. Šis veids tiek izmantots visplašāk – šķiet, nav robežu žurnālistu un publicistu radošajai izdomai un fantāzijai, sevišķi savas popularitātes un individuāla stila meklējumos. Visražīgākais šajā ziņā ir N. Naumanis, viņa tekstos jaušama arī ironija, leksikas depoetizācija: *kož rokā, kas dod naudu* (baro); *komerčbises mērķējums pa diviem bizoniem* (ne zaķiem); *lācis uzkāpis uz rīkles un ausīm; deguni apsildīti prožektoru saulītē; pirmizrādes bedrē iekrīt visi labie nodomi; izrāde, kaut arī pirmais*

kucēns, nav jāslīcina; režisora izaugušie radziņi slēpti zem baltas hūtītes. U. Rudaks: *sēj pūli dziesmas* (par dziedātāju, kas aicina publiku dziedāt līdzi), bet dažs labs *dzimis ar mūzikas instrumentiem rokās.* Laikraksta "Kurzemnieks" virsrakstā: *zagu dienu, zagu nakti.* Cilvēku apziņā frazeoloģismi un parēmiņas tiek uztvertas par neapšaubāmām patiesībām, tāpēc, aizstājot vārdus, īpaši virsrakstos, visu nosaka autora iecere un tās veiksmīga realizācija. Kontekstuālas frazeoloģisko vienību transformācijas rada jaunas semantiskas saites un stilistiskas nokrāsas, kas neapšaubāmi padara bagātāku leksiski frazeoloģisko sistēmu. Atbilstoši laikmeta garam, kā uzskatāmi liecina piemēri, uz frazeoloģismiem ietekmi atstāj sarunvaloda. Tas izpaužas stilistiski ekspresīvās leksikas vārdu iesaistījuma veidā, izmantojot sarunvalodu, pat žargonu: *namu pārvalde nav slaucama govīs* (virsraksts no laikraksta "Jēkabpils Vēstis"), bet dzejnieks Guntars Godiņš saka: *"Jūru patiešām var izsmelt, tad nebūtu jālauza galva – a mož Russ atbrauc arī atpakaļ! Ak, sen Russ jau kaut kur dus!"* (Šajā piemērā autors bez minētā frazeoloģisma iesaistīšanas izmantojis arī vārdu spēli.) Frazeoloģisko vienību transformācija ir saistīta ar autora radošajiem uzdevumiem katrā konkrētā situācijā. Tā ir dzīva, spilgta parādība, iespēja padarīt interesantāku cilvēku ikdienas komunikāciju. Okazionālas transformācijas ir neizsliktošs avots valodas mākslinieciskai tēlainībai. Svarīga ir arī uztvērēja subjektīvā izjūta un izpratne šo vienību uztveršanā un metaforiskās tēlainības izpratnē, kas bieži izpaužas kontrastējošā tiešamībā – starp tradicionāli lietoto leksisko vienību un atvasināto. N. Naumanis: *iemest āķi publikai lūpā; mati ceļas taisni* (ne stāvus) *debesīs; aprakstīt ar gardu* (ne lielu) *vērienu.* Strukturāli semantiskie pārveidojumi neiekļūst vārdu krājumā ar atsevišķu vārdu vieglumu, taču procesi publicistikā liecina, ka frazeoloģismu fonds nepārtraukti tiek papildināts un atjaunots.

Par salīdzinoši jaunu un līdz šim maz pētītu leksisku jauninājumu var uzskatīt arī stabilu asociāciju aktualizāciju publicistikas tekstos. N. Naumanis repermodi raksturo *ar varen plašām kā mana zeme dzimtā biksēm* (ironiski izmantota pazīstamā padomju laika dziesma "Varen plaša mana zeme dzimtā"). Iesaistītā alūzija atsauc atmiņā kādreiz populārās dziesmas saturu, un uz platajām biksēm gribas skatīties ar zināmu ironijas devu. Pazīstamā J. Jaunsudrabiņa darba "Piemini Latviju!" virsrakstu N. Naumanis izmantojis šādā kontekstā: *"Piemini Latviju, bet neņem to līdzi, – lai paliek, kur stāv – citiem par prieku."* Bieži stabilas asociācijas tiek izmantotas laikrakstu virsrakstos, piemēram, *kas pacels pelnrušķītes kurpīti; kā es braucu datoru lūkoties; students no laukiem jūtas kā atraitnes dēls; viņi nedejot vienu vasaru* (piemēri no laikraksta "Bauskas Dzīve" virsrakstiem). Minētie leksiskie jauninājumi nākotnē būtu interesants izpētes un analīzes objekts gan studentiem, gan valodniekiem, kaut gan publicistikas valodu ir grūti prognozēt. Varbūt, "ka vakardienas lamuvārds būs kļuvis par mīļvārdu. Gadu desmitiem nelietots, savulaik gluži sadzīvīvs jēdziens pacelsies veselu laikmetu apzīmējoša simbola kvalitātē. Krāšņs simbols tiek nodzīts līdz nāvei un izmests mēslainē kā vispēdīgā banalitāte. Pēc kāda laika jauns un negants dzejdaris izvilks šo banalitāti laukā, cirtīs galdā kā trumpja kārti, bet kritiķi par šo atļāušanos krustīs viņu par gēniju."²⁵

Leksisko jauninājumu izmantojumā, līdzīgi kā publicistikas stilā kopumā, vērojams laikmeta norišu tiešs atspoguļojums, reālās sarunvalodas ekspansija; pieaugusi žurnālista (publicista) tieksme pēc valodas oriģinalitātes un individualitātes. Atbilstoši preses izdevumu daudzveidīgajam klāstam autoru valoda kļuvusi interesanta, drosmīga un netradicionāla. Tas izpaužas ne tikai atsevišķu leksisko jauninājumu izmantošanā, bet arī tradicionālo valodas vērtību – frazeoloģismu, parēmiju okazonālā lietojumā. Pārveidotie elementi un negaidītais konteksts maina leksisko vienību tradicionālo nozīmi. Tradicionālās un jaunās nozīmes saturā var parādīties jauns, negaidīts, pat šokējošs domas pavērsiens. Vairākos, īpaši jaunatnei domātajos preses izdevumos valodas demokrātizācijas process tiek izmantots savtīgos nolūkos un valodas modernizācija tiek pārspīlēta. Tomēr vajadzētu atcerēties, ka “māksliniecisko tekstu galvenā funkcija ir emocionāli estētiskā, un tikai caur šīs funkcijas prizmu ir izprotama šo tekstu savdabīgā komunikācija, to attieksme pret valodas normu un valodas kultūru”.²⁶

Atsauces un piezīmes

- ROZENBERGS, Jānis. Publicistikas valodas stils latviešu valodas stilu sistēmā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga: Avots, 1984. 20. laid. 86. lpp.
- ² VEISBERGS, Andrejs. Reālā vai vēlamā latviešu valoda – ieskats leksikogrāfijā. *Latviešu valoda – esamība, vide, konteksti*. Rīga, 1997. 13. lpp.
- ³ BLINKENA, Aina. Valodas norma: sistēma, tradīcija un jauninājums. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga: Avots, 1984. 20. laid. 11. lpp.
- ⁴ ZIRNIS, Egils. Dievišķais autopilots. *Sestdiena*. 2001. 6. janv.
- ⁵ BLINKENA, Aina. Valodas norma: sistēma, tradīcija un jauninājums. 19. lpp.
- ⁶ ROZENBERGS, Jānis. Verbālās informācijas izteikšanas repertuārs. *Baltistica IX*. Rīga, 2000. 280. lpp.
- ⁷ DRUVIETE, Ina. Valodas normas jēdziena interpretācija. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga: Avots, 1982. 18. laid. 19. lpp.
- ⁸ ERNSTSONE, Vineta. Slengismi mūsdienu latvieša runā, to situatīvais aspekts. *Latvijas Vēstnesis*. 2000. 27. okt.
- ⁹ VEISBERGS, Andrejs. Vārdi, vārdi, vārdi... bailes aizskart vai manipulācija. *Diena*. 2000. 14. dec.
- ¹⁰ ROZENBERGS, Jānis. Verbālās informācijas izteikšanas repertuārs. 280. lpp.
- ¹¹ ROZENBERGS, Jānis. Dažas stilu attīstības tendences un valodas kultūra. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga: Avots, 1984. 19. laid. 52. lpp.
- ¹² ERNSTSONE, Vineta. Slengismi mūsdienu latvieša runā, to situatīvais aspekts.
- ¹³ NĪTIŅA, Daina. Vārdu izvēles pragmatika. *Linguistica Lettica*. Rīga: 1998. Nr. 3. 198. lpp.
- ¹⁴ ERNSTSONE, Vineta. *Latviešu valodas slenga leksika*. Rīga, 1999. 9. lpp.
- ¹⁵ BUŠS, Ojārs. Barbarismi un attieksme pret tiem. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga: Avots, 1980. 16. laid. 73. lpp.
- ¹⁶ BUŠS, Ojārs. Okazonāli jaunvārdi mūsdienu publicistikas tekstos funkcionālā skatījumā. *Linguistica Lettica*. Rīga, 1998. Nr. 2. 38. lpp.
- ¹⁷ NĪTIŅA, Daina. Vārdu izvēles pragmatika. 201. lpp.
- ¹⁸ VEIDEMANE, Ruta. Bet visvairāk vajag vārdu darinātājam būt izrotātam ar dzejnieka garu valodas ziņā. *Literatūra un Māksla*. 1981. 11. sept.
- ¹⁹ DRUVIETE, Ina. Metafora sarunvalodā. *Valodas aktualitātes 1991*. Rīga, 1992. 104. lpp.
- ²⁰ BERELIS, Guntis. Engēļi uz adatas smalles. *Neēd šo ābolu. Tas ir mākslas darbs*. Rīga. 2001. 215. lpp.
- ²¹ DRUVIETE, Ina. Metafora sarunvalodā. 104. lpp.
- ²² NAČIŠČIONE, Anita. Frazeoloģisko vienību stilistiskais lietojums reklāmā. *Linguistica Lettica*. Rīga, 2001. Nr. 9. 169. lpp.
- ²³ GRĪNVALDE, Ausma. *Laihs un dzeja*. Liepāja, 2000. 122. lpp.

²⁴ VEISBERGS, Andrejs. Frazeoloģismu okazionāla lietošana latviešu valodā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga: Avots, 1986. 22. laid. 111. lpp.

²⁵ BERELIS, Guntis. Eņģeļi uz adatas smailes. 217. lpp.

²⁶ ROZENBERGS, Jānis. Verbālās informācijas izteikšanas repertuārs. 281. lpp.

Dite Liepa

Democratisation Processes in Language – Lexical Innovations in Journalism

At the turn of the century socio-economic conditions have provided all the language users, including journalists, with freedom of speech. The language used by journalists, depending on the concrete press genre and target audience, reflects the views and interests of various layers of the society and the changes brought about by various political developments. Lexis displays democratisation, modernization and other tendencies in the development of language. The peculiarities of those tendencies and their manifestation in the society have been evaluated differently by different authors. Journalists are the ones who mould the language both with their language skills and the great amount of text in mass media. For this reason journalists' journalism language has always been at the centre of attention.

As to language norms one must keep in mind that they inevitably grow old from time to time. Those who are not very particular about those norms can be heard complaining about their being too strict. Hypernormalization is harmful because unreal recommendations diminish linguists' prestige and the effectiveness of those recommendations which really improve the language. The ones who set the norms mustn't forget that norm is a historical category and may change simultaneously with the changes in the language. Consequently, when language culture issues are being considered more attention should be paid to the motivation of the norms set.

Before getting down to the analysis of journalism language and the latest developments in it we should analyse the journalism style as such. In journalism the environment of the act of communication determines the selection of the language means as regards the norms of literary language. This is due to the great number of journalism functions and various genres employed. Besides several genres merge with the genres of other styles. The significant functions, mainly informative and analytical, also possess features characteristic of a definite period in the history of the nation. By using emotional means of expression, journalists often deliberately try to demonstrate some specific, attractive way of expression different from the ones used by other media. This often is the main reason for the peculiarity of expression when repeatedly covering the same issues, events or actualities. Youth press and broadcasts are often blamed for not performing the social function well enough and for the overuse of slang.

The journalism language has always been an area of theoretical contradictions. Everyday speech is the one that undergoes the most intensive development and

witnesses such changes in the norms which later can enter literary language as well. The Aesthetic function of the language certainly suffers. The presence of everyday speech in journalism may undoubtedly be treated as a kind of protest against the traditional aesthetic standards and the way they are interpreted. Lexical innovations in journalism style are borrowed from the lexical layers which were not represented in newspapers and magazines before – dialect words, barbarisms, jargon and even vulgarisms. We may speak about depoeiticized structural elements of journalism style which correspond to the atmosphere of a certain period. In those elements the simplicity of everyday speech is in contrast with the complexity of the style that complies with the traditional norms. The following can be treated as lexical innovations in journalism style: 1) wide usage of slang; 2) anglicisms, germanisms and old archaisms are more common; 3) more intensive usage of foreign words; 4) occasionalisms; 5) metaphors used to change the meanings of words; 6) phraseologisms, proverbs and sayings; 7) elements of word play; 8) modern usage of set associations and connotation of lexical units.

The topicality of this issue can be proved by the annual projects written by the students of the Faculty of Social Sciences of the University of Latvia in the last 2 years.

The article provides an insight into the above mentioned innovations and illustrates them with examples.

iesniegts 2002. gada 27. februārī

Sergejs Kruks

Sociālo aktoru diskvalifikācija publiskajā diskursā: Pasīvā pilsoņa konstruēšana preses ziņās

Demokrātijas funkcionēšana ir atkarīga no publiskajā sfērā atveidotām sociālajām reprezentācijām par pilsoņu tiesībām un spējām piedalīties sociālajā pārvaldē. Rakstā analizētais sociālo protestu atspoguļojums Latvijas presē veido sociālo aktoru negatīvo identitāti, kas kavē viņu iespējas radīt kustību kolektīvo interešu aizstāvībai un līdzdalībai pārvaldē. Preses rīcību nosaka žurnālistikas trauslā leģitimitāte un savas identitātes meklējums pēcpadomju sabiedrībā.

Atslēgas vārdi: sociālā kustība, kolektīvā identitāte, sociālais aktors, žurnālistika, realitātes konstruēšana medijos, freims.

He читайте до обеда советских газет.

– Да зедь других нет.

– Вот никаких и не читайте.

М. Булгаков. Собачье сердце

Rietumu socioloģija 1980. gados pavērsās pret individu kā vēstures veidotāju, franču sociologa Alēna Turēna (*Touraine*) vārdiem, – notiek “aktora atgriešanās”.¹ Sabiedrība tiek traktēta kā nepārtraukts pārveidošanas process, kurā mijiedarbojas struktūra un darītāji.² Pēckomunistiskā ideoloģija liedza indivīdiem brīvā sociālā darītāja lomu, uzskatot to par viegli pieskaņojamu elites definēto reformu vajadzībām. Masu īslaicīgā mobilizācija beigusies, pazūdot kopējam ienaidniekam. J. Pakuļskis (*Pakułski*) dēvē “samtainās revolūcijas” par populistiskiem izvirdumiem un izveidoto sistēmu par plebiscīta demokrātiju, kurai ir raksturīga strauja iedzīvotāju mobilizācija protesta akcijai un sekojošā normalizācija.³ Valsts vara veicinājusi turpmāko sociālo demobilizāciju, tajā skaitā mazinājusi pretestību straujai ekonomikas pārveidošanai. Politiskās elites nespēja radīt apmierinošas politiskās institūcijas ar skaidri definētu kompetences loku un likuma regulēšanu. Liberāļi izvēlējās parlamentāro aktivitāti, nevis sociāli aktīvu grupu (*constituencies*) veidošanu un mēģināja ieviest liberālismu ar likumu.⁴

Desmit neatkarības gados Latvijā nav veidojusies ievērojama kolektīvā rīcība. Individīdi mēģināja izteikt sociālās grupas intereses piketos, retāk streikos, bet šie vienreizējie pasākumi nav pārvērtušies sociālajā kustībā ar izteiktu struktūru, kolektīvo identitāti un interešu definīciju. Nepilsoņu/pilsoņu pašorganizāciju un politiskās sfēras demokratizāciju ir ietekmējusi arī negatīva reprezentācija publiskajā diskursā. Strukturāli deterministiskā paradigma apgalvo, ka masu medijiem ir izšķirošā loma sociālo priekšstatu uzspiešanā,⁵ tomēr uzskatu, ka mediji ir tikai viena no sociālās sistēmas apakšsistēmām, kas ir jāskata mijiedarbībā ar citām.⁶

Sociālā kustība

Čārlzs Tilijs (*Tilly*) definē sociālo kustību šādi: "Interakcijas virkne starp varas pautīm un indivīdiem, kuri veiksmīgi izvirza pretenzijas runāt tās sociālās grupas vārdā, kurai trūkst formālas pārstāvniecības. Interakciju laikā šie indivīdi publiski izsaka prasības pēc pārmaiņām varas sadalē vai īstenošanā, un atbalsta šīs prasības ar publisku atbalsta demonstrēšanu."⁷

Kolektīvā rīcībā ir jāizšķir strukturālie un diskursīvie komponenti. Sociālās struktūras novieto pilsoņus noteiktās pozīcijās, nodrošinot resursus darbībai. Interese izpratne un aktualizācija līdzdalībā ir atkarīga no simboliskajām reprezentācijām, kurās indivīds aptver un atpazīst savu sociālo pozīciju un novērtē esošos un eventuāli sasniedzamos r.

Sociālo kustību kolektīvās identitātes paradigma socioloģijā piešķir lielāku nozīmi indivīda apzinātai darbībai.⁸ Postmoderno neekonomisko sociālo kustību pamatā nav šķiru attiecības, aktorus mobilizējošās sociālās problēmas nav objektīvas, jo kustība vieno indivīdus no atšķirīgām sociālām vidēm. Kolektīvais "es" tiek definēts no pieejamiem semiotiskiem resursiem, un caur šī kultūras konstrukta prizmu tiek piešķirta nozīme īpašiem kolektīvajiem mērķiem. Identitāte ir pieteikums spējai rīkoties un veikt pārmaiņas.⁹ Identitātes paradigma kritizē racionālās izvēles jeb resursu mobilizācijas teoriju instrumentālo loģiku. Kolektīvā identitāte ir sasniegtā situācijas definīcija, kuru rada un apspriež veidojamo sociālo tīklu ietvaros, kuri pēc tam savieno grupas vai kustības locekļus. Šim definēšanas procesam ir nepieciešami kognitīvie freimi, blīva interakcija, emocionālā un afektīvā saziņa.¹⁰

Reprezentācijas palīdz legitimēt un pastiprināt intereses un definēt attiecību lauku. Grupai ir jāpieskaņo savs iekšējais diskurss publiski saprotamajām un atzītajām nozīmēm un modeļiem. Par sociālās kustības veiksmi var runāt tad, ja ir pārraidīts vēstījums, ka programmas atbalstītāji ir cienīgi, vienoti, daudzskaitlīgi un apņēmīgi.¹¹ L. van Zoonena (*Van Zoonen*) runā par sociālās kustības kolektīvo un publisko identitāti. Viņas analīze rāda, ka sievietes kustības veiksmē/neveiksmē ir atkarīga no mediju veidotā publiskā atbalsta vai nosodījuma.¹²

Pārmaiņu konteksts

Reprezentācijas var tikt radītas gan mediju institūcijās, gan pašas sociālās kustības komunikatīvajā tīklā, kas ir atkarīgs no aktoru diskursīvās kompetences, darbības mēroga, politiskās sfēras atvērtības, nepieciešamības meklēt atbalstu plašākā publikā un rekrutēt jaunus dalībniekus. Mediju institūciju loma palielinās sociālo pārmaiņu (sevišķi ekzogēno) periodā, kad izirst vecās sociālās struktūras un uzskatu sistēmas, respektīvi, "pats par sevi saprotams" dzīves ritējums, tipifikācijas¹³ vai praktiskā apziņa.¹⁴ Alfrēds Šics (*Schutz*) runā par svešinieka grūtībām adaptēties jaunajā vidē, kur nedarbojas viņa iepriekš iegūtās automatiskās orientācijas shēmas.¹⁵ Pārmaiņu rezultātā arī "vietējie" kļūst par svešiniekiem transformētajā sociālajā vidē, kur mainās spēles, to skaitā arī "valodas spēles" noteikumi. Sabiedrībai ir jāatsakās no vecām "bildēm", kuras "sagūsta mūs. Un mēs nevaram tikt ārā no tām, jo tās atrodas mūsu valodā un valoda atkarīgo tās mums nemitīgi".¹⁶

Demokrātijai veidojoties ekzogēno pārmaiņu rezultātā, nevar apgalvot, ka indivīdu ikdienas rutīnas sociālā prakse vienkārši iegūst jaunu veidolu. Gluži otrādi, ierastās valsts patronāžas pēkšņā samazināšanās prasa no indivīdiem pašiem uzņemties atbildību par savām interesēm, sociālai grupai īstenojot ietekmi uz sabiedrības viedokli un valsts varu. Pēcpadomju diskursā "demokrātijas" jēdzienam nav stabila referenta. Sistēma ir "demokrātiska" un "liberāla" tāpēc ka tieši nokalpo par tādu esam, atlasot vienus un noklusējot citus definīcijas kritērijus. Padomju opozicionārajā diskursā šie jēdzieni apzīmēja "ne-sociālismu". Indivīdiem vēl ir jāiegūst eksplīcītās zināšanas par publiskās rīcības tiesībām, sociālās darbības cēloņsakarībām, lai radītu pilsoņa identitāti, t.i., izjustu tiesības un spējas līdzdarboties kopienas labad. Jaunas zināšanas ir jāietērpj semiotiskās formās.

Kolektīvās rīcības rašanās priekšnoteikums ir jau kaut kādā veidā pastāvoša organizācija un pašu iekšējie resursi.¹⁷ Latvijā sociālie tīkli izira, notiekot straujām izmaiņām ražošanas struktūrās, tāpēc kolektīvu "identitāte sev" lielā mērā ir atkarīga no mediētiem diskursiem. Eiropas valstu vidū (ieskaitot pēckomunistiskās) Latvijas iedzīvotāji izrāda viszemāko pozitīvo attieksmi pret piedalīšanos protesta mītiņos un demonstrācijās.¹⁸ Socioloģiskie pētījumi uzrāda zemu pašorganizācijas līmeni, zemu sevis novērtēšanu un kolektīvās darbības spēju neapzināšanos.¹⁹ Tikai 25% pilsoņu un 10% nepilsoņu ir kādas sociālas organizācijas locekļi.²⁰

Demobilizāciju veicināja arī kreisās ideoloģijas krahs un *laissez-faire* kapitālisma iegūtā legitimitāte pretnostatījumā sociālismam. Šķiriskās cīņas zaudēja ideoloģiskā piesegumu, un šobrīd sociālie aktori meklē jaunas identitātes, kuru ietvarā varētu artikulēt ekonomiskās intereses, neatsaucoties uz marksisma idejām. Ir pamats attiecināt neekonomisko jauno sociālo kustību teoriju arī uz ekonomiskās dabas konfliktiem. Cilvēki cīnās par iespēju "atpazīt sevi kā savu darbību subjektus un tikt atzītiem par tādiem esam.. Sociālie aktori iesaistās konfliktā, lai apstiprinātu oponentu neatzīto identitāti".²¹

Līdzdalības diskurss

Latvijas varas diskurss izvirza etnisko identifikāciju kā primāro, neatzīstot sociālo identitāšu daudzveidību.²² Sociālpolitisko interešu reprezentācija nacionālisma ideoloģijas gaismā simboliski iekļauj visu nāciju lēmumu pieņemšanas procesā, kas faktiski izslēdz pilsoņu vairākumu no līdzdalības.²³ Nacionālisma diskurss nevērtē pilsonisko sfēru kā autonomu un spējīgu uz pašorganizēšanos, kā nepieciešamu apakšsistēmu kompleksās sistēmas darbības nodrošināšanai. Kolektīvā kustība izkrita no sociālās un politiskās zinātnes interešu loka, kā kolektīvie aktori tiek minētas galvenokārt politiskās, ekonomiskās un kultūras elites un etniskās grupas. Pilsonības un līdzdalības jēdzieni tiek aplūkoti etniskās integrācijas aspektā, problēmu saskatot "cittautiešu" kultūras saskaņošanā ar latviešu kultūru un vērtībām.²⁴ Etnisko grupu politiskās kultūras nesamērojamās atšķirības tiek postulētas kā aksiomas, implicējot, ka latviešiem demokrātiju veidojošā kultūra jau pastāv un nācijas veidošana var balstīties uz "pamata latviešu kultūras un vērtībām", kā apgalvo A. Pabriks.²⁵ Savukārt "pievērst pastiprinātu uzmanību civilizācijām un pilsoniskajai audzināšanai" nepieciešams tieši minoritāšu skolās.²⁶ Atšķirību saturs, latviešu kultūras heterogēnums²⁷ neieklūst pētnieku interešu lokā.

Deviņdesmito gadu politiskās sistēmas ideologs sociologs Elmārs Vēbers vispār noraida pilsoniskās iniciatīvas nozīmi. Viņš apgalvo, ka "nācija veidojas, pilsoņu kopumam saaugot ar valsts varas sistēmu".²⁸ Šī koncepcija neļauj risināt interešu konfliktus starp pilsoni (cilvēka brīvība) un valsts varu, jo "saaugšanas" rezultātā valsts varas sistēmai būs lielākie materiālie, tiesiskie un simboliskie resursi, lai apklusinātu pilsoņu intereses. E. Vēbers uzskata, ka plurālisms, "atšķirīgi politiskie uzskati" ir bīstami neapspriežamiem politiskiem uzskatiem.²⁹ E. Vēbers apšauba individu spēju būt līdzdalīgiem: "Valstiskā domāšana ir pilsoņu garīguma (intelekta) izpausme, kas liecina par viņu spēju līdzdarboties valsts dzīvē un veicināt tās attīstību."³⁰ E. Vēbera "pilsoniskās domāšanas" definīcija uzliek pilsonim pienākumus pret valsti ("godbijīgi" jāattiecas pret likumiem), ierobežojot līdzdalību ar prasmi "ievēlēt Saeimas un pašvaldības deputātus, kuri spēj mērķtiecīgi un nesavtīgi strādāt valsts (pilsoņu) labā".³¹ Aktors tiek iespiests rigidās struktūrās: "politisko nāciju veido pilsoņi, kuri, izmantojot savas valsts likumdošanas spēku un valstisko institūciju ietekmi, iedibina pilsoņu kopdzīves noteiktu standartu, kas balstās uz pieņemto likumu ievērošanu saistībā ar vēsturisko kultūrvērtību sistēmu".³² Autora publikācijās ir vairākas pretrunas. Definējot "latviskā" pārākumu, viņš tomēr atzīst politiskās kultūras trūkumus: latviešu skolās audzināšana neatbilst "mūsdienu pilsoniskas sabiedrības un Latvijas valsts attīstības mērķiem un vajadzībām"³³, pilsoņu vidū valda tiesiskais nihilisms.³⁴

Pilsonības jēdziens ir pārtapis par bijīgās piederības izpausmi Latvijas valstij, nevis par interešu risināšanas procedūru starp līdzvērtīgiem aktoriem. Šis jēdziens tiek artikulēts padomju imigrantu naturalizācijas kontekstā, nevis runājot par pilsoņu tiesībām aktīvi piedalīties politiskajā dzīvē. Jēdzieni tiek jaukti ne tikai ikdienišķā

diskursā, arī politologs A. Pabriks, neizšķirot nianšes, apgalvo, ka pilsonība nav mērķis, bet etniskās politikas instruments.

Pilsonības jēdziena iztukšošanas rezultātā nepilsoņi neuztver naturalizāciju visupirms kā politisko tiesību iegūšanu.³⁶ Etnisko attiecību dominēšana izslēdza no politiskā diskursa pilsoņu politiskās līdzdalības tiesības, ļaujot interpretēt heterogēnos viedokļus kā pretvalstiskus. Nelabvēlīgu interpretāciju atbalsta latviešu valoda, kas semantiski vārdā “valsts” sapludina teritorijas (*country, страна*) un pārvaldes aparāta (*state, государственство*) jēdzienus. Tādējādi valsts kā pārvaldes kritika var tikt parādīta kā valstiskuma noliegums.³⁷

Valdība nespētu īstenot ekonomiskā šoka terapiju, ja apzināti neierobežotu sociālo līdzdalību publiskajā un politiskajā dzīvē.³⁸ Kolektīvā darbība ir reakcija uz pretrunīgām sistēmiskām prasībām: resursi ir jāsadala starp indivīdiem un jāatņem kontroles labad.³⁹ Jaunā vara, no vienas puses, leģitimē sevi kā iepriekšējās padomju nedemokrātiskās varas negācija, bet, no otras, – ierobežo indivīdu iespējas izmantot demokrātiskos resursus. Viena daļa iedzīvotāju ir izslēgta no pilsonības tiesībām institucionāli (“nepilsoņi” bez politiskām tiesībām), bet otra ir neitralizēta diskursīvi. A. Pabriks atzīst, ka pilsoņi un nepilsoņi ir līdzīgi neapmierināti ar politisko sistēmu. Tas liek viņam piedāvāt ideju, ka sabiedrības kohēzijas bāze ir “atsevišķais “mazais cilvēks” un viņa tiesības un brīvības”⁴⁰ “Līdzdalības” jēdziens iekļūst akadēmiskajā diskursā,⁴¹ taču pagaidām bez situācijas analīzes no aktora perspektīvas.

Tādējādi sociālo aktoru identitātes atkarību no medijiem palielina:

- reālās demokrātijas pieredzes trūkums pagātnē;
- demokrātijas pieredzi nodrošinošo mezostruktūru vāja attīstība;
- informācijas nepieciešamība par iespējamām un nepieciešamām sociālām lomām (pilsoņu tiesības, sociālās aktivitātes un pašorganizācijas nozīme, resursu pieejamība u.tml.);
- minētās informācijas negatīvs ievads.

Mediji, elites un sociālā kustība

Ziņas ir “sociālais resurss” sistēmas pārvaldē.⁴² Kolektīvās rīcības atspoguļojums masu medijos var ietekmēt spējas mobilizēt dalībniekus, veidot kolektīvo identitāti un dienaskārtību.⁴³ T. Gitlina pētījums rāda, ka mediji trivializē un marginalizē kritiskās sociālās kustības un apklusina kritiskas balsis.⁴⁴ Savukārt elites diskurss un varas intereses ir atspoguļotas neproporcionāli daudz.⁴⁵ Tādējādi ir pamats uzskatīt sociālās kustības par jauniem medijiem, kuri publisko pastāvošos konfliktus un simboliski izaicina sabiedrībā dominējošos kodus.⁴⁶ Sociālās kustības sākums ir “nosaukšanas konflikts”,⁴⁷ “kognitīvā atbrīvošanās”,⁴⁸ kas palīdz indivīdiem pārslēgties uz jaunu realitātes definīciju, lai izprastu situāciju, notikumus, faktus jaunos terminos.

Sabiedrības attieksmes kontroli panāk, kontrolējot masu komunikācijas diskursu tematus, nozīmes, stilu, retoriku. To dara paši žurnālisti vai arī netieši viņu akceptētie

uzticamie avoti. Atkārtotās ziņu raidīšanas procesā zināšanu modeļi, attieksmes un ideoloģijas iesakņojas auditorijā, kura tos izmanto notikumu interpretācijā.⁴⁹ L. van Zoonena ironiski secina, ka "news" jāsauca par "oldies", jo tās stāsta, kā jāizskatās pastāvošajai sociālai kārtībai, nevis par pārmaiņām.⁵⁰ Runa nav par to, ka ziņu medijus kontrolētu varas elite, bet drīzāk viņu ideoloģijas tiek rādītas kopīgi, katram darbojoties savā ietekmes un kontroles sfērā.⁵¹

Ziņu freims

Jau konstruēšanas procesā ziņa implicē īpašu ierobežojumu virkni uz zināšanu formām, kuras var radīt un saukt par "realitāti". Šos ierobežojumus veido materiāla īpatnēja "iepakošana" – freims. Freima jēdziens ienāca socioloģijā⁵² un mediju pētījumos⁵³ no kognitīvās psiholoģijas un mākslīgā intelekta teorijām 70. gados. Objektu vai notikumu izprot, nevis identificējot sastāvdaļas veseluma rekonstruēšanai, bet gan piešķirot apmierinošu definīciju visam sarežģītajam kopumam tādā veidā, ka sastāvdaļas iegūst saprotamu nozīmi. Percepcijas dati tiek grupēti kādā visaptverošā kategorijā, lielākā freimā, kurš nodrošina tos ar atpazīstamu struktūru un nozīmi. Freimi jau iepriekš pastāv cilvēka kultūrā vai atmiņā, kultūrai darbojoties kā freimu krātuvei. Freimu veidojošie elementi tiek implicīti uzskatīti par dabiski saistītiem.⁵⁴ Mediju freimi ir izzināšanas, interpretācijas un prezentācijas, atlasē, izcelšanas un izslēgšanas modeļi, ar kuriem indivīdi ikdienā organizē diskursu.⁵⁵ Simboliskā materiāla sakārtošana freimā veicina īpašu perspektīvu.

Britu *Critical Cultural Studies* apgalvo, ka ziņas apelē pie veselā saprāta (*common sense*).⁵⁶ Taču, ja freimings ir normālā kognitīvā aktivitāte, neomarksistiskās kultūras studijas saskata ziņu veidošanā mērķtiecīgu ideoloģisku darbību. Īpaša ziņas kontekstualizācija rosina tādu nekritisku un neapzinātu uztveri un izpratni, kas ir organizēta ikdienas ierastajā pieredzē. Dominējošām grupām labvēlīgas realitātes definīcijas veido "dzīves realitāti", caur kuru vairums cilvēku interpretē notiekošo.

Freimings kā nozīmīgu elementu atlasē, noklusēšanas un izcelšanas un īpašu savstarpējo saikņu konstruēšanas procedūra apšaubā žurnālistikā pieņemtos objektivitātes principus. Freims norāda uz zināšanu par pasauli fiksētām reprezentācijām un kontekstuāli aktivizē komunikatoram vēlamās inferences. Subjektivitātes neizpaušana ir svarīga "objektīvai" žurnālistikai. Identificējot nevēlamos aktorus un darbības, autoram nav jāizmanto atklāti negatīvas valodas stratēģijas, jo freims atlasa un izceļ informāciju par devianto uzvedību un radītām nekārtībām notikuma perifērijā.

Ziņas nav realitātes nepastarpināts atspoguļojums, bet gan gara, sarežģīta producēšanas procesa produkts.⁵⁷ [Notiekošais realitātē] un [ziņas notikums] nav ekvivalenti: "Dabā nepastāv "informācija", kas gaida apkopotājus. Protams, apkārtējā pasaulē eksistē kāds X. Taču X pārtop par kaut ko, kad kāds to ieliek formā .. Šādi veidota informācija vienmēr ir reprezentācija, tātad vienmēr ielikšana tēlā un tēls

nevar būt viens atoms, bet tas vienmēr jau ir ielikts attiecībās: tas satur "elementus" un to saistības veidu."⁵⁸

Francijā ziņu analīze balstās semiotikas un enonciācijas lingvistikas tradīcijā, traktējot ziņu veidošanu kā pasaules semiotizācijas procesu.⁵⁹ Nepārtrauktajā realitātē tiek izšķirtas un ar zīmēm identificētas diskrētas vienības. Zīmēm nav stabilu, vienotu nozīmju, vienam referentam var piešķirt dažādus apzīmētājus, kuru uztvertā nozīme ir atkarīga no teksta iekšējā un ārējā konteksta. [Notiekošais realitātē] izcieš transformāciju apzīmēšanas procesā, tiek ielikts simboliskajās formās, ar nolūku komunicēt to kā [ziņas notikumu]. Semiotizācijas procesā komunikators veic šādas transformācijas.

1. **Identifikācija (nosaukšana)**: pasaulē tiek izšķirtas materiālās vai konceptuālās būtnes/lietas, tiek konceptualizētas un nosauktas, lai varētu par tām runāt.

2. **Kvalifikācija**: šīm būtnēm/lietām ir savstarpēji diferencējošas īpašības, kuras specifiscē un motivē pastāvēšanas veidu.

3. **Darbība (narācija)**: šīs būtnes/lietas darbojas un uz tām iedarbojas citas, atbilstoši darbības konceptuālajai shēmai, kas piešķir eksistences jēgu.

4. **Cēloņi (argumentācija)**: šīs būtnes/lietas darbojas vai izcieš darbību uz sevis kādu motīvu dēļ, kas veido cēloņu ķēdi.

5. **Modalizācija**: būtņu, īpašību, darbību, motīvu novērtējums.⁶⁰

Latvijas preses diskurss

Analīzes korpuss

Rakstā analizēti četrus protesta akciju atspoguļojums laikposmā no 1997. līdz 2001. gadam.

1. Liepājas rajona Vaiņodes iedzīvotāju protests pret pasažieru dzelzceļa satiksmes slēgšanu 1997. gada augustā–septembrī.

2. Pensionāru pikets 1998. gada 3. martā pie Rīgas domes, protestējot pret dzīves dārdzību.

3. Zemnieku protesta akcija uz valsts robežpunktiem 2000. gada 4. un 5. jūlijā.

4. Medicīnas māsu pikets pie Ministru kabineta ēkas 2001. gada 8. martā.

Tiek analizētas publikācijas 14 dienu laikā no protesta akcijas sākuma. Analīze nepretendē uz žurnālistikas izsmeljošu analīzi, jo tiek vērtētas dažādas avīzes, kvalitatīvi atšķirīgi laikposmi un notikumi. Analīzes uzdevums ir noskaidrot masu mediju kultivētas sociālās reprezentācijas.

Galvenais analīzes objekts ir lielākās dienas avīzes "Diena" un "Neatkarīgā Rīta Avīze" (turpmāk – NRA). Dažos gadījumos ir iekļautas specializētas avīzes, kuru mērķauditorijas intereses skāra attiecīgais notikums. Tie ir Liepājas rajona laikraksti ("Kurzemes Ekspresis", "Kursas Laiks", "Kurzemes Vārds", "Rīta Ekspresis") – Vaiņodes pikets; krievu laikraksti ("СМ" "Час" "Панорама Латвии" (turpmāk ПЛ), "Бизнес&Балтия" (turpmāk ББ)) – pensionāru pikets; "Dienas Bizness" (turpmāk DB) – zemnieku pikets.

Metode

Freimings kā atsevišķu elementu izcelšana presē notiek trijos līmeņos:

– ziņu atlase;

– vizuāls noformējums:

teksta un/vai fotogrāfijas hierarhija avīzē un lappusē, relatīvs izmērs, virsraksta grafika, citi elementi (grafiki, krāsas),

• fotogrāfija;

– tekstuālās stratēģijas:

• izcelšana virsrakstā, apakšvirsrakstā, līdā,

• atslēgas vārdi, nosaucot aktorus un darbības,

• informācijas avotu izmantošana,

• tematika.

Vispārējās attieksmes novērtējums

Tabulā ir parādīta avīžu eksplīcītā attieksme, ko veido aktoru leksiskā identifikācija, aksioloģisks novērtējums, stils, emocijas.

Laikraksts	Vaiņode	Pensionāri	Zemnieki	Medmāsas
“Diena” NRA Avīzes krievu valodā Liepājas raj. laikraksti DB	neitrāla simpatizē NA* simpatizē NA	drīzāk neitrāla negatīva simpatizē NA	drīzāk neitrāla drīzāk neitrāla vienaldzīga NA negatīva	drīzāk neitrāla simpatizē NA NA NA

* NA – netiek aplūkots

Kopumā eksplīcīto nozīmju līmenī ir izšķirami trīs attieksmju veidi:

– par / pret = spilgts mēs/viņi dalījums,

– simpatizējošs = izraisa žēlumu,

– neitrāls.

Izvietojums

Negatīvās attieksmes gadījumos redakcija mazina notikuma nozīmi, neizceļot ziņas pirmajā lappusē. Nereti tas rada pretrunīgu traktējumu, jo notikums ir jāminimizē kā masu protests un vienlaikus ir jāakcentē destruktīva vai pretlikumīga darbība. Tā, piemēram, NRA raksta par “milzu nekārtībām”, bet tomēr min mazāku pensionāru piketa dalībnieku skaitu nekā citas avīzes un tipogrāfiski nepozicionē to kā dienas svarīgāko notikumu. Visas krievu avīzes informāciju par pensionāru piketu publicēja pirmajā lappusē; NRA – otrajā, “Diena” – trešajā, DB nepieminēja vispār. Zemnieku un medmāsu pikets tika atspoguļots pirmajā lappusē. Vaiņodes piketu “Diena” atspoguļoja “Novadu ziņu”

rubrikā 8. vai 11. lappusē (8 no 12 materiāliem). Savukārt pēc tam, kad notikumā iesaistījās valsts augstas amatpersonas, tad "Diena" informācijai ierādīja svarīgāku vietu.

Ja notikums neskar mērķauditorijas iespējamās intereses, tad avīzes par notikumu neinformē (DB par pensionāriem), informē pavirši ("Čac" par zemniekiem)⁶¹, piešķir zemāku nozīmi hierarhijā ("Diena" par Vaiņodi).

Virsraksti

- (1) "Piketētāji Valdemāra ielā bloķē satiksmi" ("Diena")
- (2) "Piketētāji izraisa milzu nekārtības" (NRA)
- (3) "*Народ бунтует. Дума думает*" (СМ)
- (4) "*“Обдираловка” собрала у Думы тысячи людей*" (ПЛ)
- (5) "*Власти бьют пенсионеров. Не только по карману, но и по спине*" (ББ)
- (6) "*Приглашение на казнь. Непродуманный призыв газеты привел к трагедии в центре Риги*" ("Čac")
- (7) "Vaiņodes iedzīvotāji bloķē sliežu ceļus" ("Diena")
- (8) "Vaiņodnieki nakšņo uz sliedēm" (NRA)
- (9) "Zemnieki iecērtas pret premjeru" ("Diena")
- (10) "Zemnieku ķīlnieki uz robežas" ("Diena")
- (11) "Valdības atbalstīts vandālisms" (DB)
- (12) "Latvijas lauki dumpojas" (NRA)
- (13) "*Крестьянский бунт. Крестьяне взяли город и освободили границы*" ("Čac")
- (14) "Požarnovs kļūst par grēkāzi" ("Diena")
- (15) "Medmāsām naudu nesola" (NRA)

3., 4. un 12. virsraksts ir emocionāli populistisks; 1., 2., 6., 7., 8., 9., 11. un 14. virsraksts, sašaurinot freimu, novirza uzmanību no pasākuma būtības un rosina negatīvas interpretācijas.

Stilistiski neitrāls ir 1., 7., 8. un 15. virsraksts, pārējie – piešķir notikumam subjektīvu vērtējumu. Krasi atšķiras latviešu un krievu avīžu virsrakstu freimi (1–6) publikācijās par pensionāru piketu. Pirmie izceļ kārtības laušanu, otri – pensionāru likstas. Izņēmums ir 6. virsraksts, kurā "Čac" kritizē konkurējošo avīzi (kaut arī pats materiāla izklāsts neatbilst virsrakstam).⁶²

NRA virsraksti simpatizē piketētājiem; "Dienas" 9. un 10. virsraksta attieksme drīzāk ir negatīva, bet 14. virsraksts pārslēdz uzmanību no paša piketa uz valdošo partiju attiecībām. DB novērtējums ir krasi negatīvs. "Čac" 13. virsraksts pauž nenopietnu attieksmi.

Fotogrāfijas

"Dienas" verbāli neitrālo attieksmi pret pensionāriem mazina fotogrāfiskais attēls. Tuvplānā redzamais policists ķiverē ar vairogu, kā arī virsraksts "bloķē satiksmi" tematizē notikumu kā kārtības laušanu/atjaunošanu. NRA fotogrāfija rāda

LATVIJĀ

TREŠDĒĶA, 1998. GADA 3. MĀNĀTS

Piketētāji izraisa milzu nekārtības

Latvijas iedzīvotāji

Protestu akcijas (piketi) kļūst par masveida parādību. Tās ir organizētas dažādās vietās, bet visbiežāk tās notiek Rīgas centrālās ielās. Piemēram, šodien tās bija organizētas pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa.

Protestu akcijas (piketi) kļūst par masveida parādību. Tās ir organizētas dažādās vietās, bet visbiežāk tās notiek Rīgas centrālās ielās. Piemēram, šodien tās bija organizētas pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa.

Protestu akcijas (piketi) kļūst par masveida parādību. Tās ir organizētas dažādās vietās, bet visbiežāk tās notiek Rīgas centrālās ielās. Piemēram, šodien tās bija organizētas pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa.

Protestu akcijas (piketi) kļūst par masveida parādību. Tās ir organizētas dažādās vietās, bet visbiežāk tās notiek Rīgas centrālās ielās. Piemēram, šodien tās bija organizētas pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa.

Protestu akcijas (piketi) kļūst par masveida parādību. Tās ir organizētas dažādās vietās, bet visbiežāk tās notiek Rīgas centrālās ielās. Piemēram, šodien tās bija organizētas pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa.

Protestu akcijas (piketi) kļūst par masveida parādību. Tās ir organizētas dažādās vietās, bet visbiežāk tās notiek Rīgas centrālās ielās. Piemēram, šodien tās bija organizētas pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa.

Piketētāji Valdemāra ielā bloķē satiksmi

Latvijas iedzīvotāji

Protestu akcijas (piketi) kļūst par masveida parādību. Tās ir organizētas dažādās vietās, bet visbiežāk tās notiek Rīgas centrālās ielās. Piemēram, šodien tās bija organizētas pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa.

Protestu akcijas (piketi) kļūst par masveida parādību. Tās ir organizētas dažādās vietās, bet visbiežāk tās notiek Rīgas centrālās ielās. Piemēram, šodien tās bija organizētas pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa.

Protestu akcijas (piketi) kļūst par masveida parādību. Tās ir organizētas dažādās vietās, bet visbiežāk tās notiek Rīgas centrālās ielās. Piemēram, šodien tās bija organizētas pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa.

Protestu akcijas (piketi) kļūst par masveida parādību. Tās ir organizētas dažādās vietās, bet visbiežāk tās notiek Rīgas centrālās ielās. Piemēram, šodien tās bija organizētas pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa.

Protestu akcijas (piketi) kļūst par masveida parādību. Tās ir organizētas dažādās vietās, bet visbiežāk tās notiek Rīgas centrālās ielās. Piemēram, šodien tās bija organizētas pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa. Tās ir organizētas arī pie Valsts prezidenta mājokļa.

НАРОД БУНТУЕТ. ДУМА ДУМАЕТ

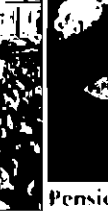
— Трудящиеся депутаты думают, что необходимо изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа. Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа. Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа.

Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа. Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа. Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа.

Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа. Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа. Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа.

Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа. Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа. Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа.

Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа. Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа. Рабочие депутаты считают необходимым изменить конституцию, чтобы вернуть власть в руки народа.

Pensionāru pikets

notikumu no novērotāju perspektīvas: no mugurpuses fotografēto policistu rinda it kā aizsargā avīzes lasītājus no pūļa.

Atspoguļojot medmāsu piketu, "Diena" un NRA publicē fotogrāfiju, kurā redzama Nāve ar izkapti.

Informācijas avoti

Žurnālistikā ir izteikta tendence nedot vārdu protesta akciju dalībniekiem un organizētājiem, kā arī indivīdiem, kuriem paustā problēma ir aktuāla.

Avotu veids	Vaiņode	Pensionāri	Zemnieki	Medmāsas
Oficiālie (izpildvara)	12	3	9	6
Korporācijas	6		3	
Pašvaldības, arodbiedrības, NVO	11		1	
Opozīcijas politiķi / deputāti	6	2	1	
Darītāji (piketa dalībnieki, organizētāji)	5	1	8	2
Policija		3		
"Dienā" un NRA publicēto materiālu kopskaits	23	2	13	2

Kvalitatīvā analīze rāda, ka darītāju avoti netiek parādīti aktīvās pozitīvās lomās, proporcionāli viņiem tiek veltīts maz vietas publikācijā un viņi neparādās kā autonomi runātāji, bet viņu teikto līdzsvaru, apgāž vai komentē oficiālie avoti. Intervētie vaiņodnieki, zemnieki un medmāsas runā kā pasīvi valsts budžeta patērētāji, nevis kā aktori, kas apzinās savas tiesības un nozīmi sabiedrībā. "Dienas" reportāžā 2000. gada 8. jūlijā "Iecavas zemnieki nenokar degunus" jau virsraksts pauž nievājošu attieksmi. "Dienas" reportāžā par pensionāru piketu 23% teksta (vārdu skaits) ir policijas avotu un tikai 8% dalībnieku stāstījums. Medicīnas māsu piketa atspoguļojumā "Diena" veltīja viņām 21% teksta.

Aktoru nosaukšana un kvalifikācija

"Dienas" līda freims liek saprast, ka piketētāji pulcējās speciāli, lai bloķētu transporta kustību. Raksta sākumā 56% teksta stāsta par dezorganizāciju un tikai pēc tam tiek minēts piketa iemesls. NRA nosauc to jau otrajā rindkopā, bet tūlīt pat trivializē: "Pret siltumenerģijas tarifu dārdzību, taču daudzi tā arī nevarēja pateikt sava protesta iemeslu." Rēķinot predikātus, protesta iemeslam ir veltīti 2,4% no visiem teksta vārdiem.

Gadījumā, ja avīze simpatizē piketētājiem, tad viņi tiek aprakstīti ar nolūku izraisīt žēlumu. "Dienā" rakstīts: "Man jārūpējas par mammu un pagājušā gadsimta sākumā uzceltu māju, kuras atjaunošanas dēļ paņemts kredīts bankā. Meita, izmācījusies par pavāri, arī strādā Strenču slimnīcā un uz rokas saņem 42 latus."⁶³ "Diena" veido

sadzīvīsku identitāti, savukārt NRA akcentē medmāsu sociālo identitāti. Medmāsas vairākas reizes tiek raksturotas ar vārdu “izmisums”:

“Par spīti medmāsu izmisumam, premjers nekādus uzmundrinošus solījumus nesniedza”⁶⁴;

“Par spīti vērienīgam piketam un streika draudiem, Ministru prezidents A. Bērziņš medmāsām nesola algu paaugstinājumu.”⁶⁵

Lai gan tālāk NRA pilsonisko aktivitāti netraktē kā politisku darbību *sui generis*, piketa dalībnieces netiek definētas kā autonomi sociālie aktori. Konflikts medmāsas *vs.* valsts vara tiek izcelts ar nolūku fragmentēt politisko sfēru mēs/viņi kategorijās. Redakcijas rakstā “Pat eņģeļu pacietībai ir mērs” NRA norāda, ka medmāsas ir “gatavas cīnīties par savām tiesībām”,⁶⁶ taču pāriet uz partiju attiecību freimu, izslēdzot ierindas pilsoņus no aktīvā darītāja pozīcijas. NRA izmanto sociālo protestu kā iegastu emocionāli kritizēt valdošās partijas, bet nepiedāvā racionālus pretargumentus.

Izņemot šo gadījumu, nevienā publikācijā piketētāji nebija pat nosaukti politiskās demokrātijas terminos – “pilsoņi”, “iniciatīvas grupas”, kas īsteno savas tiesības izteikt viedokli. Dalībnieki tiek kategorizēti sociāli demogrāfiskajos terminos (vecums, dzīves vieta, profesija). Publiskais diskurss ignorē ģeogrāfiskās perifērijas aktorus – neviena avīze nav informējusi par mediķu piketiem ārpus Rīgas.

Aktori ir parādīti kā prasītāji un valsts budžeta slogs, nevis kā darba darītāji, kuri apšaubā atalgojuma samērojamību ar ieguldītiem cilvēkresursiem. Žurnālisti nav izmeklējuši arī sociālās pašorganizācijas mehānismu, viņi nav rakstījuši par organizētiem kolektīviem aktoriem (arodbiedrības, asociācijas), radot iespaidu par stihiskiem, neorganizētiem emociju izvirdumiem.

Dalībnieku marginalizācija apšaubā viņu tiesības pārstāvēt sociālās grupas intereses. NRA apgalvo, ka pensionāri ir “nezināmu cilvēku mudināti”; “Diena” akcentē, ka zemnieku ir “krietni mazāk nekā pērn” un ka “nemiernieku vidū bija gan zemnieki, kuri ar lauksaimniecību vairs nodarbojas tikai, lai sevi paēdinātu, taču ne mazums bija tādu, kurus nevarētu nosaukt par neveiksminiekiem”.⁶⁷

Aktoru nosaukšana

	MĒS	VIŅI
Vaiņode	reņģu ēdāji novadnicki brauc ar vilcienu meklē taisnību	Rīgas kungi Rīgas ciemiņi brauc ar <i>Audi A8</i> , limuzīnu augstprātīgi “dzied savu dziesmu”
Zemnieki		vandaļi, huligāni (DB) kareivīgie, iecirtīgie, nemiernieki (“Diena”)
Pensionāri	<i>пенсионеры</i> <i>пожилые люди</i> <i>стирики</i> “мятежники”	pūlis no rāmjiem izgājušā piketa dalībnieki (NRA) vecāka gadagājuma krieviski runājošie (“Diena”)

Darbības nosaukšana

Visbiežāk žurnālisti un citētie oficiālie avoti lieto neitrālos apzīmējumus “pikets” un “akcija”, izvairoties no eksplīcīti politiskiem apzīmējumiem kā, piemēram, “sociālais protests”, “pilsoniskā iniciatīva”.⁶⁸ Simpātiju pauž ar emocionāli piesātinātiem vārdiem “nemieri”, “bunts”

Vaiņode	sliežu karš, bunts, barikādes protesta akcija, pikets	nekārtības kaitniecība, krimināli sodāma darbība
	Vaiņodes “nemieri” iedzīvotāju pašorganizācija	problēma musināšana
Pensionāri	<i>народ бунтует (СМ)</i> <i>решительно настроенные</i>	draud, trako, izkļiedz lāstus, skaļi draudi izrēķināties pat fiziski
	<i>держали в руках плакаты (ББ)</i> <i>толпа скандировала</i> <i>разнообразные лозунги (“Час”)</i> <i>небывалая акция протеста (СМ)</i>	milzu nekārtības (NRA) agresīvi noskaņoti (“Diena”) pārvērtās balagānā (“Diena”)

Zemnieku piketu DB viennozīmīgi nosauca par “vandalisma aktu”, “vandaliskajiem nemieriem”, maigākā gadījumā – par “zemnieku savādajām aktivitātēm” “Diena” piemin, ka “emocijas un apvainojums ir daudz lielāks nekā vēlme atrisināt problēmu”.

Ja notikums nav dramatisks un nelauž ierasto kārtību, tad par tā norisi neinformē. NRA un “Diena” medmāsu piketa gaitu vispār neaprakstīja, uzreiz pārejot pie valdības dienaskārtības.

Darbības freims: likuma pārkāpums

NRA publikācijas sākumā un beigās veido baiļu freimu: “.. no piketētājiem skanēja draudi izrēķināties ar deputātiem ..” otrajā teikumā un “piketētāji draudējuši domniecei, ka tie vēl ir tikai ziediņi ..” pēdējā teikumā. Lielākai ticamībai NRA nosauc galvenās vainīgās personas. Sazvērestības motīvu kāpina izteikums – “nezināmu cilvēku mudināti”. Policijas avots NRA skarbi secina: “Viņus gaida krimināllieta vai administratīvais sods, kā arī zaudējumu atlīdzināšana.”

DB redakcijas rakstā “Valdības atbalstīts vandalisms” kriminalizē zemnieku rīcību:

Iespējams, ka protestējošo zemnieku prasības ir taisnīgas un pareizas, taču forma, kādā tās tiek izteiktas, ir absolūti nelikumīga. Principā izskatās, ka šajā valstī vairs nav policijas un valdības, kas spēj nodrošināt kārtību. Ja uz ceļiem plosās vandāļi, viņi ir jāsavalda .. Vandalisma akti pierobežas rajonos provocē tālbraucējus šoferus ar rungām un laužņiem lauzties cauri bloķētāju pūļiem, jo, ja šajā valstī kāda sociāla grupa drīkst nesodīti pārkāpt likumu, bloķējot ceļus, citām sociālām grupām jābūt tiesībām ar rungām padzīt likumpārkāpējus.⁶⁹

Iestājoties pret nepieņemamo protesta formu, avīze izmanto apšaubāmus izteiksmes līdzekļus, pārkāpjot pašu pasludinātas kvalitatīvās žurnālistikas principus. Redakcija aicina valsts administrāciju lietot fizisku varu pret pilsoņiem ("premjers nevis savalda huligānus"), neinteresējoties, vai viņiem ir bijusi iespēja izteikt savu viedokli "pieņemamākā" formā.

Piketi tiek deligitimēti, norādot uz sīkiem administratīviem pārkāpumiem, atļaujas (sankcijas) neesamību un/vai norises formalitāšu neievērošanu. Visas avīzes īpaši uzsvēra, ka pensionāru pikets nav bijis sankcionēts. Zemnieku pikets bija sankcionēts, tāpēc tika izcelti citi pārkāpumi. Divas pašvaldības neievēroja Likumu par sapulcēm, gājieniem un piketiem, nenorādot zemnieku pasākuma beigu laiku: "Šāds pārkāpums paredz administratīvu un kriminālu atbildību";⁷⁰ "Likumu pārkāpa arī tās pašvaldības, kas atļāva rīkot tādu likumā neparedzētu protesta formu "akcija", par kuru nav pat skaidrs, kā tā notiek un ko tās dalībnieki drīkst darīt. Tāpēc pārkāpēji ir jāsoda."⁷¹

Informējot par medmāsu piketu, NRA citē policijas protokolu: "Rīgas Pašvaldības policija pēc piketa paziņoja, ka medmāsas pieļāvušas pārkāpumus – stāvējušas valdības ēkai tuvāk par 50 metriem, izkliegušas provokatoriskus saukļus un par 15 minūtēm pārsniegušas pieļauto laiku. Par to medmāsām būs jāatbild administratīvi."⁷²

Darbības freims: zaudējumu radīšana

Sabiedrības fragmentēšana preses diskursā aizēno pilsonisko interešu kopību.⁷³ Piketētāju darbība tiek deligitimēta, norādot uz problēmu radīšanu apkārtējiem. Aizstājot protesta cēloņus ar akcijas sekām, sociālās nevienlīdzības publiskošana tiek reprezentēta kā kaitējums. Prese piemin, ka dzelzceļa satiksmes bloķēšana Vaiņodē ir radījusi 1840 latu zaudējumu nedēļā,⁷⁴ bet noklusē protestētāju ģimeņu budžeta zaudējumus. Zemnieku diennakts piketa radīto zaudējumu aplēses svārstās: "ap 200 000 latu",⁷⁵ 15 000 latu,⁷⁶ 150 000 ASV dolāru.⁷⁷ DB iesaka autopārvadātāju zaudējumus ieturēt no zemnieku subsīdijām. "Diena" emocionāli un detalizēti apraksta cietējus: "Simtiem autobraucēju nīkst sadzīviski neciešamos apstākļos", robežu nevarēja šķērsot "500–600 mašīnu, svaiga produkcija un ugunsbīstamas (*sic!*) kravas" LTV "Panorāmas" sižets noslēdzās ar igauņu šofera izteikumu citēšanu, ka viņš nevarēs savlaicīgi nogādāt ķiršu kravu.

Latviešu presē pensionāri piketētāji tika pretstatīti nevis Rīgas domei vai valsts sociālai politikai, bet ierindas iedzīvotājiem: autovadītājiem, sabiedriskā transporta pasažieriem. Negatīvas sekas tiek aprakstītas detalizēti:

.. apturēja satiksmi Valdemāra ielā, paralizējot arī sabiedriskā transporta kustību; [...] turklāt uz Pārdaugavu nav tikušas arī divas ātrās medicīniskās palīdzības automašīnas, un atliek tikai minēt, cik ilgi bija jāgaida cilvēkiem, kam bija nepieciešama palīdzība.⁷

.. braucamā daļa bijusi aizšķērsota 45 minūtes. Šajā laikā aizzināta ne tikai sabiedriskā transporta kustība, bet aizkavētas arī divas ātrās medicīniskās palīdzības automašīnas un cits operatīvais transports.⁷⁹

Krievu prese apraksta lakoniskāk, neakcentējot radītās negatīvās sekas: “народ перекрыл движение”⁸⁰ un “преградили движение пешеходов и транспорта”.⁸¹

Cēloņi un sekas: ārzemju arguments

Šī argumenta iespējamais spēks izriet no publiskajā diskursā bieži pieminamās vēlmes saglabāt pozitīvu tēlu starptautiskajā arēnā (piemēram, rūpes par “Latvijas ārējo tēlu” un stereotipiskais “Eiropa mūs nesaprot”).

Vaiņodnieku rīcības rezultātā “netiekot ievērota Latvijas un Lietuvas vienošanās par dzelzceļa pārvaldājumiem”.⁸² Zemnieku “akcija nav spodrinājusi Latvijas tēlu un turpmāk tiks izvairīties no šis valsts robežu šķērsošanas”.⁸³ DB uzsver, ka visvairāk neapmierināti ir ārvalstu autopārvaldītāji: “Nākotnē ir iespējamās sekas attiecībās ar citām valstīm .. Mēs tomēr esam tranzīvalsts.”⁸⁴ Ir “cietis valsts tēls, jo diez vai tie ārzemju tūristi, kuriem vasaras sezonas laikā nācās pāris dienu neēdušiem un negulējušiem pavadīt uz robežas, ieteiks saviem draugiem [braukt uz Latviju]”.⁸⁵ Autopārvaldītāju asociācijas ģenerāldirektors arī atzīst, ka ir iedragāts tranzīvalsts tēls un valdībai vajadzētu lemt par “speciālo normatīvo aktu izstrādi, kas liegtu bloķēt starptautiskās automaģistrāles un robežpunktus, lai neciestu valsts prestižs un tranzīts”.⁸⁶

Ārzemju argumenta lietošana, deleģitimējot pensionāru piketu, ir radījusi pretēju rezultātu. Masu mediji pārslēdza uzmanību uz starptautiskajām attiecībām, pozicionējot notikušo kā nenoteiktu ārzemju (implicējot Krieviju) spēku mēģinājumu destabilizēt iekšpolitisko situāciju Latvijā. (Simptomātiskais virsraksts “3. marta pikets – vai provokācija?”⁸⁷) Pamatojoties uz Krievijas mediju operatīvo reakciju, premjerministrs G. Krasts secināja, ka televīzijas operatoru klātbūtne piketā bijusi plānotās operācijas sastāvdaļa. Īstenībā piketu filmējis Latvijas TV operators, kas nejausi atradies notikuma vietā. Par to 1998. gada 13. martā rakstīja NRA, taču turpmāk šī informācija netika aktualizēta. Krievijas televīzijas izmantoja LTV filmēto materiālu (kopumā 21 minūte 50 sekundes, LTV videoarhīvā), taču kadru izvēle un montāža bijusi atšķirīga. Krievijas NTV rādītie plāni no piketētāju perspektīvas un vides skaņas izraisīja emocionālu līdzjūtību. “Panorāma” rādīja notiekošo no policijas perspektīvas, dominēja aizkadra komentārs un intervijas ar policijas vadību. Latviešu mediji īpaši identificēja dalībniekus pēc etniskās (valodas) piederības, lai panāktu fragmentācijas efektu (latvieši neprotē). Krievijas mediji izmantoja šo freimu savā labā, secinot, ka policija izdzenāja krievvalodīgos. Piketa sociālā konstruēšana masu medijos ir radījusi situāciju, ko nelineārajā dinamikā sauc par emerģentām sekām (neizriet no sistēmas stāvokļa sākuma situācijas), – Latvijai bija jāpiekāpjas starptautiskā spiediena priekšā un jāmīkstina Pilsonības likums, kura publiskā apspriešana ideoloģisko apsvērumu dēļ bijusi aizliegta.⁸⁸

NRA un "Diena" akcentēja starpvalstu attiecības un sekojošās Krievijas ekonomiskās sankcijas, taču nebija publicēta neviena intervija ar piketa dalībniekiem, reportāža par pensionāriem vai komentārs par sociālo politiku. Latvijas krievu prese izmantoja ārzemju argumentu, lai parādītu Latvijas politikas nevarību.⁸⁹

Varas darbības freims

Makroekonomiskā un ārējā politika tiek izmantoti kā neapstrīdami argumenti, taču tie paši prasa izvērtēšanu un pamatojumu. Žurnālisti nav apšaubījuši un/vai apsprieduši valsts politikas saturu. Prese nerunā par valdības saistībām un pienākumiem pret pilsoņiem vai tikai īsumā tos piemin. Tas, ka valdība nav izpildījusi savas saistības pret zemniekiem, ir zināms tikai no premjerministra īsa izteikuma: "Arī es zemnieku vietā būtu pamatoti neapmierināts, ka netiek pildīts likums."⁹⁰ Citas avīzes šo faktu neminēja. DB pieprasa, lai zemnieki ievērotu likumu, bet neaicina to darīt valdību.

Policijas rīcību pensionāru piketā "Diena" apraksta neitrāli: atstumj piketētājus, atbrīvo ielu, ievieš kārtību, esot lietojuši stekus. NRA ir emocionālāka, paužot atbalstu policijai:

Mobilā pulka policisti diezgan asi centās protestētājus novirzīt no ielas braucamās daļas, taču pensionāri nepadevās, tāpēc daži tika pamieļoti ar steku, bet kāds vīrietis nogrūsts zemē. To ieraugot, pūlis metās cietušajam palīgā, un policistiem bija jāiesaistās nopietnos kautiņos, kuru sekas daži piketētāji jutīs vēl ilgi. Pēc papildspēku parādīšanās policistiem, nostājoties ķēdē, izdevās nospiegt piketētājus uz ietves un 12 minūtēs atjaunot transporta kustību Valdemāra ielā.⁹¹

Krievu preses reportāžas izraisa žēlumu pret cietušajiem:

*нещадно наносили удары дубинками по седым головам, колотили дубинками;*⁹²

*усмиряли инвалидов и стариков дубинками, усмиряли нещадно и жестоко;*⁹³

*обрушивая на спины пожилых людей удары дубинок; отчаянно работая кулаками и дубинками;*⁹⁴

*выпихивали манифестантов с проезжей части, повалили на землю одного из стариков — на помощь бросились несколько его соратников в ход пошли дубинки.*⁹⁵

Žurnālisti mazina valsts varas atbildību. Oficiālie avoti izsaka secinājumus presupozīciju līmenī. Avotu citēšana kā "objektivitātes kritērijs" ziņā neļauj žurnālistiem pārfrāzēt teikto, lai panāktu nepārprotamu interpretāciju. Rezultātā avots izklāsta virkni faktu, bet neuzņemas atbildību par secinājumu.

G. Bērziņš norāda, ka Rīgas novada slimokases vadības alga (bez piemaksām un prēmijām) mēnesī ir 1300 lati, bet no citiem mērķiem paredzētajiem līdzekļiem slimokase administrācijas vajadzībām iztērējusi 276,4 tūkstošus latu.⁹⁶

Jāteic, ka žurnālistam bija iespēja intervijā konkretizēt šī izteikuma par līdzekļu izmantošanu konotāciju: daudz, neattaisnoti daudz, izšķērdīgi, nelikumīgi.

Eksplicitās subjektivitātes gadījumos runātāja atbildības pakāpe tiek mazināta, lietojot atstāstījuma izteiksmi.

G. Bērziņš paziņoja, ka situācija prasot būtisku izvērtējumu un pārskatīšanu .. Finanšu plūsma .. esot būtiski apgrūtinājusi iedzīvotāju iespējas esošā sistēma nerisinot ne algu, ne kvalitatīvu pakalpojumu jautājumus. Neveiksmīgi notiekot arī zāļu iegāde ..⁹⁷

Šo gramatisko formu lietojums rada divējādas interpretācijas:

- atreferējums balstās uz vidutāja atstāstījumu, nevis uz pirmavota izmantošanu;
- žurnālists apšaubā teiktā pamatotību.

Normalizācija: problēmas birokratizācija

Sociālais protests tiek trivializēts kā haotisks un pretstatīts sakārtotai un konstruktīvai valsts varas darbībai. Varas diskurss piedāvā risināt problēmas “demokrātiskā” ceļā, t.i., izslēdzot kolektīvo protesta darbību. “Dienas” komentētājs A. Rodins apgalvo, ka konstruktīva pieeja var būt, “ja kopā ar valdības pilnvarotām personām tiek meklēti problēmu risinājuma ceļi un iespējamie kompromisi, vai arī destruktīva, kad ultimātīvi tiek izvirzītas neizpildāmas prasības, un tas nozīmē strupceļu”.⁹⁸ Lai gan sociālais protests norāda, ka pastāvošais mehānisms liedz interešu grupām līdzdalību. To apliecina arī preses darbība, jo tieši ar šādu “destruktīvu” rīcību grupas spēj piesaistīt žurnālistu interesi un iekļaut savu viedokli dienaskārtībā. NRA komentētājs V. Avotiņš raksta par publiskās sfēras trūkumiem: “Masu mediji cenšas novērst ļaunu uzmanību no lietas būtības, reducēt to uz zemnieku rīcības formām un partiju iespaidu.”⁹⁹

Kritizējot nekonstruktīvo pieeju, prese ignorē varas ritualizētās apgāšanas iezīmes. Šī “karnevāliskā” (Bahtina izpratnē) rīcības forma apliecina racionālās komunikācijas mehānismu vājumu. Prese un valsts vara neapšaubā pastāvošā mehānisma efektivitāti, un premjerministrs A. Bērziņš no jauna mēģina to iedarbināt: valdība “gaida sarunā zemnieku pilnvarotos pārstāvjus ar vienotām prasībām. MK izveidos daudznozaru sarunu grupu, kurā būs pārstāvēta Ekonomikas, Reģionālās attīstības ministrija un Īpašo uzdevumu ministra sekretariāts sakariem ar starptautiskām institūcijām”.¹⁰⁰ Risinājums tiek birokratizēts un definēts terminos, kas nav saprotami ierindas protesta aktīvistiem.

Žurnālisti sniedz pārāk daudz detalizētas informācijas, kas nespeciālistam neļauj samērot konfliktējošās intereses. Tā, lasītāji uzzina, ka “pasažieru pārvadājumi šajā [Vaiņodes] maršrutā gadā radījuši Ls 399 000 zaudējumus. Gadā viena pasažiera pārvadāšana starp Liepāju un Vaiņodi maksājot vidēji Ls 4000”.¹⁰¹

Puse no “Dienas” publikācijas par medmāsu piketu apraksta ministru konfliktu (sk. pielikumu, 6.–12. rindkopa). Objektivitātes kritēriji ir ievēroti: citēšana ar tiešo runu, vairāki avoti, fona informācija, taču detalizētā un piketa kontekstā nerelevantā

Diena

Ja nevarēji nopirkt Dienu 7063171

Požarnovs kļūst par grēkāzi

Medmāsu pikets atklāj trūkumus veselības naudas izlietojumā

Bālis piesaistīs uzvārdi, ne solījumi

Foto: Inesececa

Stiprās partijās, kas veic nepieciešamo infrastruktūras izstrādi, ir jānodrošina veselības aprūpes pakalpojumu kvalitāte. Bālis pat apņemas, lai šīs izstrādes jomā būtu izstrādāta un īstenota. Bet šādas izstrādes ir jānodrošina ar pietiekamiem resursiem. Ja šādas izstrādes ir jānodrošina ar pietiekamiem resursiem, tad šādas izstrādes ir jānodrošina ar pietiekamiem resursiem. Ja šādas izstrādes ir jānodrošina ar pietiekamiem resursiem, tad šādas izstrādes ir jānodrošina ar pietiekamiem resursiem.

PSD vadītājs Māris Vītols, kas ir arī Dienas izdevuma redaktors, un citi piketa dalībnieki. Vītols ir arī Dienas izdevuma redaktors, un citi piketa dalībnieki.

Par spūti piketam un streika draudiem, premjers medicīnas māsām nesola paaugstināt algu

Medicīnas māsām naudu nesola

Medicīnas māsas, kas ir arī Dienas izdevuma redaktors, un citi piketa dalībnieki. Vītols ir arī Dienas izdevuma redaktors, un citi piketa dalībnieki.

Medicīnas māsu piketa 2001. gada 8. martā pie Ministru kabineta ēkas atspoguļojums Latvijas presē.

virsinformācija veic iedvešanas propagandistisko funkciju. "Diena" novirza uzmanību no individu problēmām uz valsts aparāta darbības mehānismu, radot iespaidu, ka risinājums ir atkarīgs no viena ministra iegribas. Ziņa ir pārtapusi par politisko partiju savstarpējās komunikācijas mediju, mazinot pilsoniskās akcijas nozīmi.

275 vārdu garu ministrijas viedokļa atreferējumu ir iespējams pārfrāzēt izteikumā "neefektīva un nekontrolējama finansu plūsma veselības aizsardzības sistēmā". Finanšu ministrs asi un argumentēti kritizē veselības aizsardzības nozares vadību, taču žurnālisti nejauta, kāpēc valdība pati nerisina zināmas problēmas.

Salīdzinājumā ar "Dienu" NRA lieto mazāk birokratizētu valodu. NRA necenšas ievērot objektīvās žurnālistikas principus un biežāk demonstrē subjektivitāti. "Dienas" "objektivitāte" ir detalizēta hronoloģiska atskaite par novērojamām darbībām. Nākamais ziņas līds neatbilst profesionālās žurnālistikas standartiem, tajā ir iekļauts daudz nebūtiskas informācijas un nav pateikts svarīgākais – vai algas tiešām tiks paaugstinātas?

No solītajiem četriem miljoniem latu medicīnas māsu algu palielināšanai no 1. jūlija valdība otrdien pēc garām debatēm atrada iespēju piešķirt pusi, pilnībā iztukšojot rezerves fondu neparedzētiem gadījumiem.¹⁰²

NRA kritiskāk un tiešāk norāda, ka valdība atradusi "tikai pusi naudas", kas vajadzīga medmāsu algu paaugstināšanai. Publikācijas lielākā daļa apraksta medicīnas māsu dzīves apstākļus. Abas avīzes apliecina, ka nauda ir "atrasta", taču nav eksplicītu apgalvojumu, ka algas tiešām tiks palielinātas. "Diena" ar vārdiem "pilnībā iztukšojot" implicē medmāsu parazitēšanu uz valsts budžeta.

Tēmas izklāsts turpinājumā

Tēmu turpmākais izklāsts neskar ierindas iedzīvotāja perspektīvu. Kolektīvā aktora identitātes veidošana ir apgrūtināta, jo prese neindividualizē problēmu būtību, neļaujot citiem atpazīt savas intereses un iekļauties rīcībā. Prese nav analizējusi arī valsts politiku.

"Dienā" un NRA nav reportāžu par piketu norisi un paplašinātu materiālu par sociālo vidi Vaiņodē vai provincē. Žurnālisti neraksta par piketu dalībniekiem, organizētājiem vai cilvēkiem, kurus skar problēma, tāpēc avotu vidū ir maz attiecīgo indivīdu.

Neviens no 13 NRA un 9 "Dienas" rakstiem 1998. gada martā par pensionāru piketu nav bijis veltīts pensionāriem. Protesta būtībai pievērsās tikai un vienīgi "Бизнес&Балтия", kas blakus reportāžai par piketu publicēja skaidrojošu statistisku informāciju. Redakcija komentārā uzsvēra, ka notikums ir uzkrāto sociālo problēmu simptoms.¹⁰³ ББ kritizēja valsts varu un analizēja pensiju likumdošanu.¹⁰⁴

Divu nedēļu laikā pēc zemnieku piketa "Diena" un NRA publicēja:

- ziņas par norisi pirmajā dienā un beidzamajā dienā;
- informāciju par autopāravadātāju zaudējumiem un interviju ar asociācijas ģenerāldirektoru ("Diena");
- pa vienam plašākam materiālam par stāvokli lauksaimniecībā ("Diena" – reportāža; NRA – ekonomiskais apskats);
- trīs redakcijas komentārus.

Materiālu skaits un freimi liecina par zemnieku kā sociālas grupas nespēju piekļūt publiskajai sfērai; komunikatīvo iniciatīvu pārņēma Autopārvadātāju asociācija (APA). Visas avīzes informēja par radītiem zaudējumiem un citēja APA ģenerāldirektoru. Pēc savas iniciatīvas avīzes sagatavoja tikai pa vienam plašākam materiālam par stāvokli lauksaimniecībā.

Nevar apgalvot, ka žurnālistiem trūkst radošu ideju tēmu izvēršanai. Finanšu ministrs G. Bērziņš intervijā "Dienai" pēc medmāsu piketa ir minējis vairākas lietas, kuras būtu iespējams atspoguļot presē (1. pielikums):

- solīja sameklēt 2 miljonus;
- jāizvērtē un jāpārskata situācija, jo daudz tiek darīts nepareizi, sistēma nerisina ne algu, ne kvalitatīvu pakalpojumu jautājumus, zāļu iegāde ir neveiksmīga;
- Rīgas novada slimokases vadības alga mēnesī ir 1300 latu (tātad, izšķērdība?);
- jānodrošina nopietna Labklājības ministrijas finanšu kontrole;
- Finanšu ministrija rūpīgi pārbaudīs visas pozīcijas.

Turpmākā mēneša laikā "Diena" nav rakstījusi par šiem jautājumiem. Gluži otrādi, rakstā par valdības gada jubileju finanšu ministrs apgalvo, ka tas bija otrais veiksmīgākais gads valsts ekonomikā.¹⁰⁵ Savukārt valdības vai to atsevišķo ministriju neefektīva darba organizācija, valsts varas neprasme komunicēt ar pilsoņiem nebija pieminēta kā neveiksme vai risināmie jautājumi. Stāsts par ekonomikas uzplaukumu disonēja ar valsts varas kļūdām, uz kurām norādīja medmāsu sociālā iniciatīva.

Laikrakstu rīcība no jauna pierāda, ka ierindas pilsoņi var iekļūt medijos, tikai lauzot kārtību. Divu mēnešu laikā tiek atspoguļotas vienīgi oficiālās norises. NRA emocionāli un subjektīvi kritizē valdības politiku, bet nesaskata pilsoniskās aktivitātes nozīmi.¹⁰⁶ Pieci materiāli NRA un četri materiāli "Dienā" ir ziņas par izlīgšanas komisijas sēdēm un algu jautājuma apspriešanu valdībā. Apraksts "Pirādziņi māsiņām" par "godprātīgām māsiņām, kas neņem kukuļus" ir tendenci apstiprinošs izņēmums.¹⁰⁷ Nemazinot apraksta nozīmi empātijas radīšanā, jāteic, ka materiāls ir tapis, žurnālistei balstoties uz klientes pieredzi, bet tas neliecina par redakcijas apzinātu un likumsakarīgu vēlni izmeklēt problēmu.

Diskursīvo stratēģiju apkopojums

Analizētiem sociāliem protestiem ir divas nozīmes: 1) komunikatīvā: kolektīvo interešu noraidīšana ar nolūku ietekmēt lēmumu pieņemšanu un/vai iegūt pilsonisko atbalstu; 2) metakomunikatīvā: pilsoņiskās sabiedrības funkcionēšanas indikators. Laikraksti neitralizē abas, izslēdzot attiecīgās interpretācijas no ziņu freimiem:

- 1) problēma ir konkrētais incidents, nevis process,
- 2) akcents uz incidenta blakus sekām, nevis uz sociālās problēmas cēloņiem,
- 3) incidents kā izņēmums, nevis sociāli politiskais simptoms,
- 4) incidenta neitralizācija un situācijas normalizācija.

Freimus veido teksta satura un teksta organizācijas līmeņa stratēģijas. Satura līmenī izteiksmes līdzekļi mazina sociālā protesta nozīmi un diskvalificē to

dalībniekus, īpaši nosaucot un modalizējot aktorus un viņu darbības. Šajā analizē ir konstatēti sekojošie diskursīvie paņēmieni.

1. Sociālo aktoru identificēšana un uzvedība:

- 1.1. trivializācija (haotiski un nespēj definēt viedokli),
- 1.2. marginalizācija (nav tiesību pārstāvēt kolektīvās intereses),
- 1.3. sociālā fragmentācija (pauž partikulārās intereses),
- 1.4. kriminalizācija (agresīva uzvedība, draudi),
- 1.5. pasivizācija (lūdz/pieprasa bez pamatojuma),
- 1.6. depoliticizācija (netiek identificēti politiskās demokrātijas terminos),
- 1.7. procedūras diskvalifikācija (neievēro demokrātiskās procedūras).

2. Darbības sekas:

- 2.1. rada zaudējumus privātpersonām un biznesam,
- 2.2. grauj valsts starptautisko prestižu.

3. Varas darbība un protesta iemesli:

- 3.1. varas fiziskas pretdarbības eifemizācija,
- 3.2. varas izraisīto zaudējumu noklusēšana,
- 3.3. iekšējā ekonomiskā un politiskā situācija nav komentēta,
- 3.4. nosauktās problēmas risinājuma diskursīva birokratizācija,
- 3.5. starptautiskā situācija nav komentēta.

Teksta organizācijas līmeni freimu veido:

1. Naratīvs noslēgums ziņā nodrošina līdzsvara atjaunošanu un problēmas finalizāciju (problēma ir atrisināta līdz ar incidenta beigām).

2. Stāstījuma izotopijas:

- 2.1. stāstījums par blakus efektiem, nevis protestētāju darbības būtību,
- 2.2. izdevīgie fakti ir detalizēti, bet nav kontekstualizēti,
- 2.3. neizdevīgie fakti ir pasniegti vispārināti, bet nav izvērsti un detalizēti.

3. Informācijas avoti:

- 3.1. oficiālā balss piedāvā makroekonomisko un makropolitisko freimu un minimizē protesta būtību, pārceļot argumentāciju varas toposā,
- 3.2. policijas balss ievada valsts/individa drošības tēmu,
- 3.3. seku "cietēju" (korporāciju) balss ievada sabiedrības neapmierinātības toposu,
- 3.4. redakcijas balss (komentārs) ir emocionāla, bet argumentiem nabadzīga,
- 3.5. nav/maz dalībnieku balsu, kas konkretizētu un individualizētu problēmu, parādot personu dzīves piemērus.

4. Žanrs:

- 4.1. ziņas žanra prioritāte veicina oficiālo, policijas un korporāciju (kā "cietēji") avotu publicitāti, kuriem ir materiālās iespējas un diskursīvā kompetence uzturēt komunikācijas aktivitātes,
- 4.2. subjektīvo žanru trūkums (reportāža, diskusija, komentārs) ierobežo protestētāju un viņu atbalstītāju balsu iekļūšanu medijos, jo viņiem nav/trūkst materiālo iespēju un diskursīvās kompetences informācijas radīšanai un izplatīšanai; viņu balsis var iekļūt medijos tikai ar vēstulēm un intervētāja iniciatīvu.

Žurnālistu rutīnas

Veiktā analīze neļauj secināt, ka ziņu satura kvalitāti būtu ietekmējušas tikai un vienīgi redakcijas darba rutīnas (laika un līdzekļu trūkums, avotu pieejamība, notikumu noskaidrošana un atlase). Notikumi atbilda vairākiem ziņu "vērtības" faktoriem: negaidīti, neparasti, dramatiski, ar negatīvām sekām, atbilst auditorijas interesēm, var tikt personificēti, kompozicionāli dažādo avīzes saturu. Žurnālistus neierobežoja laiks, jo notikumi risinājās dienas pirmajā pusē, bet cilvēku klātbūtne nodrošināja pieeju dalībnieku avotiem. Notikumu iekšējā attīstība ļauj un attaisno žurnālista kā novērotāja balss klātbūtni reportāžas vai apraksta žanrā. Protestētāju ierosinātā problēma varēja kļūt par informatīvo iegāni turpmākajām publikācijām un ieiet mediju dienaskārtībā, jo notiekošais skar lielu sociālo, profesionālo un/vai demogrāfisko grupu intereses. Šīs publikācijas varētu aptvert plašu tematikas loku gan makrolīmenī (ekonomiskie, sociāli politiskie komentāri un diskusijas), gan mikrolīmenī (individualizējošās reportāžas, intervijas ar dalībniekiem, sabiedriskā viedokļa reakcija).

Nākamais piemērs rāda, ka ziņu veidošanas rutīnai bija mazāka nozīme nekā ideoloģijai. NRA virsrakstā piešķirtā pensionāru piketa definīcija "milzu nekārtības" prasītu pozicionēt ziņu pirmajā lappusē kā dienas svarīgāko, taču tā tika novietota otrajā lappusē. Rakstot par piketi, "Diena" un NRA neizmantoja visas žurnālistikas iespējas, bet galvenokārt atstāstīja oficiālo un policijas viedokli.

Prese fragmentēja sociālo vidi, atdalot protesta sociālos iemeslus no paša protesta. Līdzās reportāžai par pensionāru piketu NRA trešajā lappusē publicēja tā paša autora rakstu "Komunālie maksājumi – kā ienāk prātā", kurā žurnālists kritizē Rīgas domi par nepareizu cenas noteikšanu karstam ūdenim. Piketētāju nievāšana un tematikas šķelšana norāda, ka kritikas tiesības tiek piešķirtas tikai institucionālizētiem avotiem.

"Dienas" publikāciju tekstuālā uzbūve liecina par rutinizētās žurnālistikas meistarības trūkumu. Sintaktiski un leksiski sarežģītas atskaites par valdības darbību nav pārfrāzētas un pieskaņotas lasītāja uztveres spējām (lasāmības princips), detalizētie fakti nav kontekstualizēti, informācija nav saistīta ar auditorijas vajadzībām (tuvības princips), nav sniegta fona informācija. Amatpersonu izteikumi

nav precizēti ar konkretizējošiem un kontroles jautājumiem. Atbilžu pārfrāzēšana intervēšanas gaitā ļautu izdarīt eksplīcītus secinājumus, neatstājot apgalvojumus implikatūrā, tādējādi liekot amatpersonām uzņemties subjektīvu atbildību. Šajā gadījumā žurnālistikas meistarības trūkums veic ideoloģisko funkciju. Mākslīgi sarežģītot tekstu, laikraksts diskursīvi diskvalificē lasītāju un vienlaikus slēpj savu un varas subjektīvo attieksmi.

NRA stilistika panāk pozitīvu identifikāciju ar "savējiem", avīze atklāti simpatizē protestētājiem (izņemot pensionārus) un kritizē oficiālo viedokli. Taču par spīti atšķirībām "Dienas" un NRA publikācijas panāk līdzīgu efektu – bloķē pilsonisko iniciatīvu un traucē līdzdarbību. Abi lielākie dienas laikraksti neaktualizē lasītāju kā sociālo darītāju identitātes. "Diena" piešķir rīcības tiesības un spējas valdībai, NRA – konkurējošām partijām.

Žurnālistu ideoloģija

Kolektīvā identitāte neizriet automātiski no indivīdu strukturālās pozīcijas un interesēm. Analizētie piketi pauž svarīgas materiālās intereses, divos gadījumos ir organizācijas struktūra (medicīnas darbinieku arodbiedrība un Zemnieku savienība), taču kolektīvo sociālo darbību nav izdevies izvērst. Sociālās kustības iedarbināšanai ir nepieciešama triju faktoru mijiedarbība – organizācijas, intereses, identitāte.¹⁰⁸ Darbības aktivizācija un dalībnieku rekrutācija ir atkarīga no indivīdu priekšstata par kolektīvās darbības lomu un iepriekšējiem sasniegumiem, ir nepieciešama kolektīvās identitātes simboliska konstruēšana. Mediji piedāvājuši negatīvu konstruktus – pasīvu politikas subjektu. Sociālais protests ir parādīts kā nejauša parādība, novirze no noteikta un stabila sabiedrības attīstības virziena. Nevienā publikācijā nav runāts par pilsoņu līdzdalības iespējām un tiesībām, sociāla problēma netika izskatīta kā protesta cēlonis. Tādējādi iedzīvotāji ir neapmierināti ar politisko aktivitāšu rezultātiem un izrāda pozitīvo ekspektāciju deficītu attiecībā uz līdzdalības rezultātiem.¹⁰⁹ Sociālā protesta akcija ir politiskā komunikācija *sui generis*, taču žurnālisti nav mēģinājuši izprast sociālo protestu kā demokrātiska politiskā mehānisma sastāvdaļu. Veidojošos demokrātijas apstākļos masu medijiem būtu īpaši svarīgi parādīt pilsoņu pašorganizācijas un līdzdalības nozīmi.

Pēcpadomju Latvijas mediji, pretēji analizējamo protestu dalībniekiem, ir jaunizveidotās sistēmas ekonomiskie vinnētāji.¹¹⁰ Bez tam paši mediji atrodas attīstības stadijā, meklējot savu *raison d'être* demokrātiskajā sistēmā. Dominiks Voltons (*Wolton*) norāda uz žurnālistikas kā publiskā diskursa aktora vāju legītimāciju. Valsts varai ir vēlētāju vairākuma piešķirtais mandāts, bet sabiedriskais viedoklis ir legītimēts kā verificējamā statistiskā procedūra. Žurnālistiem speciālās tiesības uzrunāt publiku un runāt tās vārdā neviens nav piešķīris.¹¹¹ Tas padara žurnālistus vairāk atkarīgus no institucionāli atzītām balsīm. Sociālie protesti tiek reprezentēti ar valdības, policijas un korporāciju avotu starpniecību, ignorējot citas informācijas vākšanas metodes, kas prasa aktīvu žurnālista rīcību. Izveidojusies situācija ir vienas

cilpas kibernetika – mediji uztur sistēmas homeostāzi, ignorējot un dzēšot fluktuācijas.

Sociālā protesta marginalizācija neļauj aktoriem iziet pamata pašorganizēšanās stadiju un iegūt izpratni un solidāro atbalstu sabiedrībā. Mediji veido sociālās kustības tēlu tai sabiedrības daļai, kurai ir maz alternatīvu informācijas avotu par šo parādību. Pretestība sociālajai kustībai lielākoties ir opozīcija masu mediju veidotajiem tēliem.¹¹² Neatrodot iedibināto grupu atbalstu, būdami izslēgti no pastāvošā komunikācijas tīkla un varas centriem, šiem aktoriem ir “jākliedz” un jāizmanto “nekārtību politika” (*politics of disorder*).¹¹³ Katru reizi sociāliem aktoriem no jauna jārisina vārda ņemšanas problēma, lai tiktu vismaz pamanītiem un ievērotiem. No jauna viņiem “jāveido ziņas, izlaužoties caur ziņu veidošanas ikdienas rutīnu, pārsteidzot, šokējot vai radot kādas vardarbīgas “nekārtības””.¹¹⁴

Sociālie aktori nespēj pāriet kvalitatīvi jaunajā līmenī, izolētās sociālās akcijas nespēj pārtapt par organizētu sociālo kustību. Attīstību bremsē diskursīvo resursu trūkums sociālās kustības pārformulēšanai citā freimā, kas ļautu nostādīt sevi kā publiskās telpas leģitīmu aktoru. Mediju diskursss pilsoniskās sabiedrības veidošanos nav veicinājis.

Pielikums

“Požarnovs kļūst par grēkāzi” (“Diena”. 2001. 9. marts)

1. Medicīnas māsu pikets par algu palielināšanu, kas ceturtdien pie Ministru kabineta pulcēja ap 500 izmisušu šīs profesijas pārstāvju un vairākus simtus citās Latvijas pilsētās, izprovocējis finanšu ministru Gundaru Bērziņu (TP) un premjeru Andri Bērziņu (LC) kritizēt labklājības ministru Andreju Požarnovu (TB/LNNK), pārmetot viņam virkni trūkumu veselības aprūpē un nelietderīgu veselības budžeta līdzekļu izlietojumu. Premjers un finanšu ministrs, skaidrojot, ka valstij nav papildu finansējuma, ko piešķirt māsu algu paaugstinājumam, norāda, ka vienīgā iespēja tās palielināt ir budžeta līdzekļu pārdale, savukārt LM uzskata, ka algu jautājumu var atrisināt, vienīgi piešķirot papildu līdzekļus veselības aprūpei.
2. Piketa laikā sāktās premjera, labklājības ministra un medmāsu arodbiedrības pārstāvju sarunas beidzās ar norunu veidot visu ieinteresēto pušu darba grupu, kas risinātu medmāsu algu paaugstināšanas jautājumu.
3. Nolemts veidot arī izlīgšanas komisiju, kurai jānodarbojas ar medmāsu solītā streika novēršanu, jo, kā uzsvēra premjers, “streiku uzsākt viegli, bet pārtraukt – bezgala grūti”
4. Strenču psihoneiroloģiskās slimnīcas medmāsa Solveiga Puriņa, kas bija viena no aktīvākajām piketa dalībniecēm, savu situāciju raksturoja vārdiem “nost jau nemirstu, bet smagi cinos” Viņai ir 30 gadu darba stāžs, sertifikāts, pusotras slodzes un beigās uz rokas tiek izmaksāti 88 lati. S. Puriņa savu algas lapiņu, adresētu premjeram, bija pamanījusies iesūtīt valdības ēkā. “Man jā rūpējas par mammu un pagājušā gadsimta sākumā uzceltu māju, kuras atjaunošanas dēļ paņemts kredīts bankā. Meita, izmācījusies par pavāri, arī strādā Strenču slimnīcā un uz rokas saņem 42 latus,” stāsta S. Puriņa.
5. Lidzīgi ir arī citu māsiņu izmisuma stāsti – nespēja nomaksāt komunālos pakalpojumus, izglītot bērnus, daudzās ģimenēs māte medmāsa ir vienīgā apgādniece. “Mēs jau no 1994. gada gaidām algu paaugstinājumu, taču nu reiz arī mūsu pacietībai pienācis gals,”

- sarunā ar premjeru sacīja medmāsa Agita Ozola. Viņa stāstīja, ka vairums māsu strādā 1,5 un pat 2,5 slodzes. "Vai jūs man uzticētu savu dzīvību, kad es pēc 48 stundu darba vairs īsti neapiēdzu, ko daru," viņa jautāja premjeram. Liela daļa piketētāju pauda atbalstu no Latvijas aizceļojušām medmāsām, jo darba meklēšanā ārpus Latvijas viņas saskata vienu no izdzīvošanas iespējām.
6. Par spīti medmāsu izmisumam, premjers nekādus uzmundrinošus solījumus nesniedza, skaidrojot, ka valstij nav papildu finansējuma, ko piešķirt māsu algu paaugstinājumam, un ka vienīgā iespēja māsu algu palielināšanai ir budžeta līdzekļu pārdale, par ko savukārt sajūsmināts nelikās labklājības ministrs A. Požarnovs. Viņš vienīgo iespēju, kā tikt pie minētajiem 2 miljoniem, redzēja bezdarbnieku pagaidu sabiedrisko darbu finansēšanas pārtraukšanā, taču "bezdarbniekiem naudu es negribu noņemt, jo nevēlos, lai starp medicīnas māsām un citām iedzīvotāju kategorijām rastos konfrontācija," sacīja A. Požarnovs.
 7. Finanšu ministrs G. Bērziņš gan solīja tuvākajā laikā sameklēt 2 miljonus latu, lai jau no šā gada 1. jūnija paaugstinātu māsu algas par 25 latiem. 1. martā FM ir iesniegusi valdībā priekšlikumus grozījumiem 2001. gada budžetā, kas piedāvā šogad palielināt veselības aprūpes budžetu par 1,68 miljoniem latu.
 8. G. Bērziņš pēc tikšanās ar Latvijas Veselības un sociālās aprūpes darbinieku arodbiedrības un piketa dalībniecēm preseī paziņoja, ka situācija veselības aprūpes finansēšanas sistēmā prasot būtisku izvērtējumu un pārskatīšanu, jo virkne lietu ir darītas nepareizi. Finanšu plūsmas vadība un ģimenes ārstu institūcijas veidošana esot būtiski apgrūtinājusi iedzīvotāju iespējas saņemt kvalitatīvus medicīnas pakalpojumus, esošā sistēma nerisīnot ne algu, ne kvalitatīvu pakalpojumu jautājumus. Neveiksmīgi notiekot arī zāļu iegāde gan bezmaksas medikamentiem iedzīvotājiem, gan slimnīcām. "Sistēmā kopumā šie neekonomiski izmantotie līdzekļi jau vairs nav mērāmi simtos tūkstošu latu, tie ir jau miljoni latu," uzskata ministrs, norādot, ka veselības aprūpes sistēma nenodrošinot saimniecisku un pārskatāmu līdzekļu izlietojumu.
 9. Atsaucoties uz Valsts kontroles 2000. gada decembra atzinumu par veselības aprūpes speciālā budžeta līdzekļu izlietojumu, G. Bērziņš norāda, ka Rīgas novada slimokases vadības alga (bez piemaksām un prēmijām) mēnesī ir 1300 lati, bet no citiem mērķiem paredzētajiem līdzekļiem slimokase administrācijas vajadzībām iztērējusi 276,4 tūkstošus latu. Akūta līdzekļu trūkuma laikā par rīcības un attīstības plāna izstrādi uzņēmēj-sabiedrībām RNS ir samaksājusi 40 449 latus, bet Valsts obligātās veselības apdrošināšanas aģentūras juridiskā statusa maiņai vien izlietoti 24 944 lati.
 10. Lai situāciju atrisinātu, finanšu ministrs uzskata, ka valdībai būtu jānodrošina nopietna LM finanšu resursu kontrole. Valdībā jau vairākkārt esot izskatīts jautājums par veselības aprūpes sfēras finansējumu un atziņš, ka problēma ir "pārāk iclaista, novilcināta", tādēļ risinājums esot jāmeklē valdības līmenī.
 11. Lai nodrošinātu lietderīgāku veselības speciālā budžeta izlietojumu, veidojot 2002. gada budžetu, FM kopā ar Valsts kontroli rūpīgi pārbaudīs visas pozīcijas, kā tas tiek darīts arī ar pārējiem speciālajiem budžetiem. FM preses sekretāre Baiba Melnace arī norādīja, ka A. Požarnovam papildu līdzekļus māsu algām – 14 miljonus latu – vajadzējis pieprasīt, veidojot 2001. gada budžetu, nevis tagad, taču tad šis jautājums nav ticis izvirzīts par prioritāti.
 12. Savukārt LM Sabiedrisko attiecību nodaļas vadītāja Gunita Berķe "Dienai" sacīja, ka līdzekļi mediķu, tai skaitā māsu atalgojumam kopš A. Požarnova stāšanās amatā pirms gada esot pieprasīti vairākkārt – gan iesniedzot ziņojumu valdībai par situāciju veselības aprūpes budžetā, norādot, ka visu vajadzību apmierināšanai papildus nepieciešami 48 miljoni latu, gan veidojot 2001. gada budžetu, taču šīs prasības neesot ņemtas vērā. Kā zināms, veselības un labklājības jomas jau ilgstoši bijušas tēvzemiešu politiķu rokās.

Atsauces un piezīmes

- ¹ TOURAINE, Alain. *Return of the Actor. Social Theory in Postindustrial Society*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988.
- ² CROZIER, Michel; FRIEDBERG, E. *L'Acteur et le système*. Paris: Seuil, 1977; GIDDENS, Anthony. *Central Problems in Social Theory*. London: MacMillan, 1979; TOURAINE, Alain. *Social Movements and Social Change. The Challenge of Social Change*. Ed. by O. Borda. London: Sage, 1985; ARCHER, Margaret. *The Morphogenesis of Social Agency*. Uppsala: SCASS, 1989.
- ³ PAKULSKI, Jan. Mass Movement and Plebiscitary Democracy: Political Change in Central Eastern Europe. *International Sociology*. 1995. No. 10(4). P. 409–426. Šajā sakarā ir interesanti noskaidrot nespēju organizēt simbolisko pretošanos 1991. gada augusta puča laikā. Rasma Kārklīņš kā efektīvu masu mobilizācijas un pašnoteikšanās gribas piemēru min pilsonisko pretošanos 1991. gada janvārī (KARKLINS, Rasma. *Ethnopolitics and Transition to Democracy. The Collapse of the USSR and Latvia*. Baltimore, Maryland: The John Hopkins University Press, 1994). Bet kas notika ar šo gribu septiņus mēnešus vēlāk?
Pēteris Laķis raksta, ka jau Latvijas Tautas frontes vadība neievēroja demokrātijas principus un lēmumus pieņēma tikai seši cilvēki (LAĶIS, Pēteris. *Vara un sabiedrība. Varas maiņa Latvijā astoņdesmito un deviņdesmito gadu mijā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997).
- ⁴ CIRTAUTAS, A. M. In Pursuit of Democratic Interest: the Institutionalisation of Parties and Interests in Eastern Europe. *The New Great Transformation, Change and Continuity in East-Central Europe*. Ed. by C. Bryant, E. Mokrzycki. London: Routledge, 1994.
- ⁵ ALTHUSSER, Louis. *Ideology and Ideological State Apparatuses. Lenin and Philosophy and other Essays*. London: New Left Books, 1971.
- ⁶ ROSENGREN, Karl Erik. Mass Media and Social Change: Some Current Approaches. *Mass Media and Social Change*. Ed. by E. Katz, T. Szecskö. London: Sage, 1981; ROSENGREN, Karl Erik. *Culture, Media and Society. Agency and Structure, Continuity and Change. Media Effects and Beyond*. Ed. by K. E. Rosengren. London; New York: Routledge, 1994.
- ⁷ TILLY, Charles. *Social Movements and National Politics. State-Making and Social Movements: Essays in History and Theory*. Ed. by C. Bright, S. Harding. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1984. P. 306.
- ⁸ TOURAINE, Alain. *Le retour de l'acteur*. Paris: Fayard, 1984; MELUCCI, Alberto. *Nomads of the Present. Social Movements and Individual Needs*. London: Hutchinson Radius, 1988; TILLY, Charles. *Social Movements and National Politics*; ROY, William; PARKER-GWIN, Rachel. *How Many Logics of Collective Action? Theory and Society*. 1999. No. 28(2). P. 203–237.
- ⁹ TOURAINE, Alain. *Return of the Actor. Social Theory in Postindustrial Society*. P. 81.
- ¹⁰ MELUCCI, Alberto. *Frontier Land: Collective Action between Actors and Systems. Studying Collective Action*. Ed. by M. Diani, R. Eyerman. London: Sage, 1992. P. 244.
- ¹¹ TILLY, Charles. *Social Movements and (All Sorts of) Other Political Interactions – Local, National, and International – Including Identities. Theory and Society* 1998. No. 27(4). P. 467.
- ¹² VAN ZONEN, Liesbet. *The Women's Movements and the Media: Constructing a Public Identity. European Journal of Communication*. 1992. No. 7(4). P. 453–476.
- ¹³ SCHÜTZ, Alfred. *The Phenomenology of the Social World*. Evanston, IL: Northwestern University Press, 1967.
- ¹⁴ GIDDENS, Anthony. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press, 1984.
- ¹⁵ SCHÜTZ, Alfred. *The Stranger: an Essay in Social Psychology. The American Journal of Sociology*. 1944. No. 49. P. 499–507.
- ¹⁶ WITTEGENSTEIN, Ludwig. (1953). *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell, 2001. § 115.
- ¹⁷ JENKINS, Craig. *Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements. American Review of Sociology*. 1983. No. 9. P. 527–553.
- ¹⁸ *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1996*. Rīga: UNDP, 1996. 92. lpp.; ZĒPA, Brigita. *Conditions which Facilitate and Impede Political Participation. (Latvia in Comparison with Norway). Humanities and Social Sciences. Latvia*. 1999. No. 1(22). P. 46.
- ¹⁹ AASLAND, Aadne. *Latvia: The Impact of Transformation*. Oslo: Fafo, 1996; ZĒPA, Brigita. *Pavalstnieki – kādi esam? Socioloģijas un Politoloģijas Žurnāls*, 1998. Nr. 8.; TABUNS, Aivars; TABUNE, Ausma. *Estranged Europeans – Sociological Investigation of Latvian Society. Humanities and Social Sciences. Latvia* 1999. No. 1(22). P. 4–35; TISENKOPFS, Talis. *Constructed Countryside: Post-Socialist and Late Modern Mixture in Rural Change. Humanities and Social Sciences. Latvia*

1999. No. 1(22). P. 72–111; ZĒPA, Brigita. Conditions which Facilitate and Impede Political Participation. (Latvia in Comparison with Norway). *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 1999. No. 1(22). P. 36–48; *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2000/2001.* (2001) Red. T. Tisenkopfs. Rīga: UNDP, 2001.
- ²⁰ ZĒPA, Brigita. Pavalstnieki – kādi esam?
- ²¹ MELUCCI, Alberto. *Challenging Codes. Collective Action in the Information Age.* Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 74.
- ²² OSTROVSKA, Ilze. Nationalism and Democracy: The Choice Without Choice. *Integrācija un etnopolitika.* Red. E. Vēbers. Rīga: Jumava, 2000. 154.–163. lpp.
- ²³ CIRTAUTAS, A. M. In pursuit of Democratic Interest: The Institutionalisation of Parties and Interests in Eastern Europe. P. 37.
- ²⁴ PABRIKS, Artis. *Citizenship in Latvia: End and Means in the Context of Ethnic Policy.* Aarhus: Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 1994; VĒBERS, Elmārs. Latvijas sabiedrības integrācijas etnopolitiskā dimensija. *Integrācija un etnopolitika.* 12.–46. lpp.
- ²⁵ PABRIKS, Artis. *Citizenship in Latvia: End and Means in the Context of Ethnic Policy.* P. 13.
- ²⁶ VĒBERS, Elmārs. Latvijas sabiedrības integrācijas etnopolitiskā dimensija. 18. lpp.
- ²⁷ Par latgāliešu reģionalismu sk.: BROLIŠS, Jāzeps. Nācija – unikāls fenomens: vispāratzītie un diskutablie jautājumi. *Iekšnacionālie procesi un starpnacionālās saskarsmes kultūra.* Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 1996. Par emigrācijas latviešu kultūras atšķirībām sk.: LĪDUMS, Gatis. Latvijas un Ziemeļamerikas latviešu kultūras atšķirības. *Literatūra. Māksla. Mēs.* 1998. 23.–29. aprīlis. 12., 13. lpp.
- ²⁸ VĒBERS, Elmārs. *Latvijas valsts un etniskās minoritātes.* Rīga: LZA, 1997. 81. lpp.
- ²⁹ VĒBERS, Elmārs. Etniskā identitāte un politiskā nācija. *Nacionālā politika Baltijas valstīs.* Red. E. Vēbers, R. Kārklīna. Rīga: Zinātne, 1995. 151. lpp.; VĒBERS, Elmārs. Latvijas sabiedrības integrācijas etnopolitiskā dimensija. 18. lpp.
- ³⁰ VĒBERS, Elmārs. Valstiskā apziņa politiskās nācijas struktūrā. *Pilsoniskā apziņa.* Red. E. Vēbers. Rīga: Mācību apgāds, 1998. 43. lpp.
- ³¹ VĒBERS, Elmārs. Ievads. *Pilsoniskā apziņa.* Red. E. Vēbers. Rīga: Mācību apgāds, 1998. 11. lpp.
- ³² VĒBERS, Elmārs. Valstiskā apziņa politiskās nācijas struktūrā. 59. lpp.
- ³³ VĒBERS, Elmārs. Latvijas sabiedrības integrācijas etnopolitiskā dimensija. 22. lpp.
- ³⁴ VĒBERS, Elmārs. Valstiskā apziņa politiskās nācijas struktūrā. 48. lpp.
- ³⁵ PABRIKS, Artis. Latvijas pilsonība: Etnopolitikas mērķis vai līdzeklis. 133. lpp.
- ³⁶ Par nepilsoņu uzskatiem tuvāk sk.: ROSE, R. Another Great Transformation. *Journal of Democracy.* 1999. No. 10(1). P. 51–56.
- ³⁷ Valsts prezidenta G. Ulmaņa reakcija 1996. gada 26. februārī uz viņam adresēto vēstuli etnisko attiecību sakarā: "Tā bija visaptveroša kritika pret Latvijas valsti.. Jautājums, vai tāda valsts vispār vajadzīga.. Es pat domāju, ka man bija pienākums šo vēstuli nosaukt par provokāciju."
- ³⁸ JAKUBOWICZ, Karol. Media as Agents of Change. *Glasnost and After.* Ed by D. Paletz, K. Jakubowicz, P. Novosel. Cresskill, New Jersey: Hampton Press, 1995. P. 41.
- ³⁹ MELUCCI, Alberto. *Challenging Codes. Collective Action in the Information Age.* Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 93.
- ⁴⁰ PABRIKS, Artis. Komunitārisma un individuālisma vērtību ietekme uz politiskās nācijas veidošanos Latvijā. *Pilsoniskā apziņa.* 112. lpp.
- ⁴¹ MUIŽNIEKS, Nils. Valstiskā apziņa: kritēriji un pazīmes. *Pilsoniskā apziņa.* 36.–42. lpp. KĀRKLĪNA, Rasma. Valstiskās apziņas jēdziens. *Pilsoniskā apziņa.*
- ⁴² TUCHMAN, Gaye. *Making News: A Study in the Construction of Reality.* New York: Free Press, 1978.
- ⁴³ GITLIN, Todd. *The Whole World is Watching – Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left.* Berkeley, CA: University of California Press, 1980; MOLOTCH, Harvey. Media and Movements. (1979) *The Dynamics of Social Movements, Resource mobilization, Social Control and Tactics.* Ed. by M. Zald, J. McCarthy. Lanham, MD: University Press of America, 1988; KIELBOWITZ, R., SCHERER C. The Role of the Press in the Dynamics of Social Movements. *Research in Social Movements, Conflicts and Change.* Ed. by L. Kriesberg. Greenwich, CT: JAI Press, 1986.
- ⁴⁴ GITLIN, Todd. *The Whole World is Watching – Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left.*
- ⁴⁵ TUCHMAN, Gaye. *Making News: A Study in the Construction of Reality;* GITLIN, Todd. *The Whole World is Watching – Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left;* GLASGOW UNIVERSITY MEDIA GROUP. *More Bad News.* London: Routledge and Kegan Paul, 1980; HERMAN, E. S., CHOMSKY, N. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media.* NY: Pantheon, 1988.
- ⁴⁶ MELUCCI, Alberto. *Nomads of the Present. Social Movements and Individual Needs.* London: Hutchinson Radius, 1988.

- ⁴⁷ MELUCCI, Alberto. *Challenging Codes. Collective Action in the Information Age*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- ⁴⁸ McADAM, Douglas. *Political Process and the Development of Mass Insurgency: 1930–1970*. Chicago: University of Chicago Press, 1982; PIVEN, F., CLOWARD, R. *Poor People's Movements*. New York: Vintage, 1979.
- ⁴⁹ VAN DIJK, Teun. Power and the News Media. *Political Communication in Action*. Ed. by D. Paletz. Cresskill, New Jersey: Hampton Press, 1996.
- ⁵⁰ VAN ZONEN, Liesbet. A Dance of Death. New Social Movements and Mass Media. *Political Communication in Action*. Ed. by D. Paletz. Cresskill, New Jersey: Hampton Press, 1996. P. 210.
- ⁵¹ VAN DIJK, Teun. Power and the News Media. P. 29.
- ⁵² GOFMAN, Erving. *Frame Analysis*. New York: Harper & Row, 1974.
- ⁵³ TUCHMAN, Gaye. Telling Stories. *Journal of Communication*. 1976. No. 26(4). P. 93–97.
- ⁵⁴ MINSKY, M. A. Framework for Representing Knowledge. *The Psychology of Computer Vision*. Ed. by P. H. Winston. New York: McGraw Hill, 1975; GOFMAN, Erving. *Frame Analysis*.
- ⁵⁵ GITLIN, Todd. *The Whole World is Watching – Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*.
- ⁵⁶ GLASGOW UNIVERSITY MEDIA GROUP. *Bad News*. London: Routledge and Kegan Paul, 1976; GLASGOW UNIVERSITY MEDIA GROUP. *More Bad News*. London: Routledge and Kegan Paul, 1980; GLASGOW UNIVERSITY MEDIA GROUP. *Really Bad News*. London: Writers and Readers Publishing Co-operative Society, 1982; HALL, Stuart. Culture, the Media and the “Ideological Effect”. *Mass Communication and Society*. Ed. by J. Curran, M. Gurevitch, J. Woollacott. London: Edward Arnold, 1977; HALL, Stuart, CRITCHER, Chas, JEFFERSON, Tony, CLARKE, John, ROBERTS, Brian. *Policing the Crisis*. London: Macmillan, 1978.
- ⁵⁷ HALL, Stuart, CRITCHER, Chas, JEFFERSON, Tony, CLARKE, John, ROBERTS, Brian. *Policing the Crisis*; PHILO, Greg. *Seeing and Believing*. London: Routledge, 1990.
- ⁵⁸ CASTORIADIS, Cornelius. *Le monde morcelé*. Paris: Seuil, 1990.
- ⁵⁹ CHARAUDEAU, Patrick. *Langage et discours*. Paris: Hachette, 1983; KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine. *L'implicite*. Paris: Armand Colin, 1986; KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine. *L'énonciation*. Paris: Armand Colin, 1999; MANGUENEAU, Dominique. *Analyser les textes de communication*. Paris: Dunod, 1998.
- ⁶⁰ CHARAUDEAU, Patrick. *Le discours d'information médiatique*. Paris: Nathan, 1997.
- ⁶¹ “Час” 2000. gada 6. jūnijā pieminēja notikumu īsumā divās ziņās. “Акции почти что гражданского неповиновения. Крестьяне дошли до самой границы.” Protests ir apzīmēts ar vārdu “хэлпсинг” Nākamajā dienā materiālā “крестьянский бунт. Крестьяне взяли город и освободили границы” avīze informē par valdības piekāpšanos zemnieku prasībām un nevietā raksta par Makdonalda vides reklāmu “McZemnieks iekaro pilsētu”
- ⁶² *LIV* atspēlējās 2001. gada 9. augustā, komentējot avīzes “Час” organizēto roka koncertu Doma laukumā ar tikpat hiperbolizētu un tekstā neattaisnotu virsrakstu “Домская площадь: до Ходынки мало не хватило”
- ⁶³ *Diena*. 2001. 9. marts.
- ⁶⁴ Turpat.
- ⁶⁵ *Neatkarīgā Rita Avīze* (turpmāk – NRA). 2001. 9. marts.
- ⁶⁶ Turpat.
- ⁶⁷ *Diena*. 2000. 6. jūl.
- ⁶⁸ Eilēmismu vēsture padomju žurnālistikā ir liela. “Solidarność” organizētie streiki Polijā astoņdesmitajos gados tika dēvēti par “Polijas notikumiem” vai “Polijas problēmu”
- ⁶⁹ *Dienas Bizness* (turpmāk – DB). 2000. 7. jūl.
- ⁷⁰ *Diena*. 2000. 7. jūl.
- ⁷¹ *DB*. 2000. 12. jūl.
- ⁷² *NRA*. 2001. 9. marts. Jāpiezīmē, ka arī LTV “Panorāmas” korespondente reportāžas beigās vārds vārdā atkārtoja šo tekstu. Abos gadījumos nevar spriest, ka citāts būtu ielikts ironiskā freimā.
- ⁷³ “Lauku Avīzē” 1998. gada 10. martā piketu daudz maz atbalsta pieci aptaujātie politiķi, kuri akcentē sociālo problēmu smagumu. Politiķi pasvītro, ka nav jārunā par krievvalodīgajiem, jo tā ir kopīga problēma, un neuzskata, ka tā būtu “trešo” spēku provokācija. Savukārt visos piecu lasītāju komentāros – visi lauku iedzīvotāji vīrieši – ir pausti nosodījums un tiek apgalvots, ka tā bijusi specdienestu provokācija.
- ⁷⁴ *Diena*. 1997. 27. aug.
- ⁷⁵ *DB*. 2000. 14. jūl.

- ⁷⁶ *Diena*. 2000. 15. jūl.
- ⁷⁷ *NRA*. 2000. 15. jūl.
- ⁷⁸ *Turpat*. 1998. 4. marts.
- ⁷⁹ *Diena*. 1998. 4. marts.
- ⁸⁰ *Час*. 1998. 4 марта.
- ⁸¹ *Бизнес&Балтия*. 1998. 4 марта.
- ⁸² *Diena*. 1997. 27. aug.
- ⁸³ *Turpat*. 2000. 7. jūl.
- ⁸⁴ *DB*. 2000. 14. jūl.
- ⁸⁵ *Turpat*.
- ⁸⁶ *Diena*. Pielikums *Lietišķā Diena*. 2000. 17. jūl.
NRA. 1998. 12. marts.
- ⁸⁸ Politiskā diskursa eifēmisms – “iesaldēta”
- ⁸⁹ Visu publikāciju virsraksti uzsver Latvijas sakāvi starptautiskajā arēnā: “Россияне возмущены. Латыши ищут виновных”; “Пикет в Москве”; “Латвия наступила на грабли”; “Чем чреваты санкции” (visi – “Бизнес&Балтия”); “45 минут, которые потрясли мир”; “Скандальная слава”; “Россия по Латвии: главным калибром”; “Холодная война”; “Сожжение флага Латвии”; “Холодная война: где конец?”; “Латвия–Россия: успокоилось” (visi – “Час”).
- ⁹⁰ *Diena*. 2000. 7. jūl.
- ⁹¹ *NRA*. 1998. 4. marts.
- ⁹² *СМ*. 1998. 4 марта.
- ⁹³ *Панорама Латвии*. 1998. 4 марта.
- ⁹⁴ *Бизнес&Балтия*. 1998. 4 марта.
- ⁹⁵ *Час*. 1998. 4 марта.
- ⁹⁶ *Diena*. 2001. 9. marts.
- ⁹⁷ *Turpat*.
- ⁹⁸ *Turpat*. 2000. 6. jūl.
- ⁹⁹ *NRA*. 2000. 7. jūl.
- ¹⁰⁰ *Diena*. 2000. 6. jūl.
- ¹⁰¹ *Turpat*. 1997. 27. aug.
- ¹⁰² *Turpat*. 2001. 11. aprīlis.
- ¹⁰³ *Бизнес&Балтия*. 1998. 9 марта.
- ¹⁰⁴ *Бизнес&Балтия*. 1998. 20, 24 марта.
- ¹⁰⁵ *Diena*. 2001. 5. maijs.
- ¹⁰⁶ *NRA*. 2001. 10., 23. marts.
- ¹⁰⁷ *Diena*. 2001. 14. apr.
- ¹⁰⁸ ROY, William, PARKER-GWIN, Rachel. How many logics of collective action? *Theory and Society*. 1999. No. 28(2). P. 203–237.
- ¹⁰⁹ ZĒPA, Brigita. Conditions which Facilitate and Impede Political Participation. (Latvia in Comparison with Norway). P. 36–48.
- ¹¹⁰ Simptomātiska ir liberālās un kvalitatīvās (*sic!*) avīzes “Dienas Bizness” reakcija uz zemnieku piketu: “Pietiek ļaužu grupīnai iziet uz ceļa, lai visa valdība, mēli izkārusi, mestos pildīt nemiernieku prasības. [...] katrs neapmierinātais, lieki nedomādams, rikos gŗautiņus, lai piespiestu valdību “atvērt maciņu”” *Sk.: DB*. 2000. 26. jūl.
- ¹¹¹ WOLTON, Dominique. La communication politique: construction d’un modèle. *Hermès*. 1989. No. 4.
GITLIN, Todd. The Whole World is Watching – Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left. Berkeley, CA: University of California Press, 1980. P. 3.
- ¹¹² WILSON, John. *Introduction to Social Movements*. New York: Basic Books, 1973.
- ¹¹⁴ MOLOTCH, H., LESTER, M. News as Purposive Behaviour: On the Strategic Use of Routine Events, Accidents and Scandals. *American Sociological Review*. 1974. No. 39(1). P. 101–112.

Sergei Kruks

Discursive Disqualification of Social Actors. Construction of Passive Citizen in the Press News

Despite the painful liberal economic reforms, post-soviet Latvia has not witnessed large scale social protests and collective movements. The role of collective action and participation is downplayed in the public discourse. The coverage of social protests in the press news is unfavourable to the civic initiative. Analysis of coverage of four social protests in the Latvian newspapers in 1997–2001 suggests a variety of discursive means that discriminate social actors.

The content level:

1. identification of social actors and their actions
 - 1.1 trivialisation (they are chaotic, are not able to formulate their opinion)
 - 1.2 marginalisation (they have no right to represent collective interests)
 - 1.3 social fragmentation (they express particularistic interests)
 - 1.4 criminalisation (aggressive behaviour, threat)
 - 1.5 passivisation (their demands are invalid)
 - 1.6 depolitisation (they are not identified in terms of political democracy)
 - 1.7 procedural disqualification (they disregard democratic procedure)
2. effects of action
 - 2.1 they create losses and harm private persons and business
 - 2.2 they impinge on the international prestige of the state
3. action of the authorities
 - 3.1 euphemisation of the physical counteraction of the authorities
 - 3.2 dissimulation of the losses caused by authorities
 - 3.3 reification and naturalisation of the internal economic and political situation
 - 3.4 discursive bureaucratisation of problem solution
 - 3.5 dissimulation of the international reaction

On the textual level a particular framing is achieved by the following arrangement of the news story:

1. narrative closure ensures renewal of balance and finalisation of the problem
2. isotopies
 - 2.1 collateral effects, rather than essence of the protest
 - 2.2 favourable facts are presented in detail, but not contextualised
 - 2.3 unfavourable facts are presented in short

3. sources

- 3.1 official sources introduce macroeconomic and macropolitical frame and minimise the essence of the protest
- 3.2 police sources introduce the topic of individual/public security
- 3.3 'sufferer' sources (corporations) introduce the topic of social discontent
- 3.4 editorial source (commentary) is emotional, but lacks argument
- 3.5 few/absent participant sources

4. genre

- 4.1 priority of the news favours official, police and corporation sources that possess sufficient material capacities and discursive competence to maintain communicative activities
- 4.2 scarcity of subjective genres (reportage, discussion) restricts the protest participant and supporter sources in the media, because they do not possess/lack material capacities and discursive competence to create and diffuse information; their voices can reach the media by mail or by journalist's initiative.

In all the examined cases journalists were not constrained by daily news production routines. Events satisfied several 'news values' for to get an important continuous coverage, however journalists gave preference to the official viewpoint. Despite the possible bitter or ironic attitude to the state authorities in several news stories, the media reproduce existing top-down power relations. Voices and interests of ordinary social actors are disqualified by being represented as irrational, passive, lacking capacity for participation and self-governmnet. The post-soviet media still are in the search of their identity and *raison d'être* in democratic society.

iesniegts 2002. gada 30. martā

LATVIJAS UNIVERSITĀTES RAKSTU

648. sējums

Komunikācija: Kultūra, sabiedrība, mediji

sagatavots

Latvijas Universitātes
Sociālo zinātņu fakultātes
Komunikācijas studiju nodaļā

Lomonosova iela 1,
Rīga, LV 1019,
tāl. 7089858, fakss 7089852,
e-pasts szf_kom@lanet.lv
http://www.lu.lv/szf/komu_noda

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes bibliotēka

Sociālo zinātņu fakultātes bibliotēka ir Latvijas Universitātes bibliotēkas (LUB) un Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes (SZF) integrētā struktūrvienība. Tā nodrošina sociālo zinātņu (komunikācijas zinātnes, politikas zinātnes un socioloģijas) akadēmisko un profesionālo studiju, kā arī zinātniskās pētniecības darba bibliotekāro, bibliogrāfisko un informatīvo apkalpošanu.

SZF bibliotēka savu darbu uzsāka 2000. gada novembrī, patlaban lasītājiem brīvpieejas fondā ir ap 6500 iespieddarbu gan komunikāciju zinātnē, gan politikas zinātnē, gan socioloģijā, kā arī citi mācību procesā un zinātniskajā darbā nepieciešamie materiāli. Lasītavā ir 36 lasītāju vietas, pieci datori ar interneta pieslēgumu, kas nodrošina pieeju elektroniskajam kopkatalogam, *EBSCO Publishing* datu bāzei, *NAIS*, *LETA* ziņām u.c. 2001./2002. mācību gadā SZF bibliotēkas fondā ienākušas 632 iespieddarbu vienības, to skaitā arī Anglijas vēstniecības Latvijā dāvinājums – 55 grāmatas politikas zinātnē un socioloģijā.

SZF bibliotēkas lasītāji var iepazīties ar vairāk nekā 50 periodiskajiem izdevumiem latviešu, krievu, angļu un vācu valodā, daļa no tiem – organizācijas *Freedom Forum* dāvinājums.

Bibliotēkas darba laiks

Pirmdienās, piektdienās	10.00–17.00
Otrdienās, trešdienās, ceturtdienās	12.00–19.00
Sestdienās – atbilstoši mācību procesa vajadzībām	

Tālrunis 7089855,
e-pasts szf-bibl@lanet.lv

2001./2002. gada jaunumi komunikācijas zinātnē

Grāmatas

- AGRAWAL, H. *Society and Mass Communication: Sociology of Journalism*. Japigur; New Delhi: Rawat Publications, 1995. ISBN 8170332826
- AHRNE, G. *Social Organizations: Interaction Inside, Outside and Between Organizations*. London: Sage, 2000. ISBN 0803989210
- ANHOLT, S. *Another One Bites the Grass: Making Sense of International Advertising*. New York: Wiley, 2000. ISBN 0471354880
- ARENS, W. F. *Contemporary Advertising*. 5th ed. Burr Ridge: Irwin, 1994. ISBN 0415078377
- BARKER, C., GALASINSKI, D. *Cultural Studies and Discourse Analysis: A Dialogue on Language and Identity*. London: Sage Publications, 2001. ISBN 0761963847
- BERGER, A. *Media Analysis Techniques*. 2nd ed. London: Sage Publications, 1998. ISBN 0761914544
- BERGER, A. *Media and Communication Research Methods: An Introduction to Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks: Sage, 2000. ISBN 0761918531
- BOGART, L. *Commercial Culture: Media System and Public Interest*. London: Transaction Publishers, 2000. ISBN 0765806053
- BOJE, D. *Narrative Methods for Organizational and Communication Research*. London: Sage Publications, 2001. ISBN 0761965874
- COMPAINE, B. M., GOMERY, D. *Who Owns the Media? Competition and Concentration in the Mass Media Industry*. 3rd ed. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2000. ISBN 0805829369
- A Companion to Business Ethics*. Ed. by R. E. Frederick. Blackwell Publishers, 1999. ISBN 0631201300
- CROTUEAU, D., HOYNES, W. *Media/Society: Industries, Images, and Audiences*. 2nd ed. Pine Forge Press, 2000. ISBN 0761986375
- Digital Democracy: Issues and practice*. Ed. by K. L. Hacker, J. van Dijk. London: Sage Publications, 2000. ISBN 0761962174
- DIJK, T., VAN *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage Publications, 2000. ISBN 0761956557
- Der Einfluss der Medien: Vertrauen und soziale Verantwortung*. Hrsg. M. K. W. Schweer. Opladen: Leske+Budrich, 2001. ISBN 3810030139
- Excellence in Advertising: The IPA Guide to Best Practice*. Ed. by L. Butterfield. 2nd ed. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2000. ISBN 0750644796
- FISKE, J. *Introduction to Communication Studies*. 2nd ed. London: Routledge, 2000. ISBN 0415046726

- GINNEKEN, J., VAN. *Understanding Global News: A Critical Introduction*. London: Sage Publications, 1999. ISBN 076195709X
- The Globalization of News*. Ed. by O. Boyd-Barrett, T. Rantanen. London: Sage Publications, 1998. ISBN 0761953876
- GROSSBERG, L., WARTELLA, E. *Media Making: Mass Media in a Popular Culture*. London: Sage Publications, 1998. ISBN 0765603373
- Handbook of Interview Research: Context & Method*. Ed. by J. F. Gubrium, J. A. Holstein. Thousand Oaks: Sage Publications, 2001. ISBN 0761919511
- Handbook of Visual Analysis*. Ed. by T. van Leeuwen, C. Jewitt. London: Sage Publications, 2001. ISBN 0761964770
- HOLTZMAN, L. *Media Messages: With Film, Television, and Popular Music Teach Us about Race, Class, Gender and Sexual Orientation*. New York: M. E. Sharpe, 2000. ISBN 0765603373
- How Advertising Works: The Role of Research*. Ed. by J. P. Jones. London: Sage Publications, 1998. ISBN 076191241X
- LEHTONEN, M. *Cultural Analysis of Text*. London: Sage Publications, 2000. ISBN 0761965513
- LUHMANN, N. *The Reality of the Mass Media*. Cambridge: Polity Press, 2000. ISBN 0745621325
- MANN, C., STEWART, F. *Internet Communication and Qualitative Research: A Handbook for Researching Online*. London: Sage Publications, 2000. ISBN 0761966277
- MATTELART, A. *Theories of Communication: A Short Introduction*. London: Sage Publications, 1998. ISBN 0761956476
- Methods of Text and Discourse Analysis*. Ed. by S. Titscher, M. Meyer, E. Vetter. London: Sage Publications, 2000. ISBN 0761964835
- New Media and Politics*. Ed. by B. Axford, R. Huggins. London: Sage Publications, 2001. ISBN 076196200X
- PARENTE, D. *Advertising Campaign Strategy: A Guide to Marketing Communication Plans*. 2nd ed. Fort World: Dryden, 2000. ISBN 0674213114
- PERSE, E. *Media Effects and Society*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2001. ISBN 0805825053
- REEVES, R. *What the People Know: Freedom and the Press*. Cambridge; London: Harvard University Press, 1998. ISBN 0674616235
- Research in Media Promotion*. Ed. by S. T. Eastman. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2000. ISBN 080583382X
- Researching Communications: A Practical Guide to Methods in Media and Cultural Analysis*. Ed. by D. Deacon, M. Pickering, P. Golding. London: Oxford University Press, 1999. ISBN 0340596856
- Rethinking Media Audience: The New Agenda*. Ed. by P. Alsutari. London: Sage Publications, 1999. ISBN 0761950710

- ROSENGREN, K. E. *Communication: An Introduction*. London: Sage Publications, 2000. ISBN 0803978375
- RESSELL, J. T. *Kleppners Advertising Procedure*. 15th ed. Prentice Hall, 2001. ISBN 0130328774
- SCHIRATO, T. *Communication and Culture*. London: Sage, 2000. ISBN 076196827X
- SHIMP, T. A. *Advertising, Promotion, and Supplemental Aspects of Integrated Marketing Communications*. 4th ed. Fort Worth: The Dryden Press, 1997. ISBN 0030103525
- SILVERSTONE, R. *Why Study the Media?* London: Sage Publications, 1999. ISBN 0761964541
- SIMONS, H. W. *Persuasion in Society*. Thousand Oaks: Sage Publications, 2001. ISBN 0761919082
- TEHRANIAN, M. *Global Communication and World Politics*. Lynne Rienner, 1999. ISBN 1555877087

Zinātniskie žurnāli

Critical Studies in Mass Communication

Communication Research

Human Communication Research

InSight

Journalism

Journalism & Mass Communication Educator

Journal of Broadcasting & Electronic Media

Journal of Communication

Media, Culture & Society

Media Perspektiven

Message

NRJ Newspaper Research Journal

Prmagazine

Publizistik